

Jednostki języka w systemie i w tekście

4

UNIWERSYTET ŚLĄSKI
WYDAWNICTWO

Jednostki języka
w systemie i w tekście

4

Jednostki języka w systemie i w tekście 4

pod redakcją

Andrzeja Charciarka, Anny Zych i Ewy Kapeli

Recenzent
Roman Gawarkiewicz

Spis treści

Słowo wstępne (<i>Redaktorzy</i>)	9
---	---

Z zagadnień leksykografii i semantyki

Piotr Żmigrodzki

<i>Trzaski, Everta i Michalskiego encyklopedyczny słownik wyrazów obcych</i> na tle tradycji leksykograficznej swojej epoki	13
---	----

Marcin Maciejewski

Krytyczna analiza lingwistyczna konkurencji semantycznych. Aspekty metodologiczne	25
---	----

Język wobec rzeczywistości

Пётр Червинский

Модальность будущего в проекции к существованию в языке	41
---	----

Ewa Bialek

Nowe w leksyce rosyjskiej	60
-------------------------------------	----

Mariola Szymczak-Rozlach

Fenomen „koronajęzyka”. Język polski i słowacki w dobie pandemii	79
--	----

Ядвига Тарса

Коронавирусный юмор	91
-------------------------------	----

Ольга Яковлева

Стереотипный образ животных в русских и польских фразеологизмах в контексте науки о их поведении	102
--	-----

Aleksander Bogusz

Strategie dyskredytacji w internetowych sporach wokół stroju Ukrainy na Euro 2020	118
---	-----

Badania nad historią języka**Dorota Gluszek**

Orientalizmy w języku rosyjskich kurantów z XVII wieku	133
--	-----

Jarosław Karzarnowicz

Akta sądów ziemskich Grodna i Brześcia z XV–XVII wieku jako źródło badań językoznawczych	147
--	-----

Grair Magakian

Wybrane terminy prawnicze zapożyczone z języka polskiego w języku Ormian polskich	162
---	-----

**Badania konfrontatywne
w zakresie gramatyki i leksyki****Danuta Roszko, Roman Roszko**

Badania korpusowe nad użyciem wołacza w językach polskim, bułgarskim i litewskim	177
--	-----

Magdalena Perz

Kolokacje przymiotnikowe w językach polskim, francuskim i angielskim – ujęcie kontrastywne	194
--	-----

Лукаш Плесник

Неизменяемые части речи и их терминологическая номинация (русско-чешское сопоставление)	208
---	-----

Sylwia Sojda

Plurakcyjność czasowników w języku polskim i słowackim	220
--	-----

Magdalena Błaszak

Czasowniki deminutywne we współczesnym języku macedońskim	229
---	-----

Ewa Straś

O semantyce morfemu „ekstra-” w języku polskim i rosyjskim	241
--	-----

Problemy przekładu**Margit Eberharther-Aksu, Maciej Pławski**

<i>Exercitatio artem parat</i> – uczmy się na cudzych błędach. Jakość tłumaczonych tekstów publikowanych w internecie a dydaktyka translacji	255
--	-----

Anna Rudyk

Leksykalne wykładniki emocji negatywnych w tekście polskim i w rosyjskim przekładzie 268

Krzysztof Jeleń

Językowe wyznaczniki punktu widzenia w tekście poetyckim – wielogłosowość oryginału i rosyjskiego tłumaczenia na przykładzie poezji Wisławy Szymborskiej 280

Dydaktyka języka**Zuzanna Bodziony**

Zbrodnia to niesłychana..., czyli glottodydaktyczne możliwości wykorzystania mody na literaturę kryminalną 297

Bernadeta Niesporek-Szamburska

(Szkolne) kształcenie języka a świadomość ekologiczna 315

Agnieszka Mejnartowicz

Zastosowanie badań i narzędzi językoznawczych w nauczaniu „miejsc trudnych” wymowy w języku polskim 329

Gabriela Urbańska-Legutko, Izabela Wyźga

Badanie pilotażowe wpływu polsko-ukraińskiej interferencji kulturowej na proces przyswajania języka polskiego jako obcego 339

Indeks osobowy 351

Słowo wstępne

Język to żywy organizm podlegający nieustannej ewolucji, która obejmuje – w większym lub mniejszym zakresie – wszystkie jego podsystemy. To z kolei wymaga od lingwistów weryfikacji dotychczasowych ustaleń i metodologii badawczych, śledzenia zmian językowych, poszukiwania odpowiedzi na pytanie o przyczyny zaobserwowanych innowacji oraz określenia tendencji rozwojowych języka i związku między tradycją a zmieniającą się rzeczywistością pozajęzykową. Nie bez znaczenia jest również uwzględnienie relacji między językami narodowymi, szczególnie istotnej w dobie globalizacji, postępującej technologizacji i cyfryzacji życia społecznego. Badania kontrastywne dotyczące różnych poziomów języka i analiza tekstów przekładów pozwalają dostrzec nowe zjawiska, zwrócić uwagę na konieczność ich uwzględnienia i opisu w słownikach jednojęzycznych czy przekładowych. Zarazem nie należy zapominać, że żaden język nie funkcjonuje w próżni. Dzięki badaniu historii języka można lepiej zrozumieć jego stan współczesny oraz procesy ewolucji. Wyniki badań językoznawczych mają praktyczne zastosowanie nie tylko w leksykografii, lecz także w dydaktyce, nauce o kulturze, komunikacji interkulturowej, psychologii, socjologii czy antropologii. Wszystkie te zagadnienia znalazły odzwierciedlenie w niniejszym – już czwartym – tomie cyklicznie wydawanej monografii.

Problematyka podejmowana w kolejnych rozdziałach oddaje różnorodność perspektyw badawczych we współczesnym językoznawstwie slawistycznym, z uwzględnieniem zarówno tradycyjnych, jak i nowych ujęć metodologicznych. Główny przedmiot zainteresowania autorów stanowi opis jednostek języka polskiego, rosyjskiego, czeskiego, słowackiego i macedońskiego na jego poszczególnych poziomach. Jednostki językowe badane są nie tylko jako elementy systemu, lecz także jako komponenty zróżnicowanych gatunkowo tekstów dawnych i współczesnych. Oprócz analiz czerpiących z tradycji strukturalistycznej zaprezentowano również takie, w których zjawiska językowe zostały opisane

z perspektywy socjolingwistycznej, pragmatolingwistycznej, kognitywistycznej, leksykograficznej czy mediolingwistycznej.

W monografii znajdziemy zarówno opracowania dotyczące jednego języka, jak i studia porównawcze: polsko-rosyjskie, polsko-słowackie, czesko-rosyjskie, polsko-macedońskie. Nie zabrakło też rozdziałów poświęconych kwestiom translologicznym, terminologicznym oraz dotyczącym nauczania języka.

Żywimy nadzieję, że opracowania tu zamieszczone nie tylko zainteresują badaczy języka, ale także staną się źródłem inspiracji dla leksykografów, przekładoznawców, kulturoznawców, socjologów i nauczycieli języków.

Redaktorzy

Z zagadnień leksykografii i semantyki

Piotr Żmigrodzki

Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk w Krakowie

 <https://orcid.org/0000-0001-6037-5507>

Trzaski, Everta i Michalskiego
encyklopedyczny słownik wyrazów obcych
na tle tradycji leksykograficznej swojej epoki

Celem niniejszego artykułu jest przyjrzenie się jednemu z mniej znanych (o przyczynach tej sytuacji powiemy później) dużych słowników wyrazów obcych, które ukazały się w Polsce w XX wieku, oraz próba wskazania jego miejsca na tle innych dzieł należących do tego segmentu leksykograficznego dostępnych w pierwszej połowie ubiegłego stulecia.

Rozważania pożytecznie będzie zacząć od przypomnienia, że słownik wyrazów obcych (oprócz słownika ortograficznego) stanowi jeden z podstawowych rodzajów dzieł leksykograficznych, najliczniej publikowanych i używanych w Polsce. Pierwszy dostrzegł to Tadeusz Piotrowski¹, który skonstatował również podobieństwo naszej leksykografii do leksykografii niemieckiej oraz zwrócił uwagę, że np. w leksykografii języka angielskiego taki typ słownika w zasadzie nie występuje. Innym potwierdzeniem tej tezy są wyniki ankiet przeprowadzonych wśród studentów I roku filologii polskiej na początku XXI wieku opublikowane w „Poradniku Językowym”²: okazało się, że każda z ankietowanych osób miała w domu przynajmniej jeden taki słownik (czasem zresztą dość stary – zdarzały się egzemplarze jeszcze sprzed II wojny światowej). Słowniki wyrazów obcych zaczęły się pojawiać niemal u zarania ery nowoczesnej polskiej leksykografii jednojęzycznej (którą, jak wiadomo,

¹ T. Piotrowski: *Z zagadnień leksykografii*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1994.

² P. Żmigrodzki, E. Ulitzka, T. Nowak: *O świadomości leksykograficznej kandydatów na polonistów (na podstawie badań ankietowych)*. „Poradnik Językowy” 2005, z. 5, s. 3–21.

zapoczątkował *Słownik języka polskiego* Samuela Bogumiła Lindego). Chronologicznie pierwszy był *Słowniczek wyrazów przyjętych do mowy polskiej ze wschodnich języków*, podpisany przez księcia Adama Czartoryskiego, niemający jeszcze formy książkowej, opublikowany w jednym z ówczesnie wychodzących czasopism³. Pierwszym zaś słownikiem książkowym było dziełko Ksawerego Łukaszewskiego z 1847 roku⁴. Są to wszakże prace mniej więcej o sto lat wyprzedzające pozycję tutaj omawianą, nie mogą zatem zostać potraktowane jako element tradycji, na której tle będziemy umieszczać słownik Trzaski, Everta i Michalskiego.

Ową tradycję tworzy zasób słowników wyrazów obcych, które ukazywały się w okresie od schyłku XIX wieku do połowy lat 30. XX wieku. Za najważniejszy z nich bezsprzecznie uznać należy słownik firmowany przez wydawnictwo Księgarnia Michała Arcta. Była to zresztą najważniejsza z oficyn publikujących w Polsce międzywojennej słowniki popularne (tj. skierowane do najszerzych kręgów odbiorców, wydawane na zasadach czysto komercyjnych), mająca w swojej ofercie pełną paletę dzieł leksykograficznych różnych typów. Pierwsze wydanie słownika wyrazów obcych Michała Arcta datuje się na rok 1885; w kolejnych edycjach zawartość i forma ulegały zmianom, ponadto zwiększała się liczba artykułów hasłowych, która pod koniec okresu międzywojennego osiągnęła 33 tysiące. Zarejestrowano 18 oficjalnych wydań (ostatnie już w nowej epoce, w 1947 roku), były też jednak przedruki mniej oficjalne oraz liczne wersje skrócone, adresowane do mniej wymagających (a także mniej zasobnych) odbiorców.

Słownik ten wykształcił pewien standard dla słownika wyrazów obcych pod względem zarówno mikrostruktury hasła, jego cech typograficznych, jak i poniekąd doboru leksyki do opisu. Artykuł hasłowy zaczynał się wokabulą, pisaną od wielkiej litery, następnie dawano skrót języka pochodzenia, definicję lub ekwiwalent polski, dalej pojawiały się np. wyrazy pochodne z objaśnieniami, częste połączenia itd. Formuła ta znajdowała naśladowców zwłaszcza w okresie międzywojennym, ukazywały się wtedy słowniki (częściej słowniczkami) różnych wydawców i autorów albo nawet w ogóle anonimowe⁵. Miały one różne rozmiary, niejednakową szatę graficzną, rozmaite wersje introligatorskie i – co za tym idzie – bardzo zróżnicowane ceny, dzięki czemu każdy potencjalny klient mógł wybrać produkt odpowiedni i dostępny dla siebie.

³ A.K. Czartoryski: *Słowniczek wyrazów przyjętych do mowy polskiej ze wschodnich języków*. „Czasopism Naukowy Księgozbioru Publicznego imienia Ossolińskich” 1828, z. 2, s. 79–99.

⁴ K. Łukaszewski: *Słownik podręczny wyrazów obcych i rzadkich w języku polskim używanych*. Bracia Borntregerowie, Królewiec 1847.

⁵ Trzy z nich opisałem w artykule – zob. P. Żmigrodzki: *Trzy mniej znane słowniki wyrazów obcych z pierwszej połowy XX wieku*. „Prace Filologiczne” 2013, t. 64, cz. 1, s. 411–420.

Pora na kilka słów o wydawcy analizowanego słownika. Wydawnictwo Trzaska, Evert i Michalski powstało w 1920 roku, a założyli je Władysław Trzaska, Ludwik Józef Evert i Jan Michalski. Jego działalność trwała nieprzerwanie do wybuchu II wojny światowej, po wojnie zaś utrzymała się jeszcze do końca lat 50., po 1950 roku już tylko jako firmy antykwarycznej⁶. Niemal od początku oficyna zajmowała się publikowaniem dzieł o charakterze encyklopedycznym i leksykograficznym, a jej siłą napędową był Stanisław Lam, pełniący w latach 1924–1939 funkcję redaktora naczelnego. To z jego inicjatywy ujrzało światło dzienne m.in. monumentalna, pięciotomowa *Ilustrowana encyklopedia Trzaski, Everta i Michalskiego* (1925–1932), on też był inicjatorem i redaktorem interesującego nas tutaj słownika wyrazów obcych.

O kulisach powstania ESWO⁷, a także o zespole autorskim czy zasadach opracowania nic nie wiadomo (być może tę wiedzę przyniosłaby intensywna kwerenda źródłowa). Słownik nie ma – typowego dla dzisiejszych dzieł leksykograficznych – wstępu objaśniającego zasady opracowania. W książce wspomnieniowej Lama⁸, ogłoszonej pośmiertnie, o ESWO pojawia się tylko drobna wzmianka. W różnych miejscach (np. w bibliografiach załącznikowych do publikacji) jako datę wydania podaje się rok 1939⁹. Nie jest to wszak data w pełni prawdziwa. Kwerenda w zasobach Polskiej Bibliografii Narodowej zaświadcza, że słownik ukazywał się w formie zeszytów (co w owych latach było częstą praktyką w wypadku dzieł wielotomowych) począwszy od stycznia 1937 roku¹⁰. Wyszło tych zeszytów 13, a już w październiku 1938 roku słownik był dostępny w całości jako pojedynczy tom, oferowany – zależnie od jakości oprawy – w cenie 58 lub 68 zł¹¹. Biorąc pod uwagę ceny innych dostępnych wtedy słowników oraz ówczesne realia płacowo-cenowe, można stwierdzić, że był to produkt z wyższej półki, kierowany do zasobniejszych klientów.

Pełny tytuł dzieła brzmi: *Trzaski, Everta i Michalskiego encyklopedyczny słownik wyrazów obcych. Pochodzenie wyrazów, wymowa, objaśnienia pojęć, skróty, przysłowia, cytaty. Poprzedzony rozprawą prof. uniw. dra A. Brücknera:*

⁶ Na temat historii wydawnictwa zob. M. Pieczonka: *Księgarnia Wydawnicza „Trzaska, Evert i Michalski”. Działalność wydawnicza*. Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Kraków 1993.

⁷ Tego akronimu będę używać w dalszej części artykułu.

⁸ S. Lam: *Życie wśród wielu*. Przyg. do druku A. Lam. Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1968.

⁹ Może to wynikać stąd, że ten rok pojawia się w nocie copyrightowej; tak przynajmniej jest w egzemplarzach, do których miałem dostęp.

¹⁰ „Urzędowy Wykaz Druków Wydanych w Rzeczypospolitej Polskiej” 1937, R. 10, nr 3 z 17/23 stycznia, s. 34.

¹¹ „Kurier Warszawski” 1938, nr 279 z 11 października, s. 2 (ogłoszenie); też: „Urzędowy Wykaz Druków Wydanych w Rzeczypospolitej Polskiej” 1938, R. 11, nr 40 z 2/8 października, s. 582.

„*O wyrazach obcych*”. Redaktor: dr Stanisław Lam¹². Jest to książka dość dużego formatu (17 × 25 cm), licząca 845 stron. Struktura dzieła została maksymalnie uproszczona. Najpierw mamy strony tytułowe (z numeracją rzymską od I do IV), po nich następuje wspomniana w tytule rozprawa Aleksandra Brücknera (traktuje ona ogólnie o problematyce zapożyczeń w polszczyźnie i ma minimalny związek z zawartością słownika, a do zasad jego opracowania nie odnosi się wcale), zajmująca strony od V do XXVIII, stronę XXIX wypełnia tabelaryczny wykaz stosowanych skrótów. Dalej następuje już część hasłowa, rozciągająca się na 815 stronach, przy czym numeracja obejmuje w tej części nie stronicę, ale szpalty (łamy), które na każdej stronicy są trzy, w związku z czym dobiega ona liczby 2445. Wcześniejsze źródła¹³ szacują liczbę haseł na ok. 60 000; na podstawie analizy wersji elektronicznej książki¹⁴ oszacowałem tę wartość na 56 784 (z czego 3270 to hasła jedynie odsyłaczowe).

Z kolei trzeba się przyjrzeć zasobowi haseł, które zawiera omawiany słownik, a dokładniej – ich typom. Pod tym względem różni się on bowiem nie tylko od publikacji dostępnych na rynku w momencie jego ukazania się. Można wskazać następujące rodzaje faktów językowych ujętych w ESWO:

- 1) wyrazy obcego pochodzenia mniej lub bardziej zasymilowane;
- 2) przysłowia, powiedzenia, sentencje (pochodzące z różnych języków i kręgów kulturowych);
- 3) derywaty od wyrazów obcych, tworzone na gruncie polskim, np. **ramotkarz** (od: ramota), **faktorować**, **faksymilować**;
- 4) hasła odnoszące się do osób lub obiektów, z którymi związane są wyrażenia językowe, np. **Rubikon** (*przekroczyć Rubikon*);
- 5) skróty i skrótowce obcojęzyczne, np. **S.K.H.** (= *Seine Königliche [Kaiserliche] Hoheit*, Jego Królewska [Cesarska] Wysokość); **Tb.**, **Tbc.** (= *tuberculosis*); **N.d.R.** (= *Nota della Redazione*, przypisek redakcji);
- 6) zagraniczne nazwy instytucji, organizacji politycznych itp., np. **National Union for Social Justice**, **Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei**, **Office Central d'Expansion Nationale**;

¹² Początkowo tytuł miał być inny, mianowicie *Nowy wielki słownik wyrazów obcych*, pod takim też tytułem ukazywały się przynajmniej początkowe zeszyty próbne (źródło – zob. przypis 10).

¹³ Np. E. Skorupska-Raczyńska: „*Dykejonarz*” *Michała Amszejewicza na tle nowopolskich słowników wyrazów obcych*. Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa, Gorzów Wielkopolski 2004, s. 46.

¹⁴ W analizie opieram się na egzemplarzu dostępnym w Małopolskiej Bibliotece Cyfrowej (pod adresem <http://mbc.malopolska.pl/dlibra/docmetadata?id=88245>) i wychodzę z założenia, że artykułem hasłowym jest ciąg znaków i spacji rozpoczynający się od wielkiej litery i trwający do kropki. Dysponuję również fizycznym egzemplarzem słownika (pojawiają się one w antykwariatach i na aukcjach internetowych, w cenie od kilkudziesięciu do nawet kilkuset złotych, zależnie od oprawy i stanu zachowania).

7) cytaty z literatury lub prasy (niekoniecznie utrwalone), np. **Sie fühlt, dass ich ganz sicher ein Genie, vielleicht wohl gar der Teufel bin** (z *Fausta* Goethego) czy **Sierp i mółot – emblema S.S.S.R.**

Dla wcześniejszych słowników wyrazów obcych, w tym słowników Księgarni Michała Arcta, typowe było występowanie elementów podanych wyżej pod numerami 1) i 2); kolejne są już charakterystyczne dla ESWO i ich pojawienie się w tego rodzaju publikacji stanowiło wówczas nowość.

Artykuły hasłowe w ESWO tworzą jednolity ciąg w układzie alfabetycznym „litera po literze”, co nie jest niczym osobliwym w praktyce leksykograficznej, ani ówczesnej, ani dzisiejszej. Mikrostruktura dzieła też specjalnie nie odbiega od spotykanej m.in. w słownikach wydawnictwa Arcta. Składają się na nią:

- 1) forma hasłowa,
- 2) informacja o wymowie, podawana dla wybranych haseł,
- 3) informacja etymologiczna (ta jest bogatsza niż w innych, konkurencyjnych publikacjach),
- 4) definicja znaczenia w formie rozczłonkowanej albo polski ekwiwalent tłumaczeniowy,
- 5) zasygnalizowanie zakresu użycia wyrazu, pośrednio także jego łączliwości,
- 6) zasygnalizowanie użyczeń przenośnych.

Przyjrzyjmy się ogólnie realizacjom poszczególnych elementów mikrostruktury.

Ad 1. Jeśli chodzi o formę hasłową, to nie ma tu żadnych różnic w porównaniu z tradycją. Wybierane są podstawowe formy rzeczowników (M. lp.), czasowników (bezokolicznik), przymiotników (M. lp. rodzaju męskiego). Zwyczajowe formy przyjmują też wokabuły haseł opisujących związki frazeologiczne czy powiedzenia.

Ad 2. Wymowa podawana jest w nawiasach okrągłych w sposób uproszczony i dla wyrazów (częściej wyrażeń, zwrotów) pochodzących z niektórych tylko języków, głównie z angielskiego (np. **Young lady, a. (jan lejdi)** ‘panna z wyższych sfer towarzyskich’), francuskiego (np. **Non-valeur, f. (nəwaõr)** ‘rzecz bez wartości’) i włoskiego (np. **Non si dà fumo senza fuoco, w. (-senca fuoko)** ‘nie ma dymu bez ognia’). Nie podaje się jej natomiast przy hasłach o pochodzeniu niemieckim, łacińskim czy rosyjskim; w tym ostatnim wypadku już sama forma hasłowa jest zapisana w uproszczonej transliteracji (np. **Siewodnia gusto, a zawtra pusto; Słowiestnik** ‘profesor literatury’). Nie informuje się również o akcencie (informacja ta mogłaby być przydatna zwłaszcza w odniesieniu do wyrazów i wyrażeń francuskich).

Ad 3. Informacja etymologiczna w tym słowniku jest znacznie bogatsza niż w leksykonach Arcta, gdzie ograniczano się w zasadzie tylko do języka pochodzenia, i obejmuje także postać w tym języku i ewentualne dalsze objaśnienia, co możemy zaobserwować np. w hasłach:

Julep, *n., f., a.* (julep; *ar.* džulab, z *pers.* gulab, woda różana, od gul, róża i ab, woda) ‘ulepek, napój uspokajający’;

Ramol, *f.* (ramolli, dosł. zmiękły, zniewieściały) ‘człowiek przeżyty, niedołączny’;

Ramota, *ukr.* (hramota, *r.* gramota; z *g.* grammata, l. mn., pismo).

Ad 4. Zależnie od charakteru objaśnianego obiektu mamy w słowniku albo definicje rozczłonkowane (znane jako realnoznaczeniowe), np.:

Lingwista ‘badacz języka’;

Optografia ‘sposób utrwalania obrazu widzianego przedmiotu za pomocą działania roztworu ałunowego na siatkówkę oka’;

Opus francigenum ‘architektura gotycka zapoczątkowana we Francji’;

albo reprezentujące inne typy definicji, np. strukturalno-znaczeniową w przykładzie:

Modelarnia ‘pracownia, gdzie sporządzają modele’;

albo też zamiast definicji – synonimy rodzime, np.:

Lingwistyczny ‘językoznawczy’;

Majestatyczny ‘wspaniały, okazały, poważny’.

W wypadku wyrażeń złożonych, zwrotów, cytatów i przysłów często stosowane są po prostu ekwiwalenty tłumaczeniowe, np.:

Ora et labora ‘módl się i pracuj’;

Sich einen lustigen Tag machen ‘zabawić się [...], użyć sobie’.

Czasem ekwiwalentowi tłumaczeniowemu towarzyszy dodatkowe objaśnienie, por. np.:

Plaie d’argent n’est pas mortelle ‘dosł. rana pieniężna nie jest śmiertelna; pieniądze nie są rzeczą najważniejszą’.

Ad 5. Sygnalizacja zakresu użycia występuje w postaci glos o różnej formie, np.:

Navette [...] **faire la navette** ‘[...] kursować tam i z powrotem, np. autobus’;

Markować ‘1. [...] 1) lekko zaznaczać (np. rolę [...]: na próbach teatralnych); 2) znaczyć, piętnować, stemplować’;

Markować ‘2. [...] nalepiać znaczki pocztowe lub stemplowe; spełniać czynności markiera; płacić markami w kasie restauracyjnej (o kelnerze)’.

Ad 6. Znaczenia (czy też raczej użycia) przenośne sygnalizuje się wprost za pomocą metaokreślenia *w przen.*¹⁵, np.:

Proza [...] ‘mowa zwykła, nie wierszowana; *w przen.* szara rzeczywistość, powszedniość’;

Purpura [...] ‘1) szkarłat, czerwona farba; 2) żółtawa wydzielina mięczaków morskich z rodzaju Murex, przybierająca pod wpływem światła intensywną barwę purpurową, w staroż. używana jako barwnik; *w przen.* szata barwy purpurowej, oznaka godności królewskiej lub kardynalskiej [...]’;

Samson ‘sędzia izraelski niezwykłej siły; *w przen.* siłacz’.

W tym miejscu warto się zastanowić, dlaczego w tytule słownika użyto wyrazu „encyklopedyczny” – czy był to tylko swego rodzaju chwyt reklamowy, czy jednak pozostaje to w związku z charakterem dzieła. Otóż wydaje się, że prawdziwe są obie odpowiedzi. Trzeba pamiętać, iż słowniki języka polskiego Trzaski, Everta i Michalskiego wchodziły na rynek w drugiej połowie lat 30., gdy był on już dość mocno wypełniony innymi publikacjami o podobnym charakterze, przede wszystkim z Księgarni Michała Arcta. Mało jest osób (a tym mniej ich było wówczas), które mając już jeden słownik danego typu, decydują się na zakup drugiego. Należało więc szukać sposobu, by je do tego nakłonić albo też pozyskać nowych nabywców. Zwrócenie uwagi na „encyklopedyczność” dzieła mogło być takim chwytym – próbą uświadomienia potencjalnym klientom, że ów słownik w pewnym sensie zastąpi im encyklopedię, tj. da przynajmniej część wiedzy o świecie, jaką przynoszą encyklopedie. Rzut oka na zasób haseł ESWO wskazuje, że mogło tak być rzeczywiście, bo w książce znalazło się niemało wyrazów i zwrotów, które nie wymagały objaśnienia z punktu widzenia językowego, ale których definicje właśnie informowały o realiach, zagranicznych instytucjach, postaciach mitologicznych, pojęciach z różnych dziedzin nauki itp., upowszechniały więc tzw. wiedzę encyklopedyczną. Oto próbka takich haseł:

Kwadrat logiczny, figura w formie kwadratu symbolizująca wszelkie możliwe sądy kategoryczne z punktu widzenia tzw. jakości i ilości oraz ich

¹⁵ Występuje ono w 1041 artykułach hasłowych słownika.

wzajemne stosunki logiczne, tj. sądy ogólno-twierdzące, szczegółowo-twierdzące, ogólno-przeczące i szczegółowo-przeczące.

Lohengrin, rycerz św. Grała [!], którego łabędź przywozi w łodzi czarodziejskiej na pomoc księżniczce brabanckiej; pokonawszy jej wrogów, Lohengrin zaślubia ją, lecz gdy wbrew przyrzeczeniu zapytuje go żona o pochodzenie i nazwisko, opuszcza ją na zawsze. Jest to treść poematu niemieckiego z XIII w., na którym osnuł Wagner swą operę.

Olimpiady, zapasy olimpijskie, igrzyska sportowe rozgrywane co 4 lata, rozpoczęte w staroż. Grecji 776 prz. Chr. Miały początkowo charakter religijny. Nowoczesne, wskrzeszone 1896 w Atenach, odbywają się co 4 lata; przyczyniły się do rozwoju sportu na całym świecie.

Wizygoci, [...] zachodnia gałąź germańskiego szczepu Gotów; 410–415 wkroczyli do Galii i Hiszpanii, gdzie utworzyli królestwo wizygockie, podbite 711 przez Arabów.

Young Men's Christian Association, [...] Chrześcijański Związek Młodych Ludzi, organizacja młodzieży założona 1869 w Nowym Jorku (St. Zjedn. Am. Płn.) jako samorządowa instytucja młodzieży robotniczej chrześcijańskiej, mająca na celu urządzanie odczytów, kursów kształcących, gier, wycieczek itp. Do Polski przybyła z armią Hallera, działając z początku wśród żołnierzy, później w sferach cywilnych społeczeństwa.

Czy wszystkie te zabiegi zapewniły słownikowi sukces rynkowy, nie wiadomo. Jego kariera nie trwała zresztą zbyt długo; niecały rok po ukazaniu się pełnej wersji książkowej wybuchła II wojna światowa, która przekreśliła wszystkie plany wydawnicze i sprzedażowe. Marek Pieczonka informuje¹⁶, że ESWO wydano na nowo w 1948 roku z zachowanych przedwojennych matryc, podobnie jak opracowaną część słownika ogólnego pod redakcją Tadeusza Lehra-Spławińskiego, a dwa lata wcześniej – słownik ortograficzny tej firmy. Później już było to niemożliwe ze względu na zmiany w życiu społeczno-politycznym w Polsce, które ok. roku 1950 doprowadziły do – używając współczesnego słowa – „resetu” w polskiej leksykografii, rozpoczęcia prac nad nowymi słownikami i wyeliminowania z obiegu dzieł uznanych za „niesłuszne”. ESWO mógł uchodzić za taki nie tylko z przyczyn ogólnych (jako wydany w okresie „rządów sanacji”), lecz także prawdopodobnie z uwagi na obecność w nim słów i wyrażeń, których powojenna władza mogła sobie w obiegu publicznym nie życzyć.

¹⁶ M. Pieczonka: *Księgarnia Wydawnicza „Trzaska, Evert i Michalski”...*, s. 109.

Konsekwencją tego wykluczenia jest fakt, że omawiane dzieło nie odegrało zbyt wielkiej roli w historii języka polskiego ani w historii leksykografii. Jedyne, do którego udało mi się dotrzeć, świadectwo recepcji słownika przez ówczesne środowisko naukowe to zwięzła recenzja Lehra-Spławińskiego wydrukowana w czasopiśmie „Język Polski”¹⁷. Autor, wtedy rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego, chwalił słownik jako mający „wartość praktyczną dla szerokich kół, coraz mniej obeznanych z obcymi językami”, ale jednocześnie krytykował ujęty w nim nadmiar wyrażen, zwrotów i cytatów „wcale nie przyswojonych, a używanych tylko przygodnie w dziennikach czy w literaturze”. Sytuował go niejako w połowie spektrum między ściśle naukowym (i niedokończonym) *Słownikiem wyrazów obcego a mniej jasnego pochodzenia* Jana Karłowicza a typowo praktycznymi leksykonami wydawnictwa Arcta. Wstępną rozprawę Brücknera chwalił przede wszystkim za język i styl, ganił zaś ogólnie za – jego zdaniem – kontrowersyjne wywody etymologiczne w niej zawarte¹⁸.

Do niedawna ESWO raczej nie pojawiał się w przypisach do analiz językoznawczych, nie omawiano go również w kompendiach leksykograficznych. Zainteresowanie nim zwiększyło się w ostatnich latach, być może dzięki digitalizacji i umieszczeniu dzieła w Internecie w bezpłatnym dostępie. Co warte zauważenia, eksplorowali je głównie badacze zapożyczeń językowych, przede wszystkim filologowie obcy, także historycy słownictwa. Znaczenie ESWO jako źródła dokumentacji polskiej leksyki nie jest do końca zbadane. W 10-tomowym *Hipersłowniku języka polskiego*¹⁹ Jana Wawrzyńczyka powołania na niego znajdują się przy 1188 hasłach, z czego jednak znaczna większość, bo 1075, przypada na pierwszy tom, obejmujący litery od A do C. Dalsze litery ESWO być może nie zostały przez tego autora dogłębnie przeanalizowane, gdyż nawet pobieżny ogląd wskazuje także tutaj na obecność wielu leksemów wartych odnotowania w *Hipersłowniku*..., jeśli weźmie się pod uwagę deklarowane zasady jego zestawiania. Niezależnie od tego warto dostrzec, że ESWO był pierwszym słownikiem języka polskiego, w którym w dużym wyborze odnotowano tzw. sowietyzmy, tj. wyrazy i wyrażenia rosyjskie związane z realiami życia oraz ideologią panującą w ZSRR. Powstały nawet na ten temat artykuły naukowe²⁰.

¹⁷ T. Lehr-Spławiński: *O słowniku wyrazów obcych*. „Język Polski” 1939, nr 3, s. 91–92.

¹⁸ Pracując nad niniejszym tekstem, odkryłem, że recenzja ta nie ma charakteru w pełni oryginalnego, jest bowiem parafrazą artykułu umieszczonego wcześniej przez autora w czasopiśmie „Nowa Książka” (1938, nr 9, s. 516–517), którego wydawcą była... Księgarnia Trzaski, Everta i Michalskiego, a redaktorem naczelnym był Stanisław Lam.

¹⁹ J. Wawrzyńczyk: *Hipersłownik języka polskiego*. T. 1–10. BEL Studio, Warszawa 2020.

²⁰ H. Bartwicka: *Słownictwo radzieckie* w „Encyklopedycznym słowniku wyrazów obcych Trzaski–Everta–Michalskiego”. W: *Język, historia, polityka*. Red. E. Laskowska, M. Jaracz. Bydgoskie Towarzystwo Naukowe, Bydgoszcz 2007, s. 7–13; T. Graczykowska: *Uwagi o sowietyzmach w polszczyźnie etnicznej i radzieckiej w dwudziestoleciu międzywojennym (na materiale „Encyklopedycznego słownika wyrazów obcych. Pochodzenie wyrazów, wymowa, objaśnienia pojęć, skróty, przysłowia, cytaty” Trzaski, Everta, Michalskiego i moskiewskiej „Trybuny Radzieckiej” z lat 1927–1938)*. „Acta Baltico-Slavica” 2016, t. 40, s. 232–262.

Nie ma – a szkoda – analogicznych badań nad słownictwem dotyczącym realiów III Rzeszy, również zauważalnie reprezentowanym w owym dziele. Z większych prac, które odwołują się w istotny sposób do ESWO, trzeba wymienić jeszcze artykuł Karoliny Biniek o anglicyzmach w słownikach wyrazów obcych²¹ oraz skrótowe omówienie w książce Elżbiety Skorupskiej-Raczyńskiej²².

Przechodząc do podsumowania tych – z konieczności – związanych rozważań, stwierdzić należy, że ESWO jest słownikiem wyrastającym z tradycji leksykograficznej pierwszej połowy XX wieku i do niej nawiązującym, ale także wobec niej komplementarnym i innowacyjnym, o czym świadczą dobór materiału do opracowania i bogatsza niż gdzie indziej informacja leksykograficzna, zwłaszcza w zakresie etymologii. Warto zaznaczyć, że jest to – pod względem liczby artykułów hasłowych – najbogatszy słownik interesującego nas segmentu, nieprzewyższony przez słowniki współcześnie publikowane. Z przyczyn niezależnych od autorów i wydawcy (tj. wybuchu II wojny światowej i jej konsekwencji) słownik nie doczekał się takiego uznania, na jakie zasługiwał, ani nie odegrał (nie odgrywa) w leksykografii polskiej oraz w badaniach nad dziejami polskiego słownictwa takiej roli, jaką mógłby, gdyby losy świata potoczyły się innym torem. Wypada także dodać, że jego innowacyjna koncepcja nie okazała się otwarciem nowej formuły słowników wyrazów obcych w rodzimej leksykografii. Po wojnie kontynuowano raczej linię zarysowaną w słownikach Michała Arcta. W pierwszym dużym słowniku tego typu wówczas opracowanym, tj. słowniku pod redakcją Zygmunta Rysiewicza, wprawdzie trafiamy we wstępie na deklarację, że ów produkt koncepcyjnie najbardziej jest zbliżony właśnie do ESWO²³, lecz nie znajduje ona zbyt wielkiego odzwierciedlenia w strukturze ani metodach opracowania dzieła. Jeśliby szukać innych inspiracji koncepcją ESWO, to z dużą dozą ostrożności można by wskazać *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych* Władysława Kopalińskiego²⁴. Hipoteza ta wymagałaby jednak szczegółowej analizy obu dzieł leksykograficznych, na którą w tym artykule nie ma miejsca.

²¹ K. Biniek: *Etymology: who is right? Aspects of etymological research on the source languages of borrowings in selected Polish dictionaries*. W: *Languages in Contact*. Eds. Z. Wąsik, P. Chruszczewski. Vol. II. Wydawnictwo Wyższej Szkoły Filologicznej we Wrocławiu, Wrocław, 2012, s. 237–246.

²² E. Skorupska-Raczyńska: „Dykcjonarz” Michała Amszejewicza..., s. 45–47.

²³ *Słownik wyrazów obcych. 15 000 wyrazów*. Red. Z. Rysiewicz. Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1954, s. VI.

²⁴ W. Kopaliński: *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*. Wiedza Powszechna, Warszawa 1967 (i wyd. nast.).

Bibliografia

- Bartwicka H.: *Słownictwo radzieckie w „Encyklopedycznym słowniku wyrazów obcych Trzaski–Everta–Michalskiego”*. W: *Język, historia, polityka*. Red. E. Laskowska, M. Jaracz. Bydgoskie Towarzystwo Naukowe, Bydgoszcz 2007, s. 7–13.
- Biniek K.: *Etymology: who is right? Aspects of etymological research on the source languages of borrowings in selected Polish dictionaries*. W: *Languages in Contact*. Eds. Z. Wąsik, P. Chruszczewski. Vol. 11. Wydawnictwo Wyższej Szkoły Filologicznej we Wrocławiu, Wrocław 2012, s. 237–246.
- Czartoryski A.K.: *Słowniczek wyrazów przyjętych do mowy polskiej ze wschodnich języków*. „Czasopism Naukowy Księgozbioru Publicznego imienia Ossolińskich” 1828, z. 2, s. 79–99.
- Graczykowska T.: *Uwagi o sowietyzmach w polszczyźnie etnicznej i radzieckiej w dwudziestoleciu międzywojennym (na materiale „Encyklopedycznego słownika wyrazów obcych. Pochodzenie wyrazów, wymowa, objaśnienia pojęć, skróty, przysłowia, cytaty” Trzaski, Everta, Michalskiego i moskiewskiej „Trybuny Radzieckiej” z lat 1927–1938)*. „Acta Baltico-Slavica” 2016, t. 40, s. 232–262.
- Kopaliński W.: *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*. Wiedza Powszechna, Warszawa 1967 (i wyd. nast.).
- Lam S.: *Życie wśród wielu*. Przyg. do druku A. Lam. Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1968.
- Lehr-Spławiński T.: *O słowniku wyrazów obcych*. „Język Polski” 1939, nr 3, s. 91–92.
- Lehr-Spławiński T.: *Trzaski, Everta i Michalskiego „Encyklopedyczny słownik wyrazów obcych”*. „Nowa Książka” 1938, nr 9, s. 516–517.
- Łukaszewski K.: *Słownik podręczny wyrazów obcych i rzadkich w języku polskim używanych*. Bracia Borntregerowie, Królewiec 1847.
- Pieczonka M.: *Księgarnia Wydawnicza „Trzaska, Evert i Michalski”*. Działalność wydawnicza. Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Kraków 1993.
- Piotrowski T.: *Z zagadnień leksykografii*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1994.
- Skorupska-Raczyńska E.: *„Dykcjonarz” Michała Amszejewicza na tle nowopolskich słowników wyrazów obcych*. Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa, Gorzów Wielkopolski 2004.
- Słownik wyrazów obcych. 15 000 wyrazów*. Red. Z. Rysiewicz. Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1954.
- „Urzędowy Wykaz Druków Wydanych w Rzeczypospolitej Polskiej” 1937, R. 10, nr 3 z 17/23 stycznia.
- „Urzędowy Wykaz Druków Wydanych w Rzeczypospolitej Polskiej” 1938, R. 11, nr 40 z 2/8 października.
- Wawrzyńczyk J.: *Hipestownik języka polskiego*. T. 1–10. BEL Studio, Warszawa 2020.
- Żmigrodzki P.: *Trzy mniej znane słowniki wyrazów obcych z pierwszej połowy XX wieku*. „Prace Filologiczne” 2013, t. 64, cz. 1, s. 411–420.
- Żmigrodzki P., Ułitzka E., Nowak T.: *O świadomości leksykograficznej kandydatów na polonistów (na podstawie badań ankietowych)*. „Poradnik Językowy” 2005, z. 5, s. 3–21.

Piotr Żmigrodzki

***Trzaska, Evert and Michalski's encyclopedic dictionary of foreign words
against the background of the lexicographic tradition of its era***

Summary

Encyclopedic dictionary of foreign words, edited by Stanisław Lam, was published in 1938 by the publishing house Trzaska, Evert and Michalski. The present paper provides its description from the metalexicographical point of view (macro- and microstructure, scope of information, methods of defining meaning, etc.). The analysis focuses primarily on its numerous features, thanks to which it can be considered innovative in relation to other dictionaries of foreign words available in Poland in the first half of the 20th century.

Keywords: metalexigraphy, history of Polish lexicography of the 20th century, dictionaries of foreign words, publishing market

Пётр Жмигродзки

***Энциклопедический словарь иностранных слов Тшаски, Эверта и Михальского
на фоне лексикографической традиции своей эпохи***

Резюме

Энциклопедический словарь иностранных слов под редакцией Станислава Лама был опубликован в 1938 году издательством Trzaska, Evert and Michalski. В данной статье дается его описание с металексикографической точки зрения (макро- и микроструктура, объем информации, методы определения значения и т.д.). Анализ сосредоточен в первую очередь на многочисленных особенностях словаря, благодаря которым он может считаться новаторским по сравнению с другими словарями иностранных слов, доступными в Польше в первой половине XX века.

Ключевые слова: металексикография, история польской лексикографии XX века, словари иностранных слов, издательский рынок

Marcin Maciejewski

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

 <https://orcid.org/0000-0002-1147-9091>

Krytyczna analiza lingwistyczna konkurencji semantycznych Aspekty metodologiczne

W wielu obszarach życia społecznego (np. w polityce, gospodarce, medycynie), w mediach tradycyjnych i elektronicznych oraz w rozmowach prywatnych zaobserwować można spory o znaczenie wyrażen językowych. Dyskusje medialne nad ich adekwatnością do otaczającej rzeczywistości w przeważającej mierze nie mają motywacji lingwistycznej, a podmioty biorące udział w sporach semantycznych nie są tylko językoznawcami. Widoczne jest zjawisko polegające na tym, że aktorzy dyskursu (politycy, dziennikarze, osoby zajmujące stanowiska kierownicze w firmach, koncernach, organizacjach, instytucjach itd.) nie zgadzają się z pewnymi znaczeniami wyrażen przyjętymi w danej grupie społecznej, dostrzegają potrzebę przeforsowania własnych interpretacji tychże i propozycji ich nowych znaczeń. Taka sytuacja powoduje konflikt i wymusza konieczność debaty na poziomie metakomunikacyjnym. Użycie języka staje się więc tematem dyskusji aktorów dyskursu. Zjawisko to można określić mianem tematyzowania językowego, a do jego ważniejszych – bo wywołujących także konflikty pozajęzykowe – przedmiotów należą konkurencyjne wyrażenia językowe, czyli konkurencje semantyczne. Postrzegane są tu one wszakże nie tylko jako konkurencje pojedynczych wyrazów lub fraz. Coraz popularniejszym sposobem komunikowania, a zarazem forsowania tych wyrażen i ich interpretacji jest tworzenie specjalnych publikacji tematyzujących użycie językowe i spory semantyczne.

W niniejszym artykule poruszono zagadnienie analizy konkurencji semantycznych skupionych w tego typu publikacjach. Stanowią one głos aktora dyskursu, oficjalną formę prezentowania przez niego interpretacji wyrażen, opowiedzenia

się po którejs stronie konfliktu semantycznego bądź jego zainicjowania oraz implicytny sposób podważania konkurencyjnego użycia języka. Nie tylko zatem pojedyncze tematyzowanie wyrażeń zawartych w takich publikacjach, lecz także je same można potraktować jako narzędzie aktorów dyskursu w walce o interpretację wyrażeń językowych. Typowymi przykładami są zbiorcze i usystematyzowane ujęcia takich wyrażeń wydawane przez różnych (głównie instytucjonalnych) aktorów dyskursu. Chodzi m.in. o poradniki, broszury objaśniające, jak mówić/pisać w danej instytucji (np. poradniki języka równościowego w koncernie, na uniwersytecie, w urzędzie itd.), w mediach, ale też ogólnie w przestrzeni publicznej. Celem artykułu jest przedstawienie z perspektywy krytyki lingwistycznej takich publikacji tematyzujących konkurencje semantyczne (określanych tutaj również jako publikacje tematyzujące użycie językowe) i ukazanie kategorii ich analizy, ilustrowanych przykładami z wybranych tekstów. Jako stosunkowo nowy (krytyczny) gatunek tekstu wymagają one odpowiednich kategorii analitycznych, odmiennych od tych, które miałyby zastosowanie do jednostkowych konkurencji semantycznych. Ze względu na ograniczoną objętość artykułu nie zostanie przeprowadzona całościowa analiza empiryczna konkretnych publikacji. Zaprezentowany zostanie natomiast model analityczny będący narzędziem do takiego badania.

1. Perspektywa krytyczna

Omawiane tu publikacje są typem działania językowego aktorów dyskursu polegającym na krytyce użycia językowego. Badanie ich z perspektywy krytyki lingwistycznej obejmuje obserwację tekstów na temat refleksyjności językowej wśród aktorów dyskursu oraz tego, jak postrzegają język, jego krytykę i funkcję jako narzędzia osiągnięcia swoich pozajęzykowych celów. Podejście tutaj reprezentowane, zbieżne ze stanowiskiem Jürgena Schiewego i Martina Wengelera¹, zakłada, że zadaniem lingwistyki krytycznej jest ukazanie, w jaki sposób, jakimi środkami językowymi konstruuje się w dyskursie rzeczywistość w konkretnych czasach oraz jak realizowane są dążenia aktorów instytucjonalnych i indywidualnych do ustanowienia pewnych poglądów i wiedzy jako „wiedzy kolektywnej” ważnych grup społecznych lub dominującej wśród ogółu społeczeństwa². Analiza wspomnianych publikacji pozwala bowiem stwierdzić, że są one także sposobem kreowania określonej rzeczywistości i wiedzy odbiorców.

¹ J. Schiewe, M. Wengeler: *Zeitschrift für Sprachkritik und Sprachkultur. Einleitung der Herausgeber zum ersten Heft*. „Aptum. Zeitschrift für Sprachkritik und Sprachkultur” 2005, Nr. 1, s. 8.

² M. Wengeler: *Sprachwissenschaft – nur wissenschaftlich oder auch kritisch?* W: *Sprachwissenschaft und Sprachkritik. Perspektiven ihrer Vermittlung*. Hrsg. T. Niehr. Hempen Verlag, Bremen 2014, s. 31.

2. Konkurencje semantyczne

Istnienie konkurencji semantycznych wynika z krytycznego podejścia do języka, z jego ujęcia metakomunikacyjnego, czyli tematyzacji użycia językowego, lub krócej: tematyzacji językowej. Według Silke Domasch³ tematyzacje językowe obejmują wszystkie refleksyjne wypowiedzi o języku, które dotyczą jego znaczenia, funkcji i zastosowania poszczególnych znaków bądź użycia języka w ogólności. Tematyzację konkurencji semantycznych rozumiem jako rodzaj działania językowego inicjowanego przez uczestników danego dyskursu i polegającego na mówieniu i/lub spieraniu się na temat sposobów posługiwania się językiem. Wśród wypowiedzi tematyżujących Matthias Jung⁴ wyróżnia tematyzacje eksplicytne i implicytne. Z tymi pierwszymi, zdaniem Georga Stötzela⁵, mamy do czynienia, kiedy zachowanie językowe staje się dla mówiących na tyle ważne, że czyni się z niego przedmiot publicznej dyskusji. Możemy tutaj stosować pojęcie konkurencji semantycznej, rozumianej jako relacja opozycji semantycznej między wyrażeniami językowymi tematyżowana przez aktorów dyskursu. Relacje takie nie powstają jednak samoistnie, ale są efektem działań uczestników dyskursu, którzy tworzą, eksponują i forsują konkurencyjne wyrażenia językowe, by realizować swoje cele komunikacyjne oraz pozajęzykowe. Uzasadnione wydaje się również określenie konkurencji semantycznych, w trochę szerszym znaczeniu, mianem walki semantycznej. Według Ekkeharda Feldera⁶ chodzi o próbę przeforsowania (w danej dziedzinie wiedzy) konkretnych form językowych jako wyrazu specyficznych wzorców myślowych, zorientowanych na korzyść nadawcy. Walka semantyczna jest zatem implicytnym lub eksplicytnym konfliktem o adekwatność pewnych wyrażen językowych, a jej cel stanowi osiągnięcie przez aktora dyskursu swoistej wyższości⁷ czy też przewagi⁸ w ich interpretowaniu.

³ S. Domasch: *Biomedizin als sprachliche Kontroverse. Die Thematisierung von Sprache im öffentlichen Diskurs zur Gendiagnostik*. De Gruyter, Berlin–New York 2007, s. 90.

⁴ M. Jung: *Öffentlichkeit und Sprachwandel. Zur Geschichte des Diskurses über die Atomenergie*. Westdeutscher Verlag, Opladen 1992, s. 17.

⁵ G. Stötzel: *Einleitung*. W: *Kontroverse Begriffe. Geschichte des öffentlichen Sprachgebrauchs in der Bundesrepublik Deutschland*. Hrsg. G. Stötzel, M. Wengeler. De Gruyter, Berlin–New York 1995, s. 10.

⁶ E. Felder: *Semantische Kämpfe in Wissensdomänen. Eine Einführung in Benennungs-, Bedeutungs- und Sachverhaltsfixierungs-Konkurrenzen*. W: *Semantische Kämpfe. Macht und Sprache in den Wissenschaften*. Hrsg. E. Felder. De Gruyter, Berlin–New York 2006, s. 14.

⁷ T. Niehr: *Einführung in die Politolinguistik. Gegenstände und Methoden*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen–Bristol 2014, s. 42.

⁸ B. Bock, D. Lange: *Was heißt „leichte“ und „einfache“ Sprache? Empirische Untersuchungen zu Begriffssemantik und tatsächlicher Gebrauchspraxis*. W: *Barrierefreie Kommunikation*. Hrsg. N. Mälzer. Frank & Timme, Berlin 2016, s. 121.

Na podstawie klasyfikacji Feldera⁹ wyróżniam:

- a) konkurencję oznaczania i ustanawiania pojęć,
- b) konkurencję znaczeniową,
- c) próbę ustanowienia stanu rzeczy.

W pierwszej kategorii przedmiotem konfliktu jest to, które znaczenie wyrażenia należy uznać za „właściwe”. W konkurencji oznaczania chodzi zatem o spór dotyczący adekwatności wyrażenia do danego stanu rzeczy. Poszukiwanie własnych propozycji, nowych nazw, wyrażzeń, wariantów semantycznych (np. *To (nie) jest dyskryminacja/dyktatura/embrion/dziecko...*) stanowi tutaj sposób na uzyskanie dominującej pozycji w dyskursie.

W drugim przypadku w odniesieniu do tego samego wyrażenia różni aktorzy dyskursu akcentują różne aspekty znaczeniowe (znaczenia częściowe). Przykładowo w zależności od aktora i kontekstu *globalizacja* to synonim braku porządku, niesterowalności, otwartości na ryzyko, ale też nowych możliwości itd.

Z kolei próba ustanowienia stanu rzeczy to inaczej próba kreowania rzeczywistości, językowa konstrukcja faktów, problemów, „nadawanie etykiety” przez aktorów różnie interpretujących określone dane (np. interpretacja danych o urodzeniach jako *zapaści demograficznej*, danych o zmianach parametrów klimatycznych jako *katastrofy klimatycznej*, danych gospodarczych jako *stagnacji* lub *boomu gospodarczego* itd.).

W publikacjach tematyzujących użycie języka aktorzy dyskursu z jednej strony tematyzują konkurencje semantyczne, które znajdują odzwierciedlenie w wymienionych wyżej kategoriach, a z drugiej – wykorzystują owe teksty do forsowania konkretnych form językowych, czyli do walki semantycznej.

3. Publikacje tematyzujące (użycie językowe)

Publikacje tematyzujące występują w formie drukowanych poradników, broszur, ale też w postaci elektronicznej – jako zakładki na stronach WWW, pliki PDF itp. Szeroka dostępność tych tekstów w Internecie pozwoliła na zidentyfikowanie ich najczęściej występującego nazewnictwa w polskich instytucjach i organizacjach publicznych, pozarządowych, komercyjnych i innych. Dominują publikacje zawierające w tytule następujące słowa: „poradnik”, np. *Poradnik równościowy* (Dolnośląska Akademia Gender), *Poradnik antydyskryminacyjny* (UW); „język”, np. *Język równościowy* (Amnesty International Polska), *Język nierówności*, *Mowa nienawiści*; „edukacja”, np. *Edu-*

⁹ E. Felder: *Semantische Kämpfe – Die Macht des Deklarativen in Fachdiskursen*. W: *Verantwortlichkeit – nur eine Illusion?*. Hrsg. T. Fuchs, G. Schwarzkopf. Universitätsverlag Winter, Heidelberg 2010, s. 25.

kacja antydyskryminacyjna (Stowarzyszenie Willa Decjusza). Tekstom tym nadawane są też nazwy w formie pytania: „Jak mówić/pisać o...?”, np. *Jak mówić/pisać o aborcji* (Federacja na rzecz Kobiet i Planowania Rodziny)¹⁰. Wśród elementów strukturalnych wyróżnić należy zasadniczą część publikacji poświęconą konkretnym tematykom. Często występuje w niej forma tabelaryczna, z przeciwstawnym ujęciem formy „złej” i „właściwej” (tabela 1).

Tabela 1

Przykład zestawienia konkurencji semantycznych i ich uzasadnienia

Tak	Nie	Dlaczego
przerywanie ciąży, terminacja ciąży, aborcja	skrobanka	„Przerywanie ciąży” jest terminem prawnym z długą tradycją w dyskursie. Ma tę przewagę wobec słowa „aborcja”, że nie oddziela płodu od kobiety. Słowo „skrobanka” jest potoczne i odnosi się do przestarzałej metody przerywania ciąży.
przeciwnik/ przeciwniczka aborcji/wyboru (<i>anti-abortion</i> , <i>anti-choice</i>)	obrońca/obrończyni życia (<i>pro-life</i>)	„Pro-life” sugeruje, że zwolennicy wyboru i dostępu do bezpiecznej aborcji są przeciwko życiu, tymczasem to im zależy na życiu kobiet zarówno w sensie jego fizycznej ochrony, jak i poszanowania konstytucyjnego prawa do decydowania o swym życiu osobistym.
kobieta w ciąży, osoba w ciąży	matka	Termin „matka” ma zastosowanie wobec osoby, która urodziła dziecko (nie wcześniej).
embryon/zarodek (do 10. tyg. ciąży), płód (od 10. tyg. do porodu)	dziecko, dziecko poczęte, dziecko nienarodzone	Termin „dziecko” oraz prawa człowieka obowiązują od porodu. Personifikacja płodu jest dezinformacyjną strategią ruchu przeciwko wolności wyboru. Płodowi przysługuje ochrona prawna (wynikająca z praw reprodukcyjnych osoby w ciąży), ale jest ona inna niż w przypadku dziecka. Często cytowane orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego z 1997 r. wprawdzie stwierdza, że początkom życia ludzkiego przysługuje ochrona konstytucyjna, ale nie przesądza o charakterze tej ochrony i przyznaje, że jej zakres jest węższy niż w przypadku kobiety.

Źródło: *Jak mówić/pisać o aborcji? Poradnik*, s. 5. Fundacja (daw. Federacja) na rzecz Kobiet i Planowania Rodziny, 26.09.2018. <https://federa.org.pl/jak-mowic-o-aborcji> [dostęp: 28.10.2021].

¹⁰ Nie była tutaj celem ilościowa analiza tych tekstów, ale już wstępne wyszukiwanie w Internecie, według przygotowanej listy słów kluczy, pozwoliło na znalezienie kilkudziesięciu tytułów takich publikacji oraz stron WWW instytucji, które je wydają (urzędów, instytucji samorządowych, organizacji pozarządowych itp.) bądź są ich autorami. Przywołane przykłady nie wyczerpują możliwości nazewnictwa owych publikacji.

W niektórych przypadkach znajdujemy uzasadnienie wprowadzenia nowej normy, ale ogólne uzasadnienie potrzeby tematyzacji i konieczności zmian zawarte jest we wstępach do tych publikacji.

4. Kategorie analityczne

Nie jest tutaj celem analiza lingwistyczna omawianego gatunku tekstu. Wykorzystując zaproponowany przez Normana Fairclougha¹¹ sposób badania wydarzeń dyskursywnych, a także podział kryteriów analitycznych wypowiedzi metakomunikacyjnych według Birte Arendt i Jany Kiesendahl¹², wskażę kryteria badawcze (z perspektywy krytyki lingwistycznej) tych publikacji, które ze względu na swój metakomunikacyjny i krytyczny charakter oraz funkcjonalno-treściową osobliwość wymagają skonstruowania specyficznego katalogu tekstologicznych kategorii analitycznych. Ich omówienie zilustruję krótkimi przykładami wyników analizy publikacji reprezentatywnych dla tego gatunku tekstu: *Jak mówić/pisać o aborcji* (autorstwa Federacji na rzecz Kobiet i Planowania Rodziny) oraz *Język równościowy* (Amnesty International Polska).

a) Opis kontekstu i sytuacji komunikacyjnej

Ten punkt obejmuje odpowiedzi na pytania o kontekst powstawania tekstu, o powiązanie instytucjonalne i o deklarowaną motywację autorów do jego produkcji. Istotne jest tu, czy tekst stanowi reakcję na inny tekst, czy autor inicjuje działanie metakomunikacyjne. W przypadku *Jak mówić/pisać o aborcji* występuje powiązanie z organizacją pozarządową, feministyczną, dążącą do wprowadzenia zmian w dziedzinie praw kobiet. Poradnik jest od strony koncepcyjnej zaadaptowaną do polskich warunków prawnych wersją tekstu anglojęzycznego. W przypadku poradników języka równościowego ich publikowanie (np. w urzędach, na uniwersytetach) wiąże się z deklarowanymi zasadami i wartościami, które chce kultywować dana instytucja. Wymienia się takie wartości, jak: tolerancja, równość, zasada inkluzywności oraz chęć unikania dyskryminacji i stygmatyzacji. Zasady te determinowane są względami kulturowymi z jednej, a odgórnymi wytycznymi (instytucjonalnymi) z drugiej strony. Należy zwrócić uwagę, że nie tylko tematyzowane użycie językowe, konkretne proponowane wyrażenia są przedmiotem walki semantycznej. Konkurencja semantyczna

¹¹ N. Fairclough: *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. Longman, London 1995, s. 9.

¹² B. Arendt, J. Kiesendahl: *Sprachkritische Äußerungen in Kommentarforen – Entwurf des Forschungsfeldes „Kritiklinguistik“*. W: *Sprachwissenschaft und Sprachkritik. Perspektiven ihrer Vermittlung*. Hrsg. T. Niehr. Hempen Verlag, Bremen 2014, s. 118.

dotyczy także – co jest widoczne w dyskursie medialnym – definiowania wspomnianych wartości i zasad (tolerancji, poprawności politycznej itd.), które służą autorom tekstu do umotywowania działań tematyzujących i ich publikacji. Walki semantyczne wokół tych określeń stanowią osobny aspekt badawczy, ale analiza takich tekstów okazuje się ważnym przyczynkiem do zbadania użycia i interpretacji spornych form językowych przez aktorów dyskursu zaangażowanych chociażby w dyskurs równościowy (np. Amnesty International Polska).

b) Aspekt treściowy

Kluczowymi pytaniami są tutaj kategorie związane z przedmiotem krytyki: Do czego się ona odnosi i co jest tematyzowane? Co stanowi przedmiot sporu i jakie pojęcia się negocjuje (konkurencje oznaczania, znaczeniowe, ustanawiania stanu rzeczy)? Kogo i czego dotyczy krytyka (użytkownika, jego użycia języka, systemu języka)? Czy jest to krytyka pojedynczego słowa czy tekstu? Jakiego rodzaju błędy w użyciu językowym popełnia strona przeciwna dyskursu? Czy jest to krytyka deskryptywna czy preskryptywna? Jaką strukturę ma tekst? Jaki jest typ problemu, czyli czy autor zarzuca innym brak kompetencji w zakresie komunikowania się, czy tylko ma zastrzeżenia do performancji językowej innych użytkowników języka, czy krytykuje ogólne normy językowe (gramatyczne, semantyczne, sposób argumentacji)? Czy i jak tematyzacja została podparta argumentami uzasadniającymi postulowane zmiany? Za istotne w tej kategorii trzeba uznać też pytanie o rolę, jaką przypisuje językowi autor w realizacji swoich celów komunikacyjnych i pozajęzykowych, oraz tematyzację danej walki semantycznej, w którą zaangażowany jest twórca tekstu.

W poradniku *Jak mówić/pisać o aborcji* przedmiot krytyki stanowi sposób mówienia o tytułowym zjawisku – wyrażenia z tego dyskursu, które według autorów należy zastąpić innymi. Sporne są m.in. takie wyrazy jak „dziecko” czy „matka” (konkurencja oznaczania i ustanawiania pojęć). W zakresie konkurencji znaczeniowej tematyzuje się np. pojęcia zdrowia i praw człowieka. Krytyka odnosi się do języka, ale też do wizji świata i sposobu myślenia reprezentowanych przez inne środowiska. Twórcy tekstu kierują swój przekaz zarówno do społeczeństwa, jak i do instytucji itp. Krytyka ta ma charakter preskryptywny. Akcentując konstruktywistyczny charakter języka, autorzy dążą do jego zmiany, co argumentują określonym użyciem języka przez stronę przeciwną i jej chęcią uczynienia go bezalternatywnym:

Odpowiedzialność mediów wymaga świadomego doboru słów oraz uważności na ideologiczne zawłaszczanie pojęć czy nielogiczne neologizmy konsekwentnie używane przez przeciwników wyboru. Ich celem jest narzucenie nam wszystkim języka, który uniemożliwia opowiedzenie się za prawem do aborcji i pogłębia jej stygmatyzację¹³.

¹³ *Jak mówić/pisać o aborcji? Poradnik...*, s. 1.

Tekst ma strukturę tabelaryczną i trójdzielną, ukazującą, jakie wyrażenia jakimi należy zastąpić i dlaczego.

Z kolei w poradnikach języka równościowego, także o charakterze preskryptywnym, tematyzowane są konkurencje semantyczne związane z użyciem języka w kontekście braku równowagi w pozycji kobiet i mężczyzn w życiu publicznym, zawodowym czy politycznym. W argumentacji uwypukla się konieczność dostrzegania i odzwierciedlania różnorodności, zauważania i doceniania grup dotychczas marginalizowanych, unikania seksizmu, okazywania szacunku w języku m.in. migrantom, osobom o określonej orientacji psychoseksualnej, niezależnie od czyjegoś pochodzenia, rasy, niepełnosprawności itd. Krytykuje się formy językowe pomijające powyższe aspekty, ale też style myślowe i poglądy, jakie przejawiają się w dotychczasowym użyciu języka (np. brak tolerancji, szacunku dla innych). Krytyce poddawane są gramatyczne i semantyczne normy językowe. Postulowane jest używanie końcówek żeńskich i męskich w sytuacji, kiedy mówimy o grupie lub do grupy, w której znajdują się kobiety (np. *nauczycielki i nauczyciele*), oraz języka poprawności politycznej, mającego wprowadzić do dyskursu publicznego szacunek dla mniejszości i odmienności, równość i równouprawnienie. Podkreśla się też neutralność języka i unikanie stosowania wyrazów „obciążonych semantycznie”:

Gdy piszesz np. o kolorze skóry, używaj symetrycznych form. Nie ma „białoskórych posłów”, skąd więc „poseł czarnoskóry”? Jesteśmy biali lub białe, czarni lub czarne, czerwoni lub czerwone, żółci lub żółte. Pamiętaj, że również słowo „Murzyn” przez osoby nim określane jest negatywnie oceniane, jako obraźliwe¹⁴.

c) Aspekt funkcjonalny

Na tym poziomie ważne jest pytanie o deklarowane oraz implikowane funkcje danego tekstu. Ponieważ rozpatrywane tu publikacje mają charakter wielofunkcyjny, poprzez analizę działań językowych w tekście badacz ustala jego funkcje składowe. Do istotnych należy realizacja różnych celów pozajęzykowych, na które zwraca uwagę Andrea Lehr¹⁵ jako na nieodzownie związane z działaniem tematyzującym. Autor tekstu może za pośrednictwem tych publikacji realizować także inne funkcje, np. uświadamianie odbiorcy (opinii publicznej), podważanie i krytykowanie (przedstawicieli pewnych grup społecznych, ich wartości, światopoglądu itp.), funkcję autoprezentacyjną (np. kreowania siebie na osobę/institucję postępową, nowoczesną, tolerancyjną, walczącą o określone

¹⁴ *Język równościowy*, s. 15. Amnesty International. <https://amnesty.org.pl/wp-content/uploads/2016/04/J%C4%99zyk-rownosciowy.pdf> [dostęp: 28.10.2021].

¹⁵ A. Lehr: *Sprachbezogenes Wissen in der Lebenswelt des Alltags*. Niemeyer, Tübingen 2002, s. 47.

wartości), inscenizującą (np. walkę o nowe uregulowania prawne w pewnej dziedzinie/institucji/organizacji czy walkę o definicje i ich modyfikacje).

Charakterystyczne dla omawianych poradników jest to, że autorzy dążą nie tylko do zmian językowych i wprowadzenia postulowanych nowych norm, lecz także do zmian światopoglądowych i kulturowych w społeczeństwie. Językowi przypisują szczególną rolę narzędzia transformacji rzeczywistości. W wypadku poradnika poświęconego językowi mówiącemu o aborcji autorzy zarówno realizują cele językowe, jak i deklarują chęć przeobrażenia świata, a zwłaszcza sposobu myślenia społeczeństwa, poprzez rozpropagowanie odmiennego języka. Wśród celów znajdują się zmiana podejścia do aborcji, reforma prawa w tym zakresie i uświadomienie osobom o innych poglądach, że „aborcja jako kwestia zdrowia publicznego i sprawiedliwości społecznej dotyczy nas wszystkich. Przerwanie ciąży jest nierozzerwalnie związane z prawem do prywatności, godnością i autonomią”¹⁶. Z kolei cel pozajęzykowy autorów poradnika równościowego stanowi m.in. przełamanie stereotypowych obrazów czy wzorców rodziny, rodziców itd.: „Rodzina nie zawsze wygląda zgodnie z jednym modelem. Pokazujemy związki jednopłciowe, samodzielne matki i samodzielnych ojców. Wymieniamy role, starajmy się przystosować te obrazy do rzeczywistości”¹⁷.

d) Oddziaływanie

Publikacje tematyzujące użycie języka obejmują swym zasięgiem instytucje publiczne na poziomie narodowym i ponadnarodowym. Szczególnie widoczne jest to oddziaływanie na przykładzie nowych norm języka równościowego upowszechnianego w wielu krajach przez organizacje rządowe i pozarządowe. Owe normy są środkiem do wprowadzania globalnych zmian językowych i z tego względu stanowią, według mnie, ciekawy przedmiot badań z perspektywy zarówno mechanizmów ich wdrażania, jak i percepcji przez społeczeństwo. Dlatego w tym punkcie za ważne trzeba uznać pytania o potencjał analizowanych publikacji do wywoływania zmian w sposobie komunikowania się grup i społeczeństw. Istotne jest zbadanie, jak wprowadzane regulacje językowe wpływają na proces komunikacji: czy go usprawniają, czy utrudniają. Inne zagadnienia w omawianej kategorii to społeczny odbiór nowych zasad¹⁸ oraz obecność ewentualnych (społecznych i instytucjonalnych) sankcji za ich nieprzestrzeżenie

¹⁶ *Jak mówić/pisać o aborcji?...*, s. 2.

¹⁷ *Język równościowy...*, s. 5.

¹⁸ Badania w Niemczech pokazują, że wyraźna większość społeczeństwa (60–80%) nie popiera praktykowania najnowszych zmian językowych (tzw. Gendersprache), gdyż twierdzi, że m.in. utrudniają one porozumiewanie się. Zob. badania MDRfragt: <https://www.mdr.de/nachrichten/deutschland/gesellschaft/mdrfragt-umfrage-ergebnis-deutliche-ablehnung-von-gendersprache-100.html>; Infratest Dimap: <https://www.infratest-dimap.de/umfragen-analysen/bundesweit/umfragen/aktuell/vorbehalte-gegenueber-genderneutraler-sprache/>; RTLFora: <https://www.rtl.de/cms/umfrage-zum-gendern-das-denke-die-deutschen-ueber-die-sprache-4770234.html> [dostęp: 28.10.2021].

(np. opór członków danej instytucji wobec wdrażanych norm językowych) i sposób ich egzekwowania.

Z kolei badanie szczegółowe może dotyczyć przyjęcia i funkcjonowania wybranych norm lub wyrażeń. Zmierzenie frekwencyjności użycia w tekstach medialnych np. wyrażeń *zwolennik wyboru*, *plód* w opozycji do konkurencyjnych – *przeciwnik aborcji*, *dziecko nienarodzone* może służyć za wskaźnik skuteczności aktora dyskursu w forsowaniu swojej wersji użycia językowego (w określonym środowisku), osiągnięcia przez niego dominującej pozycji, kontroli nad dyskursem, przewagi w interpretacji wyrażeń językowych. Na tej płaszczyźnie analitycznej istotne są również pytania o sposób dystrybucji publikacji tematyzujących, ich oddziaływanie na inne media oraz powiązania intertekstualne. Pytanie o oddziaływanie zawiera w sobie także zagadnienie tworzenia ról dyskursywnych, relacji między krytykującym a krytykowanym i ustanawiania ewentualnej hierarchii między nimi. Analiza powyższych kwestii wymaga – w zależności od postawionych pytań badawczych, odnoszących się do danej grupy społecznej, mediów, zakresu obserwacji dyskursu medialnego – odpowiednio skonstruowanej metodologii.

e) Poziom dyskursywny

W badaniu publikacji tematyzujących na poziomie dyskursywnym przedmiot zainteresowania stanowi identyfikacja – wynikających z analizy konkurencji semantycznych – wzorców myślowych, które panują w pewnym środowisku bądź które w zamierzeniu autorów powinny być propagowane, a następnie obowiązywać powszechnie. Badane są treści dotyczące aspektów „nowej” konstrukcji rzeczywistości, „nowych prawd”, „wiedzy kolektywnej” i prób ustanawiania stanów rzeczy. Wengeler¹⁹ zwraca uwagę, że celem analiz krytycznych jest również przedstawienie elementów wiedzy społecznej alternatywnych wobec prezentowanych przez aktorów dyskursu. W przypadku takiego badania tekstów do wiedzy tej zaliczam, oprócz konkurencji semantycznych tematyzowanych przez aktora dyskursu, ukazanie jego argumentacji na rzecz wprowadzenia nowych norm językowych oraz kontekstu określonej walki semantycznej. Należą do niego inne stanowiska wobec rozpatrywanych konkurencji semantycznych, odmienne pozycje dyskursywne reprezentowane przez różne środowiska zaangażowane w dany dyskurs i spór semantyczny. Krytyczna perspektywa analizy zakłada też naświetlenie przez badacza ewentualnego aspektu politycznego, historycznego i/lub ideologicznego konkretnej walki semantycznej, który wynika z analizy argumentacji i z intertekstualnych powiązań publikacji.

Analiza poradnika *Jak mówić/pisać o aborcji* pozwala np. scharakteryzować rzeczywistość, do której dążą autorzy i dla której znamienne mają być neoliberalne

¹⁹ M. Wengeler: *Sprachwissenschaft – nur wissenschaftlich oder auch kritisch?...*, s. 31.

ralna koncepcja zdrowia, złagodzone prawo aborcyjne i inne podejście do praw kobiet, zmiana społecznego myślenia o aborcji itd. Za przykład prezentacji przez badacza wiedzy alternatywnej może służyć identyfikacja i określenie jako kontekstu tych walk semantycznych, które istnieją, ale których konkurencyjności lub kontrowersyjności autor nie sygnalizuje (np. identyfikacja sporu semantycznego w dyskursie o definicję zdrowia oraz aspektu dotyczącego powiązania z nią aborcji i uznania tej ostatniej za świadczenie zdrowotne czy sporu o status płodu w świetle medycyny prenatalnej). Elementem walki semantycznej jest próba zdefiniowania obecnej sytuacji jako stanu braku wolności i szacunku dla kobiet. Z kolei w przypadku publikacji o języku równościowym pożądaną „wiedzą kolektywną” ma być określone rozumienie tolerancji, równości i wytworzenie nowych przekonań, m.in. na temat ról w rodzinie. Do sposobów prezentacji wiedzy alternatywnej w rozumieniu Wengelera²⁰ należałoby np. ukazanie szerszego kontekstu danych konkurencji semantycznych poprzez charakterystykę sporu wokół pojęć tolerancji, równości czy różnorodności, z uwzględnieniem stron w niego zaangażowanych i ich argumentacji.

5. Zakończenie

Autorzy przedstawionych publikacji tematykujących konkurencje semantyczne nie tylko postulują nowe zasady użycia językowego, ale też poprzez ich forswanie wpływają na wiedzę odbiorców, proponują zmianę kolektywnych stylów myślowych, wzorców argumentacyjnych i niektórych aspektów rzeczywistości. W zależności od typu publikacji, sposobu jej dystrybucji oraz pozycji autora mogą one znacząco wpływać na komunikację w danym środowisku i w społeczeństwie. Zaprezentowany tu z perspektywy krytyki lingwistycznej model analityczny uwzględnia kategorie tekstologiczne, a także poziom dyskursologiczny. Stosownie do danej publikacji badacz może skoncentrować się tylko na wybranych kategoriach (np. na poziomie oddziaływania, w celu pogłębionej analizy wpływu nowych norm językowych na konkretne środowisko). Typowa dla omawianego gatunku tekstu jest jego funkcja „uświadamiająca” odbiorcę. Kategorie analityczne zawarte w modelu uwzględniają ów wymiar i nawiązują do – wzmiankowanego we wstępie – postulatu krytycznego charakteru analiz dyskursologicznych, który polega na ukazaniu, czego takie uświadamianie dotyczy i jakimi środkami językowymi aktorzy dyskursu je realizują. Krytyczna analiza tych tekstów według przedstawionego modelu nie tylko obejmuje język i postulowane w nim zmiany, lecz także umożliwia wgląd w proces

²⁰ Ibidem.

konstruowania rzeczywistości dyskursywnej w danym czasie i miejscu oraz w metody ustanawiania określonych poglądów i wiedzy jako dominującej „wiedzy kolektywnej”.

Bibliografia

- Arendt B., Kiesendahl J.: *Sprachkritische Äußerungen in Kommentarforen – Entwurf des Forschungsfeldes „Kritiklinguistik”*. W: *Sprachwissenschaft und Sprachkritik. Perspektiven ihrer Vermittlung*. Hrsg. T. Niehr. Hempen Verlag, Bremen 2014, s. 101–130.
- Bock B., Lange D.: *Was heißt „leichte” und „einfache” Sprache? Empirische Untersuchungen zu Begriffssemantik und tatsächlicher Gebrauchspraxis*. W: *Barrierefreie Kommunikation*. Hrsg. N. Mälzer. Frank & Timme, Berlin 2016, s. 117–134.
- Domasch S.: *Biomedizin als sprachliche Kontroverse. Die Thematisierung von Sprache im öffentlichen Diskurs zur Gendiagnostik*. De Gruyter, Berlin–New York 2007.
- Fairclough N.: *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. Longman, London 1995.
- Felder E.: *Semantische Kämpfe – Die Macht des Deklarativen in Fachdiskursen*. W: *Verantwortlichkeit – nur eine Illusion?*. Hrsg. T. Fuchs, G. Schwarzkopf. Universitätsverlag Winter, Heidelberg 2010, s. 13–59.
- Felder E.: *Semantische Kämpfe in Wissensdomänen. Eine Einführung in Benennungs-, Bedeutungs- und Sachverhaltsfixierungs-Konkurrenzen*. W: *Semantische Kämpfe. Macht und Sprache in den Wissenschaften*. Hrsg. E. Felder. De Gruyter, Berlin–New York 2006, s. 13–46.
- Jak mówić/pisać o aborcji? Poradnik*. Fundacja (daw. Federacja) na rzecz Kobiet i Planowania Rodziny, 26.09.2018. <https://federa.org.pl/jak-mowic-o-aborcji> [dostęp: 28.10.2021].
- Język równościowy*. Amnesty International. <https://amnesty.org.pl/wp-content/uploads/2016/04/J%C4%99zyk-rownosciowy.pdf> [dostęp: 28.10.2021].
- Jung M.: *Öffentlichkeit und Sprachwandel. Zur Geschichte des Diskurses über die Atomenergie*. Westdeutscher Verlag, Opladen 1992.
- Lehr A.: *Sprachbezogenes Wissen in der Lebenswelt des Alltags*. Niemeyer, Tübingen 2002.
- Niehr T.: *Einführung in die Politolinguistik. Gegenstände und Methoden*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen–Bristol 2014.
- Schieve J., Wengeler M.: *Zeitschrift für Sprachkritik und Sprachkultur. Einleitung der Herausgeber zum ersten Heft*. „Aptum. Zeitschrift für Sprachkritik und Sprachkultur” 2005, Nr. 1, s. 1–14.
- Stötzel G.: *Einleitung*. W: *Kontroverse Begriffe. Geschichte des öffentlichen Sprachgebrauchs in der Bundesrepublik Deutschland*. Hrsg. G. Stötzel, M. Wengeler. De Gruyter, Berlin–New York 1995, s. 1–17.

Wengeler M.: *Sprachwissenschaft – nur wissenschaftlich oder auch kritisch?*. W: *Sprachwissenschaft und Sprachkritik. Perspektiven ihrer Vermittlung*. Hrsg. T. Niehr. Hempen Verlag, Bremen 2014, s. 27–37.

Marcin Maciejewski

Critical linguistic analysis of semantic dispute(s) Methodological aspects

Summary

The article discusses the specific metalinguistic thematizations (e.g. gender guidelines) which are nowadays issued by many institutions and organizations in the form of brochures, guidebooks, pdf documents, etc. These new critical genre texts are understood here as the texts which are aimed to explicitly thematise language usage and advocate new meanings and interpretations of words and phrases in question. In the paper, the criteria of analysis of these critical texts will be presented. Additionally, the article points to some potential cognitive benefits that can be achieved as the result of analysing such texts from the perspective of discourse theory.

Keywords: semantic dispute(s), critical linguistics, critical discourse analysis

Марцин Мацеjewski

Критический лингвистический анализ семантических оппозиций Методологические аспекты

Резюме

Предметом обсуждения в настоящей статье является вопрос тематизации семантических оппозиций, содержащихся в брошюрах и справочниках, выпускаемых различными субъектами дискурса (учреждениями, правительственными, неправительственными и коммерческими организациями). Данные издания представляют собой сравнительно новый жанр критического текста. В них тематизируется употребление определенных слов и словосочетаний, критикуются принципы употребления языковых выражений и представляются новые толкования их значений. Автором статьи предлагается аналитическая модель исследования данного типа текстов в перспективе дискурс-анализа.

Ключевые слова: семантические оппозиции, лингвистическая критика, критический дискурс-анализ

Język wobec rzeczywistości

Пётр Червинский

Силезский университет в г. Катовице

 <https://orcid.org/0000-0001-6575-5736>

Модальность будущего в проекции к существованию в языке

Прежде чем перейти к предмету предстоящего рассмотрения, немало важным видится объяснение той двусмысленности, которая, будучи передана синтаксически, имеет существенный для всего дальнейшего смысл. *Модальность будущего* можно понять в ее отношении к *существованию*, которое находит затем свое отражение в языке. и то же самое предполагает не что иное, как *существование в языке*, без необходимости отнесения чего-то того же к существованию в реальности. Как сам предмет, исследуемый на основе выбранного для его представления материала, так и будущее, о котором также пойдет в последующем речь, вполне поддаются такой неоднозначно двойственной интерпретации. в связи с чем предстоит поставить представляющийся характеризующим для данной работы вопрос – как понимать и как видеть передаваемое средствами языка, но не просто, а в определенных контекстах (намеренно для этого выбранных), это самое, то ли только языковое, то ли все же не только, *существование*. То, которое будет иметь отношение к будущему.

В отношении будущего, не углубляясь, однако, в достаточно сложный в своем отражении предмет, затрагивающий как грамматические, так и лексические способы выражения, – в отношении будущего имеется более или менее сложившийся, по крайней мере в российском языкознании, взгляд (для нашей задачи подобное ограничение будет достаточным), который сводится приблизительно к следующему:

- 1) Будущее, в своем грамматическом, но также и семантическом отношении, тесно связывается, как в русском, так и в других славянских языках, с категориями вида, в его отношении к совершенности / несовершен-

ности, и модальности, объективной и субъективной¹. «Будущее время с точки зрения соотношения темпоральных и модальных значений заключается в себе парадокс: будущее соприкасается с моментом речи и настоящим временем, но не является полностью принадлежащим реальности»². и такое важное заключение, полученное на основе примеров из разных европейских языков: «Так называемое будущее время занимает промежуточное положение между модальными и временными категориями. [...] Значение будущего времени двойственно и может быть определено как модально-темпоральное»³. Двойственность темпорально-модальной природы будущего, имеющая разнообразные проявления, отмечается также и в зарубежных исследованиях⁴.

- 2) Передавая в своей семантике действие или состояние, которое не имеет место и не имело места, обозначая, тем самым, то, что не существует, отображает оно его как такое, которое предположительно, или желательно, или должно, по прошествии времени, быть. Иными словами, приписывая модальности ирреальности (как объективной) статус реальности, делает это, в известном смысле, условно и субъективно. Субъективность эта имеет характер проекции, или направленности, передавая, фактически, видение и состояние говорящего. Его видение существующего в его течении и продолжении и состояние – в отношении предположительности или намерения. Из чего получается, что то, что передается с помощью будущего в его грамматических формах, всегда субъективно, если это не формы так называемого нефутурального⁵ будущего, т.е. такие, которые значений будущего не передают.
- 3) Формы простого будущего представляют собой, как известно, формы настоящего совершенного вида (*приду, скажу, сделаю*). Не случайно поэтому они имеют способность, в определенных условиях, переда-

¹ По определению Е.В. Падучевой (2016 г.), модальность – «это понятийная категория, которая характеризует: а) отношение говорящего к содержанию высказывания, или б) статус обозначенной в нем ситуации по отношению к реальному миру, или в) иллокутивную силу, т.е. коммуникативную цель говорящего». <http://rusgram.ru/Модальность> [доступ: 23.10.2021]. В дальнейшие уточнения не будем входить, ограничившись этим.

² Е.В. Петрухина, Ли Чжухонг: *Модальность глагольных форм времени в русском языке*. «Вестник Московского университета. Серия 9. Филология» 2015, № 4, с. 72.

³ Н.Д. Арутюнова: *Будущее в языке*. В: *Логический анализ языка. Лингвофутуризм. Взгляд языка в будущее*. Отв. ред. Н.Д. Арутюнова. Издательство «Индрик», Москва 2011, с. 11.

⁴ См. напр.: J. Lyons: *Semantics*. Vol. 2. Cambridge University Press, Cambridge 1977, с. 677–678.

⁵ Н.М. Стойнова: *Нефутуральные употребления форм будущего времени*. 2016. http://rusgram.ru/Нефутуральные_употребления_форм_будущего_времени [доступ: 23.10.2021].

вать значение обобщенного настоящего⁶, характеризуюсь при этом также как формы «настоящего-будущего»⁷. в *Русской грамматике* это определяется как «периферийная форма выражения настоящего неактуального», реализуемого чаще всего как настоящее абстрактное⁸ (то же, что обобщенное настоящее). Ср. также такое определение в отношении передаваемого в будущем действия, которое «как бы исходит из настоящего времени, простираясь в будущее в завершительных моментах процесса, в его результате, между тем как начало действия может относиться и к настоящему времени»⁹. к примеру: *Он закончит свою работу к следующей неделе*, что означает ее начало в каком-то прошлом и лишь завершение в будущем, предполагая оттенок долженствования, обязательства – должен, обязан закончить. «Взаимодействие времен реализуется в значении данной формы благодаря семантике совершенного вида предельных глаголов, а именно актуализации конечной временной границы действия, его предела, достижение которого возможно только после момента речи, но начато действие может быть и раньше»¹⁰.

- 4) Поскольку к будущему времени относятся не осуществленные действия (планируемые, желаемые, предполагаемые, намереваемые, т.е. проецируемые по отношению к действительности), в качестве неизбежного следствия, как уже отмечалось, говорится о связи характерных для него глагольных форм с модальностью¹¹. При этом возможна и определенная, одновременная, темпоральная двойственность, – то, что выражается формами простого будущего, может «интерпретироваться и как конкретные действия, осуществление которых возможно в будущем, и как узальные потенциальные действия в рамках обобщенного настоящего»¹².
- 5) То, что касается сложного будущего, в *Русской грамматике* дается в значениях прямого и переносного употребления. Если прямое реализует

⁶ Е.В. Петрухина: *Русский глагол: категории вида и времени в контексте современных лингвистических исследований*. МАКС Пресс, Москва 2009, с. 118.

⁷ В.В. Виноградов: *Русский язык. Грамматическое учение о слове*. Издательство «Высшая школа», Москва 1972, с. 451–456.

⁸ *Русская грамматика*. Гл. ред. Н.Ю. Шведова. Т. II. Издательство «Наука», Москва 1980, с. 634.

⁹ В.В. Виноградов: *Русский язык...*, с. 452.

¹⁰ Е.В. Петрухина, Ли Чжухонг: *Модальность глагольных форм...*, с. 74, а также Е.В. Петрухина: *Концептуальный потенциал категории настоящего времени в русском языке: Междисциплинарный подход*. «Вопросы когнитивной лингвистики» 2015, № 3, с. 66–67.

¹¹ А.В. Бондарко: *Вид и время русского глагола*. Издательство «Просвещение», Москва 1971, с. 103; В.В. Виноградов: *Русский язык...*, с. 440; Е.В. Петрухина: *Русский глагол...*, с. 161–162; Т.Б. Радбиль: *Будущее как факт и будущее как модальность в парадигме «реальность ↔ текст»*. В: *Логический анализ языка. Лингвофутуризм...*, с. 255.

¹² Е.В. Петрухина, Ли Чжухонг: *Модальность глагольных форм...*, с. 74.

свое категориальное значение, то для переносного характерны значения либо абстрактного настоящего, либо прошедшего времени обычного действия, сходного в употреблении по модальной окраске в контексте абстрактного настоящего. в отношении модальной окраски выводятся два основных возможных значения – предположительного допущения либо уверенности и постоянной готовности, с подразновидностью в этом последнем, предполагающей, «что обычное, типичное действие непременно должно или не должно осуществиться»¹³.

- б) с исторической точки зрения будущее, в отношении не только средств выражения, соотносимо с прошедшим: «Как и в случае с прошедшими временами множественность для выражения будущего действия является доказательством того, что они, все вместе или в отдельности, не представляли отвлеченной категории буд. вр., а выражали конкретные виды глагольного действия»¹⁴. Определяется это тем, что «Соотношение прош. вр. и буд. вр. предполагалось пониманием времени как кругового движения. [...] Завершенность действия в прошлом и ее абсолютность в будущем в сознании древних соотносились»¹⁵. Так называемые формы будущего, являясь формами настоящего времени (от основ аориста), «выражали существующую в настоящий момент готовность к сочетанию признака с субъектом речи, т.е. будущее как актуализация наст. вр.»¹⁶. и еще одно важное замечание, касающееся соотношения будущего с опативом – «пожелательным наклонением, к которому восходят формы славянского повелительного наклонения. Форма наст. вр. в значении повелительном (*да здравствует!*) – это продолжение наст. вр. за пределы настоящего момента, что в средневековом представлении о временах и есть буд. вр.»¹⁷.

Опустим, в силу ограниченности объема, дальнейшие немаловажные уточняющие рассуждения в отношении будущего, как в древнерусском, дающем понять исходное, так и в современном русском, равно как и других языках. Для целей настоящей работы обратим внимание лишь на то, что, предполагая не только соотносимую с настоящим и прошедшим временем темпоральность, сводимую к отражению видов глагольного действия и обобщенному представлению действия, т.е. характеру его протекания и воображению об этом, что само по себе субъективно, но и с модальностью, в отражение видов действия неизбежно вплетающуюся и себя проявляющую также как субъективная, – предполагая все это, следует

¹³ *Русская грамматика...* Т. II, с. 635 (разрядка источника).

¹⁴ В.В. Колесов: *Историческая грамматика русского языка*. Издательство СПбГУ, Санкт-Петербург 2010, с. 317.

¹⁵ Там же, с. 317, 318.

¹⁶ Там же, с. 318 (разрядка источника).

¹⁷ Там же, с. 319.

видеть в будущем, едва ли не в первую очередь, воплощенное в представляемом действии, состоянии, отражение субъекта. Сводится это его отражение, согласно источникам и, по крайней мере, для русского языка, не столько даже к допускаемой предположительности, сколько, как было отмечено, к готовности, или уверенности с постоянной готовностью, при дополнительности к неперменности, того, что должно, осуществившись, наступить или произойти. Стоит за всем этим исходно желательность первоначального оптатива, переходящего с неизбежностью в императив.

Обратимся теперь, после такого теоретического вступления, к представлению материала. Несколько забегаая вперед и для большей ясности, скажем, что речь пойдет о таком субъективном не столько восприятии, сколько намеренно ориентированном отображении времени, которое, будучи исходно заряжено готовностью и оптативом, направлено, нередко неявно, к императиву, а представляет то и другое, также нередко, как неперменность в своей не подвергающейся сомнению уверенности. Материалом, выбранным для такого анализа, были песенно-лозунговые по своей природе, агитационные по этой причине, регулярно и часто воспроизводимые, повторяющиеся и запоминающиеся, а потому прецедентные¹⁸, тексты советского времени.

Начнем с короткого, яркого, общеизвестного (для данной эпохи) и простого, передающего в крайне сжатой и лаконической форме определяемое субъективное отношение ко времени, ставшее мобилизующим лозунгом *Время, вперед!* Появившись впервые в драме В.В. Маяковского *Баня* (1929–1930 гг.) в форме без запятой (*Время вперед!*), что предполагает другое значение – не обращаясь ко Времени, его императивно не торопят, выражая желание (*Пусть время идет вперед*), впоследствии, после распространения выражения благодаря роману В.П. Катаева *Время, вперед!* (1932 г.)

¹⁸ О прецедентных текстах и прецедентности существует обширная литература. Термин, введенный в обиход Ю.Н. Карауловым (*Русский язык и языковая личность*. Издательство «Наука», Москва 1987, с. 216), получил широкое распространение в российской лингвистике. Назовем лишь некоторые работы: В.Г. Костомаров, Н.Д. Бурвикова: *Прецедентный текст как редуцированный дискурс*. В: *Язык как творчество. Сб. ст. к 70-летию В.П. Григорьева*. Ин-т рус. яз. РАН, Москва 1996, с. 297–302; Д.В. Багаева, Д.Б. Гудков, И.В. Захаренко, В.В. Красных: *Когнитивная база и прецедентные феномены в системе других единиц и в коммуникации*. «Вестник МГУ. Серия 9, Филология» 1997, № 3, с. 62–85; Д.Б. Гудков: *Прецедентное имя и проблемы прецедентности*. Издательство МГУ, Москва 1999; В.В. Красных: *Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология. Курс лекций*. Издательство «Гнозис», Москва 2002; У.В. Смирнова: *Прецедентные феномены как инструмент манипуляции*. «Вестник Иркутского гос. лингв. ун-та. Серия Филология» 2008, № 2, с. 131–136; Н.В. Петрова: *Эволюция понятия «прецедентный текст»*. «Вестник Иркутского гос. лингв. ун-та. Серия Филология» 2010, № 2 (10), с. 176–182; Л.В. Дубовицкая: *Функции прецедентности иконических компонентов креолизованных текстов*. «Вестник Московского гос. обл. ун-та. Серия Лингвистика» 2012, № 2, с. 15–20.

с запятой, получился из этого подгоняющий, устремляющий в будущее, императив¹⁹.

Кого или что подгоняющий, не остается загадкой, хотя по внешнему виду и в завуалированной вроде бы форме при обращении не к людям, а времени. Время должно поспешать, сжимая свой натуральный, естественный ход, а уже люди, в силу сложившейся неизбежности, вместе и в ногу с ним. Ложилось все это в также сжимаемые (и выжимаемые) сроки коллективно-народного подключенного действия, с руководящим лозунгом «Пятилетку – в четыре года!» (декабрь 1929 г.), из чего получается, что проживается, в результате не пять лет, а четыре, равные пять, и в то, что И.Г. Эренбург обозначил в названии своего романа *Не переводя дыхания* (1935 г.). а коль скоро и, рассуждая в этом ключе, дыхания не переводя, то и задыхаясь, как неизбежное следствие, падая в беге и с отключающимся дыханием утрачивая также и жизнь. Нормативное, что не требует доказательств, проявление 30-х (и не только 30-х) годов – как отражение императивно-манипулятивного отношения ко времени. в форме, в виде, на уровне вроде бы языка, но с реально себя воплощающими при этом последствиями.

Пределы возможного определения значений для будущего (в приведенных перед этим примерах будущее, подразумеваясь, не находило своего отражения в формах), с учетом себя проявляющей вследствие выбираемого материала задачи, допустимым было бы представлять, первоначально, поскольку дальнейшее будет уточнено, в трех таких основных проявлениях: а) то, что предвидится, видится, осязательно и значимо, как неизбежность, в силу имеющихся по данному поводу непререкаемых и уверенных знаний (когнитивная прогностичность); б) то, что желается, а желаясь, способно действовать и проявлять себя как направленный к будущему, по форме, оптативный, но по существу при этом, однако, императив (повелительность, императивность); в) то, что должно, определяясь не только как должностное, совершиться и быть, но и как обязательство, будь то взятое на себя либо придаваемо-спущенное и, тем самым, долг и обязанность (облигаторность).

На простом и наглядном примере, также известном и прецедентном для времени, о котором речь, из В.В. Маяковского: *Я знаю – город будет, Я знаю – саду цветет, Когда такие люди в стране советской есть!* (Рассказ о Кузнецкстрое и о людях Кузнецка, 1929 г.) с одной стороны, проявляемое в твердой уверенности знание с отнесением к будущему при соответствующей форме *будет*, с оттенком неизбежности в силу должен-

¹⁹ Объяснение значения с примерами употребления данного выражения см.: В.М. Мокиенко, Т.Г. Никитина: *Толковый словарь языка Совдепии*. Фолио-Пресс, Санкт-Петербург 1998, с. 97–98.

ствования, и с отнесением к так представляемому будущему, с другой, при инфинитиве *цвести*. Первое иллюстрирует непререкаемую в своей категоричной уверенности прогностичность. Второе – облигаторность, которая связывается с тем, что *люди*, и не просто люди, а *такие*, и *есть*. Из чего далее, следствием, начинает себя проявлять как внутренняя, так и внешняя, направляемая, хотя и неявная, императивность.

Возьмем еще один пласт, как бы так предсоветского и раннего советского времени, но такого, которое далее, по закону настоящего в будущем, а будущего как настоящего в прошлом, находит свое неизбежное, значимое и направляемое отражение, в своем заряжающем энтузиазмом и модально эксплуатируемом героизме, отчаянной преданности и многом другом, во времени, ставшем советским. и снова начнем с простого и яркого, определяющегося как первая советская песня, – *Смело мы в бой пойдем За власть Советов и как один умрем в борьбе за это.* (1017–1919 гг.)

Будущее здесь выражено формами простого *пойдем*, *умрем*. Первое предполагая твердую, уверенно непоколебимую, ничем не сбиваемую готовность-облигаторность, *пойдем*, переходит в свое второе, идущее следом и следствием, также облигаторную по своему виду и смыслу готовность, *умрем*. Можно поставить не вполне праздный вопрос – если все, *как один, умрем*, то что из этого будет следовать и кто останется тогда жить при новой и победившей, как надо думать, советской власти? Вопрос этот, не праздный с точки зрения представляемых с помощью слов обстоятельств, становится неуместным с позиции предлагаемого формами будущего. Говорится не о действительном как существующем, а воображаемом-намеревающемся положении вещей, облигаторном по своему мобилизующему характеру и всеохватном, без исключения для кого-либо, императиве.

Показательным видится в этом последнем, чеканно-мобилизующем, случае сопоставление данного текста, получившего широкое распространение и известность в советское время, с тем, а точнее с теми двумя, на базе которых и в противопоставление которым данная версия была создана. Первоначальный текст, появившийся в годы Первой мировой войны, начинался словами *Слыхали, деды, Война началась, Бросай свое дело – в поход собирайся*, с таким ура-патриотическим после каждого четверостишия припевом *Смело мы в бой пойдём За Русь святую, и как один прольём Кровь молодую*. Созданный на этой основе после 1917 г. *Марш белой армии* началом не отличался (*деды* только были заменены на *братья*, а *собирайся* на *снаряжайся*), припев оставался без изменений²⁰. Однако не это нас будет интересовать, а то, что, при той же облигаторной готовности,

²⁰ <http://2nsgym.ru/o-muzee/dejstvujushhie-jekspozicii/grazhdanskaja-vojna-1918-1920-gg/kak-pojavilas-pesnja-smelo-my-v-boj-pojdem/> [доступ: 24.10.2021].

прольем (Кровь молодую и как один) и менее безысходно, и не апокалиптически в своей тотальности по сравнению с *как один умрем*.

Возникающий неизбежно, гиперболический, скажем так, по своему виду оттенок можно считать приписываемым в своей не терпящей возражения категоричности формируемому будущему, – слово становится делом, в прямом, а не переносном смысле, – равно как и адресуемой массам облигаторности со стороны новой власти. Существенным для того, о чем речь, является это соотношение, уходящее, если задуматься, своими корнями в довольно глубокую старину. На Руси и затем в России с XIV по XVIII век (до 1762 г.), восклицание «Слово и дело!», по которому тут же являлась стража и начиналось далее следствие с применением пыток, означало, что выкрикнувший хочет дать показания о государственном преступлении, измене, заговоре, оскорблении царской особы и пр., представляя собой, тем самым, не что иное, как организованный властью институт доносительства и оговоров. Сочетание это, может не столько, точнее не только, в словесном, сколько в концептуальном, своем выражении становится важной идеологической составляющей и в советское время.

В этом также скрывается не замечаемый сразу, поскольку стирающийся в сознании парадокс, – что́ есть только словом, не претворяясь в действительность, а что действительным, не отражаясь в словах. Словесное и действительное, с одной стороны, существуют не пересекаясь и вроде бы не соотносясь. в то время как с другой своей стороны, вдруг оказывается, что оформлявшееся только словами и не способное, в силу пропагандистской преувеличенности, в реальности себя воплотить, на деле самое что ни на есть действительное, только не предполагавшееся по причине несообразности таковым. Лозунги, призывы, повторяющиеся бесконечно цитаты, равно как и тексты песен, направленных к будущему и ориентирующих к нему, строят действительность, которой нет и не будет и которая поэтому существует в словах на словах. Казалось бы, что, в силу своей ирреальности, не всегда в головах. Однако, воздействуя, формируют они, в результате, в сознании представление не о действительности как таковой, какой она существует и какой в будущем может быть, а готовность к действительности, которая, в известном и важном, поскольку мировоззренческом, смысле действительность как проживание заменяет собой.

Та призывность, о которой была перед этим речь, появляется в песнях отнюдь не в советское время, значительно раньше. Не обращаясь к истории складывания и распространения подобных текстов, с ее поэтапными переходами и поворотами формирования отношения к адресату и одновременно участнику того, что отображено, равно как и к видам складывающихся на этой основе представлений о будущем и человеке в подобном

будущем, – вопрос показательный, значимый, но отдельный, к тому же не бывший предметом, – не обращаясь к такой истории, наметим лишь некоторые возможные положения в данной связи.

В 1898 г. впервые исполняется (колонной заключенных пересыльной тюрьмы) ставшая позже известной песня на слова Л.П. Радина, начинающаяся словами *Смело, товарищи, в ногу! Духом окрепнем в борьбе, в царство свободы дорогу Грудью проложим себе* (11–12)²¹, интересная, с грамматической точки зрения, сочетающимся в своей неслучайности столкновением времен – прошедшего результативного (перфектного), прошедшего длительного (имперфектного), настоящего в соединении с будущим. Первое и открывающее слово *Смело*, задача которого не столько воодушевить, сколько снять опасения, страх, неуверенность, в первую очередь, тем, что за всем этим *Мы*, и нас много, и мы решительны, полны гнева, готовы, существенно отличается по своей нагрузке от *Смело* при *мы в бой пойдём*, которое имеет характер не поддерживающий и побуждающий, а констатирующий, – так будет, потому что мы так настроены.

Не без значения также и то, что фигурирует в той же песне время в его сочетании с делом, которое есть не что иное, как бой: *Время за дело приняться. в бой поспешим поскорей*. Время определяется делом, а это последнее – бой, и поэтому дальше, в своей решительности и крайне серьезно, *Сами набьем мы патроны, к ружьям привинтим штыки*. и опять появляется дело, ближе к концу, с определением *наше* и при *вере святой*, но при деле: *с верой святой в наше дело, Дружно сомкнувши ряды, в битву мы выступим смело с игом проклятой нужды*. в своем завершении вновь повторяемое *смело* на сей раз имеет не вдохновляющий, как в начале, а констатирующий, утверждающий смысл. Битва с игом себя завершает во времени, но во времени категорической, отрезающей прошлое, вечности (*навсегда*), бесконечном и как таковом: *Свергнем могучей рукою Гнет роковой навсегда. и водрузим над землю Красное знамя труда!*

Говоря исключительно о формах будущего в приведенном тексте, следует различать передаваемый с их помощью 1) агитирующий призыв к совместности (давайте, пусть будет, так будет, достигнем, все вместе и в том, что сплывает, что нас закалит), призыв, вдохновляющий и поддерживающий, – *окрепнем (Духом, в борьбе)*; 2) констатирующий, реализуемый в действии, скрытый под оптативом, императив, не столько в последовательности, сколько в своей обобщающей конкретизации, передающий мобилизующую готовность к стремительности и далее крайности, понимаемой как суровая неизбежность и необходимость, –

²¹ Здесь и далее тексты песен цит. по: *Русские советские песни*. Издательство «Художественная литература», Москва 1977 (в скобках указаны страницы источника).

поспешим (в бой, поскорей), набьем (Сами, мы, патроны), привинтим (Кружьям, штыки); 3) решительное и необратимое, по своей нацеленности и опять же готовности, намерение осуществить, совершить, намерение, от которого никто и ничто не способным будет впоследствии отвести, – проложим (дорогу, Грудью), и последнее, заключающее 4) констатация факта в реализации совместного, как предшествующего, осуществления – выступим (в битву, мы, смело), и как осуществления результативного, глобализирующего, – Свергнем (могучей рукой, Гнет роковой, навсегда), водрузим (над землю, Красное знамя труда).

Представленная последовательность интенциональных, скажем так, направлений форм будущего на фоне, как ранее уже отмечалось, прошедшего как перфекта и имперфекта, объявляет себя как развитие, с переходом, от одного к другому, от этого к третьему и так до конца. Немаловажной видится во всем этом семантика у глаголов, но при этом не самостоятельная, а в соединении с существительными передающая значения устойчивых сочетаний (за исключением одного – *поспешим*), три из которых окрашены высоко и торжественно (выражения эти подчеркнуты) и все вместе имеют образно-метафорический, переносный, характер: *духом окрепнем – дорогу проложим – поспешим – набьем патроны, привинтим штыки – в битву выступим – свергнем гнет – водрузим знамя*. Образно-метафорический характер по виду, на деле же предполагаемый как далеко не образный, а самый что ни на есть материально-физический, формирующий у сознания слушателей и исполнителей не столько будущее, которого вроде бы нет, сколько действительность, которая внутренне уже существует и потому ничего не стоит ее воплотить. Подобное отношение можно было бы объяснять как внушающее, инфузийное²², завораживающее своей неотвратимой уверенностью, гипнотизирующее и притягивающее.

Поскольку интересует нас передаваемый через модальности будущего, а также и следующий из их сочетания, смысл, это втолковываемое, с силой вводимое представление, в четырех своих фазах, показанных ранее, можно описывать в переходах от бодрящей поддержки призывного *инвокатива* (1) через акционально реализуемый мобилизующий *императив* (2) и устремленный в своей направленности *директив* (3) к завершающе-результатирующему, венчающему все перед этим в своем достижении, осуществляемому в проецируемой реальности *аффективу* (4). Не случайно такие слова, как *призыв, призывать, мобилизация, мобилизовать(ся), направление (взять, избрать, верное, единственно правильное), направляющий (курс), (руководящая) директива,*

²² Лат. *infundo, fūdi, fūsum, ěre* ‘вливать’; ‘внушать, влагать, внедрять’; ‘вносить, распространять’.

директивный, осуществление, достижение, реальные (планы, цели, задачи, задания, достижения), реальная перспектива, будучи повторяющимися, представляли собой не только активный состав языка советского времени, но и содержали в себе характеризующие, ориентирующие массовое сознание понятия. Некоторые из них, при общей для всех постоянности, отмечали периоды, определяемые требующимися к выполнению заданиями, другие, совместно и в сочетании с первыми, служили средством поддержки необходимого эмоционального напряжения, всех вместе и каждого по отдельности из этих всех. в чем, собственно, и заключается необходимый эффект подобного рода воздействия.

Какаясь вопроса направленной ориентированности к достижению будущего, подходим к еще одному, расщепляющему сознание парадоксу. Будущее рисуется и предстает таким, каким предстает и рисуется (хиазма здесь не фигура риторики). На деле и по существу, передаваемое с помощью форм своих, будущее действует на сознание в отношении проживаемого настоящего. Хотя, может быть, и не призвано к этому и потому не намеренно, во всяком случае не как исходная цель. с тем или не с тем, чтобы его заслонить, в субъективной модальности, но заслоняя при этом, как следствие, в модальности объективной. Таков получающийся результат, даже если он не всегда достигает цели, воздействия формами будущего в разбираемых песенных текстах. Впрочем, не только в них.

Выделить в связи с этим, с учетом ирреально-реальной модальности (идя по линии парадокса, приходится два взаимно связанных и исключających одно другое вида модальности, в пределах рассматриваемого материала, объединить), можно было бы три таких интенциональных определения: агитативное будущее, мобилизующее, объединяющее и направляющее; проективное будущее – показывающее, представляющее, рисующее и изображающее, то, что будет, что следует ожидать и что неизбежно произойдет, и финитное будущее, определяющее ставящуюся и достигаемую цель, предполагающую изменение и преобразование данного состояния в состояние новое.

Для иллюстрации и для начала обратимся к известному всем примеру, который в пределах стоящей задачи следует понимать как исходный и первообразный, ориентирующий и направляющий (1871 г.). Начинается все с призыва (мобилизующий, объединяющий императив, перевод с французского А.Я. Коца, 1902 г.): *Вставай, проклятьем заклеймённый, Весь мир голодных и рабов!* (9–10) После чего, от призыва, происходит переход к констатации состояния и связанной с этим готовности: *Кинит наш разум возмущённый и смертный бой вести готов*. Интересно и показательно в разбираемой связи, что *бой вести готов* – *разум (наш, возмущенный, поскольку кипит)*, т.е. исходно реальное, то, что должно быть реальным, существует в сознании. После этого открывается поле первоначально для

проективного (*разрушим*) и тут же финитного (*построим*) будущего, для которого проективное выступает его предполагающим средством и вместе с тем результатом (*станет*): *Весь мир насилья мы разрушим До основанья, а затем Мы наш, мы новый мир построим – Кто был ничем, тот станет всем.* При этом не просто одно заменяется на другое (о преобразовании и переделывании речи нет), происходит переворачивание и обращение в противоположность. Один мир меняется на другой разрушением *До основанья* и строительством нового, в основе которого те, что были *ничем*, становятся *всем*. Припев проективен (*воспрянет*), касаясь воздействия на меняющееся всеобщее состояние: *Это есть наш последний и решительный бой; с Интернационалом Воспрянет род людской!*

Далее снова себя объявляют искомые формы будущего – проективного (*не даст*) и финитного (*Добьемся*), подкрепляемого мотивирующей к осуществлению общего действия целью в призывном императиве (*Вздувайте горн и куйте смело*): *Никто не даст нам избавленья – Ни бог, ни царь и не герой. Добьемся мы освобожденья Своею собственной рукой. Чтоб свергнуть гнет рукой умелой, Отвоевать свое добро, Вздувайте горн и куйте смело, Пока железо горячо! Показательны во всем этом подчеркивающие неуклонность, невозможность иного, всеохватность без исключения, с одной стороны, и полнота, опять же всеобщего и без исключения, отрицания, с другой, с доведением до крайности, воздействующие содержащимся в них экстремальным зарядом на определяемые в их интенциональных значениях формы будущего: упомянутые ранее *Весь мир, До основанья, ничем – всем*, сюда же *Кипит, смертный, последний, решительный* (бой), *воспрянет*, и далее – *род людской*, т.е. все люди и люди как род, *Никто* (не даст нам), *Ни бог, ни царь и не герой*. в последующем четверостишии – *Лишь мы, работники всемирной, Великой армии труда, Владеть землей имеем право, Но паразиты – никогда!**

И в завершении проявляет себя проективное будущее, в природно-космическом (образно-метафорическом) отражении (*гром – солнце*, также в своей экстремальности – *великий, огнем*) противопоставляющее *нас*, тех, кто *мы* и кто такие *мы*, тем, кто не *мы* и кто *свора*: *и если гром великий грянет Над сворой псов и палачей, Для нас все так же солнце станет Сиять огнем своих лучей.*

В итоге получаем семантику сочетаемой с формами будущего, в ней себя отражающую и будущее в интенциональных его воплощениях неизбежно усиливающую, – а) призывности; б) полноты, высшей, крайней, степени проявления и интенсивности; в) непоколебимой решительности; г) твердой готовности к действию; е) с достигаемым из этого результатом, исходно, направленно, себя обнаруживающим в строительстве нового, *нашего* мира. Достижение это требует средства, и отсюда – с *Интернационалом Воспрянет*, подчеркиваясь и сопрово-

ждаясь значением невозможности, исключенности всего остального, чего бы то ни было другого как не того: *Никто не даст – мы сами, Свою собственную рукой*. Стоящая цель – *Чтоб свергнуть гнет, Отвоевать свое добро*, – требует устремленности и при этом осуществления (реализации), сводимого к необходимости своевременного и решительного, отважного и подготавливающего насилие, соучастия – *Вздувайте горн и куйте смело, Пока железо горячо!* (речь об оружии). Всеохватная, конечная, стоящая перед всеми, но теми только, кто *мы* (*Лишь мы*), цель себя разрешающего в мобилизующем напряжении достижения (*Владеть землей*) обусловлена правом трудового участия – *Лишь мы, работники всемирной Великой армии труда, Владеть землей имеем право*. Цель эта одновременно дается как обоснование и закон, социальный, основанный на том, что должно быть и как должно быть, т.е. на справедливости, праве как справедливости.

Получающаяся картина связана с тем, что акцент и центр тяжести весь целиком, в составе целей и обеспечивающих достижение средств переносится в будущее. Настоящее выступает в глаголах как не объявляемое в действительности проживание положение призыва и императивного, собирающего к участию, обращения, оно, как время, собственно говоря, не присутствует, фигурируя лишь как мотивация того, что должно с неизбежностью произойти: *имеем право*, и мы добьемся, добьемся положенного нам своего, потому что имеем на это право.

В проективном пространстве текста себя обнаруживают пять моделирующих и взаимодействующих, последовательно подключающих одна другую, конструкций:

- следствия, консекутива (эмоционально-рационального, из обстоятельств): *Кипит* (наш разум возмущенный) > (И смертный бой вести) *готовов*, – рационализируемая готовность как следствие переживаемого эмоционального состояния;
- зависимой и при этом цепочечной, развиваемой, обусловленности (суспенсива²³): (Весь мир насилья мы) *разрушим* > (Мы наш, мы новый мир) *построим* > (Кто был) *ничем* > (Тот станет) *всем* (в этом последнем случае происходит также и смена времен, прошедшее переходит в своей обратной противоположности к будущему, *был* обращается в *станет*, *ничем* становится *всем*);
- обеспечивающего условия (кондициональности): *с Интернационалом* > *Воспрянет* (весь род людской);
- рационально охватывающей с двух сторон предстоящую цель исключительности (экслюсива), с первой – как мотивирующей необходимую поступательность действия для ее достижения: *никто* > *только мы сами* (*Никто* не даст нам избавленья > *Добьемся мы* освобожденья *Свою соб-*

²³ Лат. *suspendo, pendi, pensum, ěre* ‘подвешивать’; ‘ставить в зависимость’.

ственной рукой), а второй – как объясняющей ее неперенность и правомочность: *Лишь мы, работники всемирной Великой армии труда < Владеть землей имеем право;*

- обеспечивающей и опосредующей (1), а затем окончательной (2) в своем достижении цели (финитности), осложняемой дополнительно признаком отделенного сепаратива: 1) *Чтоб свергнуть* (гнёт), *Отвоевать* (свое добро) < *Вздувайте горн и куйте*; 2) для них, над ними < //но не для нас и не над нами: *и если гром великий грянет Над сворой псов и палачей,* < // *Для нас всё так же солнце станет Сиять огнём своих лучей,* с оформляемой в глаголах проекцией к будущему (*грянет < станет*).

Применительно к будущему себя отражают:

- его неперенность как следствия (третьего не дано, с этим связаны исключительность и неотвратимость) из решительных собственных разрушающих действий сейчас, в настоящем переживаемом времени;
- полнота разрушения с абсолютным отказом от прошлого, открывающая возможность строительства нового, *нашего*, мира (работников всемирной армии труда).

Будущее предстает как освобождение, избавление (от гнета, насилия), достигаемое вследствие отвоевания (возвращения) своего, определяемое как владение землей и заключающееся а) в строительстве нового мира через полное разрушение старого, б) в статусном преобращенном преобразовании (кто был ничем – тот станет всем) и понимаемое как неотвратимое, вечное, навсегда и только для тружеников, т.е. людей труда. Модальность этого будущего лежит в объективно отображаемой неперенности его достижения как единственной цели, но при условии необходимых совместных усилий. Неперенность, тем самым, есть, с одной стороны, его обусловленность, реализация которой, с другой стороны, состоит в необходимости применения направленной силы через активное действие – деструктивно-конструктивное, актуализируемое, без промедлений, в каждый предполагаемый как удобный и неизменный при этом момент, надо только собраться, вооружиться и двинуться, как действие решительное, с полной отдачей (интенсивность), собственное для каждого и совместное всех (собираемый дистрибутив).

Будущее вследствие этого подается и возникает как субъективно организуемая не реальность, но объективность, мыслимая, воображаемая и формируемая, прежде всего в сознании и через призывный императив. Его неизбежность не самосущностна, а создаваема, проявляет себя как достигаемый результат через включающееся вторжение, сплоченное массовое вмешательство и активное изменение, с подчинением силе полного, решительного и разрушительного воздействия, уничтожающего как само прошлое, так и тех, кто препятствует его достижению.

Подобное концептуальное положение не единственно. Еще одним видом, а точнее этапом, релятивно-модального представления будущего и к нему отношения становятся формы внушающего, инфузийного, безапелляционного утверждения. Особенно ярко это себя отражает в типичных для советского времени лозунгах, нередко использующих навязывающиеся двукратные и трехкратные повторения: *Ленин жил, Ленин жив, Ленин будет жить* (прошедшее обращается в постоянное обобщенное настоящее, из которого с неизбежностью следует утвержденное будущее), *Ленин умер, но дело его живет / будет жить в веках*; *Коммунизм – это молодость мира, и его возводит молодым* (инфинитив в значении непрерывного будущего); *Следующие поколения советских людей будут жить при коммунизме*.

Анализ песенных и лозунговых текстов советского времени (одно нередко не исключает другого) позволил прийти к заключениям (в силу ограниченности объема рассмотрение примеров приходится опустить), итоговый смысл которых можно свести к представлению о модели советской, в том числе и языковой, картины мира, с ее подмоделями, схемами и клише. Идеологическая смена характера восприятия будущего, передаваемая в проекции его форм (сукцессивность), связывается, главным образом, с будущим проективным (ставящихся перед всеми задач), от которого зависит значение и форма будущего агитативного, как призывного, императивно-консолидационного, вокативного. Фinitное (целевое) будущее при этом всегда постоянно.

Развивая далее ту же модальностно ориентируемую идею, необходимо отметить, что агитативное – это ближайшее будущее призываемого проявления в действии. Проективное есть намечаемое, обозначаемое, представляемое к общему достижению, в сравнительно недалекой и осязаемой перспективе, как необходимость и промежуток, звено к последующему развертыванию и движению к глобально отображаемой цели. Связано оно с агитативным, являясь его продолжением, следствием и разрешением. Отсюда концептуально-цепочечная последовательность, консекутивность, взаимозависимость и черед. Агитативное будущее ведет проективное будущее, а то, в свою очередь и в конечном итоге, подводит, преображаясь, к фinitному. Это последнее есть не что иное, как форма конечной цели и достижения, неподвижно-константная, обобщенно-статальная, не заряженная и, как правило, не сопровождаемая действием.

Агитативное будущее, проявляясь как императивное, вокативное и совместно-дистрибутивное – для нас всех и для каждого (призыв, обращение к совместности, консолидационное), действует в текстах как укрепляющие дух единицы и коллектива товарищей, спланированные, борьба, бой, сражение либо труд как борьба, осуществляемый уже сейчас и в самый ближайший момент. Модальность агитативного будущего –

в его призывной мобилизативности. Это консолидирующий императив (призыв к совместному действию). Его время актуализировано, это время нельзя терять, им необходимо срочно воспользоваться, подкрепляясь (в субъективной модальности) уверенением в собственной силе и призрачности, слабости, силы противника.

Атрибуты и предикаты агитативного будущего – это *бой*, роковой, беспощадный, смертный, кровавый, святой и правый, последний, решительный, в бой поспешим поскорей, битва; *марш*, вперед; *борьба*, великая, знамя борьбы (за рабочее дело), поднять гордо и смело; *дело* (время за дело приняться), смело, храбро, дружно, сомкнуть ряды, вздуть горн, ковать, пока железо горячо (работа, труд), станем ли дальше молчать?, дальше нельзя молчать!, довольно!, нас не запугать, не застрашать, не подавить, не задавить, обогрим кровью врагов, бей, губи их, злодеев проклятых, и пр. Все это требует непосредственного и активно-совместного действия, возмущения, негодования, не молчания, подключения (это будущее партиивно), смелости, храбрости, неподчинения насилию, непокорности, отказа, отречения от прежнего, похода, проклятья (злодеям). Не случайно поэтому с течением времени, которое стало советским, агитативное будущее теряет свою актуальность.

Проективное будущее конъюнктивно-индикативно, т.е. условно реально, при скрытой или явной условности. Его атрибутами и предикатами в текстах (часть из них ранее упоминалась) становятся – судьбы безвестные *ждут*, *свергнем* гнет, гром если *грянет*, солнце светить *станет*, *солнце взойдет*, *огонь* его лучей, *разрушим* старый мир до основанья, *воспрянет* род людской, *отвоевать* свое добро, *битва* великая (как длящееся, неодномоментное состояние-действие), в которой можно пасть (проективное будущее потенциально заряжено смертью, может ею грозить, но при этом светло, обнадеживающе), однако в которой не сгинут бесследно павшие с честью во имя идей, их имена станут священны, *победа*, *победная песнь*, *свет*, *луч*, *заря* лучшей (новой) жизни; *светлый путь*, *строительство* светлого будущего (финитного) как будущего ожидаемого пробуждения, кардинальных перемен, опасностей и их разрешения на пользу активно и совместно действующему единению. Это также месть беспощадная, смерть, достижение покупается кровью.

Финитное будущее есть лучший мир, *наш* мир, *новый* мир (который мы построим), святая *свобода*, *царство свободы*, *навсегда*, *красное знамя* труда, *избавленье*, *освобожденье*, право, правда и братство, солнце правды и братства, счастье детей. Это будущее *придет*, *настанет*, *сгинет* ложь, *сгинет* зло *навсегда*, слияние всех народов в одно, вольное царство святого труда.

На взаимодействующем сочетании и переходности выведенных интенциональных значений будущего, от одного к другому и третьему,

в типичных для них проявлениях, построен не только язык пропаганды, но и, что самое важное, воздействующий на массовое сознание и его формирующий, проявляемый в текстах различной природы, концептологический механизм.

Библиография

- Арутюнова Н.Д.: *Будущее в языке. В: Логический анализ языка. Лингвофутуризм. Взгляд языка в будущее.* Отв. ред. Н.Д. Арутюнова. Издательство «Индрик», Москва 2011, с. 6–11.
- Багаева Д.В., Гудков Д.Б., Захаренко И.В., Красных В.В.: *Когнитивная база и прецедентные феномены в системе других единиц и в коммуникации.* «Вестник МГУ. Серия 9, Филология» 1997, № 3, с. 62–85.
- Бондарко А.В.: *Вид и время русского глагола.* Издательство «Просвещение», Москва 1971.
- Виноградов В.В.: *Русский язык. Грамматическое учение о слове.* Издательство «Высшая школа», Москва 1972.
- Гудков Д.Б.: *Прецедентное имя и проблемы прецедентности.* Издательство МГУ, Москва 1999.
- Дубовицкая Л.В.: *Функции прецедентности иконических компонентов креолизованных текстов.* «Вестник Московского гос. обл. ун-та. Серия Лингвистика» 2012, № 2, с. 15–20.
- Как появилась песня «Смело мы в бой пойдём».* <http://2nsgym.ru/o-muzee/dejstvujushhie-jekspozicii/grazhdanskaja-vojna-1918-1920-gg/kak-pojavilas-pesnja-smelo-my-v-boj-pojdem/> [доступ: 24.10.2021].
- Караулов Ю.Н.: *Русский язык и языковая личность.* Издательство «Наука», Москва 1987.
- Колесов В.В.: *Историческая грамматика русского языка.* Издательство СПбГУ, Санкт-Петербург 2010.
- Костомаров В.Г., Бурвикова Н.Д.: *Прецедентный текст как редуцированный дискурс.* В: *Язык как творчество.* Сб. ст. к 70-летию В.П. Григорьева. Ин-т рус. яз. РАН, Москва 1996, с. 297–302.
- Красных В.В.: *Этнопсихолингвистика и лингвокультурология. Курс лекций.* Издательство «Гнозис», Москва 2002.
- Lyons J.: *Semantics.* Vol. 2. Cambridge University Press, Cambridge 1977.
- Мокиенко В.М., Никитина Т.Г.: *Толковый словарь языка Совдепии.* Фолио-Пресс, Санкт-Петербург 1998.
- Падучева Е.В.: *Модальность.* <http://rusgram.ru/Модальность> [доступ: 23.10.2021].
- Петрова Н.В.: *Эволюция понятия «прецедентный текст».* «Вестник Иркутского гос. лингв. ун-та. Серия Филология» 2010, № 2 (10), с. 176–182.
- Петрухина Е.В., Ли Чжухонг: *Модальность глагольных форм времени в русском языке.* «Вестник Московского университета. Серия 9. Филология» 2015, № 4, с. 72–87.

- Петрухина Е.В.: *Концептуальный потенциал категории настоящего времени в русском языке: Междисциплинарный подход*. «Вопросы когнитивной лингвистики» 2015, № 3, с. 59–71.
- Петрухина Е.В.: *Русский глагол: категории вида и времени в контексте современных лингвистических исследований*. МАКС Пресс, Москва 2009.
- Радбиль Т.Б.: *Будущее как факт и будущее как модальность в парадигме «реальность ↔ текст»*. В: *Логический анализ языка. Лингвофутуризм. Взгляд языка в будущее*. Отв. ред. Н.Д. Арутюнова. Издательство «Индрик», Москва 2011, с. 254–262.
- Русская грамматика*. Гл. ред. Н.Ю. Шведова. Издательство «Наука», Москва 1980, т. II.
- Русские советские песни*. Издательство «Художественная литература», Москва 1977.
- Смирнова У.В.: *Прецедентные феномены как инструмент манипуляции*. «Вестник Иркутского гос. лингв. ун-та. Серия Филология» 2008, № 2, с. 131–136.
- Стойнова Н.М.: *Нефутуральные употребления форм будущего времени*. <http://rusgram.ru/> [доступ: 23.10.2021].

Piotr Czerwiński

Modalność przyszłości wobec istnienia w języku

Streszczenie

Przyszłość w swoich formach gramatycznych określana jest tu jako taka formacja modalna, która realna jest tylko umownie i subiektywnie, dzięki czemu pozwala na charakterystykę nazywanych zjawisk z ładunkiem intencjonalnym nadawanym przez autora komunikatu. Na przykładzie znanych haseł i pieśni okresu sowieckiego pokazano w artykule sposoby realizacji owego założenia w powiązaniu z kontekstem użycia. Wyłonione i scharakteryzowane zostały tu trzy typowe projekcje przyszłości: przyszłość agitacyjna – mobilizująca, imperatywna i zbiorowo-dystrybucyjna; przyszłość projekcyjna – odnosząca się do zadań stawianych przed wszystkimi i realizowanych przez wszystkich; przyszłość finitywna – dotycząca zbudowania nowego świata. Wszystko to ściśle wiąże się z conceptologicznym w swej podstawie obrazem, demonstrującym (również poprzez formy użycia przyszłości) rzeczywistość życia jako irrealno-realne istnienie w języku.

Słowa kluczowe: modalność, czas przyszły, kategoria czasu, intencjonalność, slogan propagandowy, pieśni radzieckie

Piotr Czerwiński

The modality of the future vs. existence in a language

Summary

The future in its grammatical forms is determined here as a modal formation which is only contractually and subjectively real and so it makes possible to characterise specific phenomena with their intentional build-up created by the speaker. The well-known slogans and songs of the Soviet era are the examples of implementing of this assumption in connection with the usage context. Three projections of the future are presented and characterise here: agitational future – which is of mobilising, imperative character as well as of collective and distribution character; projection future – which refers to the objectives for everyone and implemented for everybody; finite future – which concerns the creation of a brand new world. All these items are strictly linked with conceptual image that shows (via forms of using the future) the reality of the real-unreal existence in a language.

Key words: modality, future, category of time, intentionality, propaganda slogan, soviet songs

Ewa Bialek

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

 <https://orcid.org/0000-0003-3868-5001>

Nowe w leksyce rosyjskiej

1. Ogólnie o tle i kierunku zmian

Język podlega nieustannym zmianom, które obejmują wszystkie jego podsystemy. Nowe uwidacznia się w nich w różnym zakresie i z różnym natężeniem. O ile zmiany morfologiczne i składniowe następują stopniowo, o tyle w słownictwie są znacznie bardziej widoczne, zwłaszcza jeśli innowacje motywuje przełomowe wydarzenie, wpływające na transformację dotychczasowego życia bądź sposobu myślenia. Rozwój języka jest podporządkowany określonym prawom, m.in. tradycji językowej, analogii i ekonomii w języku¹, które regulują ogół zachodzących w nim procesów: wyznaczają normy, stabilizują i hamują procesy żywiołowe (tradycja), wspierają procesy adaptacyjne, kreują wzorce (analogia), sprzyjają efektywnej komunikacji niezależnie od typu znaku (ekonomia). Wraz z tymi wewnętrznymi katalizatorami rozwój języka stymulują czynniki pozajęzykowe w postaci rewolucji technologicznej, różnych form relacji między narodami (od współpracy do konfliktu), wstrząsów politycznych czy problemów o charakterze globalnym i nowych wyzwań cywilizacyjnych.

Epoka cara Piotra I Wielkiego pozostawiła trwałą ślad w zasobach leksykalnych ruszczyzny za sprawą licznych zapożyczeń, które przeniknęły do niej na skutek intensyfikacji kontaktów międzykulturowych i reform wdrażanych w państwie². Niepodważalny wkład w formowanie rosyjskiego języka literac-

¹ Zob. Н.С. Валгина: *Активные процессы в современном русском языке: Учебное пособие для студентов вузов*. Логос, Москва 2001, s. 13–19.

² Nie sposób pominąć także przeprowadzonej wówczas reformy alfabetu.

kiego wniósł Aleksander Puszkin, nazywany twórcą literackiej ruszczyzny³. Zapisał się on w dziejach nie tylko jako autor dzieł niezmiennie inspirujących i literaturoznawców, i językoznawców, lecz także jako tłumacz. Przekładając utwory z innych języków, uruchamiał potencjał języka rodzimego i wprowadzał do tekstów tworzone przez siebie neologizmy⁴. Zarówno początek, jak i koniec XX wieku stanowiły czas wstrząsów i przełomów. Za momenty znaczące dla kierunku rozwoju ruszczyzny tego i kolejnego stulecia uznaje się rewolucję październikową oraz pieriestrojkę. Rewolucja unicestwiła świat Rosji carskiej i utorowała drogę do budowy świata radzieckiego, mającego odmienne filary i odrębny system wartości. Jewgienija N. Basowskaja pisze, że „[р]еволуция, совершившаяся в России в октябре 1917 г., привела к разрушению не только социально-политической и экономической системы, но и сложившихся веками структур общественного сознания, а в дальнейшем к формированию принципиально нового для мировой истории – советского мира”⁵. Wdrożony model ustroju przyczynił się do wyparcia słownictwa związanego z odchodzącym światem (dziś następuje reaktywowanie owej leksyki). Utworzono słowa odpowiadające ówczesnym realiom (np. *колхоз*), te znane zaś otrzymały nowe znaczenia (np. *ударник* ‘przodownik pracy’, także jako tytuł honorowy)⁶.

Schyłek XX wieku to okres reform politycznych i społeczno-ekonomicznych, a ich punkt kulminacyjny stanowił upadek Związku Radzieckiego. Przebudowie uległ układ warstw społecznych, pojawiła się klasa nowobogackich, których w stereotypowym ujęciu reprezentują tzw. nowi Rosjanie⁷.

³ Tak jedną z prac o języku rosyjskim zatytułował Wiktor W. Winogradow – zob. В.В. Виноградов: *А.С. Пушкин – основоположник русского литературного языка*. „Известия АН СССР. Отделение литературы и языка” 1949, т. 8, вып. 3, s. 187–215. <http://lib.pushkinskijdom.ru/LinkClick.aspx?fileticket=cZLlyL0omwU%3D&tabid=10183> [dostęp: 15.11.2021].

⁴ Po wyrazy obcego pochodzenia Puszkin sięgał w swojej twórczości w sposób przemyślny – jeśli były wskazane ze względów stylizacyjnych bądź zasymilowały się ze słownictwem rosyjskim: В.В. Виноградов: *А.С. Пушкин – основоположник русского литературного языка...*, s. 193.

⁵ Е. Басовская: *Советская пресса – за «чистоту языка». 60 лет борьбы*. Российский государственный гуманитарный университет, Москва 2011, s. 57.

⁶ Г.О. Винокур: *История русского литературного языка*. Общ. ред. С.Г. Бархударова. Книжный дом „Либроком”, Москва 2010, s. 107. W słowniku pod redakcją Dmitrija N. Uszakowa przy tym znaczeniu (2) widnieje kwalifikator *неол./нов.* (w zależności od wydania). W zasobach Narodowego Korpusu Języka Rosyjskiego wyraz pojawia się dopiero w XX wieku, a w 1900 roku jako termin wojskowy. Zob. *Толковый словарь русского языка*. Отв. ред. Д.Н. Ушаков. В 4 т. Гос. изд-во иностр. и нац. слов., Москва 1935–1940. <https://biblioclub.ru/index.php?page=dict&termin=1200629> [dostęp: 15.11.2021].

⁷ O historii nominacji *новые русские* zob. В.М. Мокиенко: *Почему так говорят? От Авося до Ятя. Историко-этимологический справочник по русской фразеологии*. Норинт, Санкт-Петербург 2004, s. 342–356.

Rosja otworzyła się na Zachód. Pieriestrojka zapaliła zielone światło dla istotnych przeobrażeń w języku rosyjskim, którym można nadać analogiczne miano – pieriestrojka językowa. Znaczenie samego słowa *перестройка* przez dziesiątki lat wzbogaciło się o nowe odcienie. Rzeczownik utworzony od czasownika *перестроить* pierwotnie oznaczał przebudowę obiektu (*перестройка здания, дворца*), przemiany z końca XX wieku spowodowały dodanie znaczenia ‘transformacja z lat 1985–1991’⁸, a obecnie jego użycie dalej ewoluje, poszerza się zakres łączliwości (por. *перестройка менталитета, IT-инфраструктуры*).

Wraz ze zniesieniem cenzury w środkach masowego przekazu i liberalizacją języka nastąpiło otwarcie się ruszczyzny na wpływy angielszczyzny, co doprowadziło do barbaryzacji tej pierwszej, a zarazem sprzyjało ożywieniu dyskusji oraz akcji społecznych w obronie jej czystości⁹. Władimir W. Kolesow już w pracy z 1998 roku podnosił temat ekspansji kultury zachodniej (amerykańskiej) i jej skutków w postaci barbaryzacji, czy szerzej – westernizacji (okcydentalizacji) społeczeństwa, kultury i języka¹⁰. Liberalizacja norm językowych przyczyniła się do interakcji odmiany literackiej z mową potoczną i żargonami, w tym środowisk przestępczych. W rezultacie zaczęto mówić o kolokwializacji, żargonizacji i kryminalizacji języka (symboliczne przykłady: *кайф* z liczną grupą derywatów¹¹, *разборка, тусовка*). W języku prasy żargonizmy nabierają nowego życia, zacierają się ich pierwotne konotacje i znaczenia, kształtuje się tzw. slang ogólny (ros. *общий сленг*). Dobrym przykładem zasilania języka literackiego słownictwem grup traktowanych jako dysfunkcyjne jest frazeologizm *сидеть на игле*, wywodzący się z żargonu narkomanów i oznaczający ‘регулярно употреблять наркотики (внутривенно)’¹². W efekcie modyfikacji (dodania komponentu przymiotnikowego) oznacza on przenośnie zależność np. od jakiejś gałęzi gospodarki, eksportu surowca: *сидеть на алмазной игле* (możliwe warianty to m.in. *на нефтяной, сырьевой, угольной, кредитной игле*). Wraz z przekształceniami o charakterze semantycznym zmienia się niekiedy także wartościowanie poszczególnych słów-pojęć.

Na przełom XX i XXI wieku przypada zawiązywanie się nowych wspólnot międzynarodowych (Unia Europejska, układ z Schengen). Pojawiają się wyzwania

⁸ Pojedyncze przykłady z przełomu XIX i XX wieku o zbliżonym znaczeniu ogólnym odnotowano w Narodowym Korpusie Języka Rosyjskiego (*перестройка русского общества*).

⁹ Można wymienić akcję „Давайте говорить как петербуржцы” organizowaną przez Uniwersytet Państwowy w Sankt Petersburgu oraz miasto.

¹⁰ В.В. Колесов: *Русская речь. Вчера. Сегодня. Завтра*. Юна, Санкт-Петербург 1998, s. 228.

¹¹ Gniazdo słowotwórcze wyrazu *кайф* (który należy do slangu ogólnego, pierwotnie zaś należał do żargonu narkomanów) liczy ponad 20 derywatów, wyraz jest też komponentem frazeologizmów, np. *ловить кайф*. Zob. В.М. Мокиенко, Т.Г. Никитина: *Большой словарь русского жаргона*. Норинт, Санкт-Петербург 2001, s. 237–238.

¹² В.М. Мокиенко, Т.Г. Никитина: *Большой словарь...*, s. 229.

nia w postaci terroryzmu międzynarodowego, cyberprzestępczości, postępuje globalizacja, nasila się kryzys migracyjny, wybuchają masowe protesty w różnych krajach, ludzkość mierzy się z pandemią COVID-19. Ta ostatnia stała się impulsem do swoistej eksplozji słowotwórczej, ale wszystkie powyższe zjawiska pozostawiają ślady w sferze językowej. Wymienię kilka przykładów: a) powstanie Wspólnoty Europejskiej, podróże: *европеизация*, *еврофил*¹³, *шенгенская виза*, *мультивиза*; b) masowe protesty, kryzysy, zagrożenia: *белоленточник*¹⁴, *оранжевая революция*, *мигрантофобия*, *гибридная атака*, *кибератака*, *кибербуллинг*; c) inne wyzwania współczesności: *гибридное обучение*, *коронаразвод* (por. *koronaferie*). Część słownictwa zapożyczonego oraz rodzimych i półrodzimych neoderywatów (hybrydy językowe) z ostatnich dekad stała się przedmiotem opisu w słownikach leksyki najnowszej¹⁵, inne wciąż pozostają składnikami tekstów dopiero odkrywanych przez badaczy. W śledzeniu tych dynamicznych procesów pomagają korpusy językowe (w charakterystyce poszczególnych przypadków sięgam do danych Narodowego Korpusu Języka Rosyjskiego oraz korpusu ruTenTen11 na platformie Sketch Engine)¹⁶. Tematykę tendencji rozwojowych ruszczyzny z przełomu XX i XXI wieku intensywnie badają zarówno lingwiści rosyjscy, jak i naukowcy zagraniczni, także z polskich ośrodków akademickich¹⁷. Na liście kanonicznej literatury przedmiotu mieszczą się prace Jeleny A. Ziemskiej, Witalija G. Kostomarowa, Leonida P. Krysina czy Maksima Krongauza¹⁸. W artykule bardziej szczegółowo zostaną omówione tylko wybrane przykłady ilustrujące tendencje rozwojowe języka rosyjskiego ostatnich dekad.

¹³ Znane przykłady z komponentem *евро-* (w różnych znaczeniach): *евроскептик*, *евроодежда*, *еврозима* (por. *euroentuzjasta*, *eurorodzice*, *eurodziadkowie*).

¹⁴ Wyraz odnotowany w czołówce rankingu plebiscytu Słowo Roku (2012).

¹⁵ M.in. E.H. Шагалова: *Словарь новейших иностранных слов (конец XX – начало XXI вв.): более 3000 слов и словосочетаний*. АСТ: Астрель, Москва 2010.

¹⁶ Narodowy Korpus Języka Rosyjskiego. <https://ruscorpora.ru/new/> [dostęp: 15.11.2021]; Sketch Engine access funded by ELEXIS: 2018–2022. <https://www.sketchengine.eu/elexis/> [dostęp: 15.11.2021].

¹⁷ Jedną z pierwszych w Polsce publikacji na ten temat jest praca: E. Białek: *Несколько слов о языке СМИ*, „Przegląd Rusycystyczny” 2005, nr 3, s. 58–70.

¹⁸ Przywołam dwa tytuły: В.Г. Костомаров: *Языковой вкус эпохи. Из наблюдений над речевой практикой масс-медиа*. Изд. третье, испр. и доп. Электронное издание. Златоуст, Москва 1999 (wyd. 1 – 1994); В.Л. Воронцова, М.Я. Гловинская, Е.И. Голанова и др.: *Русский язык конца XX столетия (1985–1995)*. Отв. ред. Е.А. Земская. Языки русской культуры, Москва 1996.

2. Znaczenie i wartościowanie wyrazów *амбиция, амбициозный*

Rozumienie i wartościowanie wyrazów *амбиция, амбициозный* (zapożyczenie z francuskiego) w epoce Aleksandra Puszkina było odmienne niż współcześnie. W jednym ze swoich listów Puszkina pisze: „[...] если же мое имя, как сотрудника, то не соглашусь из благородной гордости, т.е. амбиции”¹⁹ (dosł. ‘szlachetna duma’). Szeregi synonimiczne podawane przez Władimira I. Dala w definicji słowa *амбиция* odwołują się do dualizmu owej cechy. Z jednej strony to ‘чувство чести, благородства’ – coś, co pozwala się wyróżnić; z drugiej zaś pycha, wyższość, buta – to, co czuje ktoś do innych (‘самолюбие, спесь, чванство’). Osoba ambitna, w świetle opisu przygotowanego przez słownikarza z XIX wieku, to zarazem ktoś żądny poważania, zaszczytów (‘требование внешних знаков уважения, почета’)²⁰. Pejoratywną ocenę przymiotnika *амбициозный* ekspozuje szereg wprowadzony do artykułu hasłowego: ‘себялюбивый, тщеславный, жадный до почестей, похвал, поощрений наградами и отличиями’²¹. Polskie słowo *ambicja* w leksykografii dwujęzycznej końca XIX wieku tłumaczono jako *честолюбие*²². Kontrast między współczesnym a dawnym (‘poczucie własnej wartości’) rozumieniem ambicji w języku rosyjskim ilustruje fragment utworu Nikołaja Leskowa:

Народ говорит, что и у воробья, и у того есть **амбиция**, а человек, какой бы он ни был, если только мало-мальски самостоятелен, все-таки не хочет быть поставлен ниже всех. [Н.С. Лесков, *Некуда* (1864)]²³

Dziś leksem *амбиция* oraz jego derywat *амбициозный* są wartościowane również pozytywnie. W słowniku aktywnym pod redakcją Jurija D. Apresjana w artykule hasłowym wyodrębniono znaczenie ambicji jako chęci osiągnięcia czegoś przez kogoś, co podwyższy status danej osoby, np. *политические, научные амбиции* (zn. 1), oraz ambicji jako poczucia wyższości, wysokiego

¹⁹ *Словарь языка Пушкина: в 4 т.* Отв. ред. В.В. Виноградов. Т. 1: А–Ж. Институт русского языка им. В.В. Виноградова РАН, Москва 2001, s. 20.

²⁰ В.И. Даль: *Толковый словарь русского языка: иллюстрированное издание.* Эксмо, Москва 2010, s. 31.

²¹ *Ibidem.*

²² F.A. Potocki: *Słownik polskiego i rosyjskiego języka opracowany podług najnowszych i najlepszych źródeł. Cz. 1: polsko-rosyjska.* Wyd. 2. Nakładem Ottona Holtze, Lipsk 1877, s. 5.

²³ Przykład z Narodowego Korpusu Języka Rosyjskiego, korpus ogólny.

mniemania o sobie (zn. 2), z kwalifikatorem *уходящ.*²⁴. Wyraźnie pozytywny odbiór cechy *амбициозный* osoby lub organizacji można dostrzec bezpośrednio w tekstach, np. na szablonowych wizytówkach firm: *Мы – молодая, амбициозная компания*. Analiza łączliwości przymiotnika w użyciu (prasa, Narodowy Korpus Języka Rosyjskiego, korpus ruTenTen11) pozwala stwierdzić, że jego znaczenia wykazują podobieństwo do znaczeń przymiotnika *ambitny* w języku polskim. Wyekscerpowane przykłady można przyporządkować następującym znaczeniom: *ambitny* ‘honorowy, dumny’ – *амбициозный человек, амбициозная барышня*; *ambitny* ‘pragnący sukcesu’ – *амбициозный дизайнер, коллектив, амбициозный клуб, стартап, фитнес-бутик*; *ambitny* ‘wymagający wysiłku, świadczący o dążeniu do osiągnięcia sukcesu przez kogoś’ – *амбициозный замысел, интернет-проект, амбициозное начинание*²⁵.

3. *Анонс* – ogłoszenie, zapowiedź

W ciągu dziesięcioleci rozszerzeniu uległo znaczenie dawno zapożyczonego słowa *анонс* (fr. *annonce*), które pierwotnie oznaczało ogłoszenie o spektaklu i występach gościnnych (głównie takie znaczenie jest rejestrowane w opisach leksykograficznych). Najwięcej spośród źródeł starszych ujmuje je słownik encyklopedyczny Brockhousa i Efrona z przełomu XIX i XX wieku: ‘Так называется театральное объявление, касающееся пьесы или лиц, в ней участвующих. В прежнее время А. отчасти заменяли собой афиши [...]’²⁶. Podobnie sens leksemu zdefiniowano w jednym ze współczesnych słowników wyrazów obcych: ‘предварительное объявление о гастролях, спектаклях, концертах и т.п.’²⁷. Za pierwotną sferę jego użycia należy uznać więc dziedzinę kulturalną (początkowo komunikat ustny, później drukowany)²⁸. Ogłoszenie mogło mieć też charakter ogólny:

²⁴ В.Ю. Апресян и др.: *Активный словарь русского языка*. Отв. ред. Ю.Д. Апресян. Т. 1: А–Б. Языки славянской культуры, Москва 2014, s. 78. W znaczeniu 1 często forma lm.

²⁵ Podział znaczeń opieram na danych ze słownika: *Wielki słownik języka polskiego PAN*. Red. P. Źmigrodzki. <https://wsjp.pl/haslo/podglad/2861/ambitny> [dostęp: 15.11.2021].

²⁶ *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона*, АО „Ф.А. Брокгауз – И.А. Ефрон”, 1890–1907. <https://gufo.me/dict/brockhaus/Анонс> [dostęp: 15.11.2021].

²⁷ Е.Н. Захаренко, Л.Н. Комарова, И.В. Нечаева: *Новый словарь иностранных слов*. Азбуковник, Москва 2008, s. 68.

²⁸ W słowniku galicyzmów rozdzielono znaczenia ogłoszenia ustnego i drukowanego: Н.И. Епишкин: *Исторический словарь галлицизмов русского языка*. Словарное издательство ЭТС, Москва 2010, s. 408.

Анонс сделали при поднятии занавеса. [А.Я. Панаева, *Воспоминания* (1889–1890)]

Вели печатать по понедельникам **анонс**, что моя книга печатается. [А.П. Чехов, *Письма Александру Павловичу Чехову* (1887)]²⁹

Na podstawie analizy danych z korpusów (Sketch Engine, Narodowy Korpus Języka Rosyjskiego) oraz otwartej przestrzeni internetowej wyodrębniono w modelu łączliwości wyrazu *анонс чего-л.* następujące grupy semantyczne kolokatów (wyrazów towarzyszących)³⁰: 1a) nazwa wydarzenia (teatr, film, inne rodzaje sztuki): *анонс блокбастера, выставки, кинокартины, кинопремьеры, кинофильма, спектакля, телепередачи, фильма*; 1b) nazwa wydarzenia (w tradycyjnej lub nowej formie): *анонс вебинара, мастер-класса, мероприятия, семинара*; 2) nazwa wypowiedzi w różnej formie: *анонс блога, книги, номера, поста*; 3) nazwa produktu: *анонс гаджета, консоли, кулера, ноутбука, планшета, смартфона, тачфона, чипсета*. Takie ogłoszenie (zapowiedź, zwiastun) obecnie dotyczy już nie tylko sztuki teatralnej czy utworu filmowego, lecz także wydarzenia naukowego i spotkania grupy profesjonalistów³¹. Wstępnie przekazywana informacja odnosi się do dłuższych wypowiedzi drukowanych (książek), krótkich form (postów internetowych), a szczególnie, co warto podkreślić, do nowinek technicznych (ogłoszeń o charakterze reklamowym, zapowiedzi wprowadzenia produktu). Wraz z rozszerzeniem kanałów komunikacji informacja ma często postać komunikatu wirtualnego, już nie drukowanego, por. *анонс в Твиттере, соцсетях, социалках* (inne: *анонс в эфире*). Na stronach WWW instytucji pod nagłówkiem *Анонсы* podawane są wiadomości o zaplanowanych spotkaniach jej przedstawicieli (ministrów, władz miasta itp.).

W świetle leksykografii czasownik *анонсировать* należy do grupy semantycznej czasowników o znaczeniu ogólnym ‘осведомление официальное, служебное, публичное или оглашение’³². Jego obce pochodzenie wpływa na pozycjonowanie nadawcy komunikatu, treści i odbiorcy. W ten sposób wyraża się przekazanie informacji przez osobę, która zajmuje ważną pozycję, lub przez specjalistę w określonej dziedzinie. Tematem może być zapowiedź wizyty znanej osobistości, szczytu przywódców państw, premiery dzieła filmowego itp. Por. ilustracje użycia:

²⁹ Przykłady z Narodowego Korpusu Języka Rosyjskiego, korpus ogólny.

³⁰ Ten model dominuje w tekstach, w słownikach natomiast jest wskazywany wzorzec *анонс о чём-л.*

³¹ Dla porównania – w języku polskim galicyzm *anons* ‘obwieszczenie, ogłoszenie, zwiastun’ ma znaczenie anonsu matrymonialnego lub reklamowego. Zob. *Wielki słownik języka polskiego...* <https://wsjp.pl/haslo/podglad/48621/anons/5147853/reklamowy> [dostęp: 15.11.2021].

³² *Русский семантический словарь*. Т. 4. Под общ. ред. Н.Ю. Шведовой. Ин-т рус. яз. РАН, Москва 2007, s. 465.

Также премьер анонсировал свой уход с поста³³.

Гинцбург анонсировал клинические испытания единой вакцины от гриппа и коронавируса. [ТАСС, 7.10.2021]

Михалков анонсировал премьеры по Бунину и Чехову в новом сезоне Центра театра и кино. [ТАСС, 21.09.2021]³⁴

Zapowiadane są nowe linie i modele produktów: *анонсировать аддон, гаджет, Bluetooth-гарнитуру, новую линейку чего-л., серию чего-л., GPS-навигатор, нетбук, смартфон, шутер*. Ogłaszane są też daty wydarzeń, wejścia wyrobów na rynek: *анонсировать дату чего-л. (премьеры фильма, показа, концерта, тура, выхода альбома, выхода игры, продаже билетов)*, por. pol. *zapowiedzieć premierę produktu, wejście na rynek, zapowiedzieć nowy singiel, ogłosić nowy singiel, ogłosić wprowadzenie na rynek nowego modelu smartfona*.

Reasumując, znaczenia pary *анонс* i *анонсировать* ewoluowały przez dziesięciolecia – od ogłoszenia ustnego bądź drukowanego dotyczącego sztuki do zapowiedzi o charakterze reklamowym (np. sprzedaży nowej gry komputerowej) bądź zapowiedzi planowanych rozmów dwustronnych ważnych osobistości³⁵. Do zaproponowanej interpretacji rozwoju znaczeń wyrazów *анонс* i *анонсировать* warto dodać, że w ich historii można doszukać się również wpływu angielszczyzny (por. ang. *to announce, to announce a smartphone*), co daje podstawy do rozpatrywania tego przypadku także w kategoriach dwukrotnego zapożyczenia³⁶.

4. Powrót do przeszłości: *губернантка, губернёр*

Wraz z pieriestrojką powróciły niektóre pojęcia oraz nominacje należące przez kilkadziesiąt lat do zasobów pasywnych ruszczyzny (graniczny rok 1917 odnajdziemy w licznych hasłach słownika języka rosyjskiego pod redakcją Siergieja A. Kuzniecowa). Izolacjonizm zastąpiła większa otwartość, modne stało się

³³ Przykład z korpusu ruTenTen11, Sketch Engine, numer dokumentu: 17477086.

³⁴ Zamieszczone zdania to nagłówki ze strony WWW Rosyjskiej Agencji Informacyjnej TASS: <https://tass.ru/obschestvo/12599647>, <https://tass.ru/kultura/12469631> [dostęp: 15.11.2021].

³⁵ Za przestarzałe uznaje się zaś znaczenia oświadczenia o charakterze politycznym (устар. *политическое заявление*) oraz zapowiedzi wizyty (устар. *сообщать о приходе кого-л.*). Zob. Н.И. Епишкин: *Исторический словарь...*, s. 408, 409.

³⁶ Zjawisko to jest definiowane jako „powtórne przejście słowa z innego języka” (D. Buttler: *Rozwój semantyczny wyrazów polskich*. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1978, s. 34).

kształcenie poza granicami kraju. Do łask powrócił arystokratyczny model edukacji w warunkach domowych, a wraz z nim powróciły wyrazy *губернантка*, *губернёр*. We wspomnianym słowniku uwzględniono tę zmianę – po znaczeniu ‘В дворянском быту России до 1917 г.: домашняя воспитательница, занимавшаяся обучением детей (обычно иностранка)’ dodano uzupełnienie: ‘Женщина, совмещающая обязанности няни и педагога-воспитателя детей (обычно дошкольного возраста)’³⁷. W polszczyźnie można zaobserwować podobną reaktywację słowa wraz z rosnącym popytem na usługi w postaci edukacji domowej zorientowanej na małego klienta. W *Wielkim słowniku języka polskiego PAN* widnieje definicja węższa, odnosząca się do dawnych realiów (zmodyfikowana w 2016 roku)³⁸.

5. Barwy ekologów: *зелёный*

Ostatnie dekady to czas ożywienia dyskusji wokół ekologii. W rosyjski dyskurs ekologiczny wpisuje się szereg kolokacji z komponentami *зелёный*, *климатический*, *экологический*. Wyrazisty przykład stanowi seria połączeń oparta na rzeczowniku *повестка*: *зелёная повестка*, *климатическая повестка*, *экологическая повестка*. Jest to produktywny wzorzec kolokacyjny³⁹. Wzrosła liczba derywatów z elementami *эко-*, *био-* (por. także tendencje rozwojowe współczesnej polszczyzny)⁴⁰. Pojawiły się też kolejne derywaty z książkowym formantem *-изация*: *велосипедизация* (‘popularyzacja ścieżek rowerowych’), *нешеходизация* (‘ograniczenie transportu drogowego na rzecz przemieszczania się pieszo’)⁴¹. W związku z promowaniem zdrowego stylu życia przybywa słow-

³⁷ С.А. Кузнецов (глав. ред.): *Большой толковый словарь русского языка*. Норинт, Санкт-Петербург 2014 (1998). <http://www.gramota.ru/slovari/info/bts/> [dostęp: 15.11.2021].

³⁸ *Wielki słownik języka polskiego...* <https://wsjp.pl/haslo/podglad/74911/gubernantka> [dostęp: 15.11.2021].

³⁹ Por. *европейская, международная, мировая повестка* ‘agenda europejska, międzynarodowa, światowa’. Opis znaczenia wyrazu – zob. E. Białek: *Z problemów opisu słownictwa specjalistycznego: „Dyplomacja i polityka. Rosyjsko-polska sonda słownikowa”*. W: *Przestrzenie przekładu*. Red. J. Lubocha-Kruglik, O. Małysa. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2016, s. 164–175.

⁴⁰ Zob. K. Waszakowa: *Polszczyzna przełomu XX i XXI wieku. Dynamika procesów sprzyjających internacjonalizacji*. „Issledowanija po Slavjanskim Jazykam” 2011, vol. 16, no. 1. Cyt. za wersją online: s. 15. https://www.academia.edu/42279883/Polszczyzna_prze%C5%82omu_XX_i_XXI_wieku_dynamika_proces%C3%B3w_sprzyjaj%C4%85cych_internacjonalizacji [dostęp: 15.11.2021].

⁴¹ Formant współtworzy terminy (*дигитализация*, *информатизация*, *приватизация*, *цифризация*) oraz nominacje żartobliwe i ironiczne (np. *прихвятизация* ‘nieuczciwa prywatyzacja’).

nictwa z komponentem *VELO-*: *VELOINFRAСТРУКТУРА*, *ВЕЛОШКОЛА*, *ВЕЛОПАРАД*, *ВЕЛОМИТИНГ*, *ВЕЛОПАССАЖИР* (np. o pupilu przewożonym na rowerze), *ВЕЛОМАМА* (por. *ИНСТАМАМА*), *ВЕЛОРОДИТЕЛИ*, *ВЕЛОДЕТИ*.

Zauważalnie rozrosło się znaczenie przymiotnika *зелёный*, co znajduje potwierdzenie we frazeologii oraz terminologii dyskursów ekologicznego i ekonomicznego. Jest to kolor powszechnie przyjęty na świecie jako symbol ruchu na rzecz ekologii⁴². Nowe są znaczenia ‘такой, к-рый относится к движению защитников окружающей среды’ (zn. 5.0) oraz ‘такой, к-рый работает со сниженным потреблением энергии (об аппаратном обеспечении)’ (zn. 6.0) – rejestruje je słownik objaśniający pod redakcją Walerija W. Morkowkina⁴³. Analogiczne tendencje dostrzeżemy w języku polskim, por. ‘zgodny z wymaganiami ochrony środowiska lub sprzyjający takiej ochronie’ (zn. 5) – *zielony transport*, *zielona kolej*⁴⁴.

Przymiotnik we wskazanych znaczeniach, jako składnik nominacji peryfrastycznych, stanowi budulec nagłówków tekstów prasowych poświęconych problematyce ekologicznej (ograniczenie emisji dwutlenku węgla, wpływ energetyki na klimat, odnawialne źródła energii), współtworzy nominacje działań, przedmiotów przyjaznych dla środowiska: *зелёная повестка* (pol. *zielona agenda*, ang. *Green agenda*), *зелёные закупки*, *зелёные госзакупки* ‘zielone zamówienia publiczne’ (ang. *Green Public Procurement*, GPP), czyli zamówienia spełniające kryteria ekologiczne (papier z recyklingu, niskoenergetyczne budynki, pojazdy elektryczne itp.); *ценные бумаги зелёного формата*, *зелёные ценные бумаги*, *зелёные облигации* ‘dokumenty wykorzystywane do finansowania inicjatyw na rzecz środowiska’⁴⁵; *зелёная энергетика*; *зелёные проекты*, *зелёные инициативы*; *зелёный стартап*. Przymiotnik dookreśla też słownictwo polityczne, współtworzy metaforę *зелёный курс какой-л. страны* (por. *внешнеполитический курс какой-л. страны*): *зелёный курс ЕС, России* (polityka ekologiczna). Omawiany leksem zastępuje wyrażenia: *proekologiczny*, *przyjazny dla środowiska*, *na rzecz środowiska*. Nazwa koloru *зелёный* wzbogaca się o kolejne odcienie znaczeniowe. W przykładach „*зелёный*” *продукт*, „*зелёная*” *продукция* oznacza ona produkt organiczny, naturalny, zdrowy (zapis przymiotnika często w cudzysłowie, by rozgraniczyć znaczenie podstawowe

⁴² О концепции цвета *зелёный* zob. В.Г. Кульпина: *Лингвистическая цветология. От истории к современности и цветовых концептосфер: монография*. Отв. ред. В.А. Татарин. МАКС Пресс, Москва 2019, s. 93–95, 174–176.

⁴³ В.В. Морковкин, Г.Ф. Богачёва, Н.М. Луцкая: *Большой универсальный словарь русского языка*. Под ред. В.В. Морковкина. АСТ-ПРЕСС КНИГА, Словари XXI века, Москва 2016, s. 352.

⁴⁴ *Wielki słownik języka polskiego...* <https://wsjp.pl/haslo/podglad/417/zielony/5232573/transport> [dostęp: 15.11.2021].

⁴⁵ Zob. «Зелёные» облигации: что это такое и чем интересен этот инструмент?. Информационное агентство России ТАСС, 27.05.2021. <https://tass.ru/ekonomika/11488077> [dostęp: 15.11.2021].

i przenośnie). W słowniku skojarzeń w czterech językach słowiańskich dla słowa-bodźca *зелёный* wśród wyrazów-reakcji zarejestrowano skojarzenia odnoszące się do jego znaczeń zarówno prymarnych (dominujące), jak i wtórnych, do których zaliczają się znaczenia znane z dyskursu ekologicznego: słowo-reakcja *Гринпис*⁴⁶.

Najnowsze są następujące nominacje potoczne: *зелёный пропуск*, *зелёный паспорт*⁴⁷ (od wyświetlanego koloru certyfikatu, *zielony* także w znaczeniu zielonego światła, czyli zezwalający na coś). Oznaczają one dokument unijny informujący o statusie jego posiadacza: osoba zaszczepiona, osoba z negatywnym wynikiem testu na COVID-19, tzw. ozdrowieniec (ang. *EU Digital COVID Certificate*, ros. *цифровой COVID-сертификат ЕС*, pol. *Unijny Certyfikat COVID*). Komponent *zielony* odnotowano również w obiegowych nominacjach dokumentu w języku polskim: *zielony certyfikat*, *cyfrowy zielony certyfikat (zaświadczenie)*; inne nazwy: *paszport covidowy*, *szczepionkowy*, *zdrowotny*; *cyfrowy certyfikat COVID*; *unijne cyfrowe zaświadczenie COVID-19*.

6. Коллаборация – współpraca, projekt

Leksem *коллаборация* w nowszym znaczeniu występuje głównie w źródłach internetowych⁴⁸. Słowniki wyrazów obcych rejestrują jedynie nazwę osoby *коллаборационист* ‘kolaborant’, która wiąże się z wąskim znaczeniem wyrazu *коллаборация*, czyli ‘współpraca z wrogiem’ (w latach II wojny światowej)⁴⁹. Słownik galicyzmów z 2010 roku odnotowuje dwa znaczenia leksemu *коллаборация*: 1) Сотрудничество ‘współpraca’, z kwalifikatorem *устар.*; 2) Предательское сотрудничество с врагами родины во время Второй мировой войны ‘zdradziecka współpraca z wrogami ojczyzny w czasie II wojny światowej’⁵⁰. To w istocie tłumaczy, dlaczego we współczesnej leksyko grafii ogólnej wyraz pomijano (został uznany za część zasobów pasywnych języka). Znaczenie oceniane jako przestarzałe dziś jednak zmieniło swój status –

⁴⁶ Н.В. Уфимцева, Г.А. Черкасова, Ю.Н. Караулов, Е.Ф. Тарасов: *Славянский ассоциативный словарь: русский, белорусский, болгарский, украинский*. Москва 2004, s. 122.

⁴⁷ W 2014 roku nowego znaczenia nabrało połączenie *зелёные человечки*, które zaczęło oznaczać zamaskowanych żołnierzy rosyjskich na Krymie, pol. *zielone ludziki* (znaczenie wcześniejsze – *инопланетяне* ‘ufoludki’).

⁴⁸ *Викисловарь*. <https://ru.wiktionary.org/wiki/коллаборация> [dostęp: 15.11.2021].

⁴⁹ Е.Н. Захаренко, Л.Н. Комарова, И.В. Нечаева: *Новый словарь иностранных слов...*, s. 368.

⁵⁰ Н.И. Епишкин: *Исторический словарь...*, s. 2229.

jest aktualne, modne. Ten powrót w dużym stopniu zawdzięcza wpływom angielszczyzny na współczesną ruszczyznę (por. wyraz *анонс*).

W tekstach leksem bywa używany w różnych znaczeniach: po pierwsze, ogólnie ‘współpraca’ (por. wyżej) – współpraca w biznesie, współpraca twórców; po drugie, ‘projekt’, które być może powstało wskutek przesunięcia metonimicznego (projekt jako efekt współpracy, zaprojektować coś we współpracy z kimś). To rozumienie słowa można zawężać w zależności od kontekstu (w dyskursie modowym takim efektem współpracy jest produkt – kolekcja; w polszczyźnie mówi się o *kolaboracjach modowych*)⁵¹. W przykładzie pierwszym chodzi o wspólny projekt (*арт-проект*) popularyzujący ideę szczepień (plakaty, koszulki), w drugim – o projekty reklamowe, w trzecim (świat mody) – o projekt w postaci kolekcji stworzonej przez dwóch projektantów, por. *коллаборация представлена на сайте* (w połączeniu *сделала коллаборацию* znaczenie słowa można interpretować szerzej, jako ‘projekt’):

Эта **коллаборация** стала частью корпоративной программы «Антивирус», которая была запущена в марте 2020 года. [„АиФ”, 22.09.2021]⁵²

Есть те, кто зарабатывает миллионы в соцсети на просмотрах и **рекламных коллаборациях** со звездами и живет за счет этого дохода, а также получает престижные премии⁵³.

Саша Лусс и российская марка X L’air **выпустили коллаборацию** [*na glówkę* – E.B.]. Супермодель и актриса Саша Лусс **сделала коллаборацию** с российским брендом L’air. В коллекции – четыре костюма одинакового кроя, но разных цветов. [...] **Коллаборация** L’air x Sasha Luss уже **представлена** на сайте бренда. [„Vogue”, 28.05.2021]⁵⁴

⁵¹ *Kolaboracja projektanta z marką, kolaboracja marki ze znaną postacią, kolaboracja modowa ‘współpraca’.*

⁵² «Привет! Привит!». В России показали первый арт-проект о вакцинации. „Аргументы и Факты”, 22.09.2021. https://aif.ru/money/company/privet_privit_v_rossii_pokazali_pervyy_art-proekt_o_vakcinacii [dostęp: 15.11.2021].

⁵³ *И творчество, и способ заработка? Тиктокеры – о новом образе жизни в Сети.* АиФ Воронеж, 24.02.2021. https://vrn.aif.ru/society/persona/tvorchestvo_ili_sposob_zarabotka_tiktokery_o_novom_obraze_zhizni_v_seti [dostęp: 15.11.2021].

⁵⁴ *Саша Лусс и российская марка L’air выпустили коллаборацию.* „Vogue”, 28.03.2021. <https://www.vogue.ru/fashion/sasha-luss-i-rossijskaya-marka-lair-vypustili-kollaboraciyu> [dostęp: 15.11.2021].

7. Determinologizacja terminu *вменяемый* – od ‘poczytalnego’ do ‘rozsądnego’

Wyraz *вменяемый*, związany z dziedziną prawa (pol. *poczytalny*), obecnie ma dodatkowe znaczenie. Podstawowy krąg nominacji określanych przez przymiotnik w znaczeniu prymarnym (terminologicznym) obejmuje nazwy osób łamiących prawo: *обвиняемый, подсудимый* (pol. *oskarżony, osoba oskarżona, pod sądny*), por. *подсудимый был признан вменяемым* (lub *невменяемым*). Lista rzeczowników charakteryzowanych przez ten wyraz w znaczeniu nieterminologicznym zawiera zarówno nazwy ogólne, jak i nazwy zawodów oraz stanowisk: *мужик, парень, тётка, менеджер, политик, собеседник, хирург, диетолог* (dane z platformy Sketch Engine). Omawiany przymiotnik oznacza zatem cechę docenianą przez współpracownika, wyborcę, rozmówcę, pacjenta; jest też narzędziem wartościowania potencjału intelektualnego w komunikacji potocznej, por. *вменяемый чувак, пацан. Вменяемый*, czyli ‘normalny, inteligentny, rozsądny, logicznie myślący, rozumny, świadomy’. W korpusie ruTenTen11 odnotowano pary i szeregi bliskoznacznych przymiotników charakteryzujących człowieka pod względem intelektualnym: *здравомыслящие и вменяемые люди; умные, вменяемые люди; толковый, грамотный, вменяемый человек*. Pozytywna ocena obejmuje również nominacje wyrażone rzeczownikami nieosobowymi, abstrakcyjnymi⁵⁵: *ответ, комментарий* ‘świadczący o inteligencji i rozsądku nadawcy, mądry’, także ‘zrozumiały, klarowny, jasny’; *ценник, цены* ‘ceny określone w drodze rozsądku (przystępne, rozsądne, przyzwoite)’, *вменяемые деньги* ‘rozsądne pieniądze’.

8. Ruszczyzna w czasach zarazy: *короналексика*

Na rosyjskim rynku wydawniczym pojawił się słownik pt. *Словарь русского языка коронавирусной эпохи* (2021) z leksyką utworzoną bądź zaktualizowaną w dobie pandemii COVID-19. Zawarto w nim ok. 3500 wyrazów⁵⁶. Zarówno ukazanie się wymienionej pozycji, jak i jej objętość świadczą o skali wpływu nowych okoliczności na procesy słotwórcze. Kilka przykładów z tego

⁵⁵ Pewne zastrzeżenia co do takiego użycia ma badacz wyrazów modnych: В. Новиков: *Словарь модных слов*. Словари XX века, Москва 2016, s. 42.

⁵⁶ Х. Вальгери и др.: *Словарь русского языка коронавирусной эпохи*. Ред. коллегия Е.С. Громенко, А.С. Павлова, М.Н. Приемышева (отв. ред.), Ю.С. Ридецкая. Институт лингвистических исследований РАН, Санкт-Петербург 2021.

źródła. *Ковидарность* – nowe słowo-pojęcie etyczne oznaczające wzajemną pomoc w czasie pandemii (neologizm utworzony poprzez kontaminację słów *ковид* i *солидарность*). Wirus doczekał się licznych nominacji potocznych: *ковидик*, *коронавирусик*, *короняшка*, *коронушка* z formantami deminutywnymi *-ик*, *-яшк(a)*⁵⁷, *-ушк(a)*, onim *Ковид Ковидыч*, *Змей Ковидыч* (por. *Змей Горыныч*)⁵⁸. Zdrobnienia, formacje z patronimikiem ilustrują osvajanie pojęcia, nazwy oraz samej pandemii przez język rosyjski i jego użytkowników, których trudna sytuacja mobilizuje do eksperymentu i zabawy słowem, por. ekspresywne i pejoratywne nominacje: *коронамонстр*, *коронашняга*, *фейковиррус*; *маскорад*⁵⁹. Przykłady z komponentem *Ковидыч*, nawiązujące do rosyjskiej etykiety językowej, stanowią świadectwo aktywnego wykorzystania patronimików w procesach neoderywacji.

Neologizmy są formą manifestowania stanów emocjonalnych i poglądów człowieka w dobie pandemii oraz jego codziennych ograniczeń. Odwołam się do stwierdzenia Jeleny A. Ziemskiej: „Наше время называют веком окказионализмов. Человек играет со словом, состязается в этих играх с окружающими, стремясь победить соперника в остроумии, оригинальности”⁶⁰. Jednym z najnowszych jest słowo *ваксошантаж* (od *вакцинация* i *шантаж* ‘szantaż poprzez szczepienie’). Neologizmu tego użyto w gazecie „Moskowskij Komsomolec”, jego funkcjonowanie może być krótkotrwałe⁶¹. Licznie powstają połączenia zapełniające luki nominacyjne, np. *койка для больных COVID-19*, pot. *ковидная койка*, *койка для ковид-пациентов* (pol. *łóżko covidowe*). Uaktywniają się różne procesy słowotwórcze, m.in. ucięcie – *корона*. Ten derywat podporządkował się modelom łączliwości nazw chorób: *поймать грипп* – *поймать корону*, zgodnie z prawem analogii w języku. Liczne są nazwy złożone, będące przejawem jednego z aktywnych procesów słowotwórczych we współczesnej ruszczyźnie i zasady ekonomii językowej, por. antonimiczne nominacje spotkań towarzyskich: *антиковид-пати*, *антиковид-вечеринка* ‘imprezy dla zaszczepionych’; *ковид-пати*, *ковид-вечеринка* ‘imprezy, podczas których nie są przestrzegane zasady sanitarne bądź spotkania odbywają się mimo zakazów’ (warianty z nazwą łacińską, por. *COVID-пати*; równoległe funkcjonują nominacje opisowe: *антиковидная*

⁵⁷ Por. nominacje: *вкусняшка*, *целовашки*, *обнимашки*.

⁵⁸ Х. Вальтери и др.: *Словарь русского языка коронавирусной эпохи...*, s. 489.

⁵⁹ Ibidem, s. 489, 501. Prymarne znaczenie wyrazu *шняга* to ‘наркотик кустарного производства’, we wtórnych m.in. ‘обман’ (В.М. Мокиенко, Т.Г. Никитина: *Большой словарь...*, s. 699).

⁶⁰ Е. Земская: *Активные процессы в русском словообразовании нашего времени*. „Акта Neophilologica” 2006, t. 8, s. 17. <https://czasopisma.uwm.edu.pl/index.php/an/article/view/1355> [dostęp: 15.11.2021].

⁶¹ *Россияне начали отменять туры на Кубань из-за «ваксошантажа»*. „Московский Комсомолец”, 1.08.2021. <https://www.mk.ru/economics/2021/08/01/rossiyane-nachali-otmenyat-tury-na-kuban-izza-vaksoshantazha.html> [dostęp: 15.11.2021].

вечеринка). Wraz z wdrożeniem nowych zasad powstają strefy bezpieczne, nazywane wolnymi od koronawirusa: *ковид-фри зона*, *ковид-фри пляж*, *ковид-фри ресторан* (*COVID-free ресторан*). Lista neoderywatów związanych z pandemią rośnie, por. *composita ковид-паспорт*, *зум-пати* (*ZOOM-пати*), *зум-лекция*. Kres pandemii zapewne zminimalizuje ten kierunek derywacji.

Takie słowa jak *lockdown*, *pandemia*, *кварантана*, *здалны* uplasowały się na najwyższych miejscach w rankingach słów roku 2020 sporządzonych dla wielu języków⁶². W zestawieniach rosyjskich nie było inaczej: *карантин*, *ковид*, *удалёнка*, *самоизоляция*⁶³. Słowem Roku 2021 w rankingu Instytutu Języka Rosyjskiego im. A. Puszkina został *Спутник* (nazwa szczepionki), wzrost frekwencji odnotowano także dla nominacji przedstawicieli ruchu przeciwników szczepień: *антипрививочник*, *антиваксер* ‘antyszczepionkowiec’⁶⁴. Derywaty odzwierciedlają podział społeczeństwa w tej sprawie, a zarazem ilustrują jedną z tendencji słowotwórczych, mianowicie wzrost formacji prefiksalnych, w tym z prefiksem *анти-*, por. *антимасочник* – *antymaseczkowiec*. Nowe pojęcia sprzyjają rozszerzeniu łączliwości wyrazów (zarówno przymiotnika, jak i rzeczownika), np. *вакцинный туризм* – *turystyka szczepionkowa*; *вакцинный тур* (por. analogiczne nominacje powstałe w latach wcześniejszych i odnoszące się do innych wycieczek zorganizowanych: *шубный тур*, *шуб-тур*, *шопинг-тур*, *шоп-тур*).

W słowniku pt. *Словарь русского языка коронавирусной эпохи* ujęto tzw. antyprzysłowia (*антипословицы*) – zmodyfikowane przysłowia, w których stałe komponenty zastąpiono wyrazami nawiązującymi do różnych form obustrzeń: dystansu między ludźmi, samoizolacji, obowiązku noszenia maseczek, kształcenia zdalnego. Cztery wyraziste przykłady: *Друг познается на социальной дистанции* (por. *Друзья познаются в беде*), *Дружба дружбой, а полтора метра врозь* (por. *Дружба дружбой, а служба службой*), *Ни в зум ногой* (por. *Ни в зуб ногой* ‘толкнуть’), *У семи няnek – дитя без маски* (por. *У семи няnek – дитя без глаза*)⁶⁵.

⁶² Zob. *Wyniki plebiscytu Słowo Roku 2020*. <https://www.uw.edu.pl/wyniki-plebiscytu-slowo-roku-2020/> [dostęp: 15.11.2021].

⁶³ А. Архангельский: *Удалились на обнуление*. „Новая газета”, 18.12.2020. <https://novayagazeta.ru/articles/2020/12/18/88429-udalilis-na-obnulenie> [dostęp: 15.11.2021]. W Rosji są organizowane dwa plebiscyty Słowo Roku. Inicjatorem pierwszego z nich jest Michaił Epstein (2007 rok) – w tym konkursie kapituła wyłania słowa i wyrażenia w kategoriach: *слово года*, *выражение года*, *антиязык*, *протологизм* (неологизм).

⁶⁴ *Институт Пушкина объявил русскоязычное слово года: Спутник*. Государственный институт русского языка им. А.С. Пушкина, 2.11.2021. <https://www.pushkin.institute/news/detail.php?ID=30095> [dostęp: 15.11.2021]. Konkurs pod egidą instytucji naukowej odbywa się od 2018 roku, rankingi opierają się na danych frekwencyjnych.

⁶⁵ Х. Вальтери и др.: *Словарь русского языка коронавирусной эпохи...*, s. 449, 450, 457, 463.

9. Podsumowanie

Każda zmiana w życiu społeczeństwa pozostawia ślad w systemie języka. Wydarzenia w skali globalnej powodują, że w wielu językach zachodzą zbliżone procesy, językiem źródłowym licznych pożyczek jest angielszczyzna. Na aktywizację procesów neologizacji i neosemantyzacji mają wpływ zjawiska zarówno pozytywne (np. zwrot ku naturze), jak i negatywne (kryzysy, epidemia). We współczesnym języku rosyjskim wyraźnie widać nie tylko utrzymującą się od lat 90. otwartość na nowe pożyczki. Powracają też zapożyczenia z ubiegłych stuleci, a ich znaczenia ewoluują wraz z rozwojem technologii i form komunikacji, obecne jest również zjawisko dwukrotnego zapożyczenia. Z kolei działania podejmowane przez wspólnoty międzynarodowe wiążą się z wprowadzeniem do obiegu jednolitych dokumentów, których nazwy są tłumaczone na inne języki. Oprócz nazw przyjętych oficjalnie tworzy się ich potoczne, mniej oficjalne warianty.

Bibliografia

- Białek E.: *Несколько слов о языке СМИ*. „Przegląd Rusycystyczny” 2005, nr 3, s. 58–70.
- Białek E.: *Z problemów opisu słownictwa specjalistycznego: „Dyplomacja i polityka. Rosyjsko-polska sonda słownikowa”*. W: *Przestrzenie przekładu*. Red. J. Lubocha-Kruglik, O. Małysa. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2016, s. 164–175.
- Buttler D.: *Rozwój semantyczny wyrazów polskich*. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1978.
- Narodowy Korpus Języka Rosyjskiego. <https://ruscorpora.ru/new/> [dostęp: 15.11.2021].
- Potocki F.A.: *Słownik polskiego i rosyjskiego języka opracowany podług najnowszych i najlepszych źródeł. Cz. 1: polsko-rosyjska*. Wyd. 2. Nakładem Ottona Holtze, Lipsk 1877.
- Sketch Engine access funded by ELEXIS: 2018–2022. <https://www.sketchengine.eu/elexis/> [dostęp: 15.11.2021].
- Waszakowa K.: *Polszczyzna przełomu XX i XXI wieku: dynamika procesów sprzyjających internacjonalizacji*. „Issledovanija po Slavjanskim Jazykam” 2011, vol. 16, no. 1, s. 125–142. https://www.academia.edu/42279883/Polszczyzna_prze%C5%82omu_XX_i_XXI_wieku_dynamika_proces%C3%B3w_sprzyjaj%C4%85cych_internacjonalizacji [dostęp: 15.11.2021].
- Wielki słownik języka polskiego PAN*. Red. P. Źmigrodzki. <https://wsjp.pl> [dostęp: 15.11.2021].
- Wyniki plebiscytu Słowo Roku 2020*. <https://www.uw.edu.pl/wyniki-plebiscytu-slowo-roku-2020/> [dostęp: 15.11.2021].

- Апресян В.Ю. и др.: *Активный словарь русского языка*. Отв. ред. Ю.Д. Апресян. Т. 1: А–Б. Языки славянской культуры, Москва 2014.
- Басовская Е.: *Советская пресса – за «чистоту языка». 60 лет борьбы*. Российский государственный гуманитарный университет, Москва 2011.
- Валгина Н.С.: *Активные процессы в современном русском языке: Учебное пособие для студентов вузов*. Логос, Москва 2001.
- Вальтер Х. и др.: *Словарь русского языка коронавирусной эпохи*. Ред. коллегия Е.С. Громенко, А.С. Павлова, М.Н. Приемышева (отв. ред.), Ю.С. Ридецкая. Институт лингвистических исследований РАН, Санкт-Петербург 2021.
- Виноградов В.В.: *А.С. Пушкин – основоположник русского литературного языка*. „Известия АН СССР. Отделение литературы и языка” 1949, т. 8, вып. 3, с. 187–215. <http://lib.pushkinskijdom.ru/LinkClick.aspx?fileticket=cZLlyL0omwU%3D&tabid=10183> [dostęp: 15.11.2021].
- Винокур Г.О.: *История русского литературного языка*. Общ. ред. С.Г. Бархударова. Книжный дом „Либроком”, Москва 2010.
- Воронцова В.Л. и др.: *Русский язык конца XX столетия (1985–1995)*. Отв. ред. Е.А. Земская. Языки русской культуры, Москва 1996.
- Даль В.И.: *Толковый словарь русского языка: иллюстрированное издание*. Эксмо, Москва 2010.
- Епишкин Н.И.: *Исторический словарь галлицизмов русского языка*. Словарное издательство ЭТС, Москва 2010.
- Захаренко Е.Н., Комарова Л.Н., Нечаева И.В.: *Новый словарь иностранных слов*. Азбуковник, Москва 2008.
- Земская Е.: *Активные процессы в русском словообразовании нашего времени*. „Acta Neophilologica” 2006, t. 8, s. 9–21. <https://czasopisma.uwm.edu.pl/index.php/an/article/view/1355> [dostęp: 15.11.2021].
- Колесов В.В.: *Русская речь. Вчера. Сегодня. Завтра*. Юна, Санкт-Петербург 1998.
- Костомаров В.Г.: *Языковой вкус эпохи. Из наблюдений над речевой практикой масс-медиа*. Изд. третье, испр. и доп. Электронное издание. Златоуст, Москва 1999.
- Кузнецов С.А. (глав. ред.): *Большой толковый словарь русского языка*. Норинт, Санкт-Петербург 2014 (1998). <http://www.gramota.ru/slovari/info/bts/> [dostęp: 15.11.2021].
- Кульпина В.Г.: *Лингвистическая цветология. От истории к современности и цветовых концептосфер: монография*. Отв. ред. В.А. Татаринев. МАКС Пресс, Москва 2019.
- Мокиенко В.М.: *Почему так говорят? От Авося до Ятя. Историко-этимологический справочник по русской фразеологии*. Норинт, Санкт-Петербург 2004.
- Мокиенко В.М., Никитина Т.Г.: *Большой словарь русского жаргона*. Норинт, Санкт-Петербург 2001.
- Морковкин В.В., Богачёва Г.Ф., Луцкая Н.М.: *Большой универсальный словарь русского языка*. Под ред. В.В. Морковкина. АСТ-ПРЕСС КНИГА, Словари XXI века, Москва 2016.
- Новиков В.: *Словарь модных слов*. Словари XX века, Москва 2016.

- Русский семантический словарь*. Т. 4. Под общ. ред. Н.Ю. Шведовой. Ин-т рус. яз. РАН, Москва 2007.
- Словарь языка Пушкина: в 4 т.* Отв. ред. В.В. Виноградов. Т. 1: А–Ж. Институт русского языка им. В.В. Виноградова РАН, Москва 2001.
- Толковый словарь русского языка*. Отв. ред. Д.Н. Ушаков. В 4 т. Гос. изд-во иностр. и нац. слов., Москва 1935–1940. <https://biblioclub.ru/index.php?page=dict&termin=1200629> [dostęp: 15.11.2021].
- Уфимцева Н.В., Черкасова, Г.А., Караулов Ю.Н., Тарасов Е.Ф.: *Славянский ассоциативный словарь: русский, белорусский, болгарский, украинский*. Москва 2004.
- Шагалова Е.Н.: *Словарь новейших иностранных слов (конец XX – начало XXI вв.): более 3000 слов и словосочетаний*. АСТ: Астрель, Москва 2010.
- Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона*, АО „Ф.А. Брокгауз – И.А. Ефрон”, 1890–1907. <https://gufo.me/dict/brockhaus/%D0%90%D0%BD%D0%BE%D0%BD%D1%81> [dostęp: 15.11.2021].

Źródła internetowe

- Архангельский А.: *Удалились на обнуление*. „Новая газета”, 18.12.2020. <https://novayagazeta.ru/articles/2020/12/18/88429-udalilis-na-obnulenie> [dostęp: 15.11.2021].
- Викисловарь*. <https://ru.wiktionary.org/wiki/коллаборация> [dostęp: 15.11.2021].
- Гинцбург анонсировал клинические испытания единой вакцины от гриппа и коронавируса*. Информационное агентство России ТАСС, 7.10.2021. <https://tass.ru/obschestvo/12599647> [dostęp: 15.11.2021].
- «Зеленые» облигации: что это такое и чем интересен этот инструмент?*. Информационное агентство России ТАСС, 27.05.2021. <https://tass.ru/ekonomika/11488077> [dostęp: 15.11.2021].
- И творчество, и способ заработка? Тиктокеры – о новом образе жизни в Сети*. АиФ Воронеж, 24.02.2021. https://vrn.aif.ru/society/persona/tvorchestvo_ili_sposob_zarabotka_tiktokery_o_novom_obraze_zhizni_v_seti [dostęp: 15.11.2021].
- Институт Пушкина объявил русскоязычное слово года: Спутник*. Государственный институт русского языка им. А.С. Пушкина, 2.11.2021. <https://www.pushkin.institute/news/detail.php?ID=30095> [dostęp: 15.11.2021].
- Михалков анонсировал премьеры по Бунину и Чехову в новом сезоне Центра театра и кино*. Информационное агентство России ТАСС, 21.09.2021. <https://tass.ru/kultura/12469631> [dostęp: 15.11.2021].
- «Привет! Привит!»». В России показали первый арт-проект о вакцинации*. „Аргументы и Факты”, 22.09.2021. https://aif.ru/money/company/privet_privit_v_rossii_pokazali_pervyy_art-proekt_o_vakcinacii [dostęp: 15.11.2021].
- Россияне начали отменять туры на Кубань из-за «ваксошантажа»*. „Московский Комсомолец”, 1.08.2021. <https://www.mk.ru/economics/2021/08/01/rossiyane-nachali-otmenyat-tury-na-kuban-izza-vaksoshantazha.html> [dostęp: 15.11.2021].

*Саша Лусс и российская марка L'air выпустили коллаборацию. „Vogue”, 28.05.2021.
<https://www.vogue.ru/fashion/sasha-luss-i-rossijskaya-marka-lair-vypustili-kollaboraciyu> [dostęp: 15.11.2021].*

Ewa Bialek

New developments in Russian lexis

Summary

The changes in the linguistic system are triggered by both the rules of language evolution and non-linguistic factors. For instance, the Russian language of the twentieth century was greatly affected by such events as the October Revolution and Perestroika, which brought about the loosening of language norms and generated a wave of English loanwords. Moreover, new vocabulary and word meanings have appeared as a result of integration processes, migration crises, or the pandemic of COVID-19. It is also the ecological turn which has contributed to neologism formation. The article aims at discussing new developments in contemporary Russian, taking into consideration novel vocabulary items, new meanings of familiar words, as well as current word formation processes.

Key words: loanwords, neosemanticisms, neologisms, tendencies in language evolution

Эва Бялэк

Новое в русской лексике

Резюме

Изменения в языковой системе обусловлены как внутренними законами развития языка, так и экстралингвистическими факторами. На русский язык XX века большое влияние оказали Октябрьская революция и перестройка, которые дали зеленый свет либерализации языковых норм и наплыву англоязычных заимствований. Новая лексика и новые значения известных слов возникают также в результате интеграционных процессов, миграционных кризисов или пандемии COVID-19. Появлению лексических и семантических неологизмов способствует также поворот к природе. Настоящая статья посвящена избранным тенденциям развития современного русского языка. Автор рассматривает новую лексику и новые значения слов, а также актуальные процессы в современном словопроизводстве.

Ключевые слова: заимствования, лексические и семантические неологизмы, тенденции развития языка

Mariola Szymczak-Rozlach

Uniwersytet Śląski w Katowicach

 <https://orcid.org/0000-0001-5362-1183>

Fenomen „koronajęzyka” Język polski i słowacki w dobie pandemii

Język jest tworem dynamicznym, bardzo żywo reagującym na otaczającą nas rzeczywistość. Jak podkreśla Artur Rejter, „[n]ominacja stanowi nie tylko proces porządkowania rzeczywistości, ale także sposób jej interpretacji. Można powiedzieć, że jest to wieloetapowy akt wyodrębnienia i »ujednostkowania« danego fragmentu świata w języku. Zarówno nadanie nazwy czemuś, jak i jej dobór jest zasadniczo aktem świadomym. Widać zatem, iż nominacja ma naturę kompleksową, w której nie tylko czynnik psychologiczny i semantyczny, ale też pragmatyczny odgrywa znaczącą rolę”¹. Ten ostatni czynnik uwidacznia się wyraźnie w śladach lingwistycznej obecności pandemii COVID-19 w nowych strukturach językowych, głównie w neologizmach, jednostkach okazjonalnych czy neosemantyzmach, które wynikają z naturalnej potrzeby nazwania i skategoryzowania nieznanych wcześniej zdarzeń, czynności czy obiektów, a więc z przywołanej wyżej funkcji nominacyjnej języka.

Warto przypomnieć, że pandemię spowodował wirus SARS-CoV-2 – jedna z odmian koronawirusa, wywołująca ciężką postać ostrego zespołu oddechowego (*severe acute respiratory syndrome*), znanego pod nazwą COVID-19. Początek pandemii na Słowacji i w Polsce datuje się na marzec 2020 roku, a pierwsze jej wpływy na analizowane tu języki obserwujemy już pod koniec tego miesiąca, zwłaszcza po wydaniu przez ministerstwa zdrowia obu krajów kilku rozporządzeń, na podstawie których wdrożono różne ograniczenia. O wprowadzonych

¹ A. Rejter: *Zewnętrznojęzykowe uwarunkowania przeobrażeń kategorii semantyczno-kulturowych ekspresywnych apelatywnych nazw osób w polszczyźnie*. W: *Kategorie w języku, język w kategoriach*. Red. M. Cichońska. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2009, s. 236.

restrykcjach świadczą chociażby funkcjonujące w społeczeństwie slogany w formie zwrotów i pewnego rodzaju zestawień rzeczownikowych, np. polskie: *noś maseczkę, zostań w domu, dystans – dezynfekcja – maseczka*, analogicznie w języku słowackim: *ruško nie je hanba, zostań doma, ruško – odstup – ruky*. Wymienione zwroty zazwyczaj mają formę imperatywu, np. słowackie *konaj zodpovedne, zostań doma*, perswadują więc konieczność dostosowania się do rzeczywistości. Są wygodnym narzędziem informowania, jak należy się zachować i reagować w tak trudnej sytuacji, jaką jest pandemia COVID-19. W początkowym okresie przekazy medialne koncentrowały się przede wszystkim na problematyce związanej z wirusem i wywoływaną przez niego chorobą. Za pośrednictwem Internetu nakłaniano do zachowania *narodowej kwarantanny*. Pandemia zatem w naturalny sposób znalazła swoje odzwierciedlenie w języku. Mechanizmy leksykotwórcze w obu konfrontowanych językach zadziałały bardzo podobnie, lecz w różnej formie, poprzez przyrost kompozycji, jednostek neologicznych czy nowej terminologii – tak jak na przełomie 1989 i 1990 roku, kiedy to zmiana sytuacji społeczno-politycznej doprowadziła do znaczących przemian w systemach leksykalnych i słowotwórczych języków słowiańskich².

O fenomenie „koronajęzyka” możemy mówić począwszy od wybuchu pandemii, gdyż analizowane języki zareagowały na nią dynamicznie, o czym świadczy masowe powstawanie kompozycji już w pierwszej jej fazie (są to, jak pokażemy dalej, zarówno struktury z bazą słowotwórczą *korona-*, jak i złożenia i zestawienia z członem *covid-*). Samo pojęcie *fenomen* ma następujące znaczenia: ‘rzadkie i zadziwiające zjawisko’ oraz ‘wyjątkowa osoba’³. Pierwsze znaczenie leksemu, konotujące takie atrybuty, jak: (zjawisko) społeczne, ciekawe, osobliwe czy prawdziwe, wyraźnie wpisuje się w sytuację pandemiczną obu rozpatrywanych krajów. Wpływ pandemii dostrzegamy przecieź w nowych strukturach w całym systemie leksykalnym języka polskiego i słowackiego. Mówimy bowiem o popularności pewnych konstrukcji językowych – tu: kompozycji, które u podstawy mają właśnie komponent *korona-* – analogicznie do fenomenu „eurojęzyka”, a konkretnie „euroleksyki” tworzonej na potrzeby nominacyjne⁴.

W przypadku „koronajęzyka” możemy więc mówić głównie o powstaniu złożonych struktur językowych z pierwszym członem *korona-*, np. słowa-

² Zob. projekt grantowy pod kierunkiem S. Gajdy i serię Najnowsze Dzieje Języków Słowiańskich oraz prace zbiorowe w kilku tomach autorstwa innych uczonych: *Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich*.

³ „Fenomen” [hasło]. W: *Wielki słownik języka polskiego PAN*. Red. P. Żmigrodzki. <https://wsjp.pl/haslo/podglad/36910/fenomen> [dostęp: 19.09.2021].

⁴ Ogromny przyrost rzeczownikowych i przymiotnikowych struktur kompozycyjalnych z członem prefiksoidalnym *euro-* obserwowaliśmy w 2004 roku, z chwilą wejścia Słowacji i Polski do Unii Europejskiej. Zob. M. Szymczak-Rozlach: *Przejawy euroagresji we współczesnym języku polskim i słowackim*. W: *Západoslovanské jazyky v 21. storočí*. T. 1: *Zborník vedeckových skumných prác*. Ed. P. Odaloš. Univerzita M. Bela, Banská Bystrica 2005, s. 201–204.

ckie: *koronakríza*, *koronaepidémia*, *koronadiskurz*, *koronatest* czy potoczne kompozycje: *koronákup* ‘nákup potravín vo väčšom množstve’, *korona prazdniny* (pisane oddzielnie) ‘prvý týždeň vzdelávania na diaľku’; polskie: *koronakryzys*, *koronaobligacje*, *koronaanaliza* czy potoczne, o zabarwieniu żartobliwym, *koronaparty*, *korona impreza* ‘określenia imprezy organizowanej w dobie pandemii’. Sam leksem *korona* konotuje wiele znaczeń – w *Wielkim słowniku języka polskiego* (WSJP) na 19. miejscu wymieniono również nowe: *pot.* ‘epidemia’⁵. Tam też odnotowano kilka przykładów użycia owego leksemu w kontekstach, np.: *Kolega z UK: ojciec zmarł na koronę w szpitalu; Miłość w czasach korony powinna być globalna* (skądinąd ta druga fraza stanowi wyraźną aluzję do tytułu książki Gabriela Garcíi Márqueza *Miłość w czasach zarazy*).

Potocznie na *koronawirusa* mówimy *zaraza* – ten wyraz WSJP odnotowuje w znaczeniu ‘niebezpieczna, śmiertelna choroba zakaźna, występująca w masowej skali na jakimś terenie’. Przywołana definicja odpowiada dzisiejszej chorobie COVID-19, której nazwa w języku słowackim funkcjonuje w rozmaitych strukturach, przede wszystkim jako *nový koronavírus*, *SARS-CoV-2*, *korona*, *Cov-19* i wreszcie w postaci uproszczonej, skondensowanej: *C-19*, np. ***Pandémia nového koronavírusu tvrdo zasiahla sektor služieb na celom svete. Obmedzenie pohybu spôsobilo zemetrasenie v pohostinstve. Je potrebné si uvedomiť, že covid-19 je hrozbou na mnoho rokov a desaťročí. To, čo tu dnes máme, je len začiatok pandémie. Takých vln bude veľa; Nemeckým farmaceutom sa minulý týždeň podarilo údajne vyvinúť test na identifikáciu SARS-u, ktorý umožní určiť prítomnosť nebezpečného patogénu už do dvoch hodín; Prvá pomoc na náhradu miezd pre podnikateľov, živnostníkov a zamestnancov, ktorých sprevádzky museli byť kvôli korone na čas zatvorené alebo obmedzené***⁶. Jak widać, względy pragmatyczne – a co za tym idzie, tendencja do ekonomiczności środków językowych – wyraźnie przemawiają za użyciem struktur syntetycznych. Problematyczna wydaje się zaś pisownia pierwotnej formy *coronavirus*. Taka forma nie występuje w tekstach ogólnych języka słowackiego, bardzo rzadko pojawia się hybryda: *coronavirus*. Jak zaznacza Mária Šimková, leksem *coronavirus* był zapisywany w postaci dwóch wyrazów: *korona vírus* (oddzielnie) lub *korona-vírus* (z łącznikiem). Brak pewności co do zapisu i użycia tego leksemu wyrażano dodatkowo poprzez formę przymiotnikową *takzvaný koronavírus*. Dzisiaj jego

⁵ „Korona”, znaczenie „epidemia” [hasło]. W: *Wielki słownik...* <https://wsjp.pl/haslo/podglad/2160/korona/5241819/epidemia> [dostęp: 19.09.2021].

⁶ M. Servátka: *Cesnaková voda proti COVIDU 19*. „Hlavné správy”, 25.10.2020. <https://blog.hlavnespravy.sk/23972/cesnakova-voda-proti-covidu-19/> [dostęp: 19.09.2021]; *Pandémia priniesla rozmach donáškových kuchýň v Ázii*. Teraz.sk, 18.09.2021. <https://www.teraz.sk/ekonomika/pandemia-priniesla-rozmach-donaskovy/577537-clanok.html> [dostęp: 19.09.2021]; J. Mihál: *Príspevky zamestnancom, zamestnávateľom a SZČO („Prvá pomoc” na podporu udržania zamestnanosti)*. Relia.sk, 6.04.2020. <https://www.relia.sk/Article.aspx?ID=309> [dostęp: 19.09.2021].

postać jest już ustalona – obowiązuje pisownia analogiczna do nazw innych wirusów, czyli łączna, por. *rotavirus*, *cytomegalovirus*⁷.

Materiał leksykalny do niniejszych rozważań został zaczerpnięty głównie z tekstów internetowych, a także z artykułów językoznawczych poświęconych zagadnieniu pandemii w języku słowackim i polskim⁸. Niektóre przykłady były weryfikowane w Narodowym Korpusie Języka Polskiego (NKJP). Natomiast Słowacki Korpus Narodowy (SNK) nie dysponuje najnowszymi danymi z leksemami kluczowymi *koronavirus* i *covid-19*. Wstępna analiza materiału, mająca charakter raczej rekonesansowy, pozwoliła na wyodrębnienie tzw. leksemów kluczowych – słów kluczy, które stanowiły bazę słowotwórczą dla powstających żywiolowo neologizmów, czy to w postaci złożzeń, derywatów prostych, czy interesujących kontaminacji. Część starych wyrazów przybrała również nowe znaczenie, część uległa rewitalizacji, a niektóre z nich uzyskały odmienne nacechowanie. Pod wpływem informacji o coraz liczniejszych zachorowaniach uaktywnił się w obu językach szereg leksemów specjalistycznych, mających swój rodowód w terminologii medycznej lub prawnej.

Słowem kluczem, gdy mówimy o fenomenie funkcjonowania/działania „koronajęzyka”, jest sam łaciński termin medyczny *coronavirus*, który pojawił się w obu badanych językach. Nie został on dopiero teraz stworzony, odnosi się bowiem do całej grupy koronawirusów, ale potocznie nazwa ta dotyczy tylko jednego jej przedstawiciela – *wirusa SARS-CoV-2*, zwanego *nowym koronawirusem*. W języku słowackim występuje w dwóch postaciach formalnych: *koronavirus* i *coronavirus*, a także w połączeniu z przymiotnikiem: *nový koronavirus*, z kolei w języku polskim funkcjonuje jako *koronawirus*. Terminem tym posługiwały się i nadal posługują różne osoby, bez względu na profesję czy wykształcenie, jest on też obecny w mediach, lecz choć literatura specjalistyczna podaje jego dokładną definicję, nie zawsze stosuje się go we właściwym znaczeniu. Często używany jest wymiennie z nazwą choroby, którą powoduje, czyli z terminem *COVID-19* (od nazwy **coronavirus disease 2019**), podrzędnym wobec terminu *koronawirus*. Jak można zauważyć, synonimia stanowi nieodłączną cechę leksyki terminologicznej. Świadczą o tym występujące w polszczyźnie na początku epidemii takie wyrażenia, jak: *wirus z Wuhan*, *chiński wirus*, *koronawirus z Chin*, w języku słowackim *čínská chrípka* lub *čínský vírus*⁹.

⁷ M. Šimková: *Pomenovania súvisiace s novým vírusom*. „Quark. Magazin o vede a technike” [online], 10.05.2020. <https://www.quark.sk/pomenovania-suvisiace-s-novym-virusom/> [dostęp: 19.09.2021].

⁸ K. Kuligowska: *Język w czasach zarazy. O wpływie pandemii na system leksykalny języka polskiego i rosyjskiego*. „Acta Polono-Ruthenica” 2020, t. 25, nr 3, s. 109–125; A. Ďuricová: *Odras pandémie nového koronavírusu v jazyku*. „Slovenská reč” 2020, roč. 85, č. 3, s. 324–337.

⁹ Podane przykłady: *chiński wirus*, *wirus z Wuhan*, pojawiły się m.in. w wypowiedzi Donalda Trumpa i zostały przez niektórych autorów nazwane rasizmem dyskursywnym. Zob. *Prečo nie je dobré používať pojem „čínsky vírus”*. Denník N, 23.03.2020. <https://dennikn.sk/1817273/preco-nie-je-dobre-pouzivat-pojem-cinsky-virus/> [dostęp: 23.11.2021].

Warto zauważyć, że w języku słowackim w wielu wypowiedziach potocznych (ale też w publicystyce) stosuje się uproszczoną formę *korona*. Została ona zaadaptowana pod względem fleksyjnym do reguł języka rodzimego i oznacza chorobę wywoływaną przez wirus SARS-CoV-2, a przede wszystkim odnosi się również do czasu pandemii (korona ‘obdobie koronawirusu, w zmyśle času: obdobie pred koronavírusovou pandémiou, obdobie počas koronavírusovej pandémie’ itp.), np. *Korona mi dala možnosť pracovať z domu, čo zapríčinilo, že hoci som mala veľa práce, čas, ktorý som ušetrila na doprave za všetkými povinnosťami, som využila na viac športových aktivít či na čas pre seba; Naučila som sa, že v živote je dobré mať rovnováhu a že sú medzi nami ľudia, ktorí potrebujú pomoc nielen počas korony, ale aj mimo nej*¹⁰. Korona w języku ogólnym jest terminologizowaną jednostką polisemiczną. W *Slovníku súčasného slovenského jazyka* (SSSJ) leksem rzeczownikowy *koróna* posiada zupełnie inne znaczenia: 1) ‘najvrchnejšia časť slnečnej atmosféry javiaca sa pri zatmení ako žiara’; 2) ‘stabilný elektrický výboj vyvolaný nárazovou ionizáciou, sršanie’. Żadne z tych notowanych znaczeń nie ma nic wspólnego z chorobą. *Korona* może przywołać na myśl również walutę Czech czy dawniej też Słowacji (*korona czeska, korona słowacka*), ale poprawnie mówimy o *slovenskej, českej korune* – nie *koróne* (!). Pojęcie *koronawirus* funkcjonuje w terminologii medycznej, a jego skondensowana forma *korona* powędrowała do języka ogólnego, oficjalnego, co znalazło swoje odbicie w wielu tekstach medialnych i publicystycznych, m.in. w Internecie. Natomiast nazwa choroby *COVID-19* jest używana wyłącznie w tej oficjalnej, obcej formie, niezaadaptowanej do reguł języka rodzimego. W języku słowackim podlega odmianie jedynie jej pierwszy człon, np. *informácie o COVID-e-19*, choć poradnia językowa zaleca stosowanie formy nieodmiennej, np. *informácie o chorobe COVID-19*.

W kontekście leksemu *korona* i jego semantyki w języku polskim warto przytoczyć wypowiedź Marka Łazińskiego: „Samo słowo »koronawirus« jest bardzo ciekawe. Po pierwsze to nie ta korona [która automatycznie przychodzi nam na myśl – M.S.-R.]. Po grecku i po łacinie *corona* nie oznaczała królewskiego nakrycia głowy, ale wieniec lub poświatę wokół słońca. Na wzór takiej poświaty został nazwany po angielsku *coronavirus* i dopiero to słowo zapożyczyliśmy do polszczyzny. [...] Język polski to jeden z niewielu języków, w których wirus wywołuje skojarzenia z królewską koroną i można stworzyć metaforę, jakoby koronawirus nad nami panował”¹¹. Jako ciekawostkę należy także odnotować użycie na Żywiecczyźnie leksemu *koronka* – zdrobniałej nazwy *koronawirusa*

¹⁰ M. Demko: *Študentská korona: Poučné obdobie. Naučilo nás myslieť aj na ostatných*. Trnavská univerzita v Trnave, 15.06.2020. <https://www.truni.sk/news/studentska-korona-poucne-obdobie-naucilo-nas-mysliet-aj-na-ostatnych> [dostęp: 19.09.2021].

¹¹ *Wpływ pandemii koronawirusa na język. Rozmowa z dr. hab. Markiem Łazińskim*. Centrum Współpracy i Dialogu Uniwersytetu Warszawskiego. <https://cwid.uw.edu.pl/wpływ-pandemii-koronawirusa-na-język/> [dostęp: 15.09.2021].

(*deminutivum*). Być może chodzi tutaj o próbę oswojenia tej groźnej choroby (rodzaj eufemizmu), która diametralnie zmieniła naszą rzeczywistość.

Nazwie *korona* raczej nie wroży się długiej kariery, w przeciwieństwie do innych leksemów związanych z pandemią, np. *maska*, *maseczka* w języku polskim, a w słowackim – *ruško* (rodzaj nijaki), które mogą zostać z nami na dłużej. Należy do nich również kolejne słowo klucz: angielski leksem *lockdown*, zapożyczony z terminologii ekonomicznej, odnoszący się do konsekwencji społecznych epidemii i oznaczający ‘zamknięcie instytucji, szkół, centrów handlowych oraz punktów usługowych’, np. *Unesie Slovensko tvrdý lockdown?* *Celoštátny lockdown, ktorý sa začal od dnešnej polnoci a zatiaľ by mal trvať dva týždne, postihol aj reštaurácie, kaviarne a podobné podniky*. Znaczenie tego terminu, który uległ determinologizacji, może być dodatkowo wzmocnione przez przymiotniki, np. *tvrdý*, *prísny*, *drsný lockdown*. Podobnie jest z innymi terminami nierozzerwalnie związanymi z rozpatrywaną tu epidemią, tj. *COVID-19*, *SARS-CoV-2*. Wędrowka terminów medycznych czy ekonomicznych do języka ogólnego następuje pod wpływem aktualnej sytuacji społecznej i naturalnie wynika z procesów znanych już wcześniej w językach słowiańskich, a mianowicie z terminologizacji i determinologizacji. Na działanie tych procesów wskazywali liczni badacze słowaccy i polscy (m.in. Klára Buzássyová, Ján Horecký czy Ján Bosák oraz Krystyna Waszakowa), podkreślający nabywanie znaczeń potocznych przez terminy¹². Popularyzacja terminologii wynika z wielu powodów, przeważają jednak względy praktyczne. Upowszechniają się te jej elementy, które skupiają na sobie zainteresowanie ogółu, co ma miejsce w przypadku terminów medycznych *koronawirus* czy *COVID*.

Proces determinologizacji zachodzi m.in w ten sposób, że nowy, modny termin zaczyna się pojawiać bardzo często w różnych wypowiedziach i tekstach. Tak się dzieje z terminem *koronawirus*, a szczególnie z jego pierwszym członem, który stał się podstawą do urabiania nowych jednostek leksykalnych o charakterze okazjonalnym lub neologicznym, np. w języku słowackim powstały całe szeregi kompozycji i quasi-kompozycji, takich jak: *koronakríza*, *koronaepidémia*, *koronadiskurz*, *korona-karenténa*, *korona-aplikácia*, *koronapropaganda*, *koronajazyk*; por. w zdaniach: ***Koronakríza*** nám hlboko zasiahla do peňazieniek; *Zverejnili zoznam **koronadotácií** na Slovensku*. Niektóre przykłady złożzeń mają charakter żartobliwy, np. *koronasračka*, *koronákup*, *koroniatko* ‘dieťa narodené zhruba 9 mesiacov po pandémiei’. W języku polskim komponent *korona-* stał się podstawą do tworzenia okazjonalizmów wywołujących raczej humorystyczne odczucia, np. *koronaferie*, *koronazakupy*, *koronaimpreza*, *koronaparty*, *koronagorączka*, *koronagedon*, *koronapokolenie*, *koronaświrus*. Spośród słowackich

¹² J. Horecký, K. Buzássyová, J. Bosák: *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava 1989, s. 259–272; K. Waszakowa: *Dynamika zmian w zasobie leksykalnym*. „Poradnik Językowy” 1995, z. 3, s. 3–11.

przykładów z pewnością warto przytoczyć okazjonalizm *covidiot* o zabarwieniu żartobliwym, nieznacznie pejoratywnym – jest to ‘osoba, która sa počas pandémie správa mimoriadne nezodpovedne alebo „škrečkuje“ množstvo potravín, vďaka čomu sa k nim druhí nedostanú’.

Żartobliwe jednostki leksykalne stanowiły próbę obśmiania epidemii, która na początku wzbudzała raczej strach, obawę – była *epidemią strachu* – a z czasem stała się tzw. *nową normalnością*, powodującą przyzwyczajenie¹³. Natomiast połączenie podstawy *korona-* z innymi leksemami może wywoływać odczucia negatywne albo wręcz mieć nacechowanie pejoratywne, np. w takich konstrukcjach jak *koronapanika* czy *koronagedon*. Ta ostatnia kompozycja jest efektem połączenia dwóch członów o odmiennych konotacjach semantycznych: *korona* oraz *armagedon* (drugi z nich przywodzi na myśl zjawisko straszne, w Apokalipsie św. Jana oznacza miejsce rozstrzygającej bitwy między siłami dobra i zła) i utworzenia jednostki skontaminowanej poprzez pominięcie (elipsę) pierwszych liter w wyrazie *armagedon*. Adaptując jednostki obce do własnego systemu, zarówno język słowacki, jak i język polski wykazują tendencję do ich skracania (słowacki wyraźniejszą niż polski). Jak widać, jednostki leksykalne są często nacechowane aksjologicznie. Epidemia strachu może wyrażać się także przez hiperbolizację, czyli wskazywanie, że sytuacja jest *naj-*: *najgorsza*, *najtrudniejsza*, *najbardziej dramatyczna*, np. w języku słowackim: *atomová zbraň na covid (plošné testovanie)* czy *najt’ažšia kríza*. Wykorzystuje się tu kategorię stopniowania morfologicznego. Przywołane wyrażenia mają charakter eufemistyczny, bo ich negatywne znaczenie zostało zakamuflowane.

Wśród słowackich derywatów znajdziemy też złożenia z pierwszym członem przyimkowym: *pred-* i *proto-*. Znamiennym procesem słowotwórczym jest również dorabianie derywatów przymiotnikowych do wyrazów zapożyczonych i tworzenie serii analogicznych zestawień z przymiotnikami *koronawirusowy* i *pandemiczny*, o czym świadczą liczne przykłady w obu językach, m.in.: **koronawirusový**: *koronavírusová pandémia*, *koronavírusova infekcia*, *koronavírusová karanténa*, *koronavírusový variant Delta*, *koronavírusový rekord*, *koronavírusové opatrenie*; **pandemický**: *protopandemické opatrenia*, *predpandemické tržby*, *pandemická komisia*, *pandemická situácia*, *pandemický plan*, *pandemický rok*; **koronawirusowy**: *koronawirusowy paszport*, *koronawirusowy kryzys*, *koronawirusowy zespół*, *koronawirusowy przełom*, *koronawirusowy zestaw kazań*; **pandemiczny**: *pandemiczne modlitewniki*, *pandemiczny absurd*, *pandemiczny serwis zdrowotny*. W powstawaniu tego typu terminologicznych jednostek leksykalnych dużą rolę odgrywają przydawki precyzujące (inaczej: uszczegóławiające) znaczenie rzeczownika (*spresňujúce prívlastky*). Tworzenie takich zestawień i formacji jest przejawem uintensywnienia procesów

¹³ Zob. W. Kosmańska: *Język w czasie epidemii, epidemia w języku*. „Polonistyka. Innowacje” 2020, nr 12, s. 215–218. <https://doi.org/10.14746/pi.2020.12.13>.

internacjonalizacji z zachowaniem formantów rodzimych. W języku słowackim swoistą konkurencję między elementem obcym a elementem rodzimym obserwujemy już od dawna, jako tendencję systemową charakterystyczną po przemianach z 1989 roku. Przykładem może być równoległe funkcjonowanie terminów obcych i rodzimych, np. *ruško/respirátor, digitálny COVID preukaz EÚ / zelený pás, nový koronavirus / SARS-CoV-2*. Według Buzássyovej: „Stále je totiž živa tendencia, aby popri prevzatých termínoch, spravidla funkčne obmedzených na vedeckú sféru, existovali aj sýnonymné domáce termíny”¹⁴.

Kolejnym słowem kluczem tworzącym podstawę interesujących szeregów złożeń czy zestawień o charakterze neologizmów, analogicznych do tych z podstawą *korona-*, jest komponent *covid-*, np. w języku słowackim: *covid karenténa, covid príplatky, covidový automat, covid pacient, covid certifikát, covid test, covid semafor, covid-príplatok, covid pas*, pisane najczęściej jako oddzielne leksemy, od małej lub dużej litery (czasami pojawiają się przykłady zapisywane z łącznikiem). Przymiotnik relacyjny *covidový* występuje w takich zestawieniach z rzeczownikiem, jak: *covidový stres, covidové pracoviská, covidový semafor, covidoví pacienti, covidová kríza*. Widzimy tu, że leksem obcy ulega jedynie adaptacji fleksyjnej, natomiast strona graficzna często pozostaje bez zmian, z pierwotnym obcym „c”. Normie językowej zatem obecnie odpowiadają w języku słowackim wszystkie możliwe formy, tj. *COVID-19, covid-19, covid, covidový, kovid, kovidový*. W polszczyźnie prezentowane jednostki uległy adaptacji graficznej i fleksyjnej, mają nieco odmienną strukturę formalną – stanowią połączenie przydawki z podmiotem: *pacjent covidowy, certyfikat covidowy, paszport covidowy, kaszel covidowy, palec covidowy, covidowy głos, szpital covidowy* itp. Ostatnio pojawiły się także przykłady użycia w tekście publicystycznym jednostek wyraźnie okazjonalnych – form dewerbalnych o aspekcie niedokonanym i dokonanym, w których bazą słowotwórczą jest właśnie leksem *covid*, np. *Pulmonolog prof. Robert Mróz podkreśla, że **covidowanie** szpitali specjalistycznych, włącznie z oddziałami chorób płuc, odbiera chorym szansę na wyleczenie. Tylko na oddziałach chorób płuc diagnozujemy takie choroby jak rak płuca czy POChP. **Zacovidowanie** tych oddziałów, włącznie z wprowadzeniem przede wszystkim teleporad w poradniach chorób płuc, to jest strasznie groźne zjawisko*¹⁵.

Oprócz procesów derywacyjnych wzbogacających system leksykalny warto zwrócić uwagę również na rewitalizację jednostek leksykalnych, które funkcjonowały wcześniej w obu językach, a których znaczenia, wskutek zmian rzeczywistości, uległy przesunięciu i pewnemu naddaniu semantycznemu.

¹⁴ K. Buzássyová: *Dynamika v odbornej terminologii*. W: *Ako sa rodia a žijú slová I. Výber z diela Kláry Buzássyovej*. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava 2018, s. 103.

¹⁵ K. Grzęda-Łozicka: *Czwarta fala będzie falą zgonów. Prof. Szuster-Ciesielska: Widać wyraźnie, że jest to chyba najgorszy z możliwych scenariuszy*. Portal WP abcZdrowie, 18.11.2021. <https://portal.abczdrowie.pl/czwarta-fala-bedzie-fala-zgonow> [dostęp: 23.11.2021].

Wśród przykładów można odnotować leksemy czasownikowe czy rzeczownikowe *wymazywać/wymazówka* – pierwotne ich znaczenie to ‘usuwać coś, co zostało powiedziane lub napisane’, natomiast w dobie pandemii chodzi o ‘testowanie, wykonywanie testów (tzw. wymazów) na obecność koronawirusa’. Następnym interesującym leksemem jest *maska* wraz z wariantem *maseczka*. Postać deminutywna, z morfemem *-ka*, okazuje się niezwykle frekwentatywna w polszczyźnie i dotyczy maseczki chirurgicznej (a nie maski) jako symbolu codziennej uciążliwości obecnego czasu. Z kolei pozostałe znaczenia tego leksemu odnoszą się do ‘osoby’, ‘sztucznego zachowania’ czy ‘grymasu’ (WSJP). Podobnie liczne inne leksemy związane z COVID-19 należą do leksemów rewitalizowanych, np. w języku polskim: *epidemia*, *zaraza*, *kwarantanna*, *izolacja*, *pandemia*, w słowackim: *epidémiá*, *karanténa a izolácia*, *pandemia*. Wśród słowackich jednostek rewitalizowanych najczęściej notowane są rzeczowniki i przymiotniki, np.: *epidemia*; *pozitívny*: *pozitívne prípady*, *pozitívne osoby*, por. *pribudajú stovky pozitívnych prípadov*; *som covid pozitívny*. Stanowią one przykłady struktur syntetycznych, uproszczonych, tak jak wskazane wcześniej inne leksemy produktywne.

* * *

Szerząca się pandemia COVID-19 nieodwracalnie zmieniła wiele aspektów życia współczesnego człowieka, odcisnęła wyraźne piętno również na systemie leksykalnym języka słowackiego i polskiego. Do odmiany ogólnej obu badanych systemów językowych przeniknęła duża liczba wyrazów specjalistycznych, wywodzących się głównie z terminologii medycznej, które w czasach zarazy przeżywały boom. Można było zaobserwować nie tylko tworzenie nowych jednostek, lecz także generowanie z nich kolejnych derywatów, tzw. neoderywatów, quasi-terminów o różnym wydzźwięku aksjologicznym. Ponadto wśród odnotowanych struktur pojawiały się jednostki okazjonalne, będące efemerydami. Tworzenie niewystępujących wcześniej połączeń świadczy też o przesunięciach semantycznych. Wobec powyższego słusznie można powtórzyć za Eleną Koriakowcewą, że mamy obecnie do czynienia z medyczno-politycznym fenomenem pandemii, który swój wyraz znajduje w językach za pośrednictwem nowych kompozycji hybrydowych, oraz mówić o funkcjonowaniu, szczególnie w drugim kwartale 2020 roku, „koronajęzyka”¹⁶.

¹⁶ E. Koriakowcewa: *Словообразовательная гибридизация как средство языковой манипуляции в российских и польских интернет-СМИ*. W: *Słowotwórstwo w przestrzeni komunikacyjnej*. Red. P. Kowalski. Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 2021, s. 159.

Bibliografia

- Buzássyová K.: *Dynamika v odbornej terminologii*. W: *Ako sa rodia a žijú slová I. Výber z diela Kláry Buzássyovej*. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava 2018, s. 96–105.
- Đuricová A.: *Odras pandémie nového koronavírusu v jazyku*. „Slovenská reč” 2020, roč. 85, č. 3, s. 324–337.
- Horecký J., Buzássyová K., Bosák J.: *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava 1989, s. 259–272.
- Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich*. T. 1. Red. S. Gajda. Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej, Opole 2000.
- Koriakowcewa E.: *Словообразовательная гибридизация как средство языковой манипуляции в российских и польских интернет-СМИ*. W: *Słowotwórstwo w przestrzeni komunikacyjnej*. Red. P. Kowalski. Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 2021, s. 157–173.
- Kosmalska W.: *Język w czasie epidemii, epidemia w języku*. „Polonistyka. Innowacje” 2020, nr 12, s. 209–220. <https://doi.org/10.14746/pi.2020.12.13>.
- Kuligowska K.: *Język w czasach zarazy. O wpływie pandemii na system leksykalny języka polskiego i rosyjskiego*. „Acta Polono-Ruthenica” 2020, t. 25, nr 3, s. 109–125.
- Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Slovenský jazyk*. Red. J. Bosák. Uniwersytet Opolski, Opole 1998.
- Rejter A.: *Zewnętrznojęzykowe uwarunkowania przeobrażeń kategorii semantyczno-kulturowych ekspresywnych apelatywnych nazw osób w polszczyźnie*. W: *Kategorie w języku, język w kategoriach*. Red. M. Cichońska. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2009, s. 236–245.
- Szymczak-Rozlach M.: *Przejawy euroagresji we współczesnym języku polskim i słowackim*. W: *Západoslovanské jazyky v 21. storočí*. T. 1: *Zborník vedeckovýskumných prác*. Ed. P. Odaloš. Univerzita M. Bela, Banská Bystrica 2005, s. 201–204.
- Waszakowa K.: *Dynamika zmian w zasobie leksykalnym*. „Poradnik Językowy” 1995, z. 3, s. 3–11.

Źródła internetowe

- Demko M.: *Študentská korona: Poučné obdobie. Naučilo nás myslieť aj na ostatných*. Trnavská univerzita v Trnave, 15.06.2020. <https://www.truni.sk/news/studentska-korona-poucne-obdobie-naucilo-nas-mysliet-aj-na-ostatnych> [dostęp: 19.09.2021].
- „Fenomen” [hasło]. W: *Wielki słownik języka polskiego PAN*. Red. P. Źmigrodzki. <https://wsjp.pl/haslo/podglad/36910/fenomen>. [dostęp: 19.09.2021].
- Grzęda-Łozicka K.: *Czwarta fala będzie falą zgonów. Prof. Szuster-Ciesielska: Widać wyraźnie, że jest to chyba najgorszy z możliwych scenariuszy*. Portal WP

- abcZdrowie, 18.11.2021. <https://portal.abczdrowie.pl/czwarta-fala-bedzie-fala-zgonow> [dostęp: 23.11.2021].
- „Korona”, znaczenie „epidemia” [hasło]. W: *Wielki słownik języka polskiego PAN*. Red. P. Żmigrodzki. <https://wsjp.pl/haslo/podglad/2160/korona/5241819/epidemia> [dostęp: 19.09.2021].
- Mihál J.: *Príspevky zamestnancom, zamestnávateľom a SZČO („Prvá pomoc” na podporu udržania zamestnanosti)*. Relia.sk, 6.04.2020. <https://www.relia.sk/Article.aspx?ID=309> [dostęp: 19.09.2021].
- Pandémia priniesla rozmach donáškových kuchýň v Ázii*. Teraz.sk, 18.09.2021. <https://www.teraz.sk/ekonomika/pandemia-priniesla-rozmach-donaskovy/577537-clanok.html> [dostęp: 19.09.2021].
- Prečo nie je dobré používať pojem „čínsky vírus”*. Denník N, 23.03.2020. <https://dennikn.sk/1817273/preco-nie-je-dobre-pouzivat-pojem-cinsky-virus/> [dostęp: 23.11.2021].
- Servátka M.: *Cesnaková voda proti COVIDU 19*. „Hlavné správy”, 25.10.2020. <https://blog.hlavnespravy.sk/23972/cesnakova-voda-proti-covidu-19/> [dostęp: 19.09.2021].
- Šimková M.: *Pomenovania súvisiace s novým vírusom*. „Quark. Magazín o vede a technike” [online], 10.05.2020. <https://www.quark.sk/pomenovania-suvisiace-s-novym-virusom/> [dostęp: 19.09.2021].
- Wpływ pandemii koronawirusa na język. Rozmowa z dr. hab. Markiem Łazińskim*. Centrum Współpracy i Dialogu Uniwersytetu Warszawskiego. <https://cwid.uw.edu.pl/wplyw-pandemii-koronawirusa-na-jezyk/> [dostęp: 15.09.2021].

Mariola Szymczak-Rozlach

The phenomenon of “corona-language” Slovak and Polish in the time of the pandemic

Summary

The subject of the research is the presentation of highly dynamic changes in the Polish and Slovak lexical systems during the coronavirus pandemic. The pandemic was, therefore, naturally mirrored in language. The lexical mechanisms in compared languages worked in a very similar way. They are manifested in various forms, mainly by the rapid growth of composition, quasi-compositions, neological units, or new terminology. There have been noticed similarities to the turn of 1989 and 1990 when the change of the socio-political situation and the fall of the communist regime caused significant changes in Slavic languages' lexical and word-formation systems. The lexical material for these considerations has been taken mainly from internet texts and linguistic articles, and the Slovak National Corpus (SNK). Initial analysis of the material, having a reconnaissance character, allowed to distinguish the so-called key lexemes, constituting the word-formation basis for spontaneously emerging neologisms, whether in the form of compounds, quasi-compounds, or simple derivatives or contaminations. Some of the old lexemes also gained new meaning, some of them were revitalized, and some lexemes took on a completely different character. The pandemic's impact and information about the increasing number of cases

of Covid-19 in both languages activated many specialized lexemes with their origins in medical terminology.

Key words: corona language, coronavirus, pandemic, Polish language, Slovak language

Мариола Шимчак-Розлах

**Феномен «коронаязыка»
Словацкий и польский языки во время пандемии**

Резюме

Предметом исследования является представление чрезвычайно динамичных изменений в польской и словацкой лексических системах, которые произошли во время пандемии коронавируса. Лексические механизмы в обоих сравниваемых языках работали очень сходным образом в различных формах, в основном за счет стремительного образования композитов, квазикомпозитов, неологических единиц или новой терминологии, подобно как на рубеже 1989 и 1990 гг., когда смена социально-политической ситуации и падение коммунистического режима вызвали существенные изменения в лексической и словообразовательной системах славянских языков. Лексический материал для исследования был взят в основном из интернет-текстов, а также из лингвистических статей и Национального корпуса словацкого языка. Первоначальный анализ материала, носивший скорее предварительно-исследовательский характер, позволил выделить т.н. ключевые лексемы, составляющие словообразовательную основу для спонтанно возникающих неологизмов, будь то в виде композитов, квазикомпозитов, простых производных или иногда интересных контаминаций. Некоторые из известных в языке лексем обрели новое значение, другие из пассивного словарного запаса перешли в активный, а часть лексем приобрела совершенно иной характер. Рост заболеваемости коронавирусом Covid-19, воздействие пандемии на жизнь общества нашли свое отражение в обоих сопоставляемых языках и активизировали ряд специальных лексем, берущих свое начало в медицинской терминологии.

Ключевые слова: язык коронавирусной эпохи, коронавирус, пандемия, польский язык, словацкий язык

Ядвига Тарса

Опольский университет

 <https://orcid.org/0000-0002-4381-2637>

Коронавирусный юмор

Род Мартин пишет: «Юмор – это широкое понятие, которое относится ко всем словам и действиям людей, воспринимающимся как забавные и обычно вызывающие смех у других, а также к психическим процессам, которые участвуют в генерации и восприятии такого забавного стимула, и к эмоциональной реакции, связанной с получением удовольствия от него»¹. Юмор является социокультурным феноменом, который исследуется учёными разных научных дисциплин: психологии, социологии, педагогики, языкознания. Существуют три основные теории юмора: теория превосходства (человек смеётся тогда, когда ощущает своё превосходство над теми или иными явлениями, событиями или людьми), теория противоречия, т.е. несоответствия (человек смеётся тогда, когда становится свидетелем абсурдных явлений, наблюдает несоответствие канонического образа и реального факта) и теория разрядки (человек, смеясь, освобождается от эмоционального груза, от напряжения)².

У юмора есть тоже очень важные психологические функции, которые можно разделить на три категории: «1. Когнитивные и социальные выгоды положительной эмоции радости. 2. Использование юмора для социальной коммуникации и влияния. 3. Снятие напряжения и совладение с неприятностями»³.

Пандемия коронавирусной инфекции COVID-19 была официально объявлена Всемирной организацией здравоохранения 11 марта 2020

¹ Р. Мартин: *Психология юмора*. Питер, Санкт-Петербург 2009, с. 25.

² С.С. Мельников: *Социология юмора: к критике трех фундаментальных теорий смешного*. «Вестник экономики, права и социологии» 2015, № 1, с. 213–217.

³ Р. Мартин: *Психология юмора...*, с. 36.

года. Как замечают авторы монографии *Русский язык коронавирусной эпохи*, русский язык (и другие языки) сразу отреагировал на все явления и процессы, связанные с коронавирусом:

[...] особенность этого периода заключается в том, что процессы неологизации, интенсивной языковой игры оказались синхронными в той или иной степени для многих языков мира, что, безусловно, подтверждает социальную и психологическую природу языка и языкового развития, а также общую тенденцию к глобализации. Этому способствовало и то, что впервые в истории эпидемии подобного масштаба протекала в эпоху интернета и широкого применения цифровых технологий⁴.

Люди очень быстро начали реагировать смехом, иронией, шуткой на сложившуюся ситуацию. Как говорит Валерий Михайлович Мокиенко, «первые примеры преобразования пословиц на коронавирусную тему появились уже через месяц после объявления пандемии»⁵. Можно предполагать, что огромное количество юмористического творчества было реакцией не только на вдруг нахлынувшую и быстро развивающуюся пандемию, но и способом отреагировать на все плохие газетные, телевизионные и интернетовские новости, принудительную самоизоляцию и т.д.

Коронавирусный юмор очень разнообразный и богатый. Это картинки, демотиваторы, фотографии, анекдоты, антипословицы, стихи, частушки. Их авторы используют разного рода интертекстуальные отсылки в виде крылатых слов, аллюзий и реминисценций. Все эти формы юмора направлены на снятие стресса, высмеивание мер, принимаемых для предотвращения роста заболеваний и связанным с этим (часто абсурдным) поведением людей. В настоящей статье будут приведены примеры разных форм коронавирусного юмора, разделенные на несколько групп.

Первая группа – это фотографии людей, носящих маски нетипичным образом или заменяющих маски пластмассовыми бутылками, лифчиками, трусами и т.д. Такого рода фотографии появлялись не только в Рунете, но и на сайтах в других странах.

Вторая группа – это картины известных художников, плакаты, иллюстрации к книгам и т.п., на которых были заменены или добавлены новые элементы так, чтобы актуализировать их смысл. Их можно назвать

⁴ Т.Н. Буцева, Х.Вальтер, И.Т. Вепрева и др.: *Русский язык коронавирусной эпохи*. Институт лингвистических исследований РАН, Санкт-Петербург 2021, с. 7.

⁵ «Дружба дружбой, а полтора метра врозь»: лингвист СПбГУ рассказал о новом словаре русских ковидных антипословиц. <https://spbu.ru/news-events/novosti/druzhba-druzhboy-poltora-metra-vroz-lingvist-spbgu-rasskazal-o-novom-slovare> [доступ: 3.09.2021].

интернациональными (так же как и фотографии первой группы), потому что они появлялись в разных странах, характеризовали разнообразные явления и ситуации, связанные с пандемией и были понятны без дополнительного комментария. Примером могут послужить картины Леонарда да Винчи *Сотворение Адама*, на которой Бог-отец дезинфицирует руку Адама, или *Крик* Эдварда Мунка, где перед кричащим в отчаянии человеком появилась коляска, полная дефицитной туалетной бумаги. Российские авторы для шуточного комментирования ковидных событий использовали картины русских художников и снабжали их соответствующими текстами. На картине Федора Решетникова *Опять двойка* появился диалог: *Опять двойка? – Нет, ковид принес!* На картине Виктора Васнецова *Аленушка* за спиной девушки стоит новый персонаж – врач в противочумном костюме, маске и перчатках, который говорит: *Тут и сиди!* Картина Михаила Георгиевича Соколова *Ленин в разлив* получила новое название – *Владимир Ильич на удаленке*. Иногда, чтобы понять шутку, надо знать данную работу или быть знакомым с литературными произведениями. Например, картинка, на которой медвежонок привязывает к дереву сову, говорящую *Я не чихала* (а кролик с огромным термометром в руках замечает *Очень, очень своевременная самоизоляция*), отсылает нас к книге *Винни Пух и все, все, все*, в которой Сова говорит *чертополох*, а Винни думает, что она чихнула. в таких картинках появляются также модифицированные лозунги, игра со словами. На плакате *Родина мать зовет* вместо военной присяги появляется преобразованная фраза из плаката *а ты записался добровольцем*. в свою очередь на этом плакате лозунг *а ты записался добровольцем* дополнили слова *на испытания коронавирусальной вакцины*. У Алёнки на обёртке шоколада появилась маска и она стала *Удаленкой*. Еще одна игра слов – это *карантье*, т.е. человек, сдающий в аренду своих животных для прогулки во время карантина.

Третья группа – картинки, фотографии, комментарии к ним, краткие тексты на актуальные темы. Прежде всего это планы на самоизоляцию, т.е. сделать что-то полезное, напр.: похудеть, выучить иностранный язык и реальность – диван, еда и лишний вес. Во всем мире, как уже говорилось раньше, дефицитным товаром была туалетная бумага. На одной из фотографий видим, что она заменила деньги в игре в покер. Судья по упаковке бумаги, фотография зарубежная, но комментарий *а где греча* написан российским интернет-пользователем, так как в других странах люди покупали огромное количество риса. Романтизм в коронавирусное время, согласно одному из текстов – это *ты, я и... годовой запас гречки*.

Интернет-пользователи прокомментировали забавными картинками возможность выходить из дома только для того, чтобы выгуливать собак. На картинках собаки жалуются, что уже больше не могут так жить, так как половина жителей дома с ними гуляет. Появилась тоже фотка

с объявлением, о том, что *москвичи, гуляющие без сопровождения собак, подлежат отлову*. Это модифицированный текст закона, согласно которому любая собака, находящаяся на улице без привязи и без сопровождения владельца, считается бесхозной и подлежит отлову.

Коронавирусное творчество не ограничивается только картинками, фотографиям с подписями и комментариями к ним. Интернет-фольклор обогатился тоже стихами, стилизациями стихотворений известных поэтов и антипословицами.

В отличие от лексики, русские «ковидные» антипословицы (как, впрочем, и чешские, польские, немецкие и т.д.) гораздо интенсивнее отражают собственно национальную специфику, ибо их основа – собственный паремиологический фонд, отмеченный особыми лингвокультурологическими характеристиками. При этом их аксиологический портрет в целом универсален, ибо диктуется общечеловеческим негативным отношением к коронавирусной пандемии как таковой⁶.

В антипословицах появляется вирус, социальная дистанция, карантин и даже дефицитная бумага⁷:

Вирус не воробей, вылетит – не поймаешь.
 Друг познается на социальной дистанции.
 Где родился – там и сиди на карантине.
 Незванный гость – хуже инфицированного.
 Вирус в бороду – пневмония в ребро.
 Дорогая туалетная бумага – к эпидемии.
 На бога надейся, а руки помой!
 Обещанной вакцины три года ждут.
 Один пашет, семеро на карантине пляшут.
 Переболела – гуляй смело!
 Бойся китайцев, дары приносящих.
 Век живи – век лечись.
 С кем поведешься, от того и заразишься.
 Хорошо чихает тот, кто чихает последним.
 Вот и наступил коммунизм – никто не работает и все едят⁸.

⁶ Т.Н. Буцева, Х. Вальтер, И.Т. Вепрева и др.: *Русский язык коронавирусной эпохи...*, с. 566.

⁷ Во всех примерах в статье сохранены орфография и пунктуация авторов.

⁸ *Новый сборник поговорок про коронавирус*, Анекдотики. <http://freeguard.ru/novyyj-sbornik-pogovorok-pro-koronavirus/> [доступ: 3.09.2021].

Можно заметить, что объектом языковой игры стали самые известные пословицы и фразеологизмы и это позволяет читателю узнать их инвариант и правильно понять шутку.

В связи с пандемией (и, наверное, длинной самоизоляцией) в Интернете стали также появляться переделки разнообразных стихов. Есть вариации на тему садистских стишков, т.е. стишков, которые появились в 70-х годах XX века, рассказывающих о смерти, ранении или увечье главного героя:

Дети в подвале играли в ковид –
Дворник чипирован был и привит.
Стал он пугливым и ссытся порой:
Скоро ведь срок для прививки второй.

Девочка Оля не верила в сказки
И в магазин заскочила без маски.
ЧОП объяснил ей опасность КОВИДа:
Мать воспитает дочь-инвалида⁹.

Интернет-пользователи стали также делать стилизации стихотворений русских классиков. в некоторых случаях упоминается автор оригинального произведения, напр.:

Афанасий Фет

Я пришёл к тебе с ковидом
Рассказать, что всё пропало.
И чтоб ты к моим флюидам
По ночам не припадала.
Рассказать тебе про краски
Те, что осень породила.
И чтоб ты, мой друг, без маски
В «Перекрёсток» не ходила¹⁰.

Другие авторы стилизаций, выбирая для своих модификаций известные стихотворения, рассчитывают на то, что их читатель хорошо знает литературу и вспомнит оригинальное произведение:

Я залажу в широкий карман
За QR-кодом с моей прививкой.

⁹ *Ковидный стишок.* https://pikabu.ru/story/kovidnyiy_stishok_7853780 [доступ: 3.09.2021].

¹⁰ *Стихи от классиков на злобу дня.* https://pikabu.ru/story/stikhi_ot_klassikov_na_zlobu_dnya_7912081?utm_source=linkshare&utm_medium [доступ: 3.09.2021].

С ним мне можно пройти в ресторан
И по 5G обновить прошивку¹¹.

Если стилизация употребляется в гибридном тексте, то в нем может быть использована фотография автора оригинального стихотворения:

Источник: https://pikabu.ru/story/khleboreszku_7762378 [доступ: 3.09.2021].

Кроме этого, конечно, появилось множество анекдотов на тему коронавируса, коронавирусных мер и прививок. в них есть стереотипные представления разных национальностей (напр. британец – джентльмен, немец – законопослушный и т.д.):

Доктор: – Хотите вакцину?

Британец: – Нет.

Доктор: – Все джентльмены прививаются.

Британец: – Ну тогда да.

Доктор: – Хотите вакцину?

Немец: – Нет.

¹¹ *Ответ на пост «Хлебрезку».* https://pikabu.ru/story/otvet_na_post_khleboreszku_8314949?utm_source=linkshare&utm_medium=sharing [доступ: 3.09.2021].

Доктор: – Это приказ!
Немец: – в таком случае, да.
Доктор: – Хотите вакцину?
Американец: – Нет.
Доктор: – а ваш сосед уже привился.
Американец: – Правда? Ну тогда да.
Доктор: – Хотите вакцину?
Русский: – Нет.
Доктор: – Да тебе просто слабо.
Русский: – Мне слабо? Две сразу коли, лепила!¹²

Есть и примеры черного юмора:

Мужчина закашлялся в автобусе. Весь автобус на него смотрит.
Кондуктор:
– У вас коронавирус?
Мужчина:
– Да нет, вы что! У меня туберкулёз!
Кондуктор:
– Ну, слава Богу!¹³

В анекдотах можно заметить также игру переносным и прямым значениями слов и устойчивых словосочетаний, напр. *чихать на что-то*, *маска* заглавие фильма и *маска* как защитное средство:

– а что делать с теми, кто не носит маски?
– Да чихайте на них!¹⁴

Сейчас в аэропорту сказали: «Маску не забывайте», и я такой: «Да, великий фильм».¹⁵

Теорию несоответствия, т.е. высмеивание абсурдных явлений можно заметить в тексте *Коронавирус Шредингера*, который указывает на противоречивость информации, антиковидных мер и запретов:

Вобщем-то, об этом вирусе известно мне следующее уже точно:

1. Из дома выходить нельзя, но если нужно – можно.
2. Маски вообще не помогают – но их обязательно НОСИТЬ.
3. Магазины закрыты, но можно открывать, если нужно.

¹² *Анекдоты из России*. <https://www.anekdot.ru/id/1181208/> [доступ: 3.09.2021].

¹³ <https://www.balagur.info/anec/2020-02-07/583f1f766bf62a76/> [доступ: 3.09.2021].

¹⁴ <https://yandex.ru/turbo/anekdot.ru/s/id/1166546/> [доступ: 3.09.2021].

¹⁵ <https://www.anekdot.ru/an/an2109/j210913;100.html/> [доступ: 3.09.2021].

4. в больницы не идти с этим, но если нужно – то идти.
5. Этот вирус смертельный, но в принципе не страшный.
6. Перчатки не помогут, но перчатки нужны.
7. Все остаются дома и все гуляют.
8. Еды в супермаркетах полно, но еды в супермаркетах не хватает.
9. На детей не действует, но дети в зоне риска.
10. Оборудования не хватает, но оборудования достаточно.
11. Есть много симптомов того, что ты болеешь, но вообще переболевают без симптомов.
12. Чтоб не болеть нужно тренироваться, но в спортцентры нельзя.
13. Лучше всего гулять по воздуху, но на воздух особенно в парки нельзя.
14. Толстые в зоне риска, но лучше сидеть дома и жрать чем по воздуху...¹⁶

Заглавие этого текста отсылает читателя к мысленному эксперименту Эрвина Шредингера, которым он доказал, что с точки зрения квантовой механики в коробке с радиоактивным ядром и емкостью с ядовитым газом кот одновременно жив и мертв.

Если речь идет о коронавирусных картинках и демотиваторах, то стоит также вспомнить мемы, которые появились в связи с пандемией. Одним из них является мем *Коты Наташи*. 16 декабря 2019 года в сообществе «Котизм» появился комикс *Каждое. Мать его. Утро*, состоящий из шести фотографий, представляющих женщину в постели и двух сидящих рядом и смотрящих на нее котов. На фотографиях были написаны слова, «произносимые» котами: *Наташ, ты спишь?; уже 5 часов утра, Наташ; вставай, мы там все уронили; мы уронили вообще все, Наташ, честно; хватит притворяться, мы видим как ты напрягла брови; кто рано встает, тот кушоц дает Наташ ну!*¹⁷. Наташа – это абстрактный персонаж, в комиксах «Котизма» часто используются человеческие имена. Мем с Наташей и котами стал очень популярным весной 2020 года. Он получил несколько другую графическую форму – это картинка, представляющая котов, которые смотрят сверху в камеру и будят свою хозяйку, сообщая новости и требуя от неё выполнения разных просьб.

В связи со сложившейся весной ситуацией многие из картинок посвящены самоизоляции. Коты в масках говорят: *Наташ, ты спишь?; Уже*

¹⁶ https://pikabu.ru/story/koronavirus_shryodingera_7346550?utm_source=linkshare&utm_medium=sharing [доступ: 3.09.2021].

¹⁷ Каждое. Мать его. Утро. https://vk.com/wall-33621085_224129 [доступ: 3.09.2021].

6 часов утра, Наташ; Вставай, мы там всех изолировали; Мы изолировали вообще всех, Наташ, честно или на другой картинке: Наташа, он сказал на месяц; На месяц, Наташа; До 1 мая; 4 недели...; Что жрать будем, Наташа?; Гречки уже мало...; и как же Пасха, шашлыки? в мае кошки сообщают Наташе, что уже можно выходить из дома, только это май 2021 года: *Наташ, вставай, уже май; май 2021; Наташ, иди, уже можно; уже можно выходить, Наташ, честно* В картинках с Наташей и котами появляется тоже новый мем *печенег и половцы*, автором которого является Владимир Путин: *Наташ, ты спишь?; Нас там половцы терзали; и печенег терзали, Наташ; и коронавирусная зараза, Наташ, честно.*

Президент России Владимир Путин 8 апреля 2020 года провел видеоконференцию с членами правительства и главами регионов. Речь шла о мерах в связи с пандемией коронавируса. Путин сравнил борьбу с коронавирусом с противостоянием печенегам и половцам. «Все проходит, и это пройдет. Наша страна не раз проходила через серьезные испытания: и печенег ее терзали, и половцы. Со всеми справилась Россия. Победим и эту заразу коронавирусную»¹⁸.

Можно прочитать, что Путин позаимствовал эти слова у знаменитого русского адвоката Федора Никифоровича Плевако, который в речи на суде по делу старушки, укравшей чайник, сказал:

Много бед, много испытаний пришлось претерпеть России за более чем тысячелетнюю историю. Печенег терзали ее, половцы, татары, поляки. Наполеон с армией из двенадцати языков обрушился на нее и взял Москву. Все вытерпела, все преодолела Россия, только крепла и росла от испытаний. Но теперь... Старушка украла старый чайник ценою в 30 копеек. Этого Россия уж, конечно, не выдержит, от этого она погибнет безвозвратно!¹⁹.

Благодаря многочисленным комментариям, слова Путина стали мемом с ироническим значением символа побед и силы русского народа.

Как видно из примеров, коронавирусный юмор очень разнообразный. Все этапы пандемии, поведение людей, меры, принимаемые для борьбы с ковидом нашли свое отражение в картинках, стихах, анекдотах, антипословицах, мемах и демотиваторах. Их авторы базируются на старых схемах (напр., стереотипные представления национальностей в анекдотах,

¹⁸ Н. Кривец: *Печенег и половцы*. <https://memepedia.ru/pechenegi-i-polovcy/> [доступ: 3.09.2021].

¹⁹ С. Добрынин: *Печенег и половцы. Путин повторил шутку адвоката об украденном чайнике*. <https://www.svoboda.org/a/30542102.html> [доступ: 3.09.2021].

использование старых трансформационных моделей в антипословицах, создание садистских стишков по существующей модели), но, модифицируя их разными способами, актуализируют их значение. Часто эти модификации требуют от читателя способности выявления интертекстуальных ссылок, без которой нельзя заметить и понять языковую игру. Интернет-пользователи не только обращаются к известным картинам, литературным произведениям, фольклорным сказкам, пословицам и фразеологизмам, но и цитируют актуальные забавные, абсурдные, парадоксальные высказывания политиков и известных лиц. Эти высказывания, благодаря техническим возможностям Интернета (мгновенность обмена сообщениями, неограниченное количество постов и комментариев к ним, большой выбор средств коммуникации), становятся новыми текстовыми мемами. Они, в свою очередь, используются в демотиваторах. Все эти виды юмора можно отнести к теории утешения и теории несоответствия – люди, высмеивая новое, непонятное и пугающее явление, каким для них был ковид, старались снять стресс, повысить адаптивные возможности в трудной ситуации. Юмор был для них тоже способом эмоциональной разрядки, совладания с неприятностями, он позволял справиться с быстро меняющимися и иногда нелогичными решениями и указами правительства. Как пишет Мартин, «Хотя, по существу, юмор – это форма социальной игры, позволяющей нам веселиться и получать эмоциональное удовольствие от забавных несоответствий, он выполняет ряд важных и „серьезных” психологических функций, которые, вероятно, внесли большой вклад в выживание человека как вида»²⁰. Коронавирусный юмор доказывает правоту этих слов, а также позволяет увидеть большие творческие способности интернет-пользователей, которые для высмеивания угрозы применяют разные формы комического и используют для этого разнообразные виды творчества.

Библиография

- Буцева Т.Н., Вальтер Х., Вепрева И.Т. и др.: *Русский язык коронавирусной эпохи*. Институт лингвистических исследований РАН, Санкт-Петербург 2021.
- Добрынин С.: *Печенеги и половцы. Путин повторил шутку адвоката об украденном чайнике*. <https://www.svoboda.org/a/30542102.html> [доступ: 3.09.2021].
- Кривец Н.: *Печенеги и половцы*. <https://memepedia.ru/pechenegi-i-polovcy/> [доступ: 3.09.2021].

²⁰ Р. Мартин: *Психология юмора...*, с. 36.

Мартин Р.: *Психология юмора*. Питер, Санкт-Петербург 2009.

Мельников С.С.: *Социология юмора: к критике трех фундаментальных теорий смешиного*. «Вестник экономики, права и социологии» 2015, № 1, с. 213–217.

Jadwiga Tarsa

Humor koronawirusowy

Streszczenie

Niniejszy artykuł został poświęcony różnym postaciom humoru czasu pandemii oraz jego relaksacyjnej formie, pozwalającej ludziom uwolnić się od stresu i napięcia. Na humor koronawirusowy składają się zabawne fotografie, anegdoty, antyprzysłowia oraz zmodyfikowane obrazy, plakaty, ilustracje książkowe i utwory literackie. Pandemia przyczyniła się również do powstania nowych memów tekstowo-obrazkowych.

Słowa kluczowe: koronawirus, humor, dowcip, mem

Jadwiga Tarsa

Coronavirus humor

Summary

This article is devoted to the different forms of pandemic humor and its relaxing form that allows you to relieve stress and tension. Coronavirus humor consists of amusing photographs, anecdotes, anti-proverbs, and modified images, posters, book illustrations, and literary works. The pandemic also contributed to the emergence of new text and picture memes.

Keywords: coronavirus, humor, joke, meme

Ольга Яковлева

Университет Марии Кюри-Склодовской в Люблине

 <https://orcid.org/0000-0001-5124-6412>

Стереотипный образ животных в русских и польских фразеологизмах в контексте науки о их поведении

Введение

Зооморфные фразеологизмы составляют значительный пласт во фразеологическом составе польского и русского языков. Во фразеологизмах с компонентом-зоонимом отражены наблюдения человека за поведением, привычками и внешними признаками животных, суждения, восприятие представителей животного мира, формировавшиеся на протяжении длительного времени. Характерные признаки животных, особенности их поведения человек переносил на собственные качества. Животные, в свою очередь, наделялись человеческими качествами. Фразеологические единицы с наименованиями животных активно употребляются в речи, служат образной, эмоционально-экспрессивной характеристике человека. Анималистические фразеологизмы традиционно находятся в центре научных интересов многих исследователей. Фразеологические единицы с компонентом-зоонимом изучаются сквозь призму этимологии, сопоставительной фразеологии, антропоцентризма, лингвокультурологии, межкультурной коммуникации, метафорики, дидактики, прагматики, перевода. В последнее время особенно частотны исследования анималистических фразеологизмов в контексте выявления их национально-культурной специфики. Многоаспектное описание анималистических фразеологических единиц широко представлено в трудах как польских, так

и российских исследователей (Janusz Anusiewicz, Mieczysław Basaj, Artur Czapiga, Anna Dąbrowska, Władysław Dynak, Aleksander Góra, Jerzy Gurbisz, Stanisław Koziara, Katarzyna Mosiołek-Kłosińska, Alicja Nowakowska, Lisa Palmes, Maria Peisert, Agata Piasecka, Maciej Rak, Agnieszka Spagińska-Pruszk, Ryszard Tokarski, Jerzy Treder, Włodzimierz Wysoczański; Александр Владимирович Буробин, Наталья Николаевна Вовк, Татьяна Александровна Гридина, Светлана Сергеевна Захарченко, Наталия Александровна Киндря, Анна Александровна Киприянова, Татьяна Валентиновна Козлова, Надежда Ильинична Коновалова, Анна Олеговна Кубасова, Ибрагим Алиевич Курбанов, Лилия Радиковна Сакаева, Нина Александровна Скитина, Никита Ильич Толстой, Ирина Юрьевна Третьякова, Лидия Фёдоровна Щербачук и др.).

Предметом настоящего исследования являются анималистические фразеологизмы польского и русского языков с точки зрения того, насколько стереотипные представления о животных, закреплённые во фразеологических единицах, соответствуют современным эмпирическим данным о поведении, психических, когнитивных способностях животных. Цель статьи – проанализировать выбранные примеры фразеологизмов русского и польского языков, содержащих в своём лексическом составе наименования животных (свинья, овца, корова, птица), в контексте их (не)соответствия современным научным знаниям о поведении животных. в исследовании рассматриваются образы домашних животных, поскольку они наиболее многочисленны во фразеологическом составе обоих языков. Материалом для нашего исследования послужили фразеологические единицы, извлечённые из одноязычных словарей: фразеологические словари Piotra Müldnera-Nieckowskiego *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego*¹ (далее в тексте WSFJP; словарь включает 200 тыс. устойчивых выражений с подробным толкованием, описанием типовых ситуаций употребления), Stanisława Bąba и Jarosława Liberka *Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny*² (далее в тексте SFWP; словарь содержит 4 тыс. устойчивых выражений, 15 тыс. цитат из литературы и прессы; указаны схемы лексической сочетаемости фразеологизмов и этимологическая информация о некоторых из них), *Большой фразеологический словарь русского языка* под редакцией Вероники Николаевны Телии³ (далее в тексте БФСРЯ; словарь содержит свыше 1500 тыс. устойчивых выражений, фразеологизмы представлены

¹ P. Müldner-Nieckowski: *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego*. Świat Książki, Warszawa 2003.

² S. Bąba, J. Liberek: *Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002.

³ В.Н. Телия: *Большой фразеологический словарь русского языка*. Аст-Пресс Книга, Москва 2009.

в образно-смысловых «гнездах», снабжены стилистическими пометами), *Словарь русской фразеологии. Историко-этимологический справочник* Александра Карловича Бирих, Валерия Михайловича Мокиенко, Людмилы Ивановны Степановой⁴ (далее в тексте СРФ; в словарь включено свыше 2500 тыс. устойчивых выражений, к каждому историко-этимологическому толкованию даётся библиографическая справка, объясняется современное значение фразеологизма, характеризуется его стилистическая окраска), а также *Большой словарь русских поговорок* В.М. Мокиенко, Татьяны Геннадьевны Никитиной⁵ (далее в тексте БСРП; словарь включает свыше 40 000 тыс. русских поговорок, отражающих литературную и народную речь XIX–XXI веков; материал словаря собран из различных источников, в частности, русского фольклора, произведений классической и современной литературы, средств массовой информации, записей современной речи). Отбор материала осуществлялся методом сплошной выборки фразеологических единиц, включающих компонент-зооним. в качестве дополнительных материалов использовались словари: *Большой толковый словарь русского языка* Сергея Александровича Кузнецова⁶ (далее в тексте БТС) и *Wielki słownik języka polskiego PAN*⁷ (далее в тексте WSJP, электронная версия словаря). в работе использован описательный метод, метод анализа словарных дефиниций. Мы придерживаемся широкого понимания фразеологизмов и вслед за В.Н. Телией⁸ во фразеологическую систему включаем собственно фразеологические единицы разных типов, устойчивые сочетания и паремии.

Результаты исследования и их обсуждение

Особенностью семантики анималистических фразеологизмов является то, что в них зафиксированы стереотипные представления о животных, которые могут противоречить современным данным науки о поведении животных, реальным качествам представителей фауны. в этнолингвистике языковой

⁴ А.К. Бирих, В.М. Мокиенко, Л.И. Степанова: *Словарь русской фразеологии. Историко-этимологический справочник*. Фолио-Пресс, Санкт-Петербург 1998.

⁵ В.М. Мокиенко, Т.Г. Никитина: *Большой словарь русских поговорок*. ЗАО «ОЛМА Медиа Групп», Москва 2007.

⁶ С.А. Кузнецов: *Большой толковый словарь русского языка*. Норинт, Санкт-Петербург 2002.

⁷ *Wielki słownik języka polskiego PAN*. Red. P. Źmigrodzki. <https://wsjp.pl/>.

⁸ В.Н. Телия: *Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты*. Языки русской культуры, Москва 1996.

стереотип является частью языковой картины мира. Ежи Бартминьский понимает стереотип как «subiektywnie determinowane wyobrażenie przedmiotu, obejmujące zarówno cechy opisowe, jak i wartościujące obraz oraz będące rezultatem interpretacji rzeczywistości w ramach społecznych modeli rozpoznawczych»⁹. Стереотип представляет собой упрощённое суждение о каком-либо фрагменте окружающей действительности. Стереотипные представления о животных, закреплённые во фразеологических единицах, далеко не всегда соответствуют их объективным характеристикам. Ряд исследователей в своих работах, посвящённых анималистическим фразеологизмам, метафорам, обращают внимание на то, что нередко животным субъективно приписывались те или иные черты¹⁰, которые могли частично дополняться объективными знаниями¹¹. Стереотипизация образа животных, приписывание им определённых свойств, качеств связаны со стремлением человека к упрощению в процессе познания окружающей действительности. Так, например, Ромуальда Пенткова отмечает: «[...] przez nazywanie i klasyfikację cały ten bogaty świat kurczy się do uchwytnych rozmiarów i staje się znośny. Podstawowym zadaniem każdej kategoryzacji jest redukcja złożoności świata»¹². Классифицированный и упорядоченный окружающий мир становится для находящегося в нём человека понятнее и ближе. Стремлением к созданию человеком вокруг себя упрощённого мира, по мнению Лидии Витальевны Кузнецовой¹³, объясняется антропоморфный образ зверей в русском фольклоре, литературе. Приписывая животным человеческие черты, люди снимают оппозицию «животное – человек».

Отправной точкой в процессе стереотипизации образа животных является человек, который интерпретирует особенности поведения животных сквозь призму собственных качеств. А. Пясецка в своей работе,

⁹ J. Bartmiński: *Podstawy lingwistycznych badań nad stereotypem – na przykładzie stereotypu matki*. В: *Stereotyp jako przedmiot lingwistyki. Teoria, metodologia, analizy empiryczne*. Red. J. Anusiewicz, J. Bartmiński. Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej, Wrocław 1998 (Język a Kultura. T. 12), с. 64.

¹⁰ См. А. Чапига: *Antroponimiczne metafory odzwierzęce w języku polskim, rosyjskim i angielskim*. Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2008; Н.А. Клушин: *Зоо- и фитоморфные характеристики человека в 87 английской разговорной речи*: автореф. дис. канд. филолог. наук. Нижний Новгород 1991.

¹¹ А. Пиасецка: *Językowe portrety zwierząt hodowlanych w przestrzeni semantyczno-kulturowej polszczyzny i ruszczyzny (na materiale frazeologii)*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2018.

¹² R. Piętkowa: *Językowy obraz świata i stereotypy a nauczanie języka obcego*. В: *Sztuka czy rzemiosło? Nauczyciel Polski i polskiego*. Red. A. Achtelek, J. Tambor. Wydawnictwo Gnome, Katowice 2007, с. 104.

¹³ Л.В. Кузнецова: *Звериная самоидентификация современного российского киногероя: кот, медведь и волк*. В: *Бестиарий и стихи*. Сост. А.Л. Львова, О.Л. Довгий. Intrada, Москва 2013, с. 68–87.

посвящённой языковым портретам сельскохозяйственных животных, пишет: «W językowych obrazach człowiek przypisuje zwierzętom nie tyle ich autentyczne właściwości czy właściwości dla nich charakterystyczne, ile takie, które odczytuje jako negatywne lub pozytywne dla siebie»¹⁴. Как правило, образы животных в анималистических фразеологизмах имеют пейоративную окраску. На этот факт обращают внимание многие исследователи (Агата Пясецка¹⁵, Анита Дэнги¹⁶, Йоанна Зимновода¹⁷ и др.). Как справедливо отмечает Мацей Рак¹⁸, негативный образ животных, зафиксированный во фразеологизмах, связан с действием универсальной для антропологии и социологии оппозиции «свой – чужой». То, что для нас является чужим, непонятым, зачастую наделяется отрицательными качествами. На наш взгляд, на формирование преимущественно отрицательного образа животных повлиял ещё один немаловажный фактор. Как известно, фразеологизмы отражают особенности менталитета, традиции и обычаи, систему ценностей того или иного этноса, в том числе отношение к животным. Одомашненные животные, используемые человеком в хозяйстве, имели сугубо практическое, утилитарное значение. Этим объясняется предметное отношение человека к животным, отразившееся во фразеологических единицах. Во фразеологизмах мы находим многочисленные примеры подтверждения жестокого обращения с животными: рус. *от работы кони дохнут; битому псу только плеть покажи; и пастух овцу бьет, что не туда идет*; польск. *jak się chce psa uderzyć, kij się znajdzie; kiedy osioł poczuje ból, prześcignie konia; pieskie życie*. Подобное отношение к животным, как правило, сопровождается приписыванием им отрицательных качеств, отказом в существовании у них способности мыслить и чувствовать.

Представления человека о психике, интеллекте животных развивались вместе с его знаниями об окружающей действительности. Долгое время считалось, что поведение животных ограничивается инстинктами и реакцией на внешние раздражители, а мышлением обладает только человек. Взгляды учёных на интеллектуальные способности животных на протяжении веков претерпели значительные изменения. в прошлом

¹⁴ A. Piasecka: *Językowe portrety zwierząt hodowlanych w przestrzeni semantyczno-kulturowej polszczyzny i ruszczyzny...*, с. 35.

¹⁵ Там же.

¹⁶ А. Дэнги: *Фразеологизмы с анималистическим компонентом в русском языке: с позиции носителя венгерского языка*: автореф. дис. канд. филолог. наук. Москва 2002.

¹⁷ J. Zimnowoda: *Opozycja homo – animal w ekspresywnych zwrotach językowych*. В: *Opozycja homo – animal w języku i kulturze*. Red. A. Dąbrowska. Wydawnictwo Uniwersyte-u Wrocławskiego, Wrocław 2003 (Język a Kultura. T. 15), с. 103–115.

¹⁸ M. Rak: *Językowo-kulturowy obraz zwierząt utrwalony w animalistycznej frazeologii gwar Gór Świętokrzyskich i Podatrzca (na ile porównawczym)*. Wydawnictwo Scriptum, Kraków 2007.

веке произошёл переход от абсолютного отрицания зачатков разума у животных до признания наличия у них элементов мышления, проявляющееся в разных формах. Существуют научные доказательства наличия у животных разнообразных эмоций (в том числе сложных, глубоких). За последние десятилетия в области этологии, зоопсихологии, сравнительной психологии собраны обширные сведения о когнитивных способностях животных. в современной науке, занимающейся изучением поведения животных, разрабатываются новые подходы, совершенствуются методы исследования, происходит постоянное накопление новых данных.

Как в русском, так и в польском языках одной из наиболее многочисленных является группа фразеологизмов с компонентами-зоонимами, обозначающими домашних животных, что объясняется их тесным контактом с человеком. Во фразеологизмах упоминаются одомашненные животные, использовавшиеся в сельском хозяйстве, находящиеся в окружении человека и имевшие большое значение в жизни этноса в прошлом. в исследуемых родственных славянских языках закономерно появление схожих стереотипных представлений о животных, зафиксированных во фразеологизмах. в русских и польских фразеологизмах зооним «свинья» символизирует нечистоплотного или безнравственного, подлого человека: рус. *свинья свиньёй* ‘о грязном, неряшливом, крайне неаккуратном человеке; о низком, подлом, неблагодарном и бесчестном человеке’ (СРФ, с. 519) и польск. <ktoś> *brudny jak świnia* ‘niechlujny, bardzo brudny, zaniedbany’ (WSFJP, с. 793). Устойчивая ассоциация свиньи с грязью, которая прослеживается в сравниваемых языках, обусловлена не присущими этому животному чертами, поведением, а прежде всего условиями содержания (как правило, свиньи содержатся в тесных и грязных свинарниках). По данным этологов, купание свиней в грязи способствует терморегуляции организма, избавляет от паразитов¹⁹. Отрицательная оценка животного распространяется не только на его внешний облик, но и на интеллектуальные способности. Так, в русском языке функционирует фразеологизм *как свинья в апельсинах разбираться* (смыслить, понимать и т.п.) ‘совсем не разбираться в чём-либо, не иметь ни малейшего понятия о чём-либо’ (БТС, 2002, с. 1160). Однако согласно исследованиям, посвящённым этологии свиней, эти животные способны обучаться, играть, чувствовать положение другого животного, устанавливать дружескую связь с представителями других видов животных и человеком²⁰; свиньи

¹⁹ Ср. В.Г. Скопичев: *Поведение животных*. Лань, Санкт-Петербург 2016, с. 495.

²⁰ С. Douglas, M. Bateson, C. Walsh, A. Bédoué, S. Edwards: *Environmental enrichment induces optimistic cognitive biases in pigs*. „Applied Animal Behaviour Science” 2012, vol. 139, issue 1/2, с. 65–73; Y. Bar-Haim, D. Lamy, L. Pergamin, M. Bakermans-Kranenburg, M. van Ijzendoorn: *Threat-related attentional bias in anxious and nonanxious individuals: A meta-analytic study*. „Psychology Bulletin” 2007, vol. 133, issue 1, с. 1–24.

хорошо поддаются дрессировке, у них можно выработать классические условные рефлексы²¹.

Свинья в русских и польских фразеологизмах является символом всего нечистого, грубого, примитивного, аморального. Отрицательные культурные коннотации образа свиньи встречаются уже в библейских текстах. По мнению исследователя Станислава Козяры²², на формирование такого образа свиньи мог оказать влияние, в частности, тот факт, что согласно положениям ветхозаветного закона, свиньи содержались среди нечистых животных, мясо которых было запрещено есть. в польском и русском языках функционируют схожие по своей семантике фразеологизмы, имеющие библейское происхождение: польск. *rzucić perły przed/między świnie/wieprze* и рус. *метать <рассыпать> бисер перед свиньями* 'высказывать мысли и чувства тому, кто не способен или не хочет понять и оценить их по достоинству' (БФСРЯ, с. 382). Выражение восходит к Нагорной проповеди Иисуса Христа: «Не давайте святыни псам и не бросайте жемчуга вашего перед свиньями, чтобы они не попрали его ногами своими и, обратившись, не растерзали вас» (Мф. 7:6). Фразеологический образ построен на противопоставлении двух элементов: *бисера*, который ассоциируется с чем-то важным, духовным, и *свиньи* как символа невежественного человека, не способного воспринимать духовные ценности.

Для характеристики глупого, ограниченного человека в исследуемых языках употребляются фразеологизмы с зоонимом «баран»: рус. *глуп как баран* 'очень глупый' (СРФ, с. 42), *как баран на новые ворота (смотреть)* 'с недоумением, ничего не понимая; имеется в виду, что лицо (X), будучи не в состоянии разобраться в происходящем, ведёт себя растерянно, глуповато' (БФСРЯ, с. 289), *głupi jak baran* 'bardzo głupi' (WSFJP, с. 59). в польском языке функционирует фразеологизм, весьма приближённый по своей структуре и семантике к русскому фразеологизму *как баран на новые ворота (смотреть)*, с той разницей, что вместо зоонима «баран» употребляется зооним «телёнок» или «вол»: польск. *(gapić się, patrzeć) jak (cielę, wół) (w namalowane, na malowane, na nowe) wrota* 'bezmyślnie, nic nie rozumiejąc; dziwować się, być zdumionym czymś' (WSFJP, с. 127). Как и в ситуации с бараном, телёнку и волю приписывается глупость, а сам зооним становится эталоном данного качества.

Исследования в области этологии овец свидетельствуют о том, что они способны различать цвет и форму предметов, обладают опознавательной и ориентационной памятью, как вид отличаются средним развитием

²¹ Ср. В.Г. Скопичев: *Поведение животных...*, с. 495.

²² S. Koziara: *Frazeologizmy pochodzenia biblijnego z nazwami zwierząt w języku polskim*. „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica I” 2002, Folia 6, с. 160.

психических способностей²³. у овец сильно развит стадный инстинкт, жизнь в группе является для этих животных важнейшей врождённой характеристикой²⁴. Если овца по какой-то причине отделилась от стада, она постарается как можно быстрее к нему вернуться²⁵. в этом отношении интересен широко известный фразеологизм *заблудшая овца (овечка)* (польск. *zbląkana owieczka*), который употребляется для обозначения человека, который сбился с правильного жизненного пути, оторвался от своего круга, семьи. Образ заблудшей овцы встречается в евангельской притче, рассказывающей о пастухе, у которого из стада пропала одна овца. Пастух нашел её и принёс обратно на плечах (СРФ, с. 414). Первоначально данное выражение имело только религиозный смысл: «заблудшей овцой называли того, кто отступил от Бога, «отбился от стада», пастырем которого является Иисус Христос; вернуться обратно такой человек сможет, если снова придет к истинной вере» (БФСРЯ, с. 214). Овца (баран) ассоциируется также с беспрекословным послушанием, покорностью. Известно, что овцы поддаются влиянию вожака в стаде, им свойственно подражание другим особям. Данная особенность овец отражена в таких фразеологизмах как: рус. *стадо баранов* ‘о беспорядочной толпе; о людях, безумно, слепо повторяющих чьи-л. поступки и действия’ (БТС, с. 59), польск. *owczy pęd* ‘bezmąślne naśladowanie działania innych, uleganie nastroszom ogółu, modzie’ (SFWP, с. 525).

В обоих языках регулярно употребляются фразеологические единицы с компонентом-зоонимом «корова» (бык, вол, телёнок). в силу своего внешнего вида бык традиционно символизирует силу, мощь, здоровье, что находит своё отражение в польских и русских фразеологизмах: польск. *(zdrow, zdrowy) jak byk* ‘zdrowy; silny’ (WSFJP, с. 99) и рус. *здоров, как бык* ‘о человеке крепкого здоровья’ (БТС, с. 107). в польском языке функционирует также фразеологизм *silny jak tur*, который содержит компонент «tur» (рус. «тур») – вымершее животное, дикий бык, являющийся предком современных пород крупного рогатого скота. Бык ассоциируется также с тяжёлым физическим трудом: рус. *работать как вол* ‘работать очень много, с усердием и покорностью’ (СРФ, с. 94); *wół roboczy* ‘osoba, która bardzo ciężko pracuje i nie ma czasu na odpoczynek’ (WSJP). Человек на протяжении веков использует крупный рогатый скот на различных хозяйственных работах в качестве тягловой рабочей силы для получения

²³ В.Г. Скопичев: *Поведение животных...*, с. 490.

²⁴ K. Bazewicz, W. Garbarz, D. Jaskólska, K. Janicka, W. Bojar: *Czy jagnięta podczas zabawy uczą się zachowań przydatnych w przyszłości?. W: Aktualne problemy w produkcji zwierzęcej.* Red. W. Chabuz, B. Nowakowicz-Dębek. Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego w Lublinie, Lublin 2018, с. 21.

²⁵ J. Kluczek: *Behawioryzm owiec.* Prace Wydziału Nauk Przyrodniczych. Bydgoskie Towarzystwo Naukowe, Bydgoszcz 1994.

молока, мяса, шкур. Сугубо утилитарный подход человека к прирученным сельскохозяйственным животным способствовал дистанцированию от них. в процессе эксплуатации животных человек обращал внимание прежде всего на те их качества, которые считал важными, ценными (например, физическая сила, выносливость, плодовитость и т.п.). в то же время отрицались когнитивные, эмоциональные способности животных. Корове (быку, а также другим представителям животного мира) приписывались низкие интеллектуальные способности, а впоследствии негативные характеристики были перенесены на человека. в польском и русском языках находим примеры фразеологических единиц, имеющих значение глупый, ограниченный человек: польск. *głupi jak cielę* ‘bardzo głupi’ (WSFJP, с. 127); *cielęcy (mózg, mózdzek)* ‘naiwność, głupota; osoba naiwna, głupia’ (WSFJP, с. 415); *(a) to (ci) (dopiero) krowa* ‘kobieta ocieżyła; złośliwa, głupia’ (WSFJP, с. 334) и рус. *комольный бык* – жарг. мол. ‘упрямый человек; глупый, несообразительный человек’ (БСРП, с. 68). Компонент «телёнок», «телячий» («cielę», «cielęсу») во фразеологизмах символизирует также наивность, детскость. Собирательное существительное быдло (от польск. *bydło* – скот), первоначально обозначающее крупный рогатый скот, в русском языке имеет негативную коннотацию и используется в значении: ‘о людях, духовно неразвитых, тупых, покорно подчиняющихся чужой воле и проводящих жизнь в тяжёлом, изнурительном труде на кого-л.’ (БТС, с. 107). Зооним «быдло» входит в компонентный состав польских фразеологизмов, употребляющихся по отношению к глупым, духовно неразвитым людям: *(bezmyślne, głupie, nierozumne, skończone) bydłę* ‘głupiec, łajdak’ (WSFJP, с. 99); *żyć jak bydłę* ‘niemoralnie, rozpustnie’ (WSFJP, с. 99); *co za (bydłę, bydlak) [z kogoś]* ‘drań, brutalny, niemoralny’ (WSFJP, с. 99).

Результаты исследований по этологии крупного рогатого скота свидетельствуют о том, что, в частности, у коров хорошая память, они имеют способность к обучению и запоминанию, осуществлению сложного анализа и синтеза раздражителей окружающей среды, формированию рефлексов высших порядков, а также способность к восприятию пространственных ощущений и применению предыдущего опыта в новой ситуации²⁶. Кроме того, коровы испытывают потребность в общении, эмоции, обладают эмпатией, имеют индивидуальный характер²⁷. Коровы (быки) умеют и осознают гораздо больше, чем было принято считать в течение длительного времени. Во фразеологизмах данной группы отразился как опыт наблюдений за поведением животных, который отражает объективную действительность, так и субъективные представления

²⁶ Ср. В.Г. Скопичев: *Поведение животных...*, с. 584.

²⁷ R. Young: *The Secret Life of Cows*. Gardners Books, Eastbourne 2003.

коллективного языкового сознания. Так, например, о существующей сильной связи телёнка с коровой свидетельствует фразеологизм *chodzić (za kimś) jak cielę (za krową)* 'nie odstępować kogoś ani na krok, posłusznie, bezmyślnie' (WSFJP, с. 127). Неверное представление о поведенческих характеристиках быка отразилось в известном, часто употребляемом в повседневной речи фразеологизме *действовать/подействовать на кого-то как на быка красная тряпка (красный цвет)* 'о чём-л. раздражающем, выводящем кого-л. из себя' (СРФ, с. 63); польск. *działać, podziałać na kogoś jak, niczym (czerwona) płachta na byka* 'drażnić kogoś, doprowadzić kogoś do irytacji, gniewu' (SFWP, с. 55). Данное представление не отвечает действительности, так как глаза быков красный цвет как таковой не воспринимают. Быки реагируют прежде всего на резкие движения, при этом цвет предмета не играет определяющей роли.

Зооним «курица» («кура») во фразеологических единицах исследуемых языков связан со стереотипным представлением о бестолковости, скудоумии, является символом крайней глупости: польск. *znać się na czymś (jak, tyle, co, ile) kura na pieprzu* 'zupełnie się na czymś nie znać' (WSFJP, с. 341), *ptasi mózdzek* 'osoba mająca bardzo ograniczony, mało bystry umysł' (WSJP) и рус. *куриные (цыплячи, птичьи) мозги* 'ограниченный, недалёкий, слабый ум; имеется в виду, что у лица или группы лиц (X) незначительные умственные способности или низкий интеллектуальный уровень; преимущественно о женщинах' (БФСРЯ, с. 344). в указанных фразеологизмах реализовано образное сравнение интеллектуальных способностей человека и курицы, основанное на суждении о непосредственной корреляции размера мозга с умственными способностями. Данное суждение, нашедшее своё отражение в различных фразеологизмах (ср.: *семь пядей во лбу; голова с лукошко, а мозгу ни крошки*), способствовало формированию стереотипного представления о примитивности мозга курицы.

Недооценка интеллектуальных способностей птиц, в частности, кур, обусловлена спецификой строения их мозга, отличающейся от млекопитающих. Важным является не столько величина мозга по отношению к массе тела, сколько количество нейронных связей между различными участками мозга. Исследования этологов, специалистов сравнительной зоопсихологии подтверждают, что рассудочная деятельность, познавательные способности птиц выше, чем считалось ранее. Уровень развития умственных способностей отличается у птиц разных видов. Для оценки уровня развития мыслительных способностей используется полушарный индекс Портмана, который представляет собой отношение веса больших полушарий к весу ствола мозга птицы из отряда курообразных аналогичного веса. у представителей семейства врановых (ворон, соек, сорок) и попугев высокий уровень когнитивных процессов. По способности

данных птиц к решению некоторых когнитивных задач их приравнивают к приматам²⁸. Курообразных (как и голубей) относят к наиболее древним видам класса птиц. Для них характерны минимальные значения (3–4) индекса Портмана²⁹. Однако куры способны формировать социальную иерархию внутри своей группы, распознавать друг друга, у кур хорошо развит слух, описано 25 звуков, которые они издают при общении³⁰. Необходимо подчеркнуть, что одомашнивание существенным образом меняет поведение животных. Животные, находящиеся в естественных условиях, могут проявлять качества, не свойственные одомашненным. Развитие умственных способностей связано с решением различных поисковых задач, умением адаптироваться к изменяющимся условиям окружающей среды.

Фразеологизм *куриные мозги* употребляется преимущественно по отношению к женщинам. Во фразеологическом словаре Вероники Николаевны Телии такая ситуация объясняется стереотипным представлением о женщине как человеке с более низкими интеллектуальными способностями, чем у мужчины. «В образе фразеологизма представлено также традиционное отношение к женскому уму как к не поддающемуся пониманию и, следовательно, чужому и неполноценному, основанное на восприятии «мужского» как истинно ценного, высококачественного, а «женского» – как низкого, второсортного» – отмечается в словаре (БФСРЯ, с. 344). в польском языке функционирует фразеологизм, отражающий схожее представление о женщине как о человеке приземлённом, имеющем ограниченный круг интересов: (*kura, kurka*) *domowa* 'kobieta interesująca się a. zajmująca się tylko domem i dziećmi, niemająca szerszych horyzontów myślowych' (WSFJP, с. 341).

Заключение

Родовые и видовые наименования животных во фразеологических единицах служат символами определённых человеческих качеств, создавая образную, эмоционально-экспрессивную характеристику человека, особенностей его поведения. Среди проанализированных фразеологи-

²⁸ З.А. Зорина, Т.А. Обозова: *Новое о мозге и когнитивных способностях птиц*. «Зоологический журнал» 2011, № 90(7), с. 784–802.

²⁹ Т.А. Обозова, М.С. Багоцкая, А.А. Смирнова, З.А. Зорина: *Сравнительная оценка способности разных видов птиц к решению протоорудийных задач*. «Зоологический журнал» 2013, т. 92, № 6, с. 731–741.

³⁰ Ср. В.Г. Скопичев: *Поведение животных...*, с. 559.

ческих единиц с компонентом-зоонимом преобладают фразеологизмы с негативной коннотацией. в основе образов, создаваемых зоонимами, лежат как реальные факты, явления, ситуации, наблюдаемые человеком, так и обиходные представления о животных, особенности ассоциативного мышления носителей данного языка. Стереотипные представления о животных, закреплённые во фразеологических единицах русского и польского языков, зачастую не соответствуют их объективным характеристикам, что подтверждается современными исследованиями поведения животных. Фразеологизмы содержат передаваемую из поколения в поколение информацию об истории, быте и культуре этноса, его менталитете, стереотипах восприятия окружающего мира. Фразеологизмы прочно укоренены в сознании человека, и несмотря на противоречие между стереотипными представлениями, формирующими образ фразеологизма, и объективной действительностью, регулярно употребляются в речи носителей языка. Для говорящего важен тот эмоционально-экспрессивный заряд, который несут в себе фразеологизмы, возможность передать своё отношение к названному предмету, явлению действительности. Схожесть стереотипных представлений носителей русского и польского языков о животных, отображённых в рассмотренных выше фразеологизмах, объясняется близким родством языков, общими источниками (библейские тексты), территориальным соседством, а также сходством культурно-исторического опыта.

Библиография

- Бирих А.К., Мокиенко В.М., Степанова Л.И.: Словарь русской фразеологии. Историко-этимологический справочник. Фолио-Пресс, Санкт-Петербург 1998.
- Буробин А.В., Захарченко С.С.: *Изучение анималистических фразеологизмов современного русского языка иностранными студентами*. «Общество: социология, психология, педагогика» 2019, № 2. <https://cyberleninka.ru/article/n/izuchenie-animalisticheskikh-frazeologizmov-sovremennogo-russkogo-yazyka-inostrannymi-studentami> [доступ: 5.08.2021].
- Вовк Н.Н.: *Семантика и функции ФЕ с компонентом «кошка» в русском языке (в сопоставлении с украинским языком)*. «Ученые записки Таврического университета. Научный журнал». Серия «Филология» 2007, т. 20 (59), № 6, с. 49–56.
- Гридина Т.А., Коновалова Н.И.: *Зооморфизмы как основа моделирования фразеологической семантики: русско-польские соответствия*. «Русин» 2019, т. 56, с. 198–21.

- Дэнги А.: *Фразеологизмы с анималистическим компонентом в русском языке: с позиции носителя венгерского языка*: автореф. дис. канд. филолог. наук. Москва 2002.
- Зорина З.А., Обозова Т.А.: *Новое о мозге и когнитивных способностях птиц*. «Зоологический журнал» 2011, № 90 (7), с. 784–802.
- Киндря Н.А.: *Английские и русские фразеологизмы с компонентом-зоонимом в свете истории культуры*: автореф. дис. канд. филолог. наук. Москва 2005.
- Киприянова А.А.: *Функциональные особенности зооморфизмов (на материале фразеологии и паремологии русского, английского, французского и новогреческого языков)*: автореф. дис. канд. филолог. наук. Краснодар 1999.
- Клушин Н.А.: *Зоо- и фитоморфные характеристики человека в 87 английской разговорной речи*: автореф. дис. канд. филолог. наук. Нижний Новгород 1991.
- Кубасова А.О.: *Образная характеристика человека в румынском языке через сравнения с животными и зоометафоры: лексико-семантический анализ*: автореф. дис. канд. филолог. наук. Санкт-Петербург 2008.
- Кузнецов С.А.: *Большой толковый словарь русского языка*. Норинт, Санкт-Петербург 2002.
- Кузнецова Л.В.: *Звериная самоидентификация современного российского киногероя: кот, медведь и волк. В: Бестиарий и стихи*. Сост. А.Л. Львова, О.Л. Довгий. Intrada, Москва 2013, с. 68–87.
- Курбанов И.А.: *Зоонимная фразеология как объект исследования символической номинации. В: Теория и практика изучения языков: межвуз. сб. науч. статей*. Сургут 1998, Вып. II, с. 55–61.
- Козлова Т.В.: *Семантика фразеологизмов с названиями животных в современном русском языке*. Издательство Московского Университета, Москва 2003.
- Мокиенко В.М., Никитина Т.Г.: *Большой словарь русских поговорок*. ЗАО «ОЛМА Медиа Групп», Москва 2007.
- Обозова Т.А., Багоцкая М.С., Смирнова А.А., Зорина З.А.: *Сравнительная оценка способности разных видов птиц к решению протоорудийных задач*. «Зоологический журнал» 2013, т. 92, № 6, с. 731–741.
- Сакаева Л.Р.: *Фразеологизмы с компонентами зоонимами, описывающие человека как объект сопоставительного анализа русского и английского языков*. «Известия РГПУ им. А.И. Герцена» 2008, № 62, с. 43–47.
- Скитина Н.А.: *Лингво-когнитивный анализ фразеологических единиц с зоонимным компонентом (на материале русского, английского и немецкого языков)*: автореф. дис. канд. филолог. наук. Москва 2007.
- Скопичев В.Г.: *Поведение животных*. Лань, Санкт-Петербург 2016.
- Телия В.Н.: *Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты*. Языки русской культуры, Москва 1996.
- Телия В.Н.: *Большой фразеологический словарь русского языка*. Аст-Пресс Книга, Москва 2009.
- Толстой Н.И.: *Славянские древности: Этнолингвистический словарь: в 5 т*. Москва 2004.
- Третьякова И.Ю.: *Культурные смыслы рфразеологических компонентов-зооморфизмов медведь и волк (к вопросу о национально-культурных*

- особенностях русских фразеологизмов). «Вестник Костромского государственного университета им. Н.А. Некрасова» 2014, т. 20, № 6, с. 192–197.
- Щербачук Л.Ф.: *Зооним свинья в славянской фразеологической картине мира (на материале русского, украинского и польского языков)*. В: *Анималистическая фразеология в славянских языках (Лингвистические и лингвокультурологические аспекты)*. Коллективная монография. Ред. В.М. Мокиенко, Х. Вальтер. Universität Greifswald, Greifswald 2019, с. 83–89.
- Anusiewicz J.: *Językowo-kulturowy obraz kota w polszczyźnie*. „Etnolingwistyka” 1990, nr 3, с. 95–141.
- Bar-Haim Y., Lamy D., Pergamin L., Bakermans-Kranenburg M., Ijzendoorn M. van: *Threat-related attentional bias in anxious and nonanxious individuals: A meta-analytic study*. „Psychology Bulletin” 2007, vol. 133, issue 1, с. 1–24.
- Bartmiński J.: *Podstawy lingwistycznych badań nad stereotypem – na przykładzie stereotypu matki*. В: *Stereotyp jako przedmiot lingwistyki. Teoria, metodologia, analizy empiryczne*. Ред. J. Anusiewicz, J. Bartmiński. Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej, Wrocław 1998 (Język a Kultura. T. 12), с. 63–83.
- Basaj M.: *Nazwy zwierząt jako komponenty porównań frazeologicznych*. В: *Systemy zoonimiczne w językach słowiańskich*. Ред. S. Warchoń. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1996, с. 281–287.
- Bazewicz K., Garbarz W., Jaskólska D., Janicka K., Bojar W.: *Czy jagnięta podczas zabawy uczą się zachowań przydatnych w przyszłości?*. В: *Aktualne problemy w produkcji zwierzęcej*. Ред. W. Chabuz, B. Nowakowicz-Dębek. Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego w Lublinie, Lublin 2018, с. 19–26.
- Bąba S., Liberek J.: *Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002.
- Czapiga A.: *Antropomiczne metafory odzwierzęce w języku polskim, rosyjskim i angielskim*. Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2008.
- Dąbrowska A.: *Tę żabę trzeba zjeść. Językowo-kulturowy obraz żaby w polszczyźnie*. В: *Językowy obraz świata i kultura*. Ред. A. Dąbrowska, J. Anusiewicz. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2000 (Język a Kultura. T. 13), с. 181–202.
- Douglas C., Bateson M., Walsh C., Bédoué A., Edwards S.: *Environmental enrichment induces optimistic cognitive biases in pigs*. „Applied Animal Behaviour Science” 2012, vol. 139, issue 1/2, с. 65–73.
- Dynak W.: *Łowy, łowy i zwierzyzna w przysłowiaach polskich*. Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej, Wrocław 1993.
- Góra A.: *O zasadach opisu zwierząt w słowiańskiej kulturze ludowej*. „Etnolingwistyka” 2000, nr 12, с. 251–263.
- Gurbisz J.: *Połączenia wyrazowe z leksemami zoosemantycznymi. Próba interpretacji ankiety frazeologiczno-paremiologicznej*. „Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Gdańskiego. Filologia Rosyjska” 1982, nr 10, с. 79–86.
- Kluczek J.: *Behawioryzm owiec*. Prace Wydziału Nauk Przyrodniczych. Bydgoskie Towarzystwo Naukowe, Bydgoszcz 1994.

- Koziara S.: *Frazeologizmy pochodzenia biblijnego z nazwami zwierząt w języku polskim*. „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica 1” 2002, Folia 6, c. 155–164.
- Mosiołek K.: *Stereotypy psa zawarte w języku polskim*. „Poradnik Językowy” 1992, z. 4, c. 301–304.
- Mosiołek-Kłosińska K.: *Antropocentryzm leksyki „zwierzęcej”*. B: *Semantyczna struktura słownictwa i wypowiedzi*. Red. R. Grzegorzczkova, Z. Zaron. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1997, c. 71–77.
- Müldner-Nieckowski P.: *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego*. Świat Książki, Warszawa 2003.
- Nowakowska A.: *Obraz świata zwierząt we frazeologii polskiej i francuskiej*. „Poradnik Językowy” 1991, z. 9/10, c. 361–368.
- Palmes L.: *Językowy obraz psa (badania porównawcze na materiale języka polskiego i niemieckiego)*. „Poradnik Językowy” 2006, z. 1, c. 42–56.
- Peisert M.: *Językowy i kulturowy obraz węża w języku polskim*. „Rozprawy Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego” 1991, nr 17, c. 259–270.
- Piasecka A.: *Językowe portrety zwierząt hodowlanych w przestrzeni semantyczno-kulturowej polszczyzny i ruszczyzny (na materiale frazeologii)*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2018.
- Piętkowa R.: *Językowy obraz świata i stereotypy a nauczanie języka obcego*. B: *Sztuka czy rzemiosło? Nauczyć Polski i polskiego*. Red. A. Achtelek, J. Tambor. Wydawnictwo Gnome, Katowice 2007, c. 85–104.
- Rak M.: *Językowo-kulturowy obraz zwierząt utrwalony w animalistycznej frazeologii gwar Gór Świętokrzyskich i Podtatrza (na tle porównawczym)*. Wydawnictwo Scriptum, Kraków 2007.
- Spagińska-Pruszk A.: *Komponent animalistyczny we frazeologizmach języka polskiego, rosyjskiego i chorwackiego (aspekt translatoryczny)*. B: *Słowo, tekst, czas. Materiały V Międzynarodowej Konferencji Naukowej*. Red. M. Aleksiejenko. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2001, c. 119–123.
- Tokarski R.: *Konceptualizacja zwierząt w potocznej świadomości językowej*. B: *Prawna ochrona zwierząt*. Red. M. Mozgawa. Wydawnictwo Verba, Lublin 2002, c. 11–19.
- Treder J.: *Nazwy ptaków we frazeologii i inne studia z frazeologii i paremiologii polskiej*. Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2005.
- Wielki słownik języka polskiego PAN*. Red. P. Żmigrodzki. <https://wsjp.pl/> [dostęp: 5.08.2021].
- Wysoczański W.: *Opozycja homo – animal z perspektywy reguł postępowania (na materiale frazów wybranych języków)*. B: *Opozycja homo – animal w języku i kulturze*. Red. A. Dąbrowska. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2003 (Język a Kultura. T. 15), c. 81–95.
- Young R.: *The Secret Life of Cows*. Gardners Books, Eastbourne 2003.
- Zimnowoda J.: *Opozycja homo – animal w ekspresywnych zwrotach językowych*. B: *Opozycja homo – animal w języku i kulturze*. Red. A. Dąbrowska. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2003 (Język a Kultura. T. 15), c. 103–115.

Olga Iakovleva

**Stereotypowy obraz zwierząt w rosyjskich i polskich frazeologizmach
w kontekście nauki o ich zachowaniu**

Streszczenie

W artykule omówiono rosyjskie i polskie frazeologizmy zawierające nazwy zwierząt (zoonimy). Celem niniejszej pracy było ustalenie, w jakim stopniu stereotypowy obraz tych istot utrwalony w stałych związkach wyrazowych odpowiada współczesnej wiedzy o zachowaniu zwierząt. Przeprowadzono analizę jednostek frazeologicznych dotyczących świni, owcy, krowy i kury. Porównanie owych frazeologizmów ze współczesnymi danymi na temat zachowania zwierząt pokazuje pewną rozbieżność między ich rzeczywistymi możliwościami intelektualnymi i psychicznymi a obrazem utrwalonym w jednostkach frazeologicznych.

Słowa kluczowe: frazeologizm, zoonim, stereotyp, język rosyjski, język polski

Olga Iakovleva

**The stereotypical image of animals in Russian and Polish phraseological units
in the context of the science of their behavior**

Summary

The article discusses russian and polish phraseological units containing the names of animals (zoonims). The aim of the study is to determine to what extent the stereotyped image of animals, fixed in phraseological units, corresponds to contemporary knowledge about the behavior of animals. An analysis of phraseological units concerning a pig, a sheep, a cow and a chicken was conducted. A comparison of these phraseologisms with contemporary data on animal behaviour reveals a certain discrepancy between the actual intellectual and psychological capacities of animals and their image fixed in phraseological units.

Keywords: phraseological unit, zoonim, stereotype, the Russian language, the Polish language

Aleksander Bogusz

Uniwersytet Śląski w Katowicach

 <https://orcid.org/0000-0002-6020-8466>

Strategie dyskredytacji w internetowych sporach wokół stroju Ukrainy na Euro 2020

Mistrzostwa Europy w Piłce Nożnej 2020, czyli UEFA Euro 2020, planowano na czerwiec i lipiec 2020 roku. W związku z obchodzonym 50-leciem tej imprezy sportowej mecze postanowiono rozegrać w 12 miastach położonych w 11 krajach, co było odstępstwem od reguły (zazwyczaj gospodarzem turnieju jest jedno państwo). Ze względu na pandemię COVID-19 organizator wydarzenia (UEFA) zdecydował o przesunięciu go o rok¹. Miały to być pierwsze zawody tak wysokiej rangi odbywające się z udziałem publiczności na stadionach po przerwie spowodowanej koronawirusem.

Sam turniej dostarczył kibicom piłki nożnej ogromnych emocji sportowych, jednak poprzedziła je kontrowersja dotycząca stroju kadry narodowej Ukrainy, zaprezentowanego tuż przed inauguracją Euro 2020. Na koszulkach ukraińskich piłkarzy widniała mapa z konturem kraju i z zaznaczonymi Krymem oraz Donbasem i Ługańszczyzną, które w wyniku wojny rozpoczętej w 2014 roku znajdują się pod kontrolą rosyjską lub separatystów wspieranych przez Rosję. Na kołnierzu koszulki od strony zewnętrznej umieszczono hasło „Слава Україні!”, a od strony wewnętrznej – „Героям слава!”². To właśnie ta druga część zawołania wzbudziła ostrą reakcję Rosyjskiego Związku Piłki Nożnej (RFS), który domagał się od UEFA usunięcia hasła politycznego ze strojów reprezentacji Ukrainy³. Incydent komentowało Ministerstwo Spraw Zagranicznych

¹ Choć zmieniono datę turnieju, w oficjalnej nazwie imprezy pozostał rok 2020.

² Pol. ‘Sława Ukrainie! Bohaterom sława!’.

³ Podobny skandal podczas mistrzostw świata w 2018 roku wywołał filmik nagrany w szatni reprezentacji Chorwacji po zwycięskim meczu z Rosją: piłkarz Domagoj Vida użył wówczas samego zwrotu „Слава Україні!”. Zawodnik otrzymał ostrzeżenie od FIFA i przeprosił za swoje zachowanie.

Rosji ustami swojej rzeczniczki, Marii Zacharowej, a także za pośrednictwem wpisu na oficjalnym profilu na Twitterze, gdzie pracowników ambasady ukraińskiej w USA ubranych w owe koszulki porównano do piłkarzy angielskich wykonujących gest „Heil Hitler” w 1938 roku w Berlinie⁴. Ostatecznie konflikt udało się rozwiązać dzięki kompromisowi. Sporny napis został zasłonięty mapą Ukrainy wraz z symbolami państwowymi, ale jedynie na strojach meczowych – koszulki dostępne w ogólnej sprzedaży miały pierwotną formę⁵.

Cała sytuacja spowodowana prezentacją nowego stroju kadry Ukrainy i oprostowaniem go przez Rosję wywołała burzę medialną. O sprawie, która urosła do rangi skandalu politycznego, donosiły nie tylko środki masowego przekazu związane ze światem sportu. W trakcie krótkiego, ale intensywnego zatargu⁶ dużą rolę odgrywał Internet, w którym przepływ informacji jest bardziej dynamiczny niż w mediach tradycyjnych (telewizji, radiu czy w szczególności – prasie). Pod newsami pojawiła się ogromna liczba wypowiedzi użytkowników Internetu, żywo zainteresowanych tą sprawą. Toczona przez nich dyskusja nie dotyczyła jednak wyłącznie konsekwencji zaprezentowania kontrowersyjnego stroju. W komentarzach, poza ocenianiem zachowania strony ukraińskiej, rosyjskiej oraz UEFA, prowadzono zażarte spory na temat polityki międzynarodowej zwaśnionych krajów i wynikającej z niej polityki historycznej. Internauci często stosowali różne strategie dyskredytacji oponentów.

Analiza dyskursu internetowego w kontekście relacji Ukrainy i Rosji po 2014 roku jest wyjątkowo ważna ze względu na trwającą między nimi wojnę hybrydową⁷. Konflikt taki oprócz starć wojskowych na niedużą skalę zakłada również walkę informacyjną, w której stronami są nie tylko podmioty międzynarodowe, lecz także zwykli obywatele, w tym internauci. Ma ona na celu m.in. wpływanie na percepcję społeczeństwa (swojego lub wrogiego), np. poprzez jego fragmentaryzację⁸. Tego rodzaju działania mogą być prowadzone za pośrednictwem mediów tradycyjnych, jednak szczególnie przydatne narzędzie w walce informacyjnej stanowią tzw. serwisy Web 2.0., w których użytkownicy tworzą własne treści. Pozwala to ograniczyć koszty walki, chociażby dzięki wykorzystaniu sztucznej inteligencji do tzw. trollingu, czyli posługiwania się na masową skalę memami propagującymi określony punkt widzenia⁹.

⁴ MFA Russia. Twitter.com, 11.06.2021. https://twitter.com/mfa_russia/status/1403401256094273539 [dostęp: 26.09.2021].

⁵ Е. Гункель: *UEFA и Киев достигли компромисса в вопросе формы Украины на ЧЕ-2020*. Deutsche Welle, 11.06.2021. <https://www.dw.com/ru/uefa-i-kiiev-dostigli-kompromissa-po-forme-ukrainy-na-che-2020/a-57864458> [dostęp: 26.09.2021].

⁶ Całe zamieszanie trwało zaledwie od 7 do 11 czerwca 2021 roku.

⁷ Tekst powstał przed inwazją Rosji na Ukrainę 24 lutego 2022 roku (przyp. red.).

⁸ L. Sykulski: *Rosyjska geopolityka a wojna informacyjna*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2019, s. 82–86.

⁹ Ibidem, s. 89–93.

Materiałem badawczym w niniejszym artykule są komentarze zamieszczone na polskich i rosyjskojęzycznych portalach internetowych. Do badania zostały wybrane po dwa serwisy z obu obszarów językowych, reprezentujące różne typy – jeden o tematyce *stricte* sportowej, drugi będący agregatorem treści (ang. *news aggregator*), w którym użytkownicy linkują np. artykuł z gazety i go komentują. Do pierwszej grupy mediów należą polski portal Weszlo.com¹⁰ oraz rosyjskojęzyczny Sports.ru¹¹, w drugiej znalazły się polski agregator treści Wykop.pl¹² i rosyjskojęzyczny Pikabu.ru¹³.

W komentarzach internetowych poparcie dla którejś ze stron konfliktu zazwyczaj wyrażane jest pośrednio, poprzez negatywne wartościowanie opcji przeciwnej. Jeden ze środków językowych najczęściej stosowanych w tym celu stanowi etykietkowanie, czyli specyficzny sposób nadawania czemuś nazwy o charakterze aksjologicznym, zawierającej duży ładunek emocjonalny i będącej skrótem myślowym w warstwie opisowej¹⁴.

Wśród etykietek dotyczących Ukraińców prym wiedzie *banderowiec*. To określenie pierwotnie oznaczało członka Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i zostało utworzone od nazwiska Stepana Bandery, lidera OUN w czasie II wojny światowej. We współczesnym języku polskim rozszerzenie znaczenia tego słowa na ogół Ukraińców ma za zadanie wzbudzać w odbiorcy negatywne emocje wskutek odwołania się do wydarzeń rzezi wołyńskiej (1943), czyli masowych mordów dokonanych przez Ukraińską Powstańczą Armię na polskiej ludności cywilnej. Tym samym przypisuje się wszystkim współczesnym Ukraińcom cechy negatywne – takie jak skłonności nacjonalistyczne i pochwalanie mordowania cywilów – co buduje ich niepochlebny obraz. W języku rosyjskim

¹⁰ P. Stolarczyk: *UEFA żąda od Ukrainy zmiany wzoru na koszulkach*. Weszlo.com, 10.06.2021. <https://weszlo.com/2021/06/10/uefa-zada-od-ukrainy-zmiany-wzoru-na-koszulkach/> [dostęp: 26.09.2021].

¹¹ *Украина представила форму к Евро с контурами границ страны*. Sports.ru, 6.06.2021. <https://www.sports.ru/football/1097778248-ukraina-priedstavila-formu-k-evro-s-konturami-granicz-strany.html> [dostęp: 26.09.2021]; *Украина показала форму на Евро: с контуром границы и нашивкой «Слава Украине»*. УЕФА говорит, что нарушений нет. Sports.ru, 7.06.2021. <https://www.sports.ru/tribuna/blogs/odukhevremeni/2929574.html> [dostęp: 26.09.2021].

¹² *Euro 2020: Nowe koszulki ukraińskiej reprezentacji zirytowały Rosję*. Wykop.pl, 7.06.2021. <https://www.wykop.pl/link/6140017/euro-2020-nowe-koszulki-ukraińskiej-reprezentacji-zirytowały-rosję/> [dostęp: 26.09.2021]; *UEFA nakazała zmianę grafiki na koszulkach piłkarzy Ukrainy*. Wykop.pl, 10.06.2021. <https://www.wykop.pl/link/6143679/uefa-nakazała-zmianę-grafiki-na-koszulkach-piłkarzy-ukrainy/> [dostęp: 26.09.2021].

¹³ *Украина представила форму на Евро 2020*. Pikabu.ru, 6.06.2021. https://pikabu.ru/story/ukraina_predstavila_formu_na_evro_2020_8259048 [dostęp: 26.09.2021]; *Украина показала форму на Евро: с контуром границы и нашивкой «Слава Украине»*. Pikabu.ru, 6.06.2021. https://pikabu.ru/story/ukraina_pokazala_formu_na_evro_s_konturom_granitsyi_i_nashivkoy_slava_ukraine_8259166 [dostęp: 26.09.2021].

¹⁴ M. Karwat: *O złośliwej dyskredytacji*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 169.

etykieta *бандеровец* (*бандеровский*) również jest spotykana, jednak występuje o wiele rzadziej niż w komentarzach polskojęzycznych oraz przywołuje nieco inne skojarzenia – kolaborację z nazistami i walkę z ZSRR:

1. Jedyne co nas łączy z Rosją to nienawiści do **banderowców**¹⁵.
2. [...] nasze pożał się boże elity to do dupy **banderowcom** wejdą bez mydła bo se ubrdali że to Putina zasmuci :)
3. **Banderowcy** myślą że jak nabazgrzą nazistowski bełkot [...].
4. **Бандеровцы**.
5. Великая **бандеровская** сборная, получила великую форму [...].
6. [...] Больно смотреть на великую **Бандеровскую** державу...
Больно.

Etykieta ta jest stosowana nie tylko w odniesieniu do Ukraińców, lecz także jako zwrot do innych polskojęzycznych komentatorów. W takich wypadkach staje się negatywnym określeniem osoby popierającej w sporze stronę ukraińską:

7. [...] spadaj do siebie **banderowska** onuco.
8. Zamilcz **Banderowcu**.

Należy zwrócić uwagę, że nie każde użycie słowa *banderowiec*, a w szczególności pochodzącego od niego przymiotnika *banderowski*, będzie oznaczało stosowanie etykiety. W poniższych przykładach główną funkcją tego wyrazu jest nazywanie, nie zaś ocenianie:

9. [...] no o ile Krym jest ich o tyle **banderowskie** hasła to dla Polaków nic dobrego [...].
10. Krym jest ukraiński, ale na tej koszulce jest **banderowskie** pozdrowienie.

Ciekawy ze względu na swoją strukturę jest neologizm *UPAińcy*, powstały w wyniku gry słownej – połączenia skrótowca *UPA* z wyrazem *Ukrainiec*:

11. Już wołę ruskiego niż wrednych **UPAińców** [...].

Do rzadszych pogardliwych określeń Ukraińców można zaliczyć wyraz *ukr*, zapożyczony z języka rosyjskiego, a także rzeczownik zbiorowy *ukrolstwo* utworzony od pokrewnego słowa *ukrol*, które swoją strukturą przywodzi na myśl pejoratywne określenie robotnika – *robot*:

¹⁵ We wszystkich analizowanych przykładach zachowano pisownię oryginalną.

12. Najgorsze że w ten sposób traktowanie **ukrów** bardzo ich onieśmiewa [...].
13. A ruscy są wkurwieni, bo liczą, że właśnie na to, że **ukry** odpuszczą [...].
14. Ani kacapstwo ani **ukrolstwo** nie powinno tam [na Krymie – A.B.] suma sumarum siedzieć.
15. Так нашивка на **укровской** форме с Крымом.

W analizowanym materiale z portali rosyjskojęzycznych najczęściej występującym obraźliwym określeniem obywateli Ukrainy jest wyraz *хохол*, w zdecydowanej większości przypadków używany w liczbie mnogiej. Można również zaobserwować utworzony od niego przymiotnik *хохлацкий*:

16. Всем уже срать на **хохлов**.
17. [...] **хохлы** в своём репертуаре.
18. [...] **хохлы** могут рисовать, что угодно.
19. Ты бы меньше свою **хохлацкую** пропаганду слушал.

Pośród pozostałych pogardliwych określeń Ukraińców można wyróżnić słowa *морекон* i *шароварник*. Pierwsze odnosi się do niedawnej decyzji władz Ukrainy o przekopaniu przesmyku między nią a anektowanym przez Rosję Krymem w celu utworzenia kanału łączącego Morze Czarne z Morzem Azowskim. Miało to ułatwić żeglugę ukraińskich statków, które do tej pory musiały pokonywać Cieśninę Kerczeńską, będącą pod kontrolą Rosjan. Z kolei wyraz *шароварник* odnosi się do szerokich spodni – elementu tradycyjnego ubioru na Ukrainie i w krajach Azji Środkowej:

20. Перепись **морекопов**).
21. **Шароварник**, заводи свой диван, и отправляйся освобождать КРЫМ:}} }

Swój negatywny stosunek do Rosjan polscy internauci wyrażają poprzez używanie utrwalonych określeń pogardliwych. Do najczęściej występujących można zaliczyć rzeczownik *Ruski*, a w szczególności jego liczbę mnogą – *Ruskie* (bardzo częsty zapis małą literą, co tylko wzmaga lekceważący ton), i mający taką samą formę przymiotnik – *ruski*:

22. [...] **Ruscy** by bardzo chcieli, żeby ukry zgodziły się na to, że Krym jest już **ruski** [...].
23. Co jest z tymi **ruskimi** nie tak?
24. Czepiła się [UEFA – A.B.] tylko hasła, do którego akurat **ruscy** nic nie mieli.
25. Już wolę **ruskiego** niż wrednych UPAińców [...].

W języku rosyjskim z podobną częstotliwością używana jest grupa wyrazów utworzonych od słowa *ватник* – pejoratywnego określenia Rosjan popierających Kreml, które pojawia się szczególnie w slangu internetowym i w dyskusjach dotyczących stosunków rosyjsko-ukraińskich po 2014 roku. Wyraz ten odsyła do typowego elementu odzieży z czasów radzieckich – waciaka (*ватник, ватная куртка*). Zauważyć można tutaj podobny mechanizm powstania pogardliwego określenia jak w analizowanym wcześniej wyrazie *шароварник*. Internauci rosyjskojęzyczni wykazują znaczną kreatywność w tworzeniu neologizmów pochodzących od słowa *ватный*:

26. [...] **ватные** в своем репертуаре [...].
27. В очередной раз убеждаюсь, что у **ватноголовых** очень плохо с логикой.
28. Ага-ага, **Ватопитек**, так и говори, что всё за Москвой – заброшенное село [...].
29. Перепись **телеватопатриотов** упоротых.

W podobny sposób używane są wyraz *касар* i utworzony od niego rzeczownik zbiorowy *касарство*:

30. Ale te **касары** muszą mieć kompleksy [...].
31. Jak widać fani **касарów** i fani ruskich poczuli się obrażeni [...].
32. Ani **касарство** ani ukrołstwo nie powinno tam [na Krymie – A.B.] *suma summarum* siedzieć.

Na rosyjskich portalach jako pejoratywnego synonimu nazw *Россия* i *Украина* używa się również neologizmów utworzonych ze słów *кацан* lub *хохол* oraz *-стан*. Ten drugi człon, charakterystyczny dla nazw krajów azjatyckich wchodzących niegdyś w skład ZSRR, służy zdeprecjonowaniu obu państw przez podkreślenie ich niższego poziomu cywilizacyjnego:

33. [...] весь адекватный мир за Украину в этом вопросе, а **кацанстан** поддержит две африканские страны и северная корея.
34. А **хохлостан** и хорватия уже одна страна?

Obie strony sporu deprecjonowane są za pomocą inwektyw (nieraz wzmacnianych epitetami), które zrównują przeciwników ze zwierzętami lub niecywilizowanymi ludami:

35. [Rosjanie – A.B.] To zawsze był **люд кочовничьй**.
36. Obydwoje taka sama **dzicz**.

37. Kurwa, co za **bezczelne kreatury**.
38. **Bydło neofaszystowskie** wiecznie tam żywe.

Innym często stosowanym sposobem dyskredytacji rozmówców jest wykorzystanie etykietyki *troll* lub *бom*. Oznacza ona osobę, która albo pisze kontrowersyjne komentarze w celu wywołania gwałtownej i negatywnej, a nawet agresywnej reakcji oponenta, albo znajduje się (świadomie lub nieświadomie) pod wpływem obcej propagandy. W języku polskim o takie zachowania przeważnie są posądzeni internauci wspierający stronę rosyjską. Na portalach rosyjskojęzycznych tę etykietkę przylepia się zwolennikom obu stron konfliktu, poprzez odpowiednie neologizmy z członem *бom*:

39. Zakopują **ruskie trolle**.
40. Czego wymagasz od **trolli**, oni znają historię jaka im pasuje. Tym bardziej teraz.
41. А это фсе **хохлоботы!**
42. Я пока вижу только фантазии **кремлеботов** :)

Jeden z najczęściej powtarzających się sposobów zdyskredytowania strony ukraińskiej w sporze o strój kadry stanowi jadowita, szydercza taktyka prześmiewcza, „w której komizm bywa problematyczny, gdyż z reguły poczucie humoru krytyka nie jest odwzajemniane, jego urąganie budzi tzw. mieszane uczucia: raczej niepokoi i przekracza granice dobrego smaku, taktu, niż kogokolwiek rozśmiesza, poza uczestnikami »wspólnoty pogardy (nienawiści)«¹⁶. Znaczna część realizacji tego typu prześmiewania w komentarzach polskich internautów polega na wyolbrzymieniu, sprowadzeniu do absurdu umieszczenia na koszulkach hasła „Слава Україні! – Героям слава!”. Na ogół przypisuje mu się charakter nazistowski, w związku z czym zaistniała sytuacja jest porównywana do hipotetycznego posłużenia się emblematami kojarzonymi z nazizmem przez reprezentację Niemiec:

43. W sumie równie dobrze Niemcy mogliby wystąpić w koszulkach „Got mit uns”.
44. To tak jakby Niemcy napisali: „Sieg Heil!” albo Ruscy: „Za rodinu, za Stalina!”.
45. [...] немцы с картой рейха будут.

Podobną realizację tej strategii stanowi wymyślanie innych elementów, które mogłyby zdobić stroje ukraińskiej reprezentacji. Wśród sarkastycznych propozycji pojawiają się portrety Bandery lub Stalina i Lenina (jako ojców założycieli

¹⁶ M. Karwat: *O złośliwej dyskredytacji...*, s. 332.

Украины, co jest zgodne ze skrajnie nacjonalistycznym rosyjskim poglądem na historię):

46. Niech sobie jeszcze **facjatę banderki** przypierdola.
47. А портрет **Бандеры** хде? Ну в принципе его можно добавить. На шорты.
48. Где портрет **В.И. Ленина** и **И.В. Сталина**? Они ведь отцы-основатели Украины. Не чтят украинцы своих Великих потомков. Забыли как Сталин от польского иго Львов освобождал.

Innymi pomysłami są garnek, który ma podkreślać wykonywanie niskopłatnych prac przez Ukraińców i w ten sposób ich poniżyć, oraz łopata, którą Ukraińcy „przekopywali Morze Czarne” (por. przykład nr 20). Z kolei napis 404 – zamiast ukraińskiej mapy – sugeruje nieistnienie niepodległego państwa ukraińskiego, gdyż w kodzie HTML oznacza on błąd „nie znaleziono”:

49. [...] **кастрюля** бы там уместнее смотрелась, самый символ украины.
50. Забыли добавить **лопату которой копали черное море**.
51. [...] нужно было еще написать Слава нации смерть ворогам, Крым – це Украина (для тех, у кого неважное зрение), и нет Северному потоку-2, на трусах.
52. [...] а в центре надо написать **404**.
53. **404** эффектнее бы смотрелось вместо узора этого.

Dużą grupę na portalach rosyjskojęzycznych stanowią sarkastyczne sugestie dotyczące umieszczenia map krajów na strojach innych reprezentacji. Szczególnie uszczypliwe są te komentarze, których autorzy proponują mapy z odłączonymi częściami obecnej Ukrainy (np. mapę Polski z Wołyniem) lub zakładają umieszczenie ziem ukraińskich w obrębie innych państw (np. na mapie ZSRR):

54. Может тогда Польша тоже карту свою сделает на футболке, а **лучше с Вольнюю**.
55. Тогда Венгрии стоит опубликовать **карту с Закарпатьем...** Румынии – с **Бессарабией**, а Польше с **Западной Украиной...**
56. **России надо карту Российской империи** напечатать, ну тоже ведь история.
57. **Можно просто карту СССР**.
58. **России стоит опубликовать карту с Украиной** тогда)

W podobnie sarkastycznym tonie rosyjskojęzyczni internauci wyrażają swoje spostrzeżenia dotyczące podobieństwa konturu Ukrainy na stroju do plam z jedzenia lub potu, a także do rysunku przedstawiającego świnie (*хрюшки*):

59. Выглядит, как **пятно от еды или разводы от пота**.
60. Как будто **разводы от пота**.
61. На белой форме **на хрюшку** похоже

Rosyjskojęzyczni internauci „diagnozują” również całe zamieszanie jako symptom bólu fantomowego Ukraińców. Ból fantomowy może towarzyszyć osobom po amputacji i objawia się nieprzyjemnym odczuciem w miejscu, gdzie znajdowała się amputowana kończyna. Jest to aluzja do utraty przez Ukrainę Krymu oraz *de facto* części Donbasu i Ługańszczyzny na rzecz Rosji. Aluzja ta została wyrażona w sposób mniej lub bardziej otwarty w poniższych przykładach. Może być wzmacniana przez grę słów (*боль в области Крыма*), zamianę nazwy „Ukraina” na jej nazwę z okresu, gdy była częścią ZSRR, lub przez użycie pytań retorycznych i porównań:

62. Это называется **фантомные боли**.
63. У украины **фантомные боли в области Крыма**.
64. **Фантомные боли УССР**.
65. Зачем участок чужой страны у себя отметили?
66. Хоть Антарктиду нарисуйте, от это не станет украинской. Луна же ведь не стала турецкой от того, что они ее на своем флаге рисуют?
67. Ну отобразили на футболках! Ну и что? Ну нет у них ни Крыма, ни Донбасса, а мечтать не вредно.

W Internecie rosyjskojęzycznym popularne jest również używanie języka ukraińskiego w celu wprowadzenia elementu obcości i odcięcia się od stanowiska drugiej strony konfliktu. W interesujący sposób wyrażono negatywną ocenę hasła „Слава Україні! – Героям слава!” – otrzymało ono formę zrostów *славаукраина героямслава* i zostało poprzedzone zaimkiem *своя*, który podkreśla dystans:

68. А это фсе хохлоботы! Сами на себя нападают от лица кремлеботов, и **сами себя перемогают**.
69. **Чому** не в вышиванке?
70. [...] но они нашили туда **свою славаукраину героямславу**.

Szczególnym przykładem użycia języka ukraińskiego jest wykorzystanie zapożyczonego wyrazu *свідомий*, przybierającego w transkrypcji postać *свидомый*. Słowo to w języku rosyjskim ma nacechowanie negatywne i oznacza

Ukraińca o poglądach nacjonalistycznych. Pejoratywna ocena takiej osoby może być wzmocniona przez dodanie przedrostka *укро-* lub połączenia słów *свидомый* i *содомит* ('sodomita'). W ostatnim przykładzie etnonim *украинец* zastąpiono wyrazem *украинец*, co umniejsza rolę Ukrainy jako samodzielnego państwa na arenie międzynarodowej:

71. **Свидомые** все политизируют)) [...].
72. **Укро-свидомит** возбудился и оргазмирует, от формы или Крыма на форме!?
73. Глядя на «героическое» размещение СУГСа на внутренней стороне воротника, не могу не вспомнить анекдот про **свидомого украинца**, который насрал на Красной площади в качестве протеста. Не сняв шаровар. **Це перемога**, однозначно!

* * *

W komentarzach internetowych dotyczących stroju reprezentacji Ukrainy na Euro 2020 można wyróżnić kilka najczęstszych strategii mających na celu dyskredytację oponenta. Negatywne wartościowanie Ukraińców w obu językach dokonywało się przez stosowanie etykietyki *banderowiec*. Należy zauważyć, że znacznie chętniej posługiwali się nią polscy komentatorzy; rosyjskojęzyczni internauci o wiele bardziej upodobali sobie pogardliwy wyraz *хохол*. Na gruncie obu języków można było zaobserwować użycie pejoratywnego określenia *укр/укр* i tworzonych od niego wyrazów pochodnych, takich jak *ukrol*, *ukrolstwo* czy *укровский*. Do drugiej grupy strategii dyskredytacji trzeba zaliczyć szyderczą taktykę prześmiewczą obejmującą wyolbrzymienia (porównania stroju ukraińskiego do stroju Niemców z symbolami nazistowskimi) i wymyślanie absurdalnych elementów, które mogłyby zdobić koszulki reprezentacji (np. wizerunek Stepana Bandery czy Józefa Stalina). Rosyjskojęzyczni internauci używali również języka ukraińskiego w celu podkreślenia dystansu wobec stanowiska Ukraińców.

Deprecjacja drugiej strony konfliktu odbywała się poprzez stosowanie powszechnych obraźliwych nazw Rosjan: *Ruski* (nieraz pisane małą literą) i *кацап/кацан*. W języku rosyjskim najczęściej występującym pejoratywnym określeniem Rosjanina był wyraz *ватник/ватный*, który stał się podstawą licznych neologizmów (np. *ватноголовые*). Niektóre strategie deprecjacji i ośmieszania były wspólne obu stronom sporu. Warto tu wymienić akcentowanie niższego poziomu cywilizacyjnego przeciwników, np. porównania do ludów koczowniczych czy tworzenie neologizmów przy pomocy członu *-стан* (*хохлостан*, *кацанстан*), oraz sugerowanie trollingu (określenia *ruskie trolle*, *хохлоботы*, *кремлеботы*).

Bibliografia

- Euro 2020: Nowe koszulki ukraińskiej reprezentacji zirytowały Rosję.* Wykop.pl, 7.06.2021. <https://www.wykop.pl/link/6140017/euro-2020-nowe-koszulki-ukraińskiej-reprezentacji-zirytowały-rosję/> [dostęp: 26.09.2021].
- Karwat M.: *O złośliwej dyskredytacji.* Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.
- MFA Russia. Twitter.com, 11.06.2021. https://twitter.com/mfa_russia/status/1403401256094273539 [dostęp: 26.09.2021].
- Stolarczyk P.: *UEFA żąda od Ukrainy zmiany wzoru na koszulkach.* Weszlo.com, 10.06.2021. <https://weszlo.com/2021/06/10/uefa-zada-od-ukrainy-zmiany-wzoru-na-koszulkach/> [dostęp: 26.09.2021].
- Sykułski L.: *Rosyjska geopolityka a wojna informacyjna.* Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2019.
- UEFA nakazała zmianę grafiki na koszulkach piłkarzy Ukrainy.* Wykop.pl, 10.06.2021. <https://www.wykop.pl/link/6143679/uefa-nakazała-zmiane-grafiki-na-koszulkach-piłkarzy-ukrainy/> [dostęp: 26.09.2021].
- Гункель Е.: *УЕФА и Киев достигли компромисса в вопросе формы Украины на ЧЕ-2020.* Deutsche Welle, 11.06.2021. <https://www.dw.com/ru/uefa-i-kiev-dostigli-kompromissa-po-forme-ukrainy-na-che-2020/a-57864458> [dostęp: 26.09.2021].
- Украина показала форму на Евро: с контуром границы и нашивкой «Слава Украине».* Pikabu.ru, 6.06.2021. https://pikabu.ru/story/ukraina_pokazala_formu_na_evro_s_konturom_granitsyi_i_nashivkoy_slava_ukraine_8259166 [dostęp: 26.09.2021].
- Украина показала форму на Евро: с контуром границы и нашивкой «Слава Украине». УЕФА говорит, что нарушений нет.* Sports.ru, 7.06.2021. <https://www.sports.ru/tribuna/blogs/odukhevremeni/2929574.html> [dostęp: 26.09.2021].
- Украина представила форму к Евро с контурами границ страны.* Sports.ru, 6.06.2021. <https://www.sports.ru/football/1097778248-ukraina-predstavila-formu-k-evro-s-konturami-granicz-strany.html> [dostęp: 26.09.2021].
- Украина представила форму на Евро 2020.* Pikabu.ru, 6.06.2021. https://pikabu.ru/story/ukraina_predstavila_formu_na_evro_2020_8259048 [dostęp: 26.09.2021].

Aleksander Bogusz

Discrediting strategies in the Internet comments on Ukraine's Euro 2020 football kit

Summary

This article examines ways of discrediting Ukrainians and Russians based on comments from Polish and Russian-speaking Internet users. The author concludes that the most common tech-

nique of discrediting are linguistic labels and established derogatory names of Ukrainians and Russians, which are subject to word-formation processes. The other group of discrediting strategies comprises techniques aimed at ridiculing or mocking an opponent. All these elements are intended to create the negative image of the enemy.

Keywords: discrediting strategy, Internet comments, Ukraine's football kit, Polish-Russian comparison

Александр Богуш

Стратегии дискредитации на материале интернет-комментариев о форме сборной Украины на Евро-2020

Резюме

В данной статье рассматриваются приемы дискредитации украинцев и русских на основе комментариев польских и русскоязычных интернет-пользователей на тему скандала вокруг представления формы сборной Украины на Евро-2020. Автор приходит к выводу, что самыми распространенными способами дискредитации являются употребление словесного ярлыка и закрепленных в языках отрицательных названий жителей России и Украины, которые подвергаются многим словообразовательным процессам. Вторую группу составляют техники, целью которых является осмеять своего оппонента. Все названные приемы направлены на создание пейоративного образа противника.

Ключевые слова: дискредитация, Интернет, комментарии, форма сборной Украины, польско-русское сопоставление

Badania nad historią języka

Dorota Głuszak

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

 <https://orcid.org/0000-0001-5781-947X>

Orientalizmy w języku rosyjskich kurantów z XVII wieku

Zapóżyčeniom z języków wschodnich poświęcono liczne prace. Zainteresowanie badaczy tematem wpływów orientalnych na język rosyjski jest ściśle związane ze skalą tego zjawiska. Najstarsze pożyczki językowe dostały się do ruszczyzny kanałem ustnym, poprzez bezpośrednie kontakty z Tatarami. Nasilenie napływu zapóżyczeń z języków wschodnich przypada na okres najazdów mongolsko-tatarskich na Ruś¹. Należy zwrócić uwagę na fakt, że w literaturze przedmiotu wyrazy zapóżycone do języków słowiańskich z języków orientalnych są rozpatrywane jako turcyzmy, tataryzmy, arabizmy czy też zapóżyczenia z języków irańskich (głównie z perskiego), często jednak niekonsekwentnie. Kwestie pochodzenia tych leksemów do dziś budzą kontrowersje wśród badaczy².

Uproszczona etymologia zapóżyczeń z języków wschodnich znajduje odzwierciedlenie w pracach historycznojęzykowych. Nikita Mieszczerskij podaje, że w XIII wieku z języka tatarskiego zapóżycono takie wyrazy, jak: *кумузь* ‘напиток из кобыльего молока’, *тамга* ‘вид подати’, *ямь* ‘ямская гоньба’, *бураложникъ* ‘бурлык, сорная трава’, *баскакъ* ‘сборщик дани’, *дорага* ‘татарский чиновник’. W XIV wieku w języku rosyjskim pojawiają się: *улусъ* ‘кочевое поселение’, *карауль* ‘пограничное сторожевое поселение’, *ден(ь)га* ‘монетная единица’, *алтын* ‘монета в 6 денег’, *алачюга* ‘лачуга’. Wśród

¹ А.И. Горшков: *История русского литературного языка*. Издательство „Высшая школа”, Москва 1969, s. 104.

² Zob. M. Stachowski: *Problemy metodologiczne z badaniem orientalizmów w języku polskim*. „Studia Językoznawcze. Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny” 2018, t. 17, s. 303–314. <https://doi.org/10.18276/sj.2018.17-19>.

zapożyczeń tatarskich z XV wieku przywołany językoznawca wyróżnia m.in. *аргамакъ* ‘дорогая лошадь’ czy *катуна* ‘татарская женщина’³. Z kolei Aleksandr Gorszkow wskazuje ogólnie turkizmy, które począwszy od XIV wieku odnotowuje się w zabytkach ruskich. Jako przykłady podaje wyrazy *башмак*, *колпак*, *каблук*, *казна*, *каланча*, *таможня*, *чердак*, *ярлык* i inne⁴. Jak widać, najstarsza leksyka zapożyczona z języków turkijskich dotyczy sfery życia codziennego i administracji – występują tutaj nazwy przedmiotów użytkowych oraz nazwy realiów, miejsc kultu i obrzędów, wyrazy związane z płaceniem podatków, w tym nazwy jednostek pieniężnych. W słownikach etymologicznych języka rosyjskiego przy wymienionych leksemach można znaleźć wskazania na różne języki jako źródło owych zapożyczeń⁵. Mając świadomość złożoności problemów etymologizacji, zdecydowałam się badane wyrazy określać mianem orientalizmów. W dużej mierze będą to zapożyczenia dawne, czyli datowane na długo przed XVII wiekiem, niemniej skład leksyki języka rosyjskiego stale jest uzupełniany przez egzotyzy używane na oznaczenie elementów kultur obcych. Brak ustabilizowanej normy językowej, charakterystyczny dla ruszczyzny w omawianym tu przedziale czasowym, sprzyjał z kolei powstawaniu wariantów słów pochodzenia obcego.

Celem niniejszego artykułu jest zaprezentowanie wariantów orientalizmów, które funkcjonowały w języku rosyjskich przekładów wiadomości zagranicznych, tzw. kurantów. W XVII wieku kurantami nazywano gazety wychodzące na terenie państw europejskich. Teksty dostarczano do Posolskiego Prikazu (odpowiednika MSZ), gdzie były opracowywane (dostosowywane do odbiorcy rosyjskiego, któremu m.in. objaśniano nazwy obce, np. toponimy, antroponimy, tradycje i zjawiska) i tłumaczone na język rosyjski (przy czym mógł to być przekład dość swobodny, niekiedy mocno okrojony w porównaniu z oryginałem bądź uzupełniony o pewne informacje). Od czasu panowania cara Aleksego Michajłowicza (1645–1676) kuranty znalazły się w szerszym obiegu, co ma bezpośredni związek z utworzeniem regularnej poczty, i zaczęły odgrywać istotną rolę w polityce zagranicznej Rosji. Należy tu zaznaczyć, że odbiorcami wiadomości nadal byli car i ścisła elita rosyjska – bojarzy. W XVII-wiecznej Rosji nie było mowy o prasie dla mas na wzór niemiecki czy holenderski. Niemniej dzięki kurantom możliwy stał się dostęp do informacji, które dotychczas nie przenikały do urzędu spraw zagranicznych kanałami *stricte* dyplomatycznymi, a teksty dotyczyły głównie wydarzeń zachodzących w krajach europejskich (m.in. w Anglii, Holandii, Niemczech, Hiszpanii, Polsce czy we Włoszech), jak również w niektórych państwach

³ Н.А. Мещерский: *История русского литературного языка*. Издательство Ленинградского университета, Ленинград 1981, s. 95–96.

⁴ А.И. Горшков: *История...*, s. 104.

⁵ Rozbieżności dotyczące wskazywanej etymologii mają też związek ze stanowiskiem obranym przez badacza – morfosemantycznym lub leksykalistycznym.

azjatyckich, tj. w Imperium Osmańskim, Chanacie Krymskim, Persji i krajach arabskich⁶.

Prace nad wydaniem w formie drukowanej rękopisów wiadomości pod wspólną nazwą *Vesti-Kuranty* zostały zapoczątkowane w latach 70. XX wieku w Instytucie Języka Rosyjskiego Akademii Nauk ZSRR. W związku z odkrywaniem coraz to nowych dokumentów obecnie badania są kontynuowane w Instytucie Języka Rosyjskiego im. W. Winogradowa Rosyjskiej Akademii Nauk. Warto dodać, że w ostatnim czasie odnaleziono również część oryginałów broszur i fragmentów gazet europejskich⁷. W 2017 roku ukazał się siódmy tom *Vesti-Kurantów*, do którego – podobnie jak do przedostatniego – redaktorzy publikacji załączyli wybrane pierwowzory zagraniczne rosyjskich opracowań, co otwiera nowe możliwości badań nad językiem przekładu XVII-wiecznych tekstów oraz poznania tajników pracy diaków w urzędach rosyjskich, tzw. prikazach. Opublikowano następujące wydania kurantów pochodzących z lat 1600–1672:

1. *Вести-Куранты 1600–1639 гг.*, ред. С.И. Котков, изд. подгот.: Н.И. Тарабасова, В.Г. Демьянов, А.И. Сумкина, Москва 1972.
2. *Вести-Куранты 1642–1644 гг.*, ред. С.И. Котков, изд. подгот.: Н.И. Тарабасова, В.Г. Демьянов, А.И. Сумкина, Москва 1976.
3. *Вести-Куранты 1645–1646, 1648 гг.*, ред. С.И. Котков, изд. подгот.: Н.И. Тарабасова, В.Г. Демьянов, Москва 1980.
4. *Вести-Куранты 1648–1650 гг.*, ред. С.И. Котков, изд. подгот. В.Г. Демьянов, Р.В. Бахтурина, Москва 1983.
5. *Вести-Куранты 1651–1652 гг., 1654–1656 гг., 1658–1660 гг.*, ред. В.П. Вомперский, изд. подгот. В.Г. Демьянов, Москва 1996.
6. *Вести-Куранты 1656 г., 1660–1662 гг., 1664–1670 гг.*, ред. А.М. Молдован, И. Майер, изд. подгот. В.Г. Демьянов, Москва 2009.
7. *Вести-Куранты 1671–1672 гг.*, ред. В.Б. Крысько, И. Майер, подгот. текстов, исследования, комментарии, указатели И. Майер, С.М. Шамина, А.В. Кузнецовой, И.А. Корнилаевой, В.Б. Крысько при участии Е.В. Амановой, Москва 2017.

Kuranty z XVII wieku są cennym źródłem informacji o wydarzeniach zachodzących na terenie państw europejskich i azjatyckich. Z czysto językowego punktu widzenia te zabytki piśmiennictwa stanowią świadectwo stanu leksyki rosyjskiego języka urzędowego w epoce poprzedzającej panowanie Piotra I.

⁶ Zob. А.Г. Гуськов: Рецензия на издание *Вести-Куранты 1671–1672 гг.* „Российская история” 2018, № 6, s. 169–171. Zob. też С.М. Шамин: *Куранты XVII столетия: Европейская пресса в России и возникновение русской периодической печати.* Альянс-Архео, Москва–С.-Петербург 2011, s. 3–9.

⁷ Zob. I. Maier: *Известия о чудотворных источниках в русском переводе (1646 г.): вновь найденные оригиналы к Вестям-Курантам.* „Slovo. Journal of Slavic Languages, Literatures and Cultures” 2017, vol. 58, s. 7–38.

Badanie przeprowadzone nad nimi pozwala potwierdzić szerokie funkcjonowanie zapożyczeń językowych, wśród których znajduje się wiele wyrazów kojarzonych z epoką późniejszą, tj. z XVIII wiekiem.

Materiały źródłowe pochodzące z XVII wieku nie doczekały się wystarczającej liczby opracowań naukowych, gdyż w znacznej części nie były dostępne dla dużego grona czytelników. Adam Fałowski zwraca uwagę na poświadczony w zabytkach z XVI–XVII wieku wyrazy tureckie, których nie uwzględniono w rosyjskich korpusach językowych⁸. Wynika to stąd, że pewne teksty dopiero niedawno znalazły się w obiegu naukowym i zostały włączone do kanonu źródeł w pracy nad słownikami.

Jak się wydaje, w literaturze przedmiotu nie poświęcono również wystarczającej uwagi *Vesti-Kurantom*. Tym większa jest wartość publikacji opracowań XVII-wiecznych rękopisów, dotychczas dostępnych jedynie dla wąskiej grupy specjalistów. Źródła odkrywają liczne wyrazy nowe z perspektywy badanej epoki historycznej oraz nienotowane w materiałach leksykograficznych warianty wyrazów funkcjonujące w języku rosyjskim XVII wieku. Prezentowany materiał został wyekscerpowany z kurantów pochodzących z lat 1600–1672. Wśród orientalizmów⁹ poświadczonych na łamach *Vesti-Kurantów* można wymienić takie jak: *ага (жага), алмаз, алтабас, алтын, аманат (оманат), амбар (анбар), аргамак, аришин, атаман, бакан, барабан, бей (бек), бунчук, бусурман, визирь*¹⁰, *диван* (w znaczeniu ‘совет высших сановников при султане’¹¹, por. konteksty: *мувтий и диван того города к салтану таино писали* [V-K VI, s. 370]¹², *нашь диван на то не позволил* [V-K VI, s. 156]), *епанча, есаул, жемчуг, кабала, казна, каймакам, калга, камка ‘ткань’, камчук (камчуг), караван, караул, кафтан, кинжал, кош, магор, магун, майдан, мечеть (мечит), мурза, муфтий, набат, орда, пай, паша (баша, баса), сара, сардар, султан (салтан), сундук, табор, тамга, товар, толмач, тюшак, фитиль, хан, харч* (najczęściej w lm.: *харчи*), *чауш (чеуш), шалаш, шатёр, шах, шорба ‘суп, бульон’, юрта, янычары (янычане), ярлык, ясырь*. Na podstawie przytoczonych przykładów można przedstawić kilka grup semantycznych, wśród których wyróżniają się nazwy osób – głównie tytuły wyższych urzędników i dowódców. Dość liczne są zapożyczenia związane z wojskowością.

⁸ A. Fałowski: *Wyrazy tureckie w języku rosyjskim XVI–XVII wieku*. W: *Studia linguistica in honorem Stanisłai Stachowski*. Red. E. Mańczak-Wohlfeld. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2000, s. 53.

⁹ Etymologia wyrazów została ustalona na podstawie dostępnych słowników. Analiza obejmuje wyłącznie rzeczowniki pospolite.

¹⁰ Choć ten wyraz może być rozpatrywany również jako germanizm – zob. M. Фасмер: *Этимологический словарь русского языка*. Т. 1. Прогресс, Москва 1986, s. 313.

¹¹ Znaczenie na podstawie: Д.Н. Ушаков: *Толковый словарь русского языка*. <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ushakov/788462> [dostęp: 8.09.2021].

¹² Tu i dalej stosuję skrót V-K na oznaczenie *Vesti-Kurantów*. Cyfra rzymska oznacza numer tomu (I–VII).

cią; poświadczenie zyskują nazwy realiów i przedmiotów użytkowych oraz leksyka religijna.

Praca z tekstami źródłowymi pozwala wskazać nowe warianty wyrazów, stanowiące świadectwo procesu adaptacji leksyki do języka rosyjskiego. W aktualnie publikowanym słowniku rosyjskiego języka potocznego Rusi Moskiewskiej XVI–XVII¹³ obok wyrazów hasłowych wymieniane są ich warianty (graficzne, ortograficzne, fonetyczne, morfologiczne) występujące w tekstach pisanych. W korpusie materiałów do słownika znalazły się również *Vesti-Kuranty*.

Gielinia Giłazetdinowa poddaje analizie warianty gramatyczne zapożyczeń z języków wschodnich obserwowane w języku zabytków rosyjskich XV–XVII wieku¹⁴. Jak zauważa, wariantowość rodzajowa jest zjawiskiem dość częstym wśród badanych leksemów. Za przykład służy autorce wyraz *нул*, który w tekstach funkcjonuje także jako *нула* i *нуло* – czyli odpowiednio należy do rodzaju męskiego, żeńskiego lub nijakiego¹⁵. Być może na powstanie wariantów rodzajowych tego leksemu wywarło wpływ rozpowszechnienie owej jednostki pieniężnej w formie liczby mnogiej. Formy liczby pojedynczej najpewniej były tworzone indywidualnie przez autorów. O zaklasyfikowaniu wyrazu do określonego rodzaju gramatycznego mogło przesądzić skojarzenie ze znanym piszącemu wyrazem bliskim semantycznie. Podobne sytuacje znajdują potwierdzenie w piśmiennictwie przekładowym XVII wieku¹⁶.

Rzeczowniki zapożyczone są przydzielane do rodzaju gramatycznego w języku biocy na podstawie swojej formy (zwłaszcza w przypadku rzeczowników nieżywotnych): wyrazy z wygósem spółgłoskowym i końcówką zerową z reguły zostają zaliczone do rodzaju męskiego, wyrazy z końcówką fleksyjną *-a* zalicza się do rodzaju żeńskiego. Jeśli nie występują wyznaczniki formalne, to zazwyczaj decyduje kryterium semantyczne. Zjawisko takie dotyczy w języku rosyjskim najczęściej rzeczowników z tematem zakończonym na spółgłoskę miękką¹⁷. Giłazetdinowa podaje przykładowe zapożyczenia z języków

¹³ *Словарь обиходного русского языка Московской Руси XVI–XVII вв.* Вып. 1–5. Ред. О.С. Мжельская. Наука, Санкт-Петербург 2003–2012; вып. 6–9. Ред. Е.В. Генералова, О.В. Васильева. Наука, Санкт-Петербург 2014–2020.

¹⁴ Г.Х. Ги́лазетди́нова: *Грамматические варианты восточных заимствований в русском языке XV–XVII вв.* В: *Академик А.А. Шахматов: жизнь, творчество, научное наследие (к 150-летию со дня рождения)*. Ред. О.Н. Крылова, М.Н. Приемышева. Нестор-История, Санкт-Петербург 2015, s. 453–462.

¹⁵ *Ibidem*, s. 454–455.

¹⁶ Liczne warianty gramatyczne zapożyczeń potwierdzono, opierając się na tekstach *Vesti-Kurantów*. Jako przykład można podać *кроны*, figurujące w liczbie pojedynczej jako *крона*, *крон*, *корона*, *корон*, *czy też кины*, występujące w formach liczby pojedynczej jako *кин* i *кина*. Zob. D. Głuszak: *Rzeczowniki zapożyczone w języku „Vesti-Kurantów” z lat 1600–1670*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2020, s. 249–250.

¹⁷ Poza rzeczownikami z tematem na spółgłoskę i końcówką zerową zjawisko wariantowości rodzajowej jest charakterystyczne dla wyrazów z wygósem samogłoskowym. W tym

wschodnich zaklasyfikowane jako rzeczowniki rodzaju męskiego (m.in. *ремень, чекмень*) lub żeńskiego (m.in. *десть, елань*)¹⁸. Na wybór rodzaju gramatycznego mogło wpłynąć odniesienie do synonimów bądź hiperonimów tych wyrazów. Brak wykładników formalnych, poza niekiedy arbitralnym zaklasyfikowaniem leksemu do konkretnego rodzaju gramatycznego, może skutkować powstaniem wariantów oraz wahaniem w zakresie rodzaju (zwłaszcza na początkowym etapie funkcjonowania wyrazu w nowym dla niego otoczeniu językowym).

W tym miejscu przyjrzymy się wybranym przykładom wariantywności (gramatycznej i fonetycznej) wyrazów zapożyczonych wyekscerpowanych z tekstów *Vesti-Kurantów*.

мечет(ь) – мечит(ь)

W *Słowniku języka rosyjskiego XI–XVII wieku* jako moment najdawniejszego poświadczenia wyrazu *мечеть* (oraz wariantów w postaci *мѣчить, мечать*) wskazano koniec XVI wieku¹⁹. Słownik odsyła do hasła o tożsamym znaczeniu: *мизгитъ (мезгитъ)* – w rodzaju żeńskim, a także w wariacie *мизгитъ* – w rodzaju męskim. Zdaniem autorów jest to forma starsza, odnotowana już pod koniec XIV wieku, do rosyjskiego zapożyczona z języka tureckiego, etymologicznie zaś wywodząca się od arabskiego *māsdžid*²⁰.

W kontekście historii słowa *мечеть* Giłazetdinowa podaje warianty funkcjonujące w języku rosyjskim w XVI i XVII wieku: *мечеть* i *мечитъ*, przy czym zarówno z miękkim, jak i z twardym wyraz był używany w rodzaju żeńskim (*турская мечеть – мечитъ турская*). Oprócz tworzenia form rodzaju żeńskiego rzeczownik z miękką końcówką spółgłoską tematu występował też w rodzaju męskim: *мечеть турскоу*²¹.

Opierając się na tekstach *Vesti-Kurantów*, potwierdzono wariantywność rodzajową tego wyrazu. Odnotowano formy: *мечет(ь)* (rodzaj żeński) i *мечит(ь)* (rodzaj męski). Spójrzmy na użycia kontekstowe: *гроб лстивого пророка Магметя со всею казною и з драгим каменемъ из мечети его турского салтана от бунтовчиков от араплян и турков взят [V-K VI, s. 147]; они пошли в мечет Магометеву гдѣ ево в желѣзном гробу обрели а понеж во взводах той мечети гдѣ он лежал магнит камен которой желѣзо к себѣ притягивает задѣлан был Махметев гроб висѣл под самым взводом*

miejscu należy jednak dodać, że tzw. rzeczowniki nieodmienne z tematem na *-o, -e* czy *-i* to *novum* XVIII wieku i epok późniejszych – w tekstach rosyjskich z XVII wieku są praktycznie niespotykane.

¹⁸ Г.Х. Ги́лазетдинова: *Грамматические варианты...*, s. 455.

¹⁹ *Словарь русского языка XI–XVII вв.* Ред. Р.И. Аванесов и др. Наука, Москва 1975, т. 9, s. 133–134.

²⁰ *Ibidem*, s. 149.

²¹ Г.Х. Ги́лазетдинова: *Грамматические варианты...*, s. 455.

что у турков великое чудо было, а какъ Карамазет во время той радости в мечети молился и б[жие]м²² изволенемъ ядро из болиои пушки ударило на взводы той мечети что болияя часть камня магнита и гроб Ма[г]метев на землю упал однако ж никого ис тѣх которые в мечети были [V-K VI, s. 148]; мечет Магметеву и досталныи дворы в городе всѣ выпленил [V-K VI, s. 149]; та новая мечет [V-K VI, s. 149]; Мусладин ага сказал что не мочно тому быти потому что в Хани подгълали мечети [V-K IV, s. 91] oraz Турки своих мечѣтов въ украинных городѣх ставит не будуть [V-K VI, s. 388].

Z przytoczonych przykładów wynika, że formy rodzaju żeńskiego zdecydowanie przeważają w tekstach *Vesti-Kurantów* z XVII wieku. Leksem odmienia się jak rzeczownik ze starym tematem na *ŕ. Opuszczenie znaku miękkiego na końcu wyrazu jest często spotykane w zabytkach piśmiennictwa tego okresu; rodzaj żeński potwierdzają również przydawki (*та новая мечет; во взводах той мечети*). Jeden przykład użycia leksemu w rodzaju męskim (co można stwierdzić na podstawie formy dopełniacza liczby mnogiej z końcówką *-ov*, charakterystyczną dla rzeczowników rodzaju męskiego, która wywodzi się ze starej deklinacji na *ŕ) poświadcza zarazem wariant fonetyczny wyrazu.

Widoczna jest tu odmienna etymologizacja. Forma *мечум(ъ)* wskazuje na odniesienie do tureckiego *mesdžid*, arabskiego *mäsđid*. Dla porównania warto przytoczyć formy z języka staropolskiego: *meszczit, mieszczyd, męczyt, meczyt*, gdzie można zauważyć odpowiedniość *i : i(y)* w sylabie drugiej. Takie postacie wyrazu w polszczyźnie podaje Marek Stachowski, opierając się na *Słowniku historyczno-etymologicznym turcызмов в языке польским* autorstwa Stanisława Stachowskiego. Dalej autor pisze, że „wszystkie wschodniosłowiańskie postacie mają w tym miejscu [tj. w sylabie drugiej – D.G.] *-e-*, tzn. ros., ukr. *mečet'*, brus. *mjačéc'*”²³. Dzięki dostępowi do XVII-wiecznych i starszych tekstów źródłowych można pokusić się o uzupełnienie tej myśli i dodanie: mają **obecnie** w tym miejscu *-e-*, gdyż – jak widać – warianty z samogłoską *-i-* były w użyciu i „wygrał” w języku rosyjskim ten z samogłoską *-e-*.

Max Vasmer rosyjskie *мечеть* zestawia z ukraińskim *мечет*, bułgarskim *мечет*, serbsko-chorwackim *мечет* i polskim *mezet*. Wyraz wywodzi od tureckiego i arabskiego *mäsđid* oraz od tatarskiego *mäčit*. Dalej wskazuje formę staroruską *меzzумь*, która znajduje poświadczenie w zabytkach XIV–XV wieku. Wymianę spółgłosek etymolog objaśnia wpływem dialektów i przytacza analogiczną oboczność na przykładzie *дожъь – дождь*²⁴.

Według Pawła Czernycha wyraz zapożyczono od tureckiego *mescit* (genetycznie od arabskiego *masğid*), które badacz ten stawia obok kazachsko-

²² W nawiasach kwadratowych umieszczono fragmenty odtworzone przez redaktorów tomu.

²³ M. Stachowski: *Problemy metodologiczne...*, s. 306.

²⁴ M. Фасмер: *Этимологический словарь...*, т. 2, s. 613.

-tatarskiego *мәчет*, kirgiskiego *мечум* i uzbeckiego *мачум*. Uważa, że forma *mezum* do języka rosyjskiego została zapożyczona z Palestyny i pochodzi od starotureckiej formy *māzgit*²⁵.

Marek Stachowski obecność samogłoski *-i-* lub *-e-* w sylabie drugiej wiąże z różnymi źródłami w językach turkijskich. Jego zdaniem osmańskiemu *-i-* w sylabach innych niż nagłosowa odpowiada w języku tatarskim zredukowane *-ě-*. Za przykład służy tutaj tureckie liturgiczne *mesdžid*, obok tureckich dialektalnych *medžit*, *mečit*, przy tatarskim *māčet*²⁶. Taka etymologia wyjaśnia również warianty powstałe na gruncie rosyjskim. Postacie *мечеть* – *мечитъ* należy zatem powiązać z dwoma różnymi etymonami. Na utrwalenie się w języku formy rodzaju żeńskiego z tematem na spółgłoskę miękką i zanik wariantu w rodzaju męskim mogło mieć wpływ odniesienie do synonimu na gruncie rosyjskim – wyrazu *церковь*.

ага – жага

Jak podaje Leonid Krysin, tytuł *ага* występuje w liczbie mnogiej (*агу*), ale formy przypadków zależnych nie są używane²⁷. W tekstach z XVII wieku wyraz regularnie odmienia się przez przypadki w liczbie pojedynczej, jest traktowany jak rzeczownik męskoosobowy z końcówką *-a*²⁸. Form przypadków zależnych liczby mnogiej w analizowanym materiale nie stwierdzono. Prześledźmy wybrane użycia kontekstowe: *турскои ага привел к цесарю от гсдря своего два турские изрядные аргамаки* [V-K VII, s. 168], *яничанъ ага опять в первые везири учинен* [V-K IV, s. 128]; *дожидаютца Дедеш агу* [V-K VI, s. 325]; *над катаргами велено быти црву конюшему Асанъ агъ а Магмет ага которои в начале у того волнованья зачинишомъ был учинень* [V-K I, s. 78]; *гъхати и самому везиру. и дниченскому агъ туды* [V-K IV, s. 91]; *яничерског агу любит село салтан* [V-K II, s. 108]; *розговоръ учинил с нькоторым турским агою* [V-K VI, s. 521]; *многие агу* [V-K VI, s. 122].

Na kartach *Vesti-Kurantów* odnotowano jeden wariant fonetyczny wyrazu w postaci *жага*, w kontekście: *татарскои посоль Дедеж жага недавно отселе з доволствомъ [от]пущен* [V-K VI, s. 575–576]. Dodanie spółgłoski protetycznej zazwyczaj objaśnia się wpływem dialektów, lecz w roli protez

²⁵ П.Я. Черных: *Историко-этимологический словарь современного русского языка*. Т. 1. Русский язык, Москва 1999, s. 528.

²⁶ M. Stachowski: *Problemy metodologiczne...*, s. 307.

²⁷ Л.П. Крысин: *Толковый словарь иностранных слов*. https://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_fwords/2290/ [dostęp: 1.09.2021].

²⁸ Na marginesie można dodać, że wśród piszących z badanego okresu ogólnie jest obserwowana wyraźna tendencja do odmiany rzeczowników zapożyczonych, w tym wyrazów zaklasyfikowanych do rodzaju męskiego posiadających wygłos samogłoskowy na *-e (-ə)*. Zob. D. Głuszak: *Rzeczowniki zapożyczone...*, s. 261–267.

na gruncie rosyjskim występują takie elementy spółgłoskowe, jak [v], [j], [ʎ]. Nie można wykluczyć, że w tym wypadku mamy do czynienia z zapisem powstałym na podstawie ustnego przekazu informacji i noszącym znamiona „autorskie” XVII-wiecznego pisarza. W kontekście widoczne jest sąsiedztwo poprzedzającego *ж* w wygłosie imienia własnego. Możliwe, że przy zapisie ze słuchu błędnie dodano tę spółgłoskę do nagłosu następnego, nieznanego wyrazu. Warto zaznaczyć, że imię *Дедеш* pojawia się we wcześniejszym tekście, jednak z bezdźwięczną końcową spółgłoską tematu (*дожидаютца Дедеш агу*).

аманат – оманат

Wyraz *аманат*, czyli ‘zakładnik’, był często notowany w zabytkach XVII wieku. Słowo wywodzi się z języków turkijskich. Vasmer podaje: „заимств. из тат., крым.-тат., казах. *amanat* ‘залог, поручение’, тур. *amanät*, араб. происхождения”²⁹. W tekstach *Vesti-Kurantów* odnotowano je w dwóch postaciach: *М члвкъ аманатов* [V-K VI, s. 365]; *нѣкоторых людех во аманаты [...] дать* [V-K VI, s. 541] oraz *в оманаты отданы нѣкоторые пречестные людѣ* [V-K VI, s. 419]. Forma na *о*- mogła powstać na podłożu dialektalnym (być może analogicznie do ros. *атаман* – ukr. *отаман*), choć nie sposób w tym miejscu wykluczyć hiperpoprawności ortograficznej piszącego (użycie *о* zamiast nieakcentowanego *а* jako zabieg przeciwstawny do rosyjskiego akania), co wszakże trudno potwierdzić, opierając się na jednostkowym przykładzie.

беи – бек

Jak podaje Dmitrij Uszakow, tytuł *беи* pochodzi od tureckiego *bey*³⁰. W słowniku Siergieja Ożegowa i Natalii Szwedowej wskazano warianty leksemu, które znajdują poświadczenie w XVII-wiecznych tekstach: „*беи* и *бек* – титул мелких феодальных правителей и должностных лиц в некоторых странах Ближнего и Среднего Востока [...], а также лицо, имеющее этот титул; добавление к имени в знач. господин”³¹. Prześledźmy użycia kontekstowe w *Vesti-Kurantach*: *скаывают что Али беи из Висемборха* [V-K I, s. 21]; *татарскоу енерал Тога беи* [V-K IV, s. 98]; *Сияна бека двор совѣтъмъ расорили* [V-K VI, s. 257]. Jak widać, wyraz w obu wariantach fonetycznych stoi przy imieniu własnym. Tylko w jednym kontekście odnotowano formę występującą samodzielnie: *Турского бека да иных љ члвкъ полонили* [V-K V, s. 70].

²⁹ М. Фасмер: *Этимологический словарь...*, т. 1, s. 75.

³⁰ Д.Н. Ушаков: *Толковый словарь...* <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ushakov/745662#sel=> [dostęp: 7.09.2021].

³¹ С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова: *Толковый словарь русского языка*. <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ogegova/277139> [dostęp: 7.09.2021].

паша – баша – баса

W słowniku Vasmera czytamy: „*паша* ‘высший тур. гражд. и военный чин’, др.-русск. *паша*, также *баша*. Заимств. через тур. *paşa* из ср.-перс. *pātaxšā*, нов.-перс. *pādišāh* ‘падишах, царь’”³². Uszakow wskazuje na perskie pochodzenie wyrazu i zaznacza, że tytuł występuje po imieniu³³. Zdaniem Kryszyna wyraz pochodzi od tureckiego *paşa*³⁴, z kolei w słowniku Aleksieja Michelsona można znaleźć następującą etymologię: „тур. *pascha*, перс. *bascha*, от *basch*, глава. Почетный титул генералов в Турции”³⁵.

Leksem *паша* często pojawia się na łamach *Vesti-Kurantów*. Oto wybrane użycia kontekstowe: *ждат им у города у Гюона покамъсть Ибреим паша* [V-K I, s. 22–23]; *в Цръгороде пашу салтана Ахметя не хотят в царі* [V-K IV, s. 75]; *прислан от пашу Силистровского листъ* [V-K VI, s. 432]; *литовские посланцы поѣхали к везиру к Месмет пашу* [V-K IV, s. 87]; *турскоу салтан писал Кусеин пашу на помоч* [V-K IV, s. 91]; *янычя началному пашу голову отсѣкли* [V-K IV, s. 175]; *салтан указал пашу Египецкому чтоб онъ устерегъ измѣнника арабского пашу* [V-K VI, s. 465]; *от салтана ему пашу помочъ будет* [V-K VI, s. 498]; *турскоу де цар пашу Авриянсково велѣлъ удавит* [V-K II, s. 157]; *выбрали нового везира Меемет пашу* [V-K IV, s. 86]; *ожидают турского пашу из Илирия* [V-K V, s. 61]; *велѣлъ взят пашу из города Туниса* [V-K VI, s. 353]; *убито Мусулман пашу* [V-K VI, s. 96]; *поимано пашу агу Селимъ* [V-K VI, s. 95]; *с арапским пашою крѣпкою союзъ учиниль* [V-K VI, s. 471]; *пашею был* [V-K VI, s. 95]; *султан послал повелѣния къ пашу Египетскому [...] вѣсть пришла что у того пашу съ пашою Египетскимъ съход был воинскоу* [V-K V, s. 100]; *Г пашу турецкие* [V-K VI, s. 503]; *В х пашов туды привезли* [V-K IV, s. 131]; *он мимо иных пашеи совѣту карабелныхъ і всякихъ ратныхъ людеи [...] до основанъ погубить хотѣлъ* [V-K IV, s. 175]; *многихъ пашеи к себѣ прилучил* [V-K VI, s. 364]; *завал к себѣ болшихъ пашеи* [V-K VI, s. 356]; *тѣхъ двухъ присланныхъ пашеи велѣлъ казнить смертью* [V-K VI, s. 517]; *воинские силы [...] розделены различнымъ пашамъ* [V-K VI, s. 345]; *двумъ пашамъ головы отсѣчь* [V-K VI, s. 386]; *африканскимъ пашамъ указ послан* [V-K VI, s. 155].

Z przytoczonych kontekstów wynika, że wyraz w niektórych przypadkach jest dodawany do imienia, w innych zaś – używany jako rzeczownik pospo-

³² М. Фасмер: *Этимологический словарь...*, т. 3, s. 223.

³³ Д.Н. Ушаков: *Толковый словарь...* <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ushakov/922674> [do-step: 7.09.2021].

³⁴ Л.П. Крысин: *Современный словарь иностранных слов*. АСТ-ПРЕСС, Москва 2012, s. 244.

³⁵ А.Д. Михельсон: *Объяснение 25000 иностранных слов, вошедших в употребление в русский язык, с означением их корней*. https://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_fwds/25754 [do-step: 7.09.2021].

lity bez towarzyszących mu nazw własnych. Odnotowano warianty końcówek fleksyjnych w narzędniku lp. (-oj/-ej) oraz w dopełniaczu lm. (-ov/-ev). Takie warianty świadczą o konkurencji końcówek różnych typów deklinacyjnych i można stwierdzić, że są często spotykane w piśmiennictwie badanego okresu. Poza tym leksem odmienia się regularnie w tekstach wiadomości, podobnie jak inne rzeczowniki męskoosobowe z końcówką -a (analogicznie do wyrazów *воевода*, *староста* czy też „obcego” *ага*).

Dwukrotnie odnotowano formę **башиа**: *не ага. только башиа. а называютъ его Гассонъ башиа. приѣхалъ сюды* [V-K IV, s. 132]. O ile postać *пашиа* bliska jest tureckiemu *pascha*, o tyle *башиа* nawiązuje do perskiego *bascha*. W *Vesti-Kurantach* t. V figuruje z kolei wariant **баса**: *Ракоца турков побил баса Буда* [s. 123]; **баса** [s. 128]; *турскоу узаймъ баса Алепонски* [s. 37]; *Усаимъ баса Алепонски* [s. 38]. Na taką postać wyrazu mógł mieć wpływ język holenderski, z którego tłumaczono dokument – jak zaznaczają redaktorzy tomu, w oryginale figuruje zapis *Bassa* [V-K V, s. 123]. Wobec tego ów wariant należałoby chyba wykluczyć z grupy orientalizmów i zaklasyfikować jako germanizm.

Dwie formy wyrazu świadczą o korekcie przeprowadzonej na poziomie rękopisu: *четырем своим пашиам велѣлъ головы постѣчь для того что бутта онѣ против его нѣчто умышлялі. а алгерскоі пашиа ннѣ у торсково цря болшоі и первоі весир* [V-K I, s. 47]. W tym fragmencie *пашиа* napisano nad skreślonym **батса**, a *пашиам* – nad skreślonym **батссам**. Można przypuszczać, że wyraz był obcy piszącemu, dlatego pierwotnie posłużył się on zapisem zbliżonym do transliteracji.

* * *

Zwrócenie się do XVII-wiecznych materiałów źródłowych pozwala prześledzić aktywny proces adaptacji jednostek językowych i ich funkcjonowanie w żywym języku rosyjskim z uwzględnieniem postaci i znaczeń, które wyszły z użycia. Cenna część prowadzenia badań na tekstach polega na możliwości przyjrzenia się ewolucji form wyrazu – w odróżnieniu od badań prowadzonych na podstawie „gotowych” opracowań leksykograficznych, w których zazwyczaj podawany jest rezultat procesu adaptacji, tj. ta postać wyrazu, która zachowała się w języku. Dzięki analizie tekstów kurantów wyróżniono 61 zapożyczeń z języków orientalnych, a wśród nich na szczególną uwagę zasługują warianty poświadczane w rękopisach wiadomości. Różne postacie leksemów służą jako odpowiedź w badaniu zagadnień etymologii (*пашиа* – *башиа* – *баса*) oraz wskazują dokładniejszą chronologię zapożyczeń, wariantywność jest bowiem charakterystyczna przede wszystkim dla wyrazów nowych na określonym etapie rozwoju języka. Na podstawie przeanalizowanego materiału można stwierdzić, że na zachowanie się w języku jednego z wariantów mogły mieć wpływ synonimy danego słowa (*мечеть* – rodzaj żeński – analogicznie do *церковь*). Czasami warianty

występujące w XVII-wiecznych tekstach utrzymały się w języku rosyjskim (*бей* – *бек*, *амбар* – *анбар*, *султан* – w folklorze *салтан*). Na zakończenie warto dodać, że badając teksty źródłowe, niekiedy możemy mieć do czynienia nie z wariantami wyrazu, lecz z formami niepoprawnymi (np. trudne do interpretacji *жага*). Zapisy błędne są związane z kompetencją językową osób pracujących nad tłumaczeniami wiadomości i mogą wynikać z nieznamomości niektórych leksemów, co znowu może świadczyć o ich niedawnym pojawieniu się w języku.

Bibliografia

Źródła

- Вести-Куранты 1600–1639 гг.* Ред. С.И. Котков, издание подготовили: Н.И. Тарабасова, В.Г. Демьянов, А.И. Сумкина. Издательство „Наука”, Москва 1972.
- Вести-Куранты 1642–1644 гг.* Ред. С.И. Котков, изд. подгот.: Н.И. Тарабасова, В.Г. Демьянов, А.И. Сумкина. Издательство „Наука”, Москва 1976.
- Вести-Куранты 1645–1646, 1648 гг.* Ред. С.И. Котков, изд. подгот.: Н.И. Тарабасова, В.Г. Демьянов. Издательство „Наука”, Москва 1980.
- Вести-Куранты 1648–1650 гг.* Ред. С.И. Котков, изд. подгот. В.Г. Демьянов, Р.В. Бахтурина. Издательство „Наука”, Москва 1983.
- Вести-Куранты 1651–1652 гг., 1654–1656 гг., 1658–1660 гг.* Ред. В.П. Вомперский, изд. подгот. В.Г. Демьянов. Издательство „Наука”, Москва 1996.
- Вести-Куранты 1656 г., 1660–1662 гг., 1664–1670 гг.* Ред. А.М. Молдован, И. Майер, изд. подгот. В.Г. Демьянов. Рукописные памятники Древней Руси, Москва 2009.
- Вести-Куранты 1671–1672 гг.* Ред. В.Б. Крысько, И. Майер, подгот. текстов, исследования, комментарии, указатели И. Майер, С.М. Шамина, А.В. Кузнецовой, И.А. Корнилаевой, В.Б. Крысько при участии Е.В. Амановой. Азбуковник, Москва 2017.

Literatura

- Fałowski A.: *Wyrazy tureckie w języku rosyjskim XVI–XVII wieku*. W: *Studia linguistica in honorem Stanisłai Stachowski*. Red. E. Mańczak-Wohlfeld. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2000, s. 53–60.

- Głuszak D.: *Rzeczowniki zapożyczone w języku „Vesti-Kurantów” z lat 1600–1670*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2020.
- Гилазетдинова Г.Х.: *Грамматические варианты восточных заимствований в русском языке XV–XVII вв.* W: *Академик А.А. Шахматов: жизнь, творчество, научное наследие (к 150-летию со дня рождения)*. Ред. О.Н. Крылова, М.Н. Приемышева. Нестор-История, Санкт-Петербург 2015, s. 453–462.
- Горшков А.И.: *История русского литературного языка*. Издательство „Высшая школа”, Москва 1969.
- Гуськов А.Г.: *Рецензия на издание Вести-Куранты 1671–1672 гг.* „Российская история” 2018, № 6, s. 169–171.
- Крысин Л.П.: *Современный словарь иностранных слов*. АСТ-ПРЕСС, Москва 2012.
- Крысин Л.П.: *Толковый словарь иностранных слов*. https://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_fwords/2290/ [dostęp: 1.09.2021].
- Maier I.: *Известия о чудотворных источниках в русском переводе (1646 г.): вновь найденные оригиналы к Вестям-Курантам*. „Slovo. Journal of Slavic Languages, Literatures and Cultures” 2017, vol. 58, s. 7–38.
- Мещерский Н.А.: *История русского литературного языка*. Издательство Ленинградского университета, Ленинград 1981.
- Михельсон А.Д.: *Объяснение 25000 иностранных слов, вошедших в употребление в русский язык, с означением их корней*. https://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_fwords/25754 [dostęp: 7.09.2021].
- Ожегов С.И., Шведова Н.Ю.: *Толковый словарь русского языка*. <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ogegova/277139> [dostęp: 7.09.2021].
- Словарь обиходного русского языка Московской Руси XVI–XVII вв.* Вып. 1–5, Ред. О.С. Мжельская. Наука, Санкт-Петербург 2003–2012; вып. 6–9, Ред. Е.В. Генералова, О.В. Васильева. Наука, Санкт-Петербург 2014–2020.
- Словарь русского языка XI–XVII вв.* Ред. Р.И. Аванесов и др. Наука, Москва 1975.
- Stachowski M.: *Problemy metodologiczne z badaniem orientalizmów w języku polskim*. „Studia Językoznawcze. Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny” 2018, t. 17, s. 303–314. <https://doi.org/10.18276/sj.2018.17-19>.
- Ушаков Д.Н.: *Толковый словарь русского языка*. <https://dic.academic.ru/dic.nsf/usakov/788462> [dostęp: 8.09.2021].
- Фасмер М.: *Этимологический словарь русского языка*. Т. 1–4. Прогресс, Москва 1986.
- Черных П.Я.: *Историко-этимологический словарь современного русского языка*. Т. 1–2. Русский язык, Москва 1999.
- Шамин С.М.: *Куранты XVII столетия: Европейская пресса в России и возникновение русской периодической печати*. Альянс-Архео, Москва–С.-Петербург 2011.

Dorota Głuszak

Orientalisms in the language of 17th century Russian *kuranty*

Summary

The article is dedicated to loanwords from Eastern languages in the texts of Russian *kuranty* of the 17th century. The material analysed was excerpted from seven published volumes of *Vesti-Kuranty* from the years 1600–1672. The investigation is carried out with particular emphasis on the variants of words loaned into the Russian language. This is due to the fact that variant forms of words of foreign origin may point to a different etymology and offer a way for a more precise chronology of the process of lexical borrowing.

Key words: orientalisms, loanwords, opinion journalism of 17th century, *Vesti-Kuranty*

Дорота Глушак

Ориентализмы в языке русских курантов XVII века

Резюме

Настоящая статья посвящена заимствованиям из восточных языков в текстах русских *курантов* XVII века. Материал, являющийся предметом анализа, извлечен из семи опубликованных томов *Вестей-Курантов* 1600–1672 гг. Исследование, в основном, направлено на выявление вариантов слов, заимствованных в русский язык. Вариантность иноязычных слов может свидетельствовать о разной этимологии и более точно указывать на время заимствования.

Ключевые слова: ориентализмы, заимствования, публицистика XVII века, *Вести-Куранты*

Jarosław Karzarnowicz

Uniwersytet w Białymstoku

 <https://orcid.org/0000-0002-1288-3133>

Akta sądów ziemskich Grodna i Brześcia z XV–XVII wieku jako źródło badań językoznawczych

Akta sądów ziemskich Wielkiego Księstwa Litewskiego (WKL), obok trzech Statutów litewskich, mogą być ciekawym źródłem danych nie tylko językoznawczych, lecz także historycznych, obyczajowych, geograficznych i oczywiście służą poznaniu prawa cywilnego tego państwa. Są również m.in. świadectwem związanym z dziejami prawosławia na owych terenach i z okolicznościami podpisania unii kościelnej, a ponadto – cennym dokumentem odzwierciedlającym stan polskiego i ruskiego języka prawniczego i sądowego WKL. Cechuje je bezosobowość komunikacji, formalność, bezstronność, jednolitość i sztapowość oraz całkowity brak emocjonalności.

Wielkie Księstwo Litewskie było państwem wieloetnicznym i wielojęzycznym. Przeszło dwie trzecie terytorium stanowiły ziemie ruskie z ludnością wschodniosłowiańską i wyznaniem prawosławnym. Językiem urzędowym był język ruski, zwany też starobiałoruskim lub zachodnioruskim, a w polskiej literaturze często określanej jako „prosta ruska mowa”. W tym języku sporządzano akty prawne, Statuty litewskie zostały napisane po rusku, wreszcie był on oficjalnym językiem korespondencji państwowej i urzędowej – wszystkie postanowienia królewskie dotyczące ziem i ludności Wielkiego Księstwa musiały zostać przetłumaczone na język ruski. W 1696 roku oficjalnym językiem WKL stał się język polski, a białoruskiemu przyznano status języka pomocniczego.

W wyniku reformy sądownictwa w państwie w latach 1565–1566 utworzono trzystopniowy system sądowniczy. Najwyższym organem owej władzy był odtąd

Trybunał Wielkiego Księstwa Litewskiego, w dużych miastach powiatowych i wojewódzkich miały swoje siedziby sądy grodzkie, którym powierzono rozpatrywanie spraw karnych i cywilnych oraz sporządzanie aktów notarialnych, a najniższą rangę w systemie nadano tzw. sądom ziemskim, w których kompetencji leżało rozpatrywanie spraw cywilnych, sporządzanie aktów notarialnych i prowadzenie ich rejestru¹.

Przedmiot analizy w niniejszym opracowaniu stanowią różnego rodzaju dokumenty notarialne – zapisy i nadania na rzecz Cerkwi prawosławnej na ziemiach Grodzieńszczyzny i powiatu brzeskiego pochodzące z XV–XVII wieku². W zdecydowanej większości pisane są one po rusku, czasem po polsku, bardzo sporadycznie po łacinie. Ich autorami byli urzędnicy sądowi, którzy pod dyktando darczyńcy zapisywali treść aktu notarialnego lub tylko potwierdzali już istniejące nadania, sporządzone wcześniej np. przez królów. Urzędnicy sądowi nie zawsze posługiwali się językiem ruskim, z biegiem czasu także sami darczyńcy zapominali język przodków, dlatego niekiedy w dokumentach pisanych po polsku spotkać można dopisek *po rusku do akt zeznał*.

Wszystkie dokumenty mają przejrzystą i jasną strukturę. Składają się z trzech głównych części, które z kolei są złożone z kilku niezależnych aktów komunikacji, wobec czego poświadczają istnienie tzw. narracji sądowej³. W części wstępnej podawano czas i miejsce (*datum*), potem określenia osób urzędowych biorących udział w sporządzeniu aktu (zwykle trzy osoby, intytucja), dalej znajduje się przedstawienie sprawy petenta, w części zasadniczej następuje jej opis w imieniu petenta, na zakończenie – jego prośba o wpisanie do akt sądowych, po niej dyspozycja urzędnika co do wpisu oraz tzw. aktykacja, czyli wpisanie aktu do ksiąg sądowych, czego dowodem są podpisy uczestników i przybita pieczęć sądowna. Sądy zbierały się trzy razy w roku, na tzw. rokach sądowych – wiosną, jesienią i zimą. Terminy zależały od świąt kościelnych według kalendarza rzymskokatolickiego, a zatem pierwsze sesje odbywały się w styczniu (w okolicy święta Trzech Króli), później wiosną (w okolicy święta Trójcy Świętej) i jesienią (z okazji św. Michała Archanioła). Gwoli przykładu: *на роках судовых земских о Трех Крoлях (Святей Троице, Святем Михале) святе римском припалых (datum), перед нами врадниками судовыми земским* (tutaj imiona i nazwiska oraz tytuły i pełnione funkcje), dalej następują

¹ A. Zakrzewski: *O kulturze prawnej Wielkiego Księstwa Litewskiego*. W: *Kultura i języki Wielkiego Księstwa Litewskiego*. Red. M.T. Lizisowa. Collegium Columbinum, Kraków 2005, s. 33–63.

² *Акты Виленской археографической комиссии в 39 томах*. Издательство А.К. Киркора, Вильна 1865–1915. Akta dotyczące obszaru Grodna i Brześćcia stanowią tomy 1 i 2 zbioru, wydane w latach 1865–1867.

³ В.В. Полішук: *Луцька замкова книга 1560–1561 рр. як історичне джерело з істрії Волинської землі у складі Великої князівства литовського, руського і жемайтійського*. W: *Луцька замкова книга 1560–1561 рр.* Підготували до видання В.М. Мойсієнко, В.В. Полішук. Національна Академія Наук України, Луцьк 2013, s. 9–63.

prezentacja petenta i jego sprawu: *оповедал и покладал сей лист, opis sprawy, deklaracja woli petenta dotycząca wpisania do ksiąg ziemskich, a także decyzja o wpisaniu do akt sądowych z aktykacją: писан в (gdzie?) в року Божого Нароженя/от Божого нароження/от нароження Сына Божого, подписи суть подписаны сими словы. котрый же тот лист до книг земских есть уписан* (aktykacja).

Prawo państwowe podlegało prawu bożemu, zatem w zapisach nie brak odwołań do Trójcy Świętej (*W imię Ojca i Syna, i Świętego Ducha. Amen; Во славу и честь Всесвятых и Нераздельных Троицы*), czynności prawne podyktowane były owym wyższym prawem, np. *ко послузе пану Богу творителови моему, перед маестатом милого Бога. ку помноженю хвалы божое, Із на свіcie ni masz nic pewnieyszego nad śmierć, а czas jey jest niewiadomy, przeto ia [...]* (i dalej prezentacja sprawy). Prawa obywatelskie istniały tylko w odniesieniu do praw bożych: *а кды даст Бог детям нашим*, a prezentacja sprawy często była obwarowana sankcjami religijnymi czy boskimi: *на таковых будет клятва Святых Отец а судя им будет Бог на Страшном Судищи Христове, таков мает судитися з нами в Страшное второе пришествие Господне*.

Teksty pochodzące z Grodna i Brześcia znacznie różnią się między sobą w zakresie zarówno samego języka, jak i jego poszczególnych cech. Po pierwsze, akta sądowe Grodna w zasadzie cały czas pisane są po rusku, przy czym język niekiedy jest bardzo uproszczony – można odnieść wrażenie, że to po prostu polski tekst, w którym zamieniono alfabet łaciński na cyrylicę i przeprowadzono kilka podstawowych białoruskich procesów fonetycznych. Mówiąc inaczej: to zapisany cyrylicą miejscowy język, powstały przez nałożenie się polskiego superstratu na wschodniosłowiański substrat⁴. Język akt z tego rejonu nie zawiera form wariantywnych, większość zjawisk językowych jest bezwyjątkowa i powszechna. Z kolei dokumenty powstałe w Brześciu są o wiele bardziej wariantywne, zjawiska językowe w nich odbite nie mają charakteru bezwyjątkowego, stylistycznie teksty te ciążą ku ruskiej cerkiewszczyźnie. W XVII wieku już właściwie powszechnie w sądownictwie brzeskim używano języka polskiego⁵.

⁴ J. Gordziejew: *W kwestii języka osiemnastowiecznych ksiąg miejskich grodzieńskich*. W: *Kultura i języki Wielkiego Księstwa Litewskiego...*, s. 125–133. W odniesieniu do języka tzw. Kodeksu Olszewskiego, czyli polskiego tłumaczenia I Statutu litewskiego, M. Lizisowa wyraziła opinię, że ówczesna polszczyzna w WKL była tworem, w którym po prostu zamieniono alfabet cyrylicy na łaciński i przeprowadzono kilka polskich procesów fonetycznych. Zob. M.T. Lizisowa: *Język Kodeksu Olszewskiego (1550). Z recepcji staropolskiego języka prawnosądowego w Wielkim Księstwie Litewskim w szesnastym wieku*. Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2000, s. 6.

⁵ Grodno od zawsze było miastem polietnicznym i wielokulturowym, można by powiedzieć – kosmopolitycznym. Brześć natomiast był postrzegany jako miasto ruskie należące do Rusi Halickiej, mekka prawosławia Wielkiego Księstwa Litewskiego, siedziba biskupstwa i wielu bractw cerkiewnych, miejsce odbywania synodów kościelnych. Tu przez wiele lat żył i działał

Analiza materiału językowego

Jak wspomniano, akta sądów ziemskich Wielkiego Księstwa Litewskiego prezentują stan miejscowego języka, powstałego przez nałożenie się elementów języka polskiego na wschodniosłowiańskie podłoże. Dominują w nim zjawiska fonetyczne typowe dla gwar zachodniobiałoruskich i północno-zachodnio-ukraińskich. Przykłady zostały podane w pisowni uwspółcześnionej, wszystkie są licznie poświadczane, stąd odstępuję od ich dokładnej lokalizacji. Wyjątkowo wtedy, kiedy chcę zwrócić uwagę na konkretny zapis, wskazuję jego lokalizację w postaci „AG (lub AB) 1609”, co należy czytać jako: akta sądu ziemskiego Grodna (AG) / Brześcia (AB) i rok wpisania do ksiąg (powstania dokumentu).

Procesy fonetyczne najliczniej odnotowane w dokumentach sądowych Grodna i Brześcia to:

- [T'aT' > T'eT], czyli przejście [a] różnego pochodzenia (etymologicznego bądź z [e], a < *a, a < *e) w położeniu między dwiema spółgłoskami miękkimi w e – typowa dialektalna cecha zachodniobiałoruska i północnoukraińska, m.in. na Wołyniu⁶. Proces ten obejmował wyrazy nie tylko rodzime, lecz także zapożyczone, np.: *ziemienin* (w tekście pisanym po polsku), *земенин*, *тысеча*, *десетина*, *бачечи*, *прыклад людзей*, *памеь несмертельна*, *чынечы досыць* ‘zadośćuczynić’, *помнечы на [...] добрый живот*, *свещенник*, *светое памети*, *кнежна ей милость*, *кнежны*, *сумма пенезей*, *петнадцать моргов*, *с присегою*, *месец*, *стоечы*, *светый*, *светого*, *swieszczennik*, *swieszczennicy*, *светобливыи*, *оферовалисьмо*, *офера*, *осветчене*, *меновите з млыны и езы рыбными* (por. pol. *jaz*)⁷. Zjawisko zostało odnotowane w dokumentach obu sądów ziemskich; zapis w aktach grodzieńskich jest bezwyjątkowy, w aktach z Brześcia – również w postaci wariantywnej: *памеь*, *пенязи*, *земянин воеводства*.

bardzo zasłużony dla wyznania prawosławnego tych terenów Ławrientij Zizanij – autor znanej gramatyki ruskiej i słownika słowiańsko-ruskiego. Nieprzypadkowo też właśnie tutaj podpisano akt unii brzeskiej w 1596 roku.

⁶ В.Н. Мойсієнко: *Луцька замкова книга 1560–1561 рр. як відображення офіційної руської мови ВКЛ середини XVI ст. у її північноукраїнському варіанті*. W: *Луцька замкова книга 1560–1561 рр.* Підготували до видання В.М. Мойсієнко, В.В. Поліщук. Національна Академія Наук України, Луцьк 2013, s. 64–143.

⁷ *Jaz* według *Słownika języka polskiego PWN* to zapora na rzece stosowana w celu spiętrzenia wody, według słownika Doroszewskiego – rodzaj plecienki do połowu ryb rozstawianej w rzece, dokładnie to samo znaczenie wyraz ma w języku białoruskim (I. Насовіч: *Слоўнік беларускай мовы*. Издательство Императорской Академии Наук, Санкт-Петербург 1870. <https://belarus.github.io/Slouniki-Nasovic/index.html> [dostęp: 22.11.2021]. Borys Hrinchenko odnotował ten wyraz także w gwarach północno-zachodnio-ukraińskich (http://hrinchenko.com/slovar/znachenie-slova/67019-jaz.html#show_point [dostęp: 22.11.2021]).

- Pomieszanie dźwięków i liter [ɐ] i [y] wskutek białoruskiego przejścia spółgłoski dwuwargowej [ɐ] w *u* niezgłoskotwórcze: *врад, врадник, увесь* (por. *весь*), *на врочицах, вмоцнили* (por. pol. *umocnili*), *у Володимери, был уписан* (por. *вписать*), *у книги уписать, купить в наместника* ‘у наместника’, *втисков не чынити* (por. *uciski*); w taki sposób powstała nazwa dnia tygodnia *волторок* ‘wtorek, вторник’ (< воуторок < вовторок), *з волторка на середу, пожытков вживати, увиол, у держане, вжо, ужо, купил в Сенка, у Волоса, в Кондрата, дал моц у суд, ставиши у суду, писан у Волексичах*. Omówione zjawisko jest typowe dla gwar zachodnich Słowiańszczyzny Wschodniej i związane z zanikaniem *jeru* w pozycji słabej.
- Pojedynczymi przykładami są w aktach zaświadczone mniej typowe procesy fonetyczne, np. przejście dawnego psł. *ě, ѣ > i*: *смотрити, непоколиблими, посмотривши, в собори, житильство, в сторони, поведил* < **provědēti*; jest to dzisiaj charakterystyczna cecha ukraińska, ale w XV–XVI wieku nie była jeszcze często spotykana w dialektach północno-zachodnio-ukraińskich⁸. Zapisy pochodzą z akt sądowych brzeskich, w związku z czym wyjaśnić je można wpływem gwar ukraińskich. Jednocześnie należy zauważyć, że język ruski Wielkiego Księstwa Litewskiego miał charakter ponaddialektalny, z substratem białoruskim i ukraińskim.
- Ze względu na to, że psł. [g] > błrus., ukr. [h], w aktach obu sądów ziemskich dość powszechne jest w zapożyczeniach polskich, w których występuje *g*, ortograficzne oznaczenie głoski [g] połączeniem *кг*: *кгрунты, моркгов, цекгельня, квалтом, выпис с книг кгородских, паркгамен, кгда, кданський* ‘gdański’. W wyrazach rodzimych *z* występuje pospolicie z wartością fonetyczną [h], o czym świadczą zapisy polskie.
- Powszechne jest zjawisko stwardnienia spółgłosek, najczęściej dotyczy ono [r] i tzw. spółgłosek *шипящих*: [ш], [ж], [ч] i [ц]. Ortograficznie oznacza się to pisownią *ы* po wymienionych spółgłoskach: *будучы, хотячы, иных* (ale jednocześnie: *наших и наших*), *ужывши, поровнявши законы межы собою, списавши и доложивши, не нарушаючы, не збиваючы позову, всказавши, недопускаючы, рымского, монастыра, монастыру, вслышитъ, врад, урад, урадник*, często występująca *врадник* ‘urząd, urzędnik’ (tylko raz, w dokumencie z 1635 roku, w aktach sądowych brzeskich, zapis *врядник*), *до реки Свислочи, отмеривши по части, врочище Курьоловское, на местцы судовом, писар* (psł. formant *-арь* wymuszałyby typ deklinacyjny miękkiej, niemniej w tekstach obu sądów poświadczona jest fleksja twar-dotematowa – zawsze formy *писар, писара, писаром, перед нами писаром*), *пры месце*

⁸ *Акти Житомирського гродського уряду 1590–1635*. Підготував до видання В.Н. Мойсієнко, Національна Академія Наук України, Житомир 2004; В.Н. Мойсієнко: *Луцька замкова книга 1560–1561 рр. як відображення офіційної руської мови ВКЛ середини XVI ст. у її північноукраїнському варіанті*. W: *Луцька замкова книга...*, s. 71–72.

Городенском, крылошане, листы продков наших, архимандрит, хотечи, прыятель, прыятелеви.

- Wyjątkowy charakter mają odnotowane tylko w aktach grodzieńskich pojedyncze ślady fonetyki polskiej. Jeden raz poświadczony został zapisany cyrylicą wyraz *звирхность* ‘zwierzchność’ (AG 1589) ze staropolską realizacją psł. sonantu miękkiego *r’* > *ir* > *irz*, w którym dodatkowo zaszła zachodnioruska dyspalatalizacja [r]. Kilka poświadczeń ma mazowiecka realizacja ogólnopolskiego *chw* > *f*: *фала божья, фалы божое* ‘chwała boża’, ale też *хвалы божоей* (AG 1585), imię męskie *Ян Боуфал, Боуфал* < pol. *Boguchwał, i na fałę Panu Bogu i odpuszczenie grzechow*, ale też odwrotnie *f* > *chw* w imieniu jednego z mieszczan grodzieńskich *Хведко Яцкович* (AG 1634; zapewne *Федко Яцкович*), *на соймах уфаленых* (AB 1632). Dzisiejsza miejscowość *Choroszcz* położona kilka kilometrów od Białegostoku jest w dokumentach odnotowana jako *Хороуц, Хвороуц, Фороуц, до Хвороуци, грани стороны Хворосцкое*. Zapis *xv* > *φ* wyjaśniamy prosto, trudniej wyjaśnić *xv* w nazwie miejscowości. Być może forma ta powstała wtórnie przez skojarzenie z nazwą wsi położonej w pobliżu, *Хвосты*⁹.
- Dobrze poświadczona jest palatalna wymowa [l’], [w’] w polszczyźnie tego okresu. Zarówno w wyrazach polskich, jak i wyrazach obcych w dokumentach pisanych po rusku oraz po polsku odnajdziemy częste połączenia *lia, lie, liu, ля, ле, лю*: *плиа* (AG 1633), *Алиександра прзодка нашего, кролие polskich* (AG 1633), *в miescie naszym liezące, przinadlieżносциами naszymi, апеляция, винник з Podolia* (AG 1634), *виеляки, pierwiey* (AB 1609), *в sieлие Ноловом купiong* (AB 1609), *gruntu we wszystkich trzech poliach, в teyże cerkwi Калиецзкiей* (AB 1613), *купиль пляць*. Jednocześnie zwraca uwagę proces dyspalatalizacji pozostałych spółgłosek: *cerkiew Kobylanska, do cerkwi Kobylanskiej, biskup Smolenski, starosta Kobrynski, swiadczę w imię Panskie, rzecz świętobliwa, po smierci moyey*.
- Ponadto należy wspomnieć o takich powszechnych zjawiskach, jak: pełnogłos, np. *король, городенский, берестейский, волока*; klasyczny wschodniosłowiański rozwój nosówek (*a* > *u*, *e* > ‘*a*, *ja*) i psł. grup **tj, *dj, *stj, *zdj* > *ч, ж*; bezwyjątkowy wschodniosłowiański rozwój dawnych samogłosek jerowych (*ь* > *e*, *ѣ* > *o*: *щадок, потомок* < *сьчадькъ, *потомькъ*¹⁰). Sporadycznie można odnotować ślady drugiej palatalizacji prasłowiańskiej:

⁹ Prawdopodobnie dzisiejsza dzielnica Białegostoku – Fasty. Miejscowość ta, podobnie jak Choroszcz, znajdowała się w dobrach monasteru w Supraślu, założonego przez Chodkiewiczów i do nich należącego.

¹⁰ W tej postaci wyraz nie został nigdy zapisany, ale jego ruska postać wskazuje, że właśnie taką pierwotną wersję fonetyczną możemy zrekonstruować (w polszczyźnie jer powinien dać *e*, dlatego *potomek*).

*Боже помози, по дорозе, лержачиу при дорозе*¹¹, *ку тои волоцэ*. Zaledwie dwa razy napotkamy zapisy akania: w nazwie miejscowej *Любавичи* (AG 1613) oraz *манастырь* (AG 1612), najczęściej jednak w postaci cerkiewnosłowiańskiej *монастырь*.

W zakresie form fleksyjnych przedstawiane tu zabytki nie wyróżniają się specjalnie. Zauważona dyspalatalizacja spółgłosek pociągnęła za sobą konieczność dostosowania paradygmatów fleksyjnych do tego zjawiska, stąd przeważa paradygmat twar-dotematowy. W użyciu są końcówki rodzime, dość rzadko – zapożyczone z polszczyzny: *писар – писара – писаром, подсудок – подсудком, судья – судьею, зо всіми кгрунтами оромыми и неоромыми, з огороды, з сады, гаи и сеножатьми, з болоты и попасми, кролей/королей польских, богомолец – богомольцу, слуга – слузе, секретар – секретаром*.

Miejscownik liczby mnogiej rodzaju męskiego przybiera końcówkę *-ex*: *в кгрунтех, в обыходех*; rzeczownik *роки* (*судовые*) – tylko *-ox* w stałym, szablonowym wyrażeniu *на рокох судовых*. Rzeczowniki żeńskie przybierają regularną końcówkę *-ax*: *в межах, в границах*. Obie końcówki występują równoległe w staropolszczyźnie i w języku ruskim, zatem trudno wyrokować o ich proveniencji. Celownik liczby mnogiej pozostaje pod wpływem polszczyzny, tj. rzeczowniki żeńskie mają regularną końcówkę *-am*, męskie zaś – *-om/-am*: *речам, артыкулам, воеводам, паном, старостом, потомком, щадком его*. Rzeczowniki *пан, староста, потомок* są polskimi pożyczkami, więc mogą przyjmować polskie formy fleksyjne, jak to się dzieje także w innych przykładach: *з власностями и нележностями, з именем связанными, водлуг декрету, водле статуту*. Rzeczownik *суд* w odmianie w liczbie pojedynczej cechuje daleko posunięty synkretyzm form: M. *суд*, D. *суду*, C. *суду*, B. *суд*, N. nieodnotowany, Msc. *суду*. Wydaje się, że może on mieć źródło we fleksji polskiej: D. *хотечы суду и права, з суду головного трибунального* (por. pol. *żądając sądu*) – najprawdopodobniej stanowi relikw dawnej deklinacji II *й*-tematowej (*сын, дом*), a jako rzeczownik bardzo często używany w analizowanej grupie tekstów zapewne rzadziej ulegał wpływom innych deklinacji.

W zabytkach można dość powszechnie obserwować zjawisko zapożyczenia gotowej konstrukcji gramatycznej z języka polskiego, np. w sztamowym określeniu miejsca *на местцу, в местцу, в месцу* – typowo polską postać rzeczownika w miejscowniku z przyimkiem. Z kolei w niektórych tekstach pisanych po polsku miejscowość Zabłudów¹² przybiera w tymże przypadku

¹¹ Zapisy występują w aktach sądowych pod rokiem 1613 i 1614 (w tym drugim zostały wpiślane do ksiąg sądowych), ale pochodzą z lat 1513 i 1514.

¹² Dzisiaj miasteczko w powiecie białostockim, ok. 20 km na południowy wschód od stolicy powiatu i województwa. Założone przez Chodkiewiczów, zasłynęło w historii tym, że jego parafia prawosławna i mieszkańcy nigdy nie przystąpili do unii z Kościołem rzymskim. W tym właśnie kontekście Zabłudów jest wspomniany w omawianych tu dokumentach sądowych z Grodna.

gramatycznym postać w *Zabludowiu* (AG 1609, 1612). To typowa polska końcówka dla rzeczowników dzierżawczych z tematami zakończonymi na miękką spółgłoskę wargową (por. dzisiejsze w *Radomiu*, w *Jarosławiu*). Mimo że nazwa owego miasta nie jest nazwą dzierżawczą, taką formę miejscownika ma w polszczyźnie tego okresu i dlatego w tekstach pisanych po rusku występuje postać *в Заблудовію*¹³ (AG 1612). Zapożyczony rzeczownik *пани* urabia dopełniacz liczby pojedynczej przez dodanie końcówki *-ej* przejętej z odmiany zaimków (por. *та пани – tej пани, та пани – той паніей*), np. *пани Якубова Пацова, паней Якубовой Пацовой*.

Formy koniugacyjne czasownika reprezentują 1. i 3. osoba liczby pojedynczej czasu przeszłego: *его милость пан [...] купил, пани матка меть рачила*. W tekstach akt sądowych grodzieńskich czasowniki takie przybierają regularne formy wschodniosłowiańskie, w 1. osobie może się sporadycznie zachować słowo posiłkowe, w 3. osobie na pewno jest opuszczone: *чинилъ есмь дель; niekiedy czasowniki mogą przyjąć postać polską z fonetyką ruską lub polską: воеводамъ розделиломъ* (AG 1586), *збудовалемъ церковь* (AB 1609), *мовилъ нам подскарбии нашъ* (1596), *оповедалъ и покладалъ тот листъ, продалъ за сумму, добровольне устне визналъ, надавъ и фундовакль, церковь збудовала надала на вечные часы*. Jeden raz odnotowano formę czasu zaprzęzłego, złożoną z formy czasu przeszłego słowa posiłkowego *быть* i czasu przeszłego właściwego czasownika: *было зосталося*. W aktach sądowych brzeskich czasowniki w 3. osobie czasu przeszłego niekiedy przybierają regularne formy ruskie: *покладали привилеи короля, злецилъ и далъ моцъ, доносили до насъ просьбы, поведилъ передъ нами, просилъ насъ, королевская милость рачилъ ствердити, у брата купилъ монастырь*; w 1. osobie liczby mnogiej bywa używana forma *есмо* w charakterze słowa posiłkowego: *велели есмо, казали есмо, розказали есмо вписать, руками подписали есмо, уписати есмо велели*; zdarza się, że forma uległa kontrakcji: *нарадилисьмо се с собою, оферовалисьмо то, воззвалисьмо до тоє справы*¹⁴. W czasie terażniejszym w 1. osobie liczby pojedynczej końcówka *-ю* występuje powszechnie, nawet w czasownikach zapożyczonych z polszczyzny: *чиню явно, визнаваю сам по себе, подтвержаю и змоцняю на вечные часы, надаю на тую церковь, доношу, ознаймую и утвержаю, записую*; w 1. osobie liczby mnogiej: *которое то писмо даемъ, оповедаемо и жалосне протестуемо, естесьмо послани* (AB 1624, 1632). Formy takie są dziś znamienne dla ukraińskiego języka literackiego.

¹³ K. Dejna: *Elementy polskie w gwarach zachodnioukraińskich*. W: *Język polski dawnych Kresów Wschodnich*. T. 1: *Studia i materiały*. Red. J. Rieger. Wydawnictwo Naukowe „Semper”, Warszawa 1996, s. 305–311.

¹⁴ Bardzo podobny stan odnotował Mojsijenko w aktach sądowych z Łucka z XVI wieku – zob. В.Н. Мойсієнко: *Луцька замкова книга 1560–1561 рр. як відображення офіційної руської мови ВКЛ середини XVI ст. у її північноукраїнському варіанті*. W: *Луцька замкова книга 1560–1561 рр.*, s. 105–106.

Cechę charakterystyczną zabytków stanowi bogactwo form imiesłowów czynnych czasu teraźniejszego i przeszłego. Podobne zjawisko opisał dla ksiąg żytomierskich i łuckich Viktor Mojsijenko, co pośrednio wskazuje, że jest to cecha języka ruskiego WKL oraz – jak zauważają badacze – polszczyzny kresowej: *будучимъ по немъ священникомъ, до Буга належачими, въ повете берестейскомъ лежачих, просячы [...] абы до книгъ былъ уписан, до книги вписуючы, постановившисе очевисто, самъ особою своєю зробивши, заставши дворника, руки завезавши, показуючы першое позыванье, а выведши о показвши, мы [...] прислухавшисе жалобы и бачечы, ижь [...], въ целости заховываючи, не нарушаючи, того постерегаючи, всякихъ пожитковъ оттоль приходячих, будучи повинен, биючи намъ чоломъ, бачечы речъ быти слушную, зезволившисе, и уваженьемъ моимъ справуючы, печатью запечатовавши и рукою подписавши, уписуючы писмомъ польскимъ, справивши водле права, уступивши, чынечы просьбе ихъ досыть, фундушъ принявши, придавши еще на то и самъ дворецъ имѣния своего, передъ насъ принесши и его визнавши, лежачомъ у повете городенскомъ, укгрунтовавши при топи церкви, ни в чомъ не нарушаючи, от церкви отделяючи, ку тои волоцѣ належачыми, священнику мешкающому при церкви, уписуючы до книгъ слово въ слово так се в собе маеть, огледавши и выслухавши мы до книгъ уписати велели есмо, идучыи з Берестовицы, учынивши его во всемъ скончавши даль есми, печатми запечатотвавши. нарушаючи, не могучы далеи имъ шафовати, маючи я пры собе, будучы в зуполномъ здорови и розуме, посмотривши в правила и обмовивши в собори. Formy imiesłowowe na -(в)ши/шы, zastępujące zdanie okolicznikowe, pojawiają się w znaczeniu czasu zaprzęzłego i nazywają czynność zakończoną, mającą miejsce dawno temu albo po prostu uprzednią w stosunku do innej czynności w zdaniu. Najczęściej jednak wyrażają stan, którego sprawcą jest subiekt czynności (podmiot) i który trwa do chwili obecnej (tzw. nowe perfectum, upowszechnione pod wpływem języka litewskiego)¹⁵.*

Leksyka akt sądowych grodzieńskich i brzeskich okazuje się bardzo bogata. Można w niej wydzielić kilka grup semantycznych, a mianowicie leksykę społeczno-bytową, konfesyjną i prawno-urzędową. W grupie pierwszej odnotujemy: *болота* (lm.), *багно*, *волока*, *дорога*, *земля* ‘grunty’, *кгрунты*, *огород*, *пашня*, *гумнице*, *заросля*, *мливо*. (Ten ostatni to wyraz o ciekawym znaczeniu:

¹⁵ Zob. H. Szwejkowska: *Imiesłów czynny przeszły na „-szy”*. W: *Język polski dawnych Kresów Wschodnich*. T. 1: *Studia i materiały...*, s. 57–60; И.Э. Адамовичюте, В.Н. Чекман: *Грамматические литуанизмы в польских периферийных говорах белорусско – литовского пограничья*. W: *Studia nad polszczyzną kresową*. T. 3. Red. J. Rieger, W. Werenicz. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1984, s. 12–21; И.Э. Адамовичюте, В. Чекмонас: *Образование и морфологический статус форм на «-(f)szy» в «польщизне виленской»*. W: *Studia nad polszczyzną kresową*. T. 6. Red. J. Rieger. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1991, s. 85–95.

zdefiniowany w *Słowniku staropolskim* jako ‘produkt mielenia, ziarno z otrębami’, w aktach sądowych występuje w kontekście nadania *młyna z mliwem*. Słownik starobiałoruski Nasowicza notuje znaczenie ‘ziarno przeznaczone do mielenia, nie na siew’¹⁶). Kolejne przykłady: *млин, млины* ‘młyn’, *сеножатъ* ‘pole lub łąka przeznaczone na siano’ i ‘czas sianokosów’¹⁷, *копа (грошей)* ‘60 sztuk czegoś’ (Nasowicz, Hrinczenko), *место* ‘miasto’, *местце* ‘miejsce’, *пан, пани, земенинь, землянинъ (земяне), сэло, посадь* (w aktach występuje w kontekście części określonej miejscowości: *в Себежу на посаде, въ Нэвлю за посадомъ*), *волость, гаи, дуброва, дворец* ‘dwór, pałac’ (wyraz nienotowany w słowniku Nasowicza, jest tylko u Hrinczenki), *садиба* ‘dwór, posiadłość ziemska’ (wyraz zapożyczony z języka litewskiego, występuje w polszczyźnie z kwalifikatorem *dawny* w znaczeniu ‘osiedle, siedziba’), *суседъ, фундовати, отчизна* ‘ojcowizna’, *именье, вровиче* (tylko u Nasowicza, w znaczeniu ‘uroczysko, miejsce związane z jakąś starą legendą bądź wydarzeniem’), *пожитки* ‘korzyść, zwykle materialna, zysk’, *дерево бортное, пчела, бортникъ, борть, граница, межа, земля оромая, моркга, щадки* ‘potomkowie’ (wyraz wschodniosłowiański notowany już w słowniku Srezniewskiego jako *съчдъкъ* ‘potomek, bliski krewny’, choć dopiero od XV wieku – 1442 rok)¹⁸, *малжонка, дядько, бабка, дворанинь, мещанинь, шпиталь* ‘przysłup’, *замок* ‘budowla umocniona’, *мурованый (церковь мурованая), опекун, кнежна, ярмаркъ, виноградникъ, садъ, ознаймовати, прут, прутик* (pol. *pręt* ‘jednostka miary gruntu’, 1/300 morgi polskiej)¹⁹, *серепицзна, серебицина* ‘rodzaj podatku nakładanego na ludność przez pana’ (wyraz nienotowany przez słowniki starobiałoruskie ani przez Hrinczenkę; słownik cerkiewnosłowiański odnotowuje go w węższym znaczeniu ‘podatek płacony srebrem’²⁰, występuje w Kodeksie Olszewskiego i odnotowuje go Lizisowa w swojej pracy²¹; w Kodeksie Olszewskiego to pożyczka ruska, o czym świadczy fonetyka wyrazu), *пошлина, речъ* ‘rzecz’, *обычай, турма (до турмы всадити), убогий жебракъ, жыдовский*.

Dość ograniczoną ilościowo, ale często używaną grupę słownictwa, głównie zapożyczonego, stanowi leksyka urzędowo-sądowa: *врадъ, врадникъ (урадъ,*

¹⁶ И. Насович: *Слоўник беларускай мовы*. Санкт-Петербург 1870. <https://belarus.github.io/Sloyniki-Nasovic/index.html> [dostęp: 28.11.2021].

¹⁷ Ibidem; *Словарь української мови*. Упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко: в 4-х т. Вид-во Академії наук Української РСР, Київ 1958, s. 127.

¹⁸ И.И. Срезневский: *Материялы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам*. Т. 3. Издательство Императорской академии Наук, Санкт-Петербург 1912, s. 435.

¹⁹ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. Red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski. T. 6. Nakładem W. Walewskiego, Warszawa 1885, s. 667.

²⁰ Г. Дьяченко: *Полный церковнославянский словарь с внесением в него древнерусских слов и выражений*, Москва 1899. Reprint: Издательство „Отчий дом”, Москва 2001.

²¹ М.Т. Lizisowa: *Язык кодекса Олшевского (1550). Z рецепци старопольского языка правно-судового...*, s. 271.

врядь) ‘urząd’, *дельчий трибунальный, воевода, староста, маршалокъ, войт, подскарбий, судъ, судовый, статут, роки судовые, судья, подсудокъ, писар, судъ головный трибунальный, лист продажный, лист арендовный* ‘umowa sprzedaży, najmu’, *райца места, фундушъ, одправовати судовне, очевисто* ‘we własnej osobie’, *привилей, господар, господарский, выпись, реестръ, померъ, справца* ‘wykonawca, pełniący obowiązki’, *державца, рэзь* ‘część ziemi ornej o określonej powierzchni’, *декрет, наказ, каштелян, дедичь, кроль, король, обраный царь* ‘o królu Władysławie IV’, *возный господарский, повет, право посполитое* ‘prawo cywilne’, *ротмистр, бурмистр, тивун* ‘administrator majątku’, *апелляция, актиковати, актикование, актыковане* ‘zapisać do akt sądowych’, *позовъ, сторона укrywжсоная, суд каптуровый*.

Ostatnią, liczną grupę stanowi leksyka konfesyjno-religijna – nazwy godności i urzędów oraz osób duchownych: *архиепископъ, служитель митрополии Киевское, пастыр, архимандрытъ/архимандрыта, архимандрытство, богомолецъ/богомольца, велебный в Бозе, велебный* ‘o osobie duchownej w okresie po unii kościelnej’, *инокъ, епископъ, попъ, слуга церковный, священникъ, священский, в стане чернецком* ‘o mnichu’, *духовный, духовенство, свэцкий, игумень, преподобныхъ отецъ, старци, священноинокъ, протопопъ*; terminy ogólnoreligijne: *добрый, цнотливый и побожный животъ, память векуистая, пан Богъ, въ Троицы единый, християнинъ, Збавитель мой, мольбы приносити за кого, Письмо святое, въ письмэ святомъ, Сынъ Божий, крамола, престол богоспасаемого града Киева, устав монастырский, лавра, обитель, всехъ еже о Христе братии, пану Богу Створителови моему, apparatus cerkiewne: miseczka, gwiazda, lyszka, kielich srebrny, Ewangelia srebrem oprawna, ryznica, obrazy i księgi święte; cerkiew, kościół, kaplica, jatmużna, przytwor, u wielkich wrót cerkiewnych, церковь, храм, рабъ Божий, Рожество Пресвятое Богородицы, Благовещене, Иван Богослов; wezwania cerkwi: церковь Пресветое Богородицы, церковь заложеня светых мученикъ Бориса и Глеба, храм Святой и Живоначальной Троицы, предэль Преподобное Параскевии, церковь Святое Миколы, swieszczennik nasz cerkwi Zmartwychwstania Pańskiego, cerkiew Świętej Paraskowiey, w cerkwi Ś[więtej] Przczysteji, cerkiew czesnego chresta; nazwy nabożeństw religijnych: msza, chwala Boża, хвала Божая, panachida, памієць, пулгодини, години, półsoroczyny, soroczyny, dziwіęciny, trzeciny, sorokoust, czasy i wieczernią співаць, liturgia, obiednia; bogate jest nazewnictwo wyznań: православный (AG 1585), церковь старожитное веры, вера православная греческая ‘o Kościele prawosławnym w okresie unii’ (AB 1609), монастырь греческого закону, в згоде и едностайности с костелом Рымским ‘opisowo o unii kościelnej’ (AG po 1609), церкви набоженства греческого, костелы католицкие Рымского набоженства, обычай закону греческого, закон русский, церковь Русская стародавняя, хвала божая порядком закону Греческого*

a не иного набоженства шла, релия грецкая набоженства греческого, релия греческая съ святым костелом Рымским зъедночоная (AB 1609–1624), *отцове бернардинове, манастырь иноковъ в законе Светого Василия ‘zakon bazylianów’, popy i kapłany schizmatyckie niebędąc w iednosci z kosciołem Rzymским, cerkiew s kapłany swemi w uniy z kosciołem Rzymским katolickiej wiary, poddanych do religij rzymskiej nie przyniewalać, według porządku Cerkwi naszej Wostoczney kafoliczeskiej*. Uwagę zwraca to, że w badanym materiale większość terminów nie dotyczy jednego wyznania – oprócz *koscioł, kaplica, кляштор, msza* pozostałe odnoszą się do Kościoła prawosławnego i do Kościoła unickiego, podobnie w przypadku wezwań świętyń.

Jak powszechnie wiadomo, cechą charakterystyczną języka urzędowo-sądowego WKL jest duża liczba zapożyczeń z polszczyzny. Zebrany materiał potwierdza, że dotyczą one w zasadzie każdej sfery użycia języka: *повет, слово в слово, водле воли и уподобаня нашого, в чом кольвек, стороны укrywжжоное, правные и неправные, позов, шкоды всказавшы, иж, стародавного звычаю, водлуг инвентару давного, который ма быть, я естем веры, не бурыти* (1609), *духовный, свецкий, миа, вечыстый небожчык/небощик* (1612), *велебный в Бозе отец, ознаймем, освятчывшы, справовати по уставу, виноватого карати, по росправе, за позвы, чынечы досыть ‘czynić zadość’, лепшого безпеченства, добровольное, личба, доходы, заховываючы, скарбы, староство, знищить, варуем, ласка, оборонца, добра, маетности ‘dobra, majątności’, забудованье*. Problem zapożyczeń polskich w języku ruskim jest bardzo dobrze opracowany, więc nie ma potrzeby poświęcania temu zagadnieniu większej uwagi. Polonizmy na pewno nie stanowią tylko znaku innej kultury, innego wyznania. Są do tego stopnia stałą składową języka zapożyczającego, że przybierają właściwą mu postać fonetyczną: *перешкода, нагородити, обовязков, вживати ‘używać’, у держане дожыботное ушол*.

Jak widać, materiał leksykalny okazuje się bardzo różnorodny. W przeważającej większości świadczy o ruskim, wschodniosłowiańskim charakterze języka, rozwija się on jednak na pograniczu litewskim, dlatego nie dziwią pewne zapożyczenia z tego języka. Powszechnym elementem jest leksyka polska (ogólna, niedialektalna), która funkcjonuje w dwojaki sposób – w pełni zaadaptowana w języku biorcy i w formie cytatów.

Akta sądów ziemskich Grodna i Brześcia to bardzo ciekawe źródło do poznania prawa Wielkiego Księstwa Litewskiego, jego historii, organizacji kościelnej, osadnictwa. Stanowią również niezbadane źródło danych językoznawczych dotyczących języka ruskiego i języka polskiego w owym państwie, nazewnictwa osobowego i geograficznego. Materiał ten jest wart przybliżenia, dzisiaj bowiem największym zainteresowaniem badaczy języka starobiałoruskiego cieszą się Statuty Wielkiego Księstwa Litewskiego i tzw. Sudiebnik króla Kazimierza Jagiellończyka. Dlatego zawartość akt sądowych może się wydatnie przyczynić do studiów porównawczych języka starobiałoruskiego. Językiem urzędowym,

a zarazem rodzimym na tych terenach był dialekt wschodniosłowiański, ruski. Powstał on zapewne na styku języków litewskiego i białoruskiego, miał charakter ponadregionalny, nie ograniczał się tylko do rejonu Grodna czy Brześcia, lecz sięgał też dalej na południe, na tereny ukraińskie. Pełnił funkcję substratu językowego, na który nasuwał się stopniowo superstrat polski i który z czasem został wyparty przez polszczyznę.

Bibliografia

- Dejna K.: *Elementy polskie w gwarach zachodnioukraińskich*. W: *Język polski dawnych Kresów Wschodnich*. T. 1: *Studia i materiały*. Red. J. Rieger. Wydawnictwo Naukowe „Semper”, Warszawa 1996, s. 305–311.
- Gordziejew J.: *W kwestii języka osiemnastowiecznych ksiąg miejskich grodzieńskich*. W: *Kultura i języki Wielkiego Księstwa Litewskiego*. Red. M.T. Lizisowa. Collegium Columbinum, Kraków 2005, s. 125–133.
- Język polski dawnych Kresów Wschodnich*. T. 1: *Studia i materiały*. Red. J. Rieger. Wydawnictwo Naukowe „Semper”, Warszawa 1996.
- Językowe i kulturowe dziedzictwo Wielkiego Księstwa Litewskiego. Księga jubileuszowa na 1000-lecie Litwy*. Red. J. Mędelska, Z. Sawaniewska-Mochowa. Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2010.
- Kultura i języki Wielkiego Księstwa Litewskiego*. Red. M.T. Lizisowa. Collegium Columbinum, Kraków 2005.
- Lizisowa M.T.: *Język Kodeksu Olszewskiego (1550). Z recepcji staropolskiego języka prawno-sądowego w Wielkim Księstwie Litewskim w szesnastym wieku*. Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2000.
- Niedźwiedz J.: *Wielopiśmienność Wielkiego Księstwa Litewskiego: nowe perspektywy badawcze*. „Wielogłos” 2014, nr 2 (20), s. 11–21. <https://doi.org/10.4467/2084395XWI.14.019.2820>.
- Studia nad polszczyzną kresową*. T. 3. Red. J. Rieger, W. Werenicz. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1984; T. 6. Red. J. Rieger. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1991.
- Szwejkowska H.: *Imiesłów czynny przeszły na „-szy”*. W: *Język polski dawnych Kresów Wschodnich*. T. 1: *Studia i materiały*. Red. J. Rieger. Wydawnictwo Naukowe „Semper”, Warszawa 1996, s. 57–60.
- Zakrzewski A.: *O kulturze prawnej Wielkiego Księstwa Litewskiego*. W: *Kultura i języki Wielkiego Księstwa Litewskiego*. Red. M.T. Lizisowa. Collegium Columbinum, Kraków 2005, s. 33–63.
- Адамовичюте И.Э., Чекман В.Н.: *Грамматические литуанизмы в польских периферийных говорах белорусско – литовского пограничья*. W: *Studia nad polszczyzną kresową*. T. 3. Red. J. Rieger, W. Werenicz. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1984, s. 12–21.

- Адамовичюте И.Э., Чекмонас В.: *Образование и морфологический статус форм на «-(f)szu» в «польщизне виленской»*. W: *Studia nad polszczyzną kresową*. Т. 6. Red. J. Rieger. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1991, s. 85–95.
- Акти Житомирського гродського уряду 1590–1635*. Підготував до видання В.Н. Мойсієнко. Національна Академія Наук України. Житомир 2004.
- Акты Виленской археографической комиссии в 39 томах*. Издательство А.К. Киркора. Вильна 1865–1915.
- Луцька замкова книга 1560–1561 рр.* Підготували до видання В.М. Мойсієнко, В.В. Поліщук. Національна Академія Наук України, Луцьк 2013.
- Мякишев В.: *Язык Литовского Статута 1588 года*. Lexis, Kraków 2008.
- Мойсієнко В.Н.: *Луцька замкова книга 1560–1561 рр. як відображення офіційної руської мови ВКЛ середини XVI ст. у її північноукраїнському варіанті*. W: *Луцька замкова книга 1560–1561 рр.* Підготували до видання В.М. Мойсієнко, В.В. Поліщук. Національна Академія Наук України, Луцьк 2013, s. 64–143.
- Поліщук В.В.: *Луцька замкова книга 1560–1561 рр. як історичне джерело з істрії Волинської землі у складі Великого князівства литовського, руського и жемайтійського*. W: *Луцька замкова книга 1560–1561 рр.* Підготували до видання В.М. Мойсієнко, В.В. Поліщук. Національна Академія Наук України, Луцьк 2013, s. 9–63.

Słowniki

- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. Red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski. Т. 1–15. Nakładem W. Walewskiego, Warszawa 1885.
- Дьяченко Г.: *Полный церковнославянский словарь с внесением в него древнерусских слов и выражений*. Москва 1899. Reprint: Издательство „Отчий дом”, Москва 2001.
- Насович И.: *Слоўнік беларускай мовы*. Санкт-Петербург 1870. <https://belarus.github.io/Slouniki-Nasovic/index.html> [dostęp: 28.11.2021].
- Словарь української мови*. Упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко: в 4-х т. Вид-во Академії наук Української РСР, Київ 1958.
- Срезневский И.И.: *Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам*. Т. 1–3. Издательство Императорской академии Наук, Санкт-Петербург 1893–1912.

Jarosław Karzarnowicz

The land registers of Grodno and Brest from the 15th–17th centuries as a source of linguistic research

Summary

The files of the land courts of the Grand Duchy of Lithuania are an interesting source of data not only about the language of this area but also of its history and settlement. The official language of the state was Old Belarusian. It was created at the junction of Belarusian and Lithuanian influence. This language was a substrate of this area. It was of a transdialectal nature, not limited only to the areas of Grodno or Brest, but extended further to the south, to the Ukrainian territories. It was overlaid with Polish elements as a superstrate. Over time, the Polish language has displaced the Old Belarusian language from the official documents. In the following study I discuss phonetic, inflectional and lexical phenomena of the language of the land registers of the Grand Duchy of Lithuania in the 16th–17th centuries.

Keywords: languages of the Grand Duchy of Lithuania, East Slavonic language, linguistic substrate and superstrate

Ярослав Кажарнович

Акты Гродненского и Брестского земских судов XV–XVII вв. как источники материала для лингвистических исследований

Резюме

В настоящей статье описывается язык судебных актов городов Гродно и Брест в Великом княжестве Литовском в XV–XVII веках. В этот период официальным государственным языком была так называемая *проста руска мова*. Это был восточнославянский диалект, возникший на стыке языковых влияний Литвы и Руси. Он имел наддиалектный характер и выступал в качестве языкового субстрата, на который со временем влиял польский язык как суперстрат.

Ключевые слова: проста руска мова в Великом княжестве Литовском, фонетика, флексия, лексика актов земских судов из городов Гродно и Брест в XV–XVII веках, языковой субстрат, языковой суперстрат, языковое влияние

Grair Magakian

Uniwersytet Śląski w Katowicach

 <https://orcid.org/0000-0001-8477-0085>

Wybrane terminy prawnicze zapożyczone z języka polskiego w języku Ormian polskich

W literaturze przedmiotu można znaleźć stwierdzenia, że powstanie kolonii ormiańskiej na obszarach dawnej Rzeczypospolitej, a współczesnej Ukrainy, jest okresem zbadanym szczególnie dokładnie. Za punkt wyjścia przyjmuje się rok budowy katedry ormiańskiej we Lwowie – 1363¹. Później istniały również liczne skupiska Ormian w Kamieńcu Podolskim i Jazłowcu oraz kościoły w Brodach, Zamościu, Stanisławowie itd.²

Jeszcze w połowie XIV wieku „Kazimierz Wielki nadał Ormianom przywilej we Lwowie. Mogli tam [...] zamieszkiwać, [...] zachować swoje wyznanie [...] i mogli kierować się własnym sądem”³. Sądy zaś „wydawały wyroki na podstawie statutów prawa ormiańskiego zatwierdzonych na sejmie piotrkowskim przez króla Zygmunta I w 1519 r. Była to przeróbka kodeksu prawnego (*Datastanagirk*) ułożonego pod koniec XII wieku w Wielkiej Armenii przez [...] Mechitara Gosza. Nie było to prawo religijne [...]”⁴. Przykładowo sąd w Kamieńcu Podolskim swoją jurysdykcją obejmował „wszystkie sprawy cywilne i karne”⁵. Choć w języku ormiańskim istnieje terminologia prawnicza, w pro-

¹ A. Schneider: *Encyklopedia do krajoznawstwa Galicyi*. T. 1. Drukarnia Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, Lwów 1871, s. 98; T. Mańkowski: *Orient w polskiej kulturze artystycznej*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Kraków 1959, s. 35.

² T. Mańkowski: *Orient w polskiej kulturze...*, s. 35.

³ S. Karnacewicz: *Ks. prof. Józef Naumowicz: Ormianie od siedmiu wieków są w Polsce*. Dzieje.pl, 22.09.2018. <https://dzieje.pl/dziedzictwo-kulturowe/ks-prof-jozef-naumowicz-ormianie-od-siedmiu-wiekow-sa-w-polsce> [dostęp: 9.10.2021].

⁴ K. Stopka: *Ormianie polscy – siedem wieków istnienia*. Kancelaria Senatu, Warszawa 2017, s. 12.

⁵ Ibidem.

tokołach sądowych można znaleźć wiele zapożyczeń (naleciałości?) z języka polskiego.

Terminy prawnicze i tzw. okołoprawne zajmują osobliwe miejsce w dialekcie Ormian polskich (wchodzącym w skład dialektu artialskiego)⁶. Sam ormiański należy do języków indoeuropejskich⁷ i jest jednym z najstarszych na świecie⁸. Obecnie występują dwa języki literackie: wschodnioormiański i zachodnioormiański⁹, które różnią się artykulacją szeregu dźwięków, odmianą czasowników oraz czasami gramatycznymi. Pierwszego z nich używa się w Republice Armenii, a drugi był używany – przed ludobójstwem Ormian w Turcji w latach 1915–1921 – przez Ormian z Anatolii (obecnie posługują się nim tylko członkowie diaspory)¹⁰. Alfabet ormiański został opracowany i wprowadzony przez Mesropa Masztoca i Sahaka Partewa w 405 roku.

Kilka lat temu na potrzeby podobnych opracowań zaadaptowałem angielską transliterację i transkrypcję alfabetu ormiańskiego¹¹, tzn. z pewnymi zmianami dostosowałem je do języka polskiego:

Alfabet ormiański (wielkie i małe litery)	Transkrypcja	Polskie brzmienie
Ա ա	a	a
Բ բ	b	b
Գ գ	g	g
Դ զ	d	d
Ե է	(j)e	je
Զ զ	z	z
Է է	ε	e
Ը ը	ə	jak angielski przedimek <i>a</i>
Թ թ	t ^h	jak <i>t</i> w <i>tomorrow</i>
Ժ ժ	ʒ	ż

⁶ Zob. Հ. Աճառյան: *Քննություն Առնիայի բարբառի*. ԳԱ հրատ., Երևան 1953.

⁷ M. Meier-Brugger, *Indo-European Linguistics*. De Gruyter, Berlin–New York 2003, s. 130–132. <https://doi.org/10.1515/9783110895148>; *The Indo-European Languages*. Ed. M. Kapović. Routledge, London–New York 2017, s. 21, 28.

⁸ Zob. Т. Гамкрелидзе, В. Иванов: *Индоевропейский язык и индоевропейцы*. Т. 1, 2. Изд. Тбилисского университета, Тбилиси 1984.

⁹ Ռ. Սարապետոյան: *Արևմտահայերեն-արևելահայերեն ուղղահայտական-բացատրական բառարան*. ԵՊՀ, Երևան 2000, s. 7–10; J. Dum-Tragut: *Armenian. Modern Eastern Armenian*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam–Philadelphia 2009, s. 1.

¹⁰ Armenię zamieszkuje ok. 3 mln osób, a diasporę – ok. 8 mln (*Armenia seeks to boost population*. BBC News, 21.02.2007. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/6382703.stm> [dostęp: 2.09.2021]).

¹¹ Zob. *Armenian Alphabet*. http://mylanguages.org/armenian_alphabet.php [dostęp: 10.10.2021].

Ի ի	I	i
Լ Լ	l	l
Խ խ	չ	ch
Ծ ծ	ts	jak <i>tz</i> w <i>Mitzi</i>
Կ կ	k	k
Հ հ	h	jak <i>h</i> w <i>house</i>
Ջ ձ	dz	jak <i>dz</i> w polskim <i>dzwonek</i>
Ղ ղ	ռ	jak <i>r</i> we francuskim <i>regretter</i>
Ճ ճ	tʃ	jak wyjątkowo miękki dźwięk <i>ć</i> w języku polskim
Մ մ	m	m
ԅ Ե	j	j
Ն ն	n	n
Շ շ	ʃ	sz
Ո ո	(v)o	wo
Չ չ	tʃ ^h	cz
Պ պ	p	p
Ջ ղ	dʒ	dź
Ռ ռ	r	r
Ս ս	s	s
Վ վ	v	w
Տ տ	t	t
Ր ր	r	miękki dźwięk <i>r</i> w języku polskim
Յ ց	ts ^h	c
Բ Բ	v	w
Փ փ	p ^h	polskie <i>p</i> z wdechem
Ք ք	k ^h	polskie <i>k</i> z wdechem
Օ օ	o	o
Ֆ ֆ	f	f
Ու ու	u	u
Լ	(j)ev	jew

Niestety, po wielu latach badań polsko-ormiańskich stosunków językowych musiałem się zgodzić z poglądem, że nie dokonano w miarę precyzyjnych analiz zagadnień dotyczących zapożyczeń z języka polskiego w języku ormiańskim¹². Chodzi nie tylko o język komunikacji codziennej, lecz także o dokumenty administracyjne, sądowe, parafialne itd. W związku z tym można stwierdzić,

¹² Zob. Ռ. Ղազարյան: Փոխառությունների միջին գրական հայերենում (ընդհանուր ակնարկ). „Բանբեր Երևանի համալսարանի” 1992, № 2 (77), s. 14–25.

że percepcja zapożyczonego słownictwa przez dotychczasowych badaczy sprowadza się do dwóch podstawowych wymiarów:

- poprawnych/niepoprawnych tłumaczeń na język ormiański,
- poprawnych/błędnych interpretacji w języku ormiańskim.

Taka koncepcja z kolei determinuje zastosowanie następujących metod badawczych:

- analizy empirycznej słowników i innych materiałów leksykograficznych,
- krytyki źródłowej, mającej na celu m.in. identyfikację poprawnych i błędnych tłumaczeń lub interpretacji dokonanych dotychczas w źródłach ormiańskich.

Przeprowadziłem także indywidualne wywiady z 15 przedstawicielami diaspory ormiańskiej (nieznającymi języka polskiego), dla których zachodnio-ormiański jest językiem rodzimym, by doprecyzować pewne szczegóły fonetyczne typowe również dla Ormian polskich. Wziąłem pod uwagę fakt, że percepcja języka ormiańskiego przez tych pierwszych może się różnić od postrzegania go przez drugich (tym bardziej iż w artykule prezentuję zaledwie kilka przykładów zapożyczeń z okresu średniowiecza i baroku)¹³.

W sumie zbadałem ponad 200 wyrazów, jednak ze względu na ograniczoną ilość miejsca przedstawiam tu tylko nieliczne, wybrane terminy prawnicze, które uważam za charakterystyczne dla niemal pełnej asymilacji Ormian w Polsce. Chociaż bowiem posiadali ich odpowiedniki w języku ojczystym, woleli jako język specjalistyczny, czyli zawodowy, wykorzystać terminy już przyjęte w polskim sądownictwie. Z tego założenia wynika cel artykułu: wyodrębnienie owych terminów oraz sprecyzowanie ich znaczenia i zastosowania w ówczesnym języku Ormian polskich.

Dodam, że materiał badawczy został zaczerpnięty m.in. z szeregu słowników, spośród których warto wymienić *Nowo odkryte słowa w źródłach wczesnego grabaru (XVI–XVIII w.)* Norajra Poghosjana (Նորայր Պողոսյան: *Նորահայտ բառեր վաղաշխարհաբարայան աղբյուրներում: 16–18-րդ դդ.* ԵՊՀ, Երևան 2014), *Słownik wyrazów obcych* Aszota Hajrapetjana (Աշոտ Հայրապետյան: *Օտար բառերի բառարան.* Ինդ. հրատ., Երևան 2011), *Słownik języka średnio-ormiańskiego* Rubena Ghazarjana i Henrika Awetisjana (Ռուբեն Ղազարյան, Հենրիկ Ավետիսյան: *Միջին հայերենի բառարան.* ԵՊՀ, Երևան 2009).

W artykule zastosowałem pewne skróty:

- Ն. Պողոսյան, *Նորահայտ...* (N. Poghosjan: *Nowo odkryte słowa w źródłach wczesnego grabaru...*) – NSZWG,
- Ա. Հայրապետյան, *Օտար...* (A. Hajrapetjan: *Słownik wyrazów obcych*) – SWO,

¹³ Zob. G. Magakian: *Przegląd kilku polskich zapożyczeń w gwarze Ormian z Kut.* „Our Europe. Ethnography – Ethnology – Anthropology of Culture” 2019, vol. 8, s. 13–26.

- Ռ. Ղազարյան, Հ. Ավետիսյան, *Միջին...* (R. Ghazarjan, H. Awetisjan: *Słownik języka średnioormiańskiego*) – SJSO,
- JO – język ormiański,
- JP – język polski,
- JU – język ukraiński,
- JWO – język wschodnioormiański,
- JZO – język zachodnioormiański,
- KSO – Kamieniecki Sąd Ormiański,
- JOp – język Ormian polskich.

* * *

Աբէլացիա¹⁴ ([apelats^hia] ‘apelacja’) posiada odpowiedniki w JO: *վճարարկ գանգաւ* [vtʃrabek gangat] lub *բողոքարկում* [boʒoqarkum] ‘odwołanie, apelacja’ itd.¹⁵ We współczesnym JO możemy znaleźć ten sam wyraz o tym samym znaczeniu¹⁶, ale w nieco innej transliteracji – zamiast *աբ[բ]էլացիա* [apelats^hia] mamy *սս[բ]էլացիա* [apeljats^hia]. Sugeruje to, że dwie wersje owego rzeczownika mogły trafić do JO na dwa różne sposoby. W JWO źródłem zapożyczenia musiała być rosyjska *апелляция* [apelats^hija]¹⁷, która przeszła do tego języka również z JP¹⁸. Dla Ormian polskich źródłem zapożyczenia był niewątpliwie polski rzeczownik *apelacja* [apelats^hja]¹⁹. Obserwujemy go także w protokołach sądów ormiańskich²⁰, np. Kamieńca Podolskiego²¹, gdzie często czytamy o *wniesieniu odwołania od wyroku* w JO.

Rzeczownik **բամեդնիյ**²² ([pamietnij] ‘pamiętne’, z zastosowaniem w JOp jako ‘opłata sądowa za rozpoznanie sprawy’)²³ znany jest w JP od XVIII wieku i oznaczał ‘opłatę na rzecz sędziego za rozstrzygnięcie sprawy’, ‘opłatę sądową za wysłuchanie przysięgi’ lub ‘opłatę na rzecz sądu, uiszczaną przez stronę

¹⁴ Ռ. Ղազարյան, Հ. Ավետիսյան: *Միջին հայերենի բառարան*. ԵՊՀ, Երևան 2009, s. 13.

¹⁵ Zob. Ս. Շեյրանյան, Վ. Մադոյան: *Լեհերեն-հայերեն բառարան*. Հայաստան հրատ., Երևան 2010, s. 13; Փ. Մելիքիսյան: *Նոր բառերի բացատրական բառարան*. Փյունիկ, Երևան 1996, s. 13.

¹⁶ Ա. Ղարսյան: *Արդի հայերենի իրավաբանական տերմինները*. ՀՀ ԳԱԱ Հր. Աճառյանի անվ. լեզվի ինստիտուտ, Երևան 2017, s. 6.

¹⁷ Փ. Մելիքիսյան: *Նոր...*, s. 13; Ա. Հայրապետյան: *Օտար բառերի բառարան*. Հեղինակային հրատ., Երևան 2011, s. 52.

¹⁸ М. Фасмер: *Этимологический словарь русского языка*. Т. 1. изд. Прогресс, Москва 1986, s. 81.

¹⁹ Փ. Մելիքիսյան: *Նոր...*, s. 13; Ա. Հայրապետյան: *Օտար բառերի...*, s. 52.

²⁰ K. Stopka: *Tożsamość Ormian galicyjskich*. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 2017, t. 144, z. 2, s. 12.

²¹ Վ. Գրիգորյան: *Կամենեց-Պոդոլսկ քաղաքի հայկական դատարանի արձանագրությունները*. ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., Երևան 1963, s. 164–166, 171–173, 233 i nn.

²² Ռ. Ղազարյան, Հ. Ավետիսյան: *Միջին...*, s. 108.

²³ Zob. Վ. Գրիգորյան: *Կամենեց...*, s. 199, 200, 230–231, 338–339, 351 i nn.

wygrywającą²⁴. W JP znaczenie było więc nieco szersze niż w interpretacji SJŚO²⁵. Polszczyzna stanowi najbardziej prawdopodobne źródło zapożyczenia.

Բլենի պոտեն²⁶ ([pleni potent] ‘plenipotent’) miał identyczny zakres zastosowania w JOp (‘pełnomocnik, osoba upoważniona’) jak w JP. Ormiańskim odpowiednikiem jest *հավատարմատար* ([havatarmatar] ‘pełnomocnik’). Przywołany rzeczownik, często występujący m.in. w protokołach Kamieńca Podolskiego²⁷, należy do wyraźnie polskich zapożyczeń.

Գազնայ²⁸ [kaznaj] wedle wyjaśnienia SJŚO powinien oznaczać w JP ‘więzienie’ i w tym znaczeniu zostać zapożyczony przez JOp. Odpowiednikiem owej interpretacji w JO jest *բան* [bant]. Wydaje się, że rzeczownik ten mógł być znany również polskim Ormianom w średniowieczu lub nawet o wiele wcześniej²⁹. Interpretacja zaproponowana w SJŚO stanowi logiczną (prawidłową) konkluzję sformułowaną na podstawie treści np. protokołu KSO³⁰. Oleksandr Bożko twierdzi zaś, że u Ormian polskich jest to zapożyczenie ukraińskie³¹, i faktycznie nie można do końca wykluczyć takiej możliwości. W JU³² lub rusińskim³³ odpowiednikiem owego rzeczownika jest *казня* ([kaznja] ‘cela więzienna’)³⁴, fonetycznie bliższa ormiańskiemu *գազնայ* [kaznaj]. Terminem *Գազնայ* [kaznaj] nie posługiwały się inne grupy poza polskimi Ormianami – nigdy nie był używany ani w JWO, ani w JZO.

Zwrot **խղիկովաղ (առնել)**³⁵ ([istigovat (arnel)] ‘oskarżać, obwiniać, namawiać, zachęcać, pobudzać do czegoś, podjudzać, instygować/istrygować³⁶’)

²⁴ *Słownik staropolski*. Red. S. Urbańczyk. T. 6. Polska Akademia Nauk, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1970–1973, s. 15–16; A. Krasnowolski, W. Niedźwiedzki: *Słownik staropolski*. Wydawnictwo M. Arcta, Warszawa 1920, s. 303; A. Brückner: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. T. 1. Krakowska Spółka Wydawnicza, Kraków 1927, s. 392–393.

²⁵ Ռ. Ղազարյան, Հ. Ավետիսյան: *Միջին...*, s. 108.

²⁶ *Ibidem*, s. 120.

²⁷ Zob. Վ. Գրիգորյան: *Կանոններ...*, s. 284–285.

²⁸ Ռ. Ղազարյան, Հ. Ավետիսյան: *Միջին...*, s. 131. Szerzej zob. G. Magakian: *Polskie zapożyczenia (quasi-)politycznych terminów w języku Ormian polskich (wybrane zagadnienia)*. W: *Homo politicus*. Red. O. Leszczak. Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, Kielce 2021, s. 219–247.

²⁹ F. Rivola: *Dictionarium armeno-latinum*. Impensis Societatis Typographicae Librorum Officii Ecclesiastici, Lutetiae Parisiorum 1633, s. 54.

³⁰ Zob. Վ. Գրիգորյան: *Կանոններ...*, s. 153, 329 i nn.

³¹ Ռ. Թոփ: *Ուկրաինարաբանությունների Կանոններ-Պոռիլիկ քաղաքի XVI–XVII դարերի հայկական դատարանի վավերագրերի լեզվում*. „Պատմա-բանասիրական հանդես” 2010, № 2, s. 112.

³² *Етимологічний словник української мови*. Red. О. Мельничук. Т. 2. Наукова думка, Київ 1985, s. 343.

³³ С. Желехівський: *Малоруско-німецький словар*. Т. 1. Тов. ім. Шевченка, Львів 1886, s. 330.

³⁴ *Етимологічний...* Т. 2, 1985, s. 343.

³⁵ Ռ. Ղազարյան, Հ. Ավետիսյան: *Միջին...*, s. 274.

³⁶ J. Karłowicz, A. Krasieński, W. Niedźwiedzki: *Słownik języka polskiego*. T. 2. Drukarnia „Gazety Handlowej”, Warszawa 1902, s. 99, 112.

był znany u Ormian polskich jako termin o znaczeniu ‘uwolnić, powstrzymać się od czegokolwiek’ chociażby ze wspomnianych protokołów sądowych. Niemniej przytoczony przez SJŚO dokument sądowy nie wyjaśnia jednoznacznie, czy chodzi o ‘zwolnić’, czy też o ‘powstrzymać się od czegokolwiek’. Z całą pewnością natomiast czasownik *խղիղովաղ (uxnǐlǐ)* ([istigovat (arnel)] ‘instygować/istygować’) i różne jego derywaty w JOp są zapożyczeniami z JP.

Wśród zapożyczeń ciekawe miejsce zajmuje czasownik *կազել*³⁷ ([kazel/gazel] ‘kazać, skazywać’ i szereg innych derywatów). Jego odpowiednikami w JO według NSZWG są *դատել* ([datel] ‘sądzić’) i *պատժել* ([patzel] ‘karać’). Warto zauważyć, że *kazać* w języku staropolskim miało znaczenie ‘polecieć, rozkazać, sprawić, by coś się wydarzyło, zmusić do czegoś’³⁸, a we współczesnej polszczyźnie – ‘powiedzieć/kazać komuś, żeby coś zrobił’³⁹. NSZWG interpretuje ten czasownik jako zapożyczenie rosyjskie z *казать* ([kazat’] ‘karać’) i ilustruje go tekstem Symeona Lehacego⁴⁰, który mówi o *wyroku, skazującym kogoś na karę i ścięcie*⁴¹. Przypadek jest nieco skomplikowany, ponieważ Lehacy w sumie stworzył nowy czasownik w JO, dodawszy ormiańską końcówkę czasownikową *-hǐ* [en] (w 3. osobie liczby mnogiej) do słowiańskiego trzonu *kaz-/kāz-* (czy też nawet *казать* [kazat’], *казнить* [kaznit’], *казнь* [kazn’], *kazać* [kazatʰ], *kaźń* [kazn] itd.). Wydaje się, że zapożyczenie raczej pochodzi z JP, gdzie czasownik ten występuje od początku XIV wieku w znaczeniu ‘nakazać’ lub nawet ‘zmuszać do zrobienia czegoś’ oraz jako rzeczownik *kazanie* w znaczeniu ‘wyrok sądu’ lub ‘sądzenie’⁴².

Zapożyczenie *Մինութայ*⁴³ ([minutʰaj] ‘minuta’) nie ma odpowiednika w JO. Równorzędne znaczenie mają ormiańskie *քաղվածք* ([kʰaɣvatskʰ] ‘wyciąg’) lub *դատվորի պատճեն* ([datavʰori pattʃen] ‘wyciąg z orzeczenia sądu / wyroku sądu’). *Քաղվածք* [kʰaɣvatskʰ] jest rzeczownikiem o znaczeniu ogólnym, *դատվորի պատճեն* [datavʰori pattʃen] zaś stanowi dwuelementowe wyrażenie natury prawniczej. W JP *minuta* (od XV wieku) była znana jako ‘koncept, wstępna redakcja dokumentu, nieposiadająca mocy prawnej’⁴⁴, np. zapieczętowana *minuta* (‘z mocą prawną’), *minuta* bez pieczęci (‘bez war-

³⁷ Ն. Պողոսյան: *Նորահայտ բառեր վաղաշխարհաբարբախան աղբյուրներում: 16–18-րդ դդ. ԵՊՀ, Երևան 2014*, s. 102.

³⁸ Zob. *Słownik staropolski...* T. 3, 1960–1962, s. 251; W. Borys: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Wydawnictwo Literackie, Kraków 2008, s. 225.

³⁹ Zob. *Słownik języka polskiego PWN*. <https://sjp.pwn.pl> [dostęp: 27.06.2021].

⁴⁰ Ն. Պողոսյան: *Նորահայտ...*, s. 102.

⁴¹ Zob. Ն. Ալիևեան: *Միևէն դարի Լեհացոյ Ուղեգրութիւն. Մխիթարեան տպարան, Վիեննա 1936*, s. 338.

⁴² Zob. W. Borys: *Słownik...*, s. 225; A. Brückner: *Słownik etymologiczny...* T. 1, s. 223, 224.

⁴³ Ռ. Ղազարյան, Հ. Ավետիսյան: *Միջին...*, s. 519.

⁴⁴ *Słownik staropolski...* T. 4, 1963–1965, s. 278.

tości dowodowej)⁴⁵. Samuel Linde wywodzi to słowo „z niemieckiego *Minuta*, zaś *drobnica* po słowiańsku”⁴⁶.

Ciekawym przypadkiem są zapożyczenia rzeczowników **Բարձու**⁴⁷ ([rat^huʃ]) jako ‘sąd, ratusz’), **Ռարձու**⁴⁸ ([rat^huʃʰ]) jako ‘więzienie’) oraz **Ռատուա**⁴⁹ ([ratuʃa]) ‘ratusz’). W przypadku **բարձու** [rat^huʃ] w NSZWG mamy **դատաստանարան** ([datastanaran] ‘sąd’) oraz **քաղաքապետարան** ([k^haxak^hapetaran] ‘ratusz’). Dla **բարձու** [rat^huʃ] w SJŚO mamy ‘więzienie’, a **ռատուա** [ratuʃa] w SWO jest to ‘miejski organ autonomii w wielu krajach europejskich i Rosji w XVIII–XIX wieku’ lub ‘budynek tego organu’. *Ratusz* od XV wieku w JP oznacza przede wszystkim budynek stanowiący siedzibę władz miejskich⁵⁰. Z różnych tekstów wynika też, że dla Ormian polskich rzeczownik ten nazywał w pierwszej kolejności ‘areszt’ czy nawet ‘sąd’⁵¹.

Do terminologii prawniczej należy zaliczyć także rzeczownik **փրոքոր**⁵² [p^hrok^huratur], w tym samym znaczeniu, co w JP. Wedle SJŚO właściwym odpowiednikiem w JO jest rzeczywiście **դատախազ** ([dataxaz] ‘prokurator’). Równocześnie trzeba zauważyć, że nie jest to odpowiednik w pełni precyzyjny. W XVI wieku w świecie prawniczym polski termin *prokurator* nie był wyrazem jednoznacznym. Oznaczał ‘prawobroncę, rzecznika’, a ponadto osobę zajmującą się „cudzymi sprawami z poruczenia pryncypała swego”⁵³. Antoni Krasnowolski i Władysław Niedźwiedzki potwierdzają, że *prokurator* był ‘prawnikiem, pełnomocnikiem prawnym’⁵⁴. Zatem **փրոքոր** [p^hrok^huratur] mógł być także ‘adwokatem/obroncą’ jednej ze stron procesu oraz ‘rzecznikiem/patronem’⁵⁵. Przykład SJŚO (protokół KSO) świadczy o tym, że **փրոքոր** [p^hrok^huratur] oznacza ‘pełnomocnika, zastępcę procesowego’⁵⁶. Z tekstów sądowych dowiadujemy się też, że Ormianie w Polsce nadal używali odpowiednika **փրոքոր** [p^hrok^huratur] – **դատախազ** [dataxaz], również w znaczeniu ‘pełnomocnik, przedstawiciel prawny’⁵⁷. Fakt ten dowodzi, że znali

⁴⁵ Zob. S. Linde: *Słownik języka polskiego*. T. 2, cz. 1. Drukarnia XX. Piarów, Warszawa 1809, s. 106; *Słownik polszczyzny XVI wieku* (SPXVI). IBL PAN. <https://spxvi.edu.pl/index> [dostęp: 30.06.2020].

⁴⁶ S. Linde, *Słownik...* T. 2, cz. 1, s. 106.

⁴⁷ Ն. Պողոսյան: *Նորսոսյան...*, s. 204.

⁴⁸ Ռ. Ղազարյան, Հ. Ավետիսյան: *Միջին...*, s. 675.

⁴⁹ Ա. Հայրապետյան: *Օտար բաների...*, s. 472.

⁵⁰ Zob. *Słownik staropolski...* T. 7, 1973–1977, s. 441; W. Boryś: *Słownik...*, s. 511.

⁵¹ Zob. Ռ. Ղազարյան, Հ. Ավետիսյան: *Միջին...*, s. 675; Վ. Գրիգորյան: *Կամենկ...*, s. 200; Ն. Պողոսյան: *Նորսոսյան...*, s. 204.

⁵² Ռ. Ղազարյան, Հ. Ավետիսյան: *Միջին...*, s. 794.

⁵³ S. Linde: *Słownik...* T. 2, cz. 2, 1811, s. 1042.

⁵⁴ A. Krasnowolski, W. Niedźwiedzki: *Słownik...*, s. 407.

⁵⁵ Ibidem.

⁵⁶ *Słownik staropolski...* T. 7, 1973–1977, s. 56.

⁵⁷ Վ. Գրիգորյան: *Կամենկ...*, s. 242.

ormiański odpowiednik zapożyczenia i korzystali jednocześnie z rzeczownika polskiego jako terminu prawniczego w obu językach.

* * *

Kwestia analizy omówionych tutaj i podobnych zapożyczeń pozostaje otwarta, artykuł bowiem prezentuje jedynie część terminów prawniczych przejętych z JP przez JOp. Faktem jest, że polscy Ormianie już w XVI wieku chętnie „kopiowali” polską terminologię prawniczą, co raczej stanowiło skutek dobrowolnej asymilacji. Generalnie w ich życiu nastąpiło tzw. leksykalno-asymilacyjne sprzężenie zwrotne: zapożyczenia językowe sprzyjały procesom asymilacji, a postępująca asymilacja zwiększała liczbę nowo zapożyczonych wyrazów, w tym różnorodnych terminów, niezależnie od ich ewentualnego istnienia w JO.

Warto przypomnieć, że terminy prawnicze nie były w języku Ormian niczym nowym. Wystarczy porównywać niektóre z nich z przywołanym już kodeksem *Datastanagirk* Mechitara Gosza, np.: *բամենդակ* [pamietnij] jako ‘opłata sądowa’⁵⁸, *գազնայ* [kaznaj] jako ‘więzienie’⁵⁹, *խղիղկուտ (անկի)* [istigovat (arnel)], czyli ‘oskarżyć’⁶⁰, lub też *կազել* [kazel] w sensie ‘sądzić’ i ‘karać’⁶¹, a ponadto szereg innych terminów, które znajdują się nie tylko w *Datastanagirku*, lecz także w wielu ówczesnych źródłach ormiańskich. Jedynym wyjaśnieniem zastąpienia ojczystej terminologii zapożyczeniami z języka polskiego wydaje się właśnie asymilacja.

Niemniej równolegle toczył się inny proces, który trudno wyjaśnić asymilacją. Sądy ormiańskie zapożyczały z JP, a raczej wprowadzały do swojej terminologii, nowe słownictwo, które po prostu nie występowało w JO, np.: *աբելացի* ([apelats^hia] ‘apelacja’), *բլենի բոլեն* ([pleni potent] ‘plenipotent’), *մինութայ* ([minut^haj] ‘minuta’), *քաղվածք* ([k^haɣvatsk^h] ‘wyciąg’). W tym przypadku można mówić już o niemal całkowitej integracji z rzeczywistością polską. W dalszych badaniach warto wziąć pod uwagę analizę terminów z innych dziedzin życia Ormian polskich, z uwzględnieniem m.in. zjawisk prowadzących do odróżnienia asymilacji językowej od integracji językowej.

⁵⁸ Մ. Գոշ: *Գիրք Դատաստանի*, s. 83. <https://lib.mskh.am/images/books/Girk-datastani.pdf> [dostęp: 22.04.2022].

⁵⁹ Ibidem, s. 20.

⁶⁰ Ibidem, s. 66, 76.

⁶¹ Ibidem, s. 41, 46.

Bibliografia

- Armenia seeks to boost population*. BBC News, 21.02.2007. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/6382703.stm> [dostęp: 2.09.2021].
- Armenian Alphabet*. http://mylanguages.org/armenian_alphabet.php [dostęp: 10.10.2021].
- Boryś W.: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Wydawnictwo Literackie, Kraków 2008.
- Brückner A.: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. T. 1, 2. Krakowska Spółka Wydawnicza, Kraków 1927.
- Dum-Tragut J.: *Armenian. Modern Eastern Armenian*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam–Philadelphia 2009.
- The Indo-European Languages*. Ed. M. Kapović. Routledge, London–New York 2017.
- Karłowicz J., Krasiniński A., Niedźwiedzki W.: *Słownik języka polskiego*. T. 2. Drukarnia „Gazety Handlowej”, Warszawa 1902.
- Karnacewicz S.: *Ks. prof. Józef Naumowicz: Ormianie od siedmiu wieków są w Polsce*. Dzieje.pl, 22.09.2018. <https://dzieje.pl/dziedzictwo-kulturowe/ks-prof-jozef-naumowicz-ormianie-od-siedmiu-wiekow-sa-w-polsce> [dostęp: 9.10.2021].
- Krasnowolski A., Niedźwiedzki W.: *Słownik staropolski*. Wydawnictwo M. Arcta, Warszawa [ok. 1920].
- Linde S.: *Słownik języka polskiego*. T. 1–6. Drukarnia XX. Piłarów, Warszawa 1807–1814.
- Magakian G.: *Polskie zapożyczenia (quasi-)politycznych terminów w języku Ormian polskich (wybrane zagadnienia)*. W: *Homo politicus*. Red. O. Leszczak. Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, Kielce 2021, s. 219–247.
- Magakian G.: *Przegląd kilku polskich zapożyczeń w gwarze Ormian z Kut*. „Our Europe. Ethnography – Ethnology – Anthropology of Culture” 2019, vol. 8, s. 13–26.
- Mańkowski T.: *Orient w polskiej kulturze artystycznej*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Kraków 1959.
- Meier-Brugger M.: *Indo-European Linguistics*. De Gruyter, Berlin–New York 2003.
- Rivola F.: *Dictionarium armeno-latinum*. Impensis Societatis Typographicae Librorum Officii Ecclesiastici, Lutetiae Parisiorum 1633.
- Schneider A.: *Encyklopedia do krajoznawstwa Galicyi*. T. 1. Drukarnia Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, Lwów 1871.
- Słownik języka polskiego PWN*. <https://sjp.pwn.pl> [dostęp: 27.06.2021].
- Słownik polszczyzny XVI wieku (SPXVI)*. IBL PAN. <https://spxvi.edu.pl/indeks> [dostęp: 30.06.2020].
- Słownik staropolski*. Red. S. Urbańczyk. T. 2–11. Polska Akademia Nauk, Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wrocław 1977–2002.
- Stopka K.: *Ormianie polscy – siedem wieków istnienia*. Kancelaria Senatu, Warszawa 2017.
- Stopka K.: *Tożsamość Ormian galicyjskich*. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 2017, t. 144, z. 2, s. 335–355.
- Гамкрелидзе Т., Иванов В.: *Индоевропейский язык и индоевропейцы*. Т. 1, 2. Тбилисского университета, Тбилиси 1984.

- Етимологічний словник української мови*. Ред. О. Мельничук. Т. 2. Наукова думка, Київ 1985.
- Желехівський Є.: *Малоруско-німецький словар*. Т. 1. Товариство ім. Шевченка, Львів 1886.
- Фасмер М.: *Этимологический словарь русского языка*. Т. 1. Прогресс, Москва 1986.
- Արաջյան Ա., Դիլբարյան Ն., Յուզբաշյան Ա.: *Հայոց լեզվի պատմություն*. ԵՊՀ հրատ., Երևան 2017.
- Ակինեան Ն.: *Միմէոն դարի Լեհաստոյ Ուղեգրութիւն*. Մխիթարեան տպարան, Վիեննա 1936.
- Աճառյան Հ.: *Քննություն Առոխալի բարբառի*. ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., Երևան 1953.
- Բոժկո Օ.: *Ուկրաինարանությունները Կամեանեց-Պողիպկ քաղաքի XVI–XVII դարերի հայկական դատարանի վավերագրերի լեզվում*. „Պատմա-բանասիրական հանդես” 2010, № 2, s. 110–115.
- Գոշ Մ.: *Գիրք Դատաստանի*. <https://lib.mskh.am/images/books/Girq-datastani.pdf> [dostęp: 22.04.2022].
- Գրիգորյան Վ.: *Կամեանեց-Պողիպկ քաղաքի հայկական դատարանի արձանագրությունները*. ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., Երևան 1963.
- Հայրապետյան Ա.: *Օտար բառերի բառարան*. Հեղինակային հրատարակություն, Երևան 2011.
- Ղազարյան Ռ., Ավետիսյան Հ.: *Միջին հայերենի բառարան*. ԵՊՀ, Երևան 2009.
- Ղազարյան Ռ.: *Փոխառությունները միջին զրական հայերենում (ընդհանուր ակնարկ)*. „Բանբեր Երևանի համալսարանի” 1992, № 2 (77), s. 14–25.
- Ղարսլյան Ա.: *Արդի հայերենի իրավաբանական տերմինները*. ՀՀ ԳԱԱ Հր. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտ, Երևան 2017.
- Մեյթիխանյան Փ.: *Նոր բառերի բացատրական բառարան*. Փյունիկ, Երևան 1996.
- Շեյրանյան Ս., Մադոյան Վ.: *Լեհերեն-հայերեն բառարան*. Հայաստան հրատ., Երևան 2010.
- Պողոսյան Ն.: *Նորահայտ բառեր վաղաշխարհաբարդյան աղբյուրներում: 16–18-րդ դդ*. ԵՊՀ, Երևան 2014.
- Սարապետոյան Ռ.: *Արևմտահայերեն-արևելահայերեն ուղղահասական-բացատրական բառարան*. ԵՊՀ հրատ., Երևան 2000.

Grair Magakian

A few terms borrowed from Polish in Polish Armenians language (selected issues)

Summary

The article *A few terms borrowed from Polish in Polish Armenians language (selected issues)* presents an analysis of several of the examined legal terms that were borrowed by Polish Armenians from Polish, although most of them were also known to them in their mother tongue. The main purpose of the article is to distinguish the above-mentioned terms, define their meaning and use in the Polish Armenian language.

Keywords: Armenian, Polish, Armenians, law

Граир Магакиан

Некоторые заимствованные из польского языка термины в языке польских армян (избранные вопросы)

Резюме

В статье представлен анализ нескольких юридических терминов, которые были заимствованы польскими армянами из польского языка, хотя большинство из них были им известны и на их родном языке. Основная цель статьи состоит в том, чтобы выбрать вышеупомянутые термины, определить их значение и употребление в армянском языке, функционировавшем в Польше в исследуемый период.

Ключевые слова: армяне, поляки, закон, язык, польский язык

Badania konfrontatywne w zakresie gramatyki i leksyki

Danuta Roszko

Uniwersytet Warszawski

 <https://orcid.org/0000-0001-5566-0522>

Roman Roszko

Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk

 <https://orcid.org/0000-0002-2291-6939>

Badania korpusowe nad użyciem wołacza w językach polskim, bułgarskim i litewskim

1. Wstęp

Nasze zainteresowanie samą formą wołacza oraz jej użyciem zrodziło się podczas prac nad korpusami równoległymi CLARIN-PL¹. W trakcie korekty automatycznego znakowania zasobów w językach bułgarskim, litewskim i polskim stwierdziliśmy znaczną – w porównaniu z innymi wskaźnikami jakościowymi – liczbę złych opisów morfosyntaktycznych, w których z jednej strony, nie wiadomo czemu, wielu formom niebędącym wołaczem przypisana została war-

¹ M. Duszkin, D. Roszko, R. Roszko: *New Parallel Corpora of Baltic and Slavic Languages – Assumptions of Corpus Construction*. W: *Lecture Notes in Artificial Intelligence (LNAI) 12848: TSD 2021*. Eds. K. Ekštejn, F. Pártl, M. Konopík. Springer Nature Switzerland 2021, s. 173–183. https://doi.org/10.1007/978-3-030-83527-9_15; V. Koseska-Toszewa, R. Roszko: *Języki słowiańskie i litewski w korpusach równoległych CLARIN-PL*. „*Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*” 2016, nr 51, s. 191–217. <https://doi.org/10.11649/sfps.2016.011>; D. Roszko, R. Roszko: *Polish-Lithuanian Parallel Corpus*. CLARIN-PL digital repository 2016. <http://hdl.handle.net/11321/309>; R. Roszko, D. Roszko: *Polish-Lithuanian Parallel Corpus „2”*. CLARIN-PL digital repository 2018. <http://hdl.handle.net/11321/539>; D. Roszko, R. Roszko, W. Sosnowski, J. Satoła-Staśkowiak: *Polish-Bulgarian Parallel Corpus*. CLARIN-PL digital repository 2018. <http://hdl.handle.net/11321/536>.

tość wołacza, z drugiej zaś strony oczywiste formy tego przypadku nie zostały właściwie rozpoznane i oznakowane. Ponadto zaobserwowaliśmy, szczególnie w języku bułgarskim, trzeci wariant oznaczania jawnych form wołaczowych: jako nieznanne.

2. Cel pracy

Skoro mieliśmy świadomość błędów w automatycznym oznaczaniu form wołaczowych we współtworzonych przez nas korpusach CLARIN-PL, postanowiliśmy sprawdzić:

- 1) czy inne korpusy równoległe, które zawierają w swych zasobach teksty w wybranych przez nas językach, również błędnie interpretują formy wołacza oraz
- 2) czy możliwe jest prowadzenie całościowych badań kontrastywnych nad użyciem form wołacza w tych językach z wykorzystaniem otwartych dwu- lub wielojęzycznych korpusów równoległych.

3. Metodologia

Wychodząc z założenia, że korpusy równoległe mają być źródłem segmentów zawierających formy wołaczowe uzgodnionych między językami, przyjęliśmy za rozsądne uznanie, że obiektem naszych analiz powinny być te słowoformy, którym w procesie znakowania przypisano parametr wołacza. Naszym zdaniem każdy użytkownik korpusów równoległych takie założenia wstępne również by poczynił. Dodajmy, że w zestawach znaczników (w tagsetach) interesujących nas języków są uwzględnione wartości identyfikujące wołacz (podkreślone znaki):

bg: господине NH Господин NHMsym

lt: Joneli Jonelis Npmsvnf dkt.tikr.vyr.vns.Š.

pl: <orth>Anno</orth><base>Anna</base><ctag>subst:sg:voc:f</ctag></lex>

Jak już stwierdziliśmy (zob. *Wstęp*), wyszukanie segmentów zawierających słowoformy z przypisaną im wartością wołacza okazuje się niewystarczające. Konieczne jest ustalenie, ile spośród form ujawnionych w procesie wyszu-

kiwania to tak naprawdę wołacze. Określenie liczby niezidentyfikowanych form wołaczowych (które również powinny zostać uwzględnione w badaniu) stanowi zdecydowanie trudniejsze zadanie. Wymaga bowiem konsekwentnego prześledzenia jakości znakowania wszystkich słowoform w wielu próbkach, reprezentujących różne rejestry językowe. Nie możemy zobowiązać się do przeprowadzenia tego typu analiz, lecz na potwierdzenie zauważonego zjawiska przedstawimy przykłady mylnego oznakowania. Uzyskane wyniki analizy dotyczącej trafności identyfikacji form będących przedmiotem naszego zainteresowania pozwolą nam wskazać metody badań korpusowych, które mogą znaleźć zastosowanie w badaniach nad użyciem wołacza. Dodatkowo przeprowadzimy pilotażowe (zawężone materiałowo) badanie tego rodzaju.

4. Nieco historii opisu wołacza

W gramatyce sanskryckiej Paniniego wołacz był opisywany poza systemem deklinacyjnym rzeczownika, jednak już w opisach gramatycznych greki system ten objął ów przypadek. Zabieg przypisania wołaczowi wartości przypadku gramatycznego został powielony w gramatykach łacińskiej i germańskiej, a później – również w opisach innych języków nowożytnych. Zdziwiające, że w okresie powstawania i rozkwitu indoeuropejskiego językoznawstwa historyczno-porównawczego (XIX wiek) wołacz uznano za jeden z przypadków. Przypomnijmy dwa fakty. Pierwszy: impulsem do rozwoju tego językoznawstwa była gramatyka Paniniego, a zwłaszcza zastosowana w niej metodologia opisu. Drugi: filolodzy klasycy stawali przedstawicielom XIX-wiecznego językoznawstwa naukowego zarzut nieznajomości języków klasycznych². Gdy ma się te fakty na uwadze, niezrozumiałe jest odstępnie w owym czasie od koncepcji Paniniego i przyjęcie wzorców zaczerpniętych z gramatyk języków klasycznych. Dopiero w XX wieku na gruncie europejskim szczególnie charakter wołacza dostrzegli Karl Bühler³ i Jerzy Kuryłowicz⁴, którzy wyróżnili nową kategorię o funkcji impresywnej (nazwali ją, odpowiednio, *Appellfunktion* i *appel*), spełniającą warunek samodzielnej wypowiedzi. Nieco później Adam

² A. Heinz: *Dzieje językoznawstwa w zarysie*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1978, s. 152–153.

³ K. Bühler: *Die Axiomatik der Sprachwissenschaften*. „Kant-Studien” 1933, Bd. 38, s. 19–90; idem: *Sprachtheorie: Die Darstellungsfunktion der Sprache*. Gustav Fischer, Jena 1934, s. 342, 359.

⁴ J. Kuryłowicz: *Le problème du classement des cas*. „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 1949, z. 9, s. 20–43.

Heinz⁵ wprowadził opozycję przypadku subiektywnego, konstytuowanego przez wołącz, do przypadków obiektywnych (wszystkie pozostałe przypadki). Natomiast Kazimierz Polański w *Encyklopedii językoznawstwa ogólnego* zauważa, że wołącz nie jest formą przypadku, a jedynie tradycja gramatyczna powoduje, że w podręcznikach szkolnych i gramatykach akademickich wymienia się go jako jeden z przypadków⁶.

Obecnie indoeuropeiści przyjmują, że w języku praindoeuropejskim (PIE) rzeczowniki i przymiotniki w liczbie pojedynczej rodzaju męskiego i żeńskiego posiadały formę wołacza⁷. Dziedziczyły ją dialekty/języki powstające w wyniku rozpadu PIE. Do współczesności wołącz przetrwał w niewielu językach. Najlepiej zachował się, a nawet rozwinął, w bałtyckich (litewskim i łotewskim); utrzymał się również w części języków słowiańskich (w białoruskim⁸, bułgarskim, chorwackim, czeskim, macedońskim, serbskim, słowackim (?), ukraińskim), w niektórych celtyckich oraz w kurdyjskim, hindi, urdu i grece. W takich językach jak rumuński czy rosyjski doszło do utraty dawnego wołacza i ukształtowania się nowego⁹, por. rosyjskie *Лен* (< *Лена*) czy rumuńskie *soro* (voc.sg.), utworzone od *soră* ‘siostra’, z zapożyczoną z języka bułgarskiego końcówką *-o*¹⁰. Warto zwrócić uwagę na postać współczesnego wołacza rosyjskiego, która jest identyczna z tematem leksemu (por. rosyjskie *Юль* < *Юля*, *nan* < *nana* ‘tato’). W języku litewskim także możliwe są formy wołacza równe tematowi leksemu (por. *mamyt* < *mamytė* ‘mamusia’, *berniuk* < *berniukas* ‘chłopiec’), jednak – inaczej niż w języku rosyjskim – te bezfleksyjne formy konkurują z formami fleksyjnymi, por. *mamyt* i *mamyt-e*, *berniuk* i *berniuk-ai*. W języku rosyjskim użycie form nowego wołacza nie jest obligatoryjne¹¹. Przyjmuje się, że w PIE postać wołacza była zgodna

⁵ A. Heinz: *System przypadkowy języka polskiego*. W: idem: *Język i językoznawstwo. Wybór prac*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1988, s. 337–338.

⁶ *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Red. K. Polański. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków 1993, s. 627.

⁷ Zob. R.S.P. Beekes: *Comparative Indo-European Linguistics: An Introduction*. 2nd edit. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam–Philadelphia 2011, s. 194–195, 200.

⁸ Dyskusja nad wołączem w języku białoruskim jest bardzo ożywiona. Jedni uznają ten przypadek za cechę dialektalną, drudzy – za żywy element języka białoruskiego, który powinien być uwzględniony w gramatyce języka normowanego (literackiego). Negowanie wołacza w języku białoruskim jest przejawem przejmowania rosyjskich wzorców gramatycznych (R. Kaleta: *Złudne odpowiedniki białorusko-polskie*. „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” 2013, nr 48, s. 133–134. <https://doi.org/10.11649/sfps.2013.008>). Emocjonalne podejście do formy wołaczowej zaobserwowałam również w środowiskach bułgarystów i słowacystów.

⁹ T. Anstatt: *Der slawische Vokativ im europäischen Kontext*. W: *Linguistische Beiträge zur Slavistik XV*. Hrsg. L. Geist, G. Mehlhorn. Sagner, München 2008, s. 9–26.

¹⁰ A. Rosetti: *Istoria limbii române*. Vol. 1: *De la origini pînă la începutul secolului al XVII-lea*. Ed. Științifică și Enciclopedică, București 1986, s. 303.

¹¹ M. Duszkin, D. Roszko, R. Roszko: *Multilingual corpora in contrastive research on the vocative in Russian, Polish and Lithuanian*. „Slavistična revija” 2021, Letn. 69, Št. 4, s. 431–445.

z tematem leksemu, nie posiadała żadnej końcówki¹². Budowa morfologiczna formy wołacza „temat + końcówka fleksyjna” ukształtowała się później¹³.

5. Polsko-litewsko-bułgarskie korpusy równoległe – potencjalne źródła materiałowe do badań kontrastywnych nad użyciem wołacza

5.1. Korpusy CLARIN-PL¹⁴

Niezaprzeczalnymi zaletami korpusów CLARIN-PL są: wstępne przetworzenie zasobów, ich ręczne zrównoleglenie, zastosowanie najnowszych wersji tagerów do automatycznego znakowania tokenów oraz dostęp do zasobów na jednej ze stron CLARIN-PL (https://kontext.clarin-pl.eu/run.cgi/first_form; wymagane jest zalogowanie) w wysoko ocenianej przeglądarce wielojęzycznej KonText¹⁵. Niestety, korpusy CLARIN-PL nie oferują zbiorczego zasobu dla trzech rozpatrywanych przez nas języków. Ponadto w odrębnych korpusach znajduje się niewiele wspólnych utworów. Dlatego potencjalne badania mogą być prowadzone tylko w parach pl-bg, pl-lt, bg-lt. Wewnętrzne zrównoważenie zasobów korpusowych pl-bg i pl-lt sprzyja dużej liczbie wystąpień interesujących nas form. Korpus bg-lt zawiera przede wszystkim teksty prawne, w których liczba użyć form wołacza jest znacznie ograniczona.

¹² R.S.P. Beekes: *Comparative Indo-European Linguistics: An Introduction...*, s. 186.

¹³ Szerzej na temat historii badań nad wołaczem w językach polskim i litewskim zob. M. Duszkin, D. Roszko, R. Roszko: *New Parallel Corpora of Baltic and Slavic Languages – Assumptions of Corpus Construction...*, s. 173–183; w języku bułgarskim – D. Roszko, R. Roszko: *Korpusy wielojęzyczne wkładem Instytutu Sławistyki Polskiej Akademii Nauk w rozwój infrastruktury CLARIN-PL. Przykłady analizy korpusowej nad wołaczem*. W: *Języki słowiańskie dziś – w kręgu kategorii, struktur i procesów*. Red. J.L. Banasiak, A. Kiklewicz, J. Mazurkiewicz-Sułkowska. Instytut Sławistyki PAN, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Warszawa–Łódź 2021.

¹⁴ M. Duszkin, D. Roszko, R. Roszko: *New Parallel Corpora of Baltic and Slavic Languages – Assumptions of Corpus Construction...*, s. 173–183.

¹⁵ T. Machálek: *KonText: Advanced and flexible corpus query interface*. W: *Proceedings of the 12th Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2020)*. European Language Resources Association 2020, s. 7003–7008.

5.2. Narodowy Korpus Języka Czeskiego (ČNC – Český národní korpus) w części InterCorp¹⁶

Podobnie jak korpusy CLARIN-PL zasoby InterCorpu są udostępnione w przeglądarce KonText¹⁷. Objętość zasobów wspólnych dla trzech języków jest większa niż w CLARIN-PL. Korpus umożliwia też jednoczesną analizę materiałową w trzech rzeczonych językach, lecz ze względu na brak znakowania zasobów litewskich pełny opis wszystkich użyć form wołącza nie jest możliwy¹⁸. Ponadto w InterCorpie stwierdziliśmy błędy w zrównolegleniu¹⁹, pomyłki w znakowaniu oraz niezrozumiałe literówki, które – naszym zdaniem – przypadkowo wygenerowano podczas wstępnego przetwarzania tekstów, np.:

- pl: Ta informacja jest wymagana **tyko** w przypadkach przewidzianych przez prawodawstwo celne.
- lt: Šią informaciją reikia pateikti **tik** muitinės teisės aktų nustatytais atvejais.
- bg: Тази информация се изисква **само** в случаите, предвидени от митническото законодателство.

W powyższym przykładzie polska forma *tyko*, oznaczona jako wołącz, jest w istocie błędna: pojawia się zamiast oczywistego *tylko*. Sprawdziliśmy, że do takiej zamiany dochodzi w dwunastu utworach beletrystycznych oraz w obszernych zbiorach pobranych ze strony Parlamentu Europejskiego.

Poniżej przykład włączenia do InterCorpu tekstów wątpliwej jakości:

- pl: Włożył na to konto klejnot z mein garderoba: Kostium calusienki z rzepu.

Kolejny przykład niepoprawienia błędu pisarskiego na etapie wstępnego przetworzenia tekstu widzimy w poniższym wyjaśnieniu:

¹⁶ F. Čermák, A. Rosen: *The case of InterCorp, a multilingual parallel corpus*. „International Journal of Corpus Linguistics” 2012, vol. 17, no. 3, s. 411–427. <https://doi.org/10.1075/ijcl.17.3.05cer>.

¹⁷ T. Machálek: *KonText: Advanced and flexible corpus query interface...*, s. 7003–7008.

¹⁸ Artykuł przygotowaliśmy przed ostatnią aktualizacją InterCorpu. W najnowszej wersji (13 ud) przeszukiwanie zasobów bułgarskich z wykorzystaniem tagów zostało wycofane (stan potwierdzony 30.01.2022). Ponadto zauważyliśmy, że nieaktywna stała się opcja Lemmas w menu Frequency oraz nie są dostępne znakowania wyszukanych słowoform. Zmiany te utrudniają badaczowi m.in. ocenę jakości otagowania.

¹⁹ Część wydzielona InterCorp Core wydaje się wolna od błędów wzajemnego uzgodnienia zasobów, jednak dla analizowanych przez nas języków nie została opracowana.

pl: [...] (w tym miejscu nawet dziecko zrozumie, że owe sławetne czterdzieści wieków, które na to patrzyły, było wyraźną **alu** zją do Tradycji Hermetycznej).

Rozdzielenie na dwie części (*alu* i *zją*) słowoformy *aluzją* spowodowało błędne wyróżnienie tokenów oraz przypisanie jednemu z nich (*alu*) parametru wołacza.

Mimo widocznych zmian związanych z rozwinięciem KonTextu i załadowaniem nowej wersji korpusów (13ud) nadal uważamy, że słabym punktem InterCorpu pozostało znakowanie form wołacza (obecnie stosowana składnia zapytania: [feats="Case=Voc"]). Poza wspomnianym już brakiem tagów litewskich, a po ostatnich zmianach – chyba również bułgarskich (zob. przypis 18), w języku polskim pojawiają się błędne interpretacje form, np. słowoformie *Julio* został błędnie przypisany lemat *Julia* (imię żeńskie), podczas gdy właściwym lematem jest *Julio* (imię męskie), por.: **Julio** idzie w naszym kierunku. Przykładów na przypisanie formom mianownikowym tagu wołacza jest więcej, por. *Pawle* (nazwa własna) w zdaniu: *Gospodarz Pawle już przywykł słuchać tych słów spokojnie [...]*, czy literowiec *ALU* w zdaniu: **ALU** to znaczy *Autentyczna Ludzka Osobowość*, który został błędnie rozpoznany jako wołacz od imienia żeńskiego *Ala*²⁰.

5.3. Narodowy Korpus Języka Rosyjskiego

(Национальный корпус русского языка) w części wielojęzycznej
(параллельный: многоязычный)²¹

Ten korpus tylko teoretycznie umożliwia jednoczesną analizę języków bułgarskiego, litewskiego i polskiego w wydzielonej części wielojęzycznej (<https://ruscorpora.ru/new/search-multi.html>), z zastrzeżeniem, że nie w każdej odpowiedzi znajdują się przykłady w interesujących nas językach. Praca z owym

²⁰ O ograniczeniach i sposobach zastosowania wcześniejszych wersji tego korpusu zob. też A. Charciarek: *Možnosti využití korpusu InterCorp v česko-polské překladové lexikografii*. „Časopis pro moderní filologii” 2018, vol. 100, issue 2, s. 206–222; idem: *Korpus równoległy InterCorp w leksykografii przekładowej – możliwości i ograniczenia*. „Roczniki Humanistyczne” 2019, t. 67, nr 7, s. 79–92. <https://doi.org/10.18290/rh.2019.67.7-5>; idem: *Využití paralelního korpusu v translologii (na základě česko-polského InterCorpu)*. „Bohemistika” 2019, nr 2, s. 194–216. <https://doi.org/10.14746/bo.2019.2.5>.

²¹ D. Dobrovol'skiĭ, A. Kretov, S. Sharov: *Natsional'nyi korpus russkogo iazyka: 2003–2005*, chap. *Korpus parallel'nykh tekstov: arkhitektura i vozmožnosti ispol'zovaniia*. Indrik, Moskva 2005, s. 263–296.

korpusem to wielka loteria: nigdy nie wiadomo, z których języków zostaną wyświetlone odpowiedzi. Ponadto nie są dostępne pary pl-lt, pl-bg i lt-bg. Wszystkie zasoby są otagowane w sposób uproszczony, bez ujednoznacznienia. Słabą stroną omawianych zasobów jest również funkcjonalność zastosowanej przeglądarki. Nie sposób ustalić, w którym języku ma ona szukać wyrażień, tagów czy form wpisanych w polu wyszukiwania, nie można też zawęzić go do konkretnych języków. W uzyskanej odpowiedzi zawsze zamieszczone zostają przykłady ze wszystkich języków reprezentowanych w korpusie – jednocześnie może ich być aż 21. Podawane statystyki także dotyczą wszystkich języków, co zmusza badacza konkretnego języka bądź wybranych języków do dalszej ekscerpcji i oddzielnego sumowania form (przykładów). Liczbę błędnych wyświetleń zwiększają fałszywe interpretacje tokenów również w innych językach. Szczególnie wiele takich niedokładności stwierdziliśmy w czeskim i ukraińskim. W poniższych zdaniach wytłuszczone formy są rzekomymi przykładami form w wołaczu:

uk: **І знову присвячується Блайз... Більше, ніж будь-коли їм) Пріорат Сіону — таємне європейське товариство, засноване 1099 року, — реальна організація. 1975 року в Паризькій національній бібліотеці виявили рукописи на пергаменті, відомі як «Les Dossiers Secrets»²², у яких названо імена багатьох членів Пріорату Сіону, зокрема сера Ісаака Ньютона, Боттічеллі, Віктора Гюго та Леонардо да Вінчі.** [Dan Brown, *The Da Vinci Code*] [омонимия не снята]

cs: 1. Jak se stalo, že **truhlářský** mistr Třešnička našel kus **dřeva**, který plakal a smál se **jako dítě** Byl jednou **jeden**... “Kráá! “vyhrknou hned moji **malí čtenáři**. Kdepak, **děti**, to se pletete. Byl jednou **jeden** kus **dřeva**. [Carlo Collodi, *Pinocchio*] [омонимия не снята]

Przykłady błędnie opisanych form wołaczowych w minimalnym kontekście:

bg: Прочетох на глас всички данни за **него**.

[...] е извървял много път с **него** [...].

[...] и го разглежда няколко минути с просто **око**²².

lt: **Išlaisvinti** žmogų nuo artimo savo – argi ne **toks** yra progreso tikslas?

Ir ar man rūpi žmonijos **kancios** bei **džiaugsmai**?

pl: **Carlo Collodi, Pinokio**; Przełożyła z włoskiego Zofia Jachimecka.

²² W zasadzie wszystkie bułgarskie formy zakończone na -o zostały oznakowane jako wołaczowe, por.: *ажурнико, рано, късно, него, яко, ниво, поло, право, око, злото, махало, вино, камо, камено, тансуно, расо, право, рамо, браво, томилино* itd.

[...] m.in. sir Isaaca Newtona, **Botticellego**, Victora **Hugo** oraz Leonarda da Vinci.

[...] co na podstawie tej laski sądzisz o jej **właścicielu**?

[...] sami nie mając **geniuszu**, posiadają talent [...].

Stwierdziliśmy również przykłady nieotagowania oczywistego wołacza (podkreślone formy), m.in.:

lt: [...] ir Jonukas, sušukęs, „Meškine mielas“ [...]

„Mano mielas Paršeli, — atsakiau aš, — visa knyga apie tave.“

pl: Nie, dzieci, pomyliłyście się.

Ewidentnym świadectwem nieprzydatności tego korpusu w badaniach nad użyciem form wołaczowych są statystyki podawane na dole każdej strony. Poniżej zamieszczamy początkowy fragment dla pierwszej z wyświetlonych stron wyników dotyczących zapytania „Грамм. Признаки” = „voc”²³:

Частоты найденного для этой страницы

Словоформы		
1	И	52
2	Я	27
3	З	26
4	В	25
5	А	22
6	До	19
7	Але	16
8	Si	13
9	Б	12
10	коли	10
11	него	8
12	вони	7
13	ж	7
[...]		

Jak można zauważyć, żadna z wyszczególnionych powyżej słowoform nie jest formą wołacza.

²³ Национальный корпус русского языка. https://processing.ruscorpora.ru/search.xml?en v=alpha&api=1.0&mycorp=&mysent=&mysize=&mysentsize=&dpp=&spp=&spd=&mydocsize=&mode=multi&lang=ru&sort=i_grtagging&noaccent=1&text=lexgramm&parent1=0&level1=0&lex1=&gramm1=voc&sem1=&form1=&flags1=&transl1=&parent2=0&level2=0&min2=1&max2=1&lex2=&gramm2=&sem2=&form2=&flags2=&transl2= [dostęp: 21.11.2021].

5.4. ParaSol²⁴

Korpus ten swego czasu cieszył się dużą popularnością. Umożliwia jednoczesną analizę we wszystkich kombinacjach języków (pl-lt, pl-bg, lt-bg i pl-lt-bg), niestety, jego przeszukiwanie jest bardzo utrudnione. Od użytkownika wymaga się znajomości zastosowanego języka zapytań CQP oraz przyjętych znaków. Wpisanie w polu wyszukiwania dowolnej formy skutkuje wyświetleniem się komunikatu: „(0 0 0 hit.) 0 hits overall”. Ponadto stwierdziliśmy liczne błędy w zrównolegleniu, które znacznie zmniejszają wartość tych zasobów. Na przykład jednemu zdaniu polskiemu (95212) *Jaka ja dla ciebie Klaudyna* odpowiadają w litewskiej wersji tekstu aż 42 zdania. Podkreślić również należy skromną liczbę wspólnych zasobów (tylko trzy utwory). Gdy przygotowaliśmy ten artykuł, korpus ParaSol był ciągle niedostępny²⁵. Na stronie widniała informacja, że prowadzone są prace nad jego unowocześnieniem.

5.5. OPUS (Open Parallel Corpus)²⁶

Jest to największy korpus dostępny online. Umożliwia jednoczesne przeszukiwanie zasobów dla trzech wybranych przez nas języków, lecz najpierw trzeba się wykazać cierpliwością, by odnaleźć wspólne podzbiory. Nie można równocześnie eksplorować wszystkich zasobów pl-lt-bg. Interfejs przeglądarki korpusowej OPUS jest nieintuicyjny. Należy zwrócić uwagę, że zasoby tego korpusu zostały automatycznie zrównoleglone i oznakowane. Nie dokonano w nim korekty pisowni, wskutek czego użytkownik OPUS-u stosunkowo często doświadcza efektów złego zrównoleglenia i napotyka liczne błędy zapisu. Na przykład:

²⁴ R. von Waldenfels, R. Meyer: *ParaSol: A Parallel Corpus of Slavic and Other Languages*. 2006. <http://parasolcorpus.org/> [dostęp: 21.11.2021].

²⁵ Na stronie <https://parasolcorpus.org/> 30.01.2022 nadal widnieje informacja: „PARASOL-CORPUS.ORG is under construction and will be probably until October 1st, 2021. We are working to make the corpora hosted on this server available to you as soon as possible. After the update, some corpora will be discontinued, others will be greatly expanded. ParaSol will be available in a much enlarged version”.

²⁶ J. Tiedemann: *OPUS – parallel corpora for everyone*. W: *Proceedings of the 19th Annual Conference of the European Association for Machine Translation (EAMT)*. Baltic Journal of Modern Computing 2016.

- pl₁: (1036415581) To był duży dom.
lt: Mes pažinojome jų antrąsias puses, vaikus. [Poznaliśmy ich drugie połowy, dzieci].
pl₂: Serbia o podpisaniu przez Serbię i Komisję Europejską w kwietniu 2004 r. umowy fiz
bg: Развитието на селул

Kolejną słabą stroną tego korpusu jest brak informacji o zastosowanych tagsetach. W instrukcji poświęconej językowi zapytań CQL omówione zostały tylko tagsety języków angielskiego i niemieckiego.

6. Potencjalne zastosowania korpusów w badaniach nad użyciem form wołacza w językach polskim, bułgarskim i litewskim

Elżbieta Kaczmarek wyróżnia pięć metod stosowanych w badaniach korpusowych²⁷:

- 1) sterowanych korpusem (ang. *corpus-driven approach*),
- 2) opartych na korpusie (ang. *corpus-based/corpus-supported approach*),
- 3) ilustrowanych przykładami korpusowymi (ang. *corpus-illustrated/corpus-informed approach*),
- 4) mieszanych, łączących analizę danych korpusowych i niekorpusowych (ang. *corpus-assisted analysis*),
- 5) generowanych przez korpus (ang. *corpus-induced approach*).

Pierwsza z wyszczególnionych metod, mająca na celu formułowanie nowych teorii, nie może zostać zastosowana w badaniach nad użyciem form wołacza – przede wszystkim z powodu bardzo dużej liczby błędnych znakowań oraz nie-reprezentatywnych i ograniczonych ilościowo zasobów w trzech wybranych przez nas językach. Druga z przedstawionych metod zakłada weryfikację znanej lub nowej hipotezy. Uważamy, że omówione przez nas korpusy nie są właściwymi zasobami do prowadzenia również tego typu badań. Inaczej sprawa ma się z metodami wymienionymi w punktach 3) i 4) – istotą obydwu jest ilustracja opisywanych zjawisk przykładami zaczerpniętymi z korpusów, uzupełnionymi (w przypadku metody nr 4) przykładami pochodzącymi z ankiet, wywiadów itp.

²⁷ E. Kaczmarek: *Metody ustalania ekwiwalentów czasowników wyrażających stany emocjonalne w przekładzie czesko-polskim na materiale z korpusu równoległego InterCorp*. Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2019, s. 54–55.

Jednak należy pamiętać, że obie metody (nr 3 i nr 4) muszą być stosowane uważnie i roztropnie ze względu na błędy, ograniczoną reprezentację poszczególnych rejestrów oraz zrównoważenie owych korpusów. Ostatnia z wymienionych metod jest wykorzystywana do analiz naprawdę dużych zasobów. Teoretycznie tylko jeden korpus, mianowicie OPUS, potencjalnie spełnia ten warunek. Niemniej również w jego przypadku badacze czy programiści muszą mieć na uwadze słabe strony zawartych w nim zasobów: automatyczne zrównoleglenie i znakowanie, brak korekty pisowni, mylenie języków.

7. Analiza historyczna użyc form wołacza na podstawie zasobów CLARIN-PL

Satysfakcjonująca jakość zrównoleglenia zasobów CLARIN-PL i ich oznakowania pozwoliła nam na przeprowadzenie badania nad częstością użycia form wołaczowych w aspekcie historycznym. Badanie ograniczyliśmy do języków polskiego i litewskiego i zawęziliśmy do utworów beletrystycznych. Najstarszy analizowany przez nas utwór to dramat Adama Asnyka *Kiejstut* z 1843 roku oraz jego litewski przekład Vincasa Kudirki z 1896 roku. W tym przypadku można mówić o dużej zgodności użycia form wołacza w obu językach, por. pl: *bracie* – lt: *broli*, pl: *synu* – lt: *sūnau*, pl: *Witoldzie* – lt: *Vytautai*, pl: *starcze* – lt: *seni*, pl: *panie* – lt: *viešpatie*, pl: *Niemcze* – lt: *vokietei*, pl: *psie nikczemny* – lt: *šunie*, pl: *ojcze złoty* – lt: *tėveli*, pl: *mój staruszku* – lt: *mano seni*, pl: *ojcze* – lt: *tėve Kęstuti* [!], pl: *książę Kiejstucie* – lt: *kunigaikšti Kęstuti* itd. Należy odnotować, że w wersji litewskiej pojawiają się formy wołacza w dodanych przez tłumacza bezpośrednich zwrotach do współrozmówcy (niemających ekwiwalentów w języku polskim). Warto również w tym utworze zwrócić uwagę na dysproporcje systemowe w formach przymiotnikowych między zestawionymi językami. W polszczyźnie notujemy formy zgodne z mianownikiem, w litewskim zaś są to (historycznie) pozbawione fleksji formy wołacza, por. pl: *okrutny* – lt: *beširdi* (< adj.nom.sg *beširdis*), pl: *bezczelny* – lt: *begėdi* (< adj.nom.sg *begėdis*).

Późniejsza powieść Józefa Kraszewskiego *Kunigas* z 1882 roku i jej przekład Augustinasa Zeicasa z 1887 roku dostarczają podobnych spostrzeżeń: obie formy – polska i litewska – są w wołaczu, np. pl: *Bracie Bernardzie* – lt: *Broli Bernardai*, pl: *ojczulku* – lt: *tėveli*, pl: *bestio litewska* – lt: *gyvuli lietuviškas*. W porównaniu z dramatem *Kiejstut* w tym utworze zauważamy zdecydowanie częstsze uzupełnianie przekładu o nieobecne w oryginale bezpośrednio zwroty w wołaczu do współrozmówcy (wyróżnione tu wytłuszczeniem), np.:

pl: Pamiętają ludzie, gdy jeno pieśni nuciła, strojno chodziła, a chłopiątko w kwiatki ubierając, na rękę kołysała.

lt: Ak, **broli**, žmonės pamena, kaip dainuodavo, puikiai rėdydavos, o kūdikį kaišydavo į kvietukas, supdavo lopšyje.

pl: A jeszcze poznałszy Swalgona...

lt: O čia, **vyreli**, Svalgūną paleido!

W analizowanej przez nas powieści Elizy Orzeszkowej *Niziny* z 1885 roku oraz w jej litewskim przekładzie z 1901 roku autorstwa Vincasa Kalnietisa i Jonasa Jablonskisa rysuje się podobny do już wykazanego obraz równoległego użycia form wołacza w obu językach, np. pl: *Jaśku* – lt: *Joneli*, pl: *paniczu* – lt: *ponaiti*, pl: *durniu* – lt: *beproti*, pl: *Stefanku* – lt: *Steponėl*. Tak jak we wcześniejszych utworach, również tu zdarzają się bezpośrednie zwroty do rozmówcy dodane w procesie tłumaczenia. Jednak w tej parze utworów zauważamy już pierwsze przykłady zastosowania formy mianownikowej zamiast wołaczowej w języku polskim, m.in.:

pl: – Słuchaj-no, Mikołaj! – ciszej, niż wprzódy, mówić zaczął [...].

lt: – Klausyk, **Mikalojau**, – rečiau, kaip pirma, pradėjo kalbėti [...].

W tłumaczeniu konsekwentnie stosowana jest forma wołacza.

Następne utwory, które analizowaliśmy, to powieść Stanisława Lema *Solaris* z 1961 roku i jej tłumaczenie na litewski pióra Giedrė Juodvalkytė z roku 1978. Zauważyliśmy konsekwentne stosowanie form mianownikowych zamiast wołaczowych w języku polskim, którym zawsze odpowiadają litewskie rzeczowniki w wołaczu, np.:

pl: – Snaut... – szepnąłem.

lt: – **Snautai**... – sukuždėjau.

pl: – Czy to ważne, Kris?

lt: – Argi tai svarbu, **Krisai**?

pl: – Gotów, Moddard – odpowiedziałem.

lt: – Pasiruošęs, **Modardai**, – atsakiau.

pl: – Gotów, Kelvin? – rozległo się w słuchawkach.

lt: – Pasiruošęs, **Kelvinai**? – pasigirdo ausinėse.

Zasoby korpusowe CLARIN-PL umożliwiły nam sprawdzenie jedynie w ograniczonym zakresie (na materiale w postaci kilkudziesięciu krótkich opowiadań przetłumaczonych przez studentów lituanistyki), jakie są ekwiwalenty przekładowe litewskich form wołaczowych w języku polskim. Okazało się, że każdej litewskiej formie w wołaczu odpowiada forma polska w tym samym przypadku:

- lt: – Sustok, **vaikeli**. Nebijok...
- pl: – Zatrzymaj się, **chłopcze**... Nie bój się...
- lt: – Aš, **Hiacintai**, kepu tokius pyragaičius, patikėk, tirpsta burnoj.
- pl: – Ja, **Hiacyncie**, piekę takie ciasteczka, że – uwierz mi – rozpuływają się w ustach.
- lt: – Nu ir duodi, **cioccele**, akim neregi ir kaulus mankštini...
- pl: – No i masz, **cioteczko**, na oczy nie widzisz i kości prostujesz...
- lt: – Ei, **kaimynka**, bene pasiklydai?
- pl: – Hej, **sąsiadko**, czyżbyś zabłądziła?

8. Podsumowanie

Wyniki wstępnych analiz znanych korpusów wielojęzycznych w zakresie ich przydatności w badaniach kontrastywnych nad opisem użyć form wołacza w językach bułgarskim, litewskim i polskim bardzo nas rozczarowały. Stwierdziliśmy bowiem szereg mankamentów owych korpusów. Niektóre słabe strony można w jakimś stopniu zaakceptować: brak wstępnego przetworzenia zasobów skutkujący błędami w pisowni (wszystkie korpusy poza zasobami CLARIN-PL), automatyczne zrównoleglenie sprzyjające złemu przyporządkowaniu segmentów między językami (wszystkie korpusy poza zasobami CLARIN-PL), mylenie języków (OPUS, sporadycznie w InterCorpie), niedopracowany interfejs użytkownika i ograniczone możliwości przeszukiwania zasobów (OPUS, ParaSol, Narodowy Korpus Języka Rosyjskiego w części wielojęzycznej). Jednak już istotne błędy w znakowaniu tokenów są nie do zaakceptowania. Liczba form mylnie wskazanych jako wołaczowe jest niewspółmiernie duża w stosunku do tych trafnie wskazanych. Ponadto w niektórych korpusach (zwłaszcza w NKJR w części wielojęzycznej) automatycznie generowane statystyki są zakłócone danymi z innych języków (zwłaszcza czeskiego i ukraińskiego). Błędy w znakowaniu form wołaczowych okazują się dwojakie: albo wskazane jako wołaczowe nimi nie są, albo faktyczne formy w wołaczu nie zostają w ogóle rozpoznane w automatycznym procesie znakowania (np. w zasobach bułgarskich) lub też mają przypisane błędne charakterystyki.

W możliwym do przeprowadzenia badaniu z wykorzystaniem omówionych korpusów zauważyliśmy zmniejszającą się w ciągu XIX–XX wieku liczbę wystąpień polskich form wołacza względem litewskich odpowiedników. Ponadto w przekładzie z języka polskiego na litewski stwierdziliśmy uzupełnianie dialogów o nieobecne w oryginale bezpośrednio zwroty w wołaczu do rozmówcy. Tłumaczenia współczesnej prozy litewskiej na polszczyznę wyko-

nane przez studentów lituanistyki zdają się przeczyć wnioskowi opartemu na materiale polsko>litewskim. Jednak należy mieć na uwadze, że w przekładach studenckich, wskutek braku doświadczenia tłumaczy, przeważała chęć oddania każdego wyrazu litewskiego polskim odpowiednikiem. Niestety, z powodu braku praw autorskich do polskich przekładów prozy litewskiej (nieobecność takowych w korpusie CLARIN-PL) nie mogliśmy zweryfikować tej tezy.

Bibliografia

- Anstatt T.: *Der slavische Vokativ im europäischen Kontext*. W: *Linguistische Beiträge zur Slavistik XV*. Hrsg. L. Geist, G. Mehlhorn. Sagner, München 2008, s. 9–26.
- Beekes R.S.P.: *Comparative Indo-European Linguistics: An Introduction*. 2nd edit. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam–Philadelphia 2011.
- Bühler K.: *Die Axiomatik der Sprachwissenschaften*. „Kant-Studien” 1933, Bd. 38, s. 19–90.
- Bühler K.: *Sprachtheorie: Die Darstellungsfunktion der Sprache*. Gustav Fischer, Jena 1934.
- Čermák F., Rosen A.: *The case of InterCorp, a multilingual parallel corpus*. „International Journal of Corpus Linguistics” 2012, vol. 17, no. 3, s. 411–427. <https://doi.org/10.1075/ijcl.17.3.05cer>.
- Charciarek A.: *Korpus równoległy InterCorp w leksykografii przekładowej – możliwości i ograniczenia*. „Roczniki Humanistyczne” 2019, t. 67, nr 7, s. 79–92. <https://doi.org/10.18290/rh.2019.67.7-5>.
- Charciarek A.: *Možnosti využití korpusu InterCorp v česko-polské překladové lexikografii*. „Časopis pro moderní filologii” 2018, vol. 100, issue 2, s. 206–222.
- Charciarek A.: *Využití paralelního korpusu v translatologii (na základě česko-polského InterCorpu)*. „Bohemistika” 2019, nr 2, s. 194–216. <https://doi.org/10.14746/bo.2019.2.5>.
- CLARIN-PL (b.d.): *Polska infrastruktura CLARIN*. <http://clarin-pl.eu/> [dostęp: 11.11.2021].
- Dobrovol'skiĭ D., Kretov A., Sharov S.: *Natsional'nyĭ korpus russkogo iazyka: 2003–2005*, chap.: *Korpus parallel'nykh tekstov: arkhitektura i vozmozhnosti ispol'zovaniia*. Indrik, Moskva 2005, s. 263–296.
- Duszkin M., Roszko D., Roszko R.: *Multilingual corpora in contrastive research on the vocative in Russian, Polish and Lithuanian*. „Slavistična revija” 2021, Letn. 69, Št. 4, s. 431–445.
- Duszkin M., Roszko D., Roszko R.: *New Parallel Corpora of Baltic and Slavic Languages – Assumptions of Corpus Construction*. W: *Lecture Notes in Artificial Intelligence (LNAI) 12848: TSD 2021*. Eds. K. Ekštejn, F. Pártl, M. Konopík. Springer Nature Switzerland 2021, s. 173–183. https://doi.org/10.1007/978-3-030-83527-9_15.
- Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Red. K. Polański. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków 1993.

- Heinz A.: *Dzieje językoznawstwa w zarysie*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1978.
- Heinz A.: *System przypadkowy języka polskiego*. W: idem: *Język i językoznawstwo. Wybór prac*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1988, s. 312–358.
- Kaczmarek E.: *Metody ustalania ekwiwalentów czasowników wyrażających stany emocjonalne w przekładzie czesko-polskim na materiale z korpusu równoległego InterCorp*. Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2019.
- Kaleta R.: *Złudne odpowiedniki białorusko-polskie*. „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” 2013, nr 48, s. 123–141. <https://doi.org/10.11649/sfps.2013.008>.
- KonText – Corpus Query Interface [b.d.]. https://kontext.clarin-pl.eu/run.cgi/first_form [dostęp: 11.11.2021].
- Koseska-Toszewa V., Roszko R.: *Języki słowiańskie i litewski w korpusach równoległych CLARIN-PL*. „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” 2016, nr 51, s. 191–217. <https://doi.org/10.11649/sfps.2016.011>.
- Kuryłowicz J.: *Le problème du classement des cas*. „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 1949, z. 9, s. 20–43.
- Machálek T.: *KonText: Advanced and flexible corpus query interface*. W: *Proceedings of the 12th Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2020)*. European Language Resources Association 2020, s. 7003–7008.
- Rosetti A.: *Istoria limbii române*. Vol. 1: *De la origini pînă la începutul secolului al XVII-lea*. Ed. Științifică și Enciclopedică, București 1986.
- Roszko D., Roszko R.: *Korpusy wielojęzyczne wkładem Instytutu Sławistyki Polskiej Akademii Nauk w rozwój infrastruktury CLARIN-PL. Przykłady analizy korpusowej nad wołaczem*. W: *Języki słowiańskie dziś – w kręgu kategorii, struktur i procesów*. Red. J.L. Banasiak, A. Kiklewicz, J. Mazurkiewicz-Sułkowska. Instytut Sławistyki PAN, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Warszawa–Łódź 2021.
- Roszko D., Roszko R.: *Polish-Lithuanian Parallel Corpus*. CLARIN-PL digital repository 2016. <http://hdl.handle.net/11321/309>.
- Roszko R., Roszko D.: *Polish-Lithuanian Parallel Corpus „2”*. CLARIN-PL digital repository 2018. <http://hdl.handle.net/11321/539>.
- Roszko R., Roszko D., Sosnowski W., Satola-Staškowiak J.: *Polish-Bulgarian Parallel Corpus*. CLARIN-PL digital repository 2018. <http://hdl.handle.net/11321/536>.
- Tiedemann J.: *OPUS – parallel corpora for everyone*. W: *Proceedings of the 19th Annual Conference of the European Association for Machine Translation (EAMT)*. Baltic Journal of Modern Computing 2016.
- Waldenfels R. von, Meyer R.: *ParaSol: A Parallel Corpus of Slavic and Other Languages*. 2006. <http://parasolcorpus.org/>.

Danuta Roszko, Roman Roszko

Corpus research on the use of vocative case in Polish, Bulgarian and Lithuanian

Summary

The paper discusses the usefulness of the most popular open multilingual corpora in corpus research. We point out the main reasons which prevent a complex contrastive analysis of the use of vocative forms in Bulgarian, Polish and Lithuanian. We also present the elementary basics of the vocative phenomenon. We carry out a limited study of changes in the use of vocative forms in Polish and Lithuanian during the XIX–XX centuries.

Keywords: parallel corpora, vocative case, Polish, Bulgarian, Lithuanian

Данута Рошко, Роман Рошко

Корпусное исследование употребления звательных форм в польском, болгарском и литовском языках

Резюме

В статье обсуждается полезность наиболее популярных открытых многоязычных корпусов в корпусных исследованиях. Указаны основные причины, которые делают невозможным комплексный контрастивный анализ звательных форм в болгарском, польском и литовском языках. Также представлены элементарные основы явления звательной формы. Проведено ограниченное исследование изменений в использовании звательных форм в польском и литовском языках в XIX–XX веках.

Ключевые слова: параллельные корпуса текстов, звательный падеж, польский язык, болгарский язык, литовский язык.

Magdalena Perz

Uniwersytet Śląski w Katowicach

 <https://orcid.org/0000-0003-1446-6920>

Kolokacje przymiotnikowe w językach polskim, francuskim i angielskim – ujęcie kontrastywne

Wstęp

Badania nad łączliwością wyrazów stanowią – co łatwo zauważyć po obfitości literatury przedmiotu – jeden z najbardziej produktywnych obszarów badań językoznawczych w ostatnich dziesięcioleciach¹. W wielu opracowaniach podkreśla się potrzebę rozwijania kompetencji frazeologicznych oraz rolę kolokacji w procesie uczenia się języka obcego. Chociaż istnieje niezaprzeczalny konsensus w kwestii umieszczania tych związków wyrazowych w opisach leksykograficznych, nadal nie zyskały one systematycznej dokumentacji w słownikach, szczególnie dwujęzycznych. W większości słowników odnajdujemy kilka wybranych połączeń danego leksemu, ilustrujących jego typowe użycia.

Cel niniejszego artykułu stanowi prześledzenie i porównanie stopnia adekwatności semantycznej i składniowej kolokacji przymiotnikowych pomiędzy

¹ Zob. M. Bańko: *Słownik dobrego stylu, czyli wyrazy, które się lubią*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006; J. Sinclair: *Corpus, concordance, collocation*. Oxford University Press, Oxford 1991; A. Tutin, F. Grossmann: *Collocations régulières et irrégulières: esquisse de typologie du phénomène collocatif*. „Revue Française de Linguistique Appliquée” 2002, vol. 7, n° 1, s. 7–25; I. Mel’čuk: *La phraséologie et son rôle dans l’enseignement/apprentissage d’une langue étrangère*. „Études de linguistique appliquée” 1993, n° 92, s. 82–113; G. Williams: *Sur les caractéristiques de la collocation*. TALN, Tours 2001, s. 9–16. <https://aclanthology.org/2001.jeptalnrecital-tutoriel.2.pdf> [dostęp: 10.10.2021].

trzema językami: polskim, francuskim oraz angielskim. Punkt widzenia przyjęty na potrzeby analizy jest zatem kontrastywny, co pozwala na bliższe przyjrzenie się tym połączeniom wyrazowym z myślą o ulepszeniu istniejących opisów leksykograficznych.

Związki frazeologiczne są ważne nie tylko dla lingwistów i tłumaczy, lecz także dla osób uczących się języków oraz w interakcji człowieka z komputerem. Kolokacje wraz z innymi związkami frazeologicznymi, jako wyrażenia przekraczające granice znaczeń ich składników, stanowią wyzwanie dla semantycznego przetwarzania tekstów. Jednym z warunków dobrej znajomości języka, a w konsekwencji – jego poprawnego używania, jest znajomość kolokacji. Posługiwanie się językiem, jak przekonywał Igor Mielczuk, nie polega wyłącznie na przyswojeniu sobie określonego zasobu leksykalnego i opanowaniu gramatyki (składni i morfologii): „On dit très souvent que l’homme parle avec des mots; cela présuppose que, pour bien parler une langue, il suffit d’en posséder le lexique (= les mots) et la grammaire (la syntaxe + la morphologie). Or c’est faux: le lexique et la grammaire sont nécessaires mais très loin d’être suffisants”².

Ojczystych użytkowników języka odróżnia od innych fakt, że ci pierwsi mówią frazami, czyli utrwalonymi połączeniami wyrazowymi. Z tego stwierdzenia – uznanego przez wielu badaczy oraz dydaktyków różnych języków – wynika istotność gromadzenia kolokacji w słownikach w sposób systematyczny. Pomimo zgody co do zasadności zamieszczania takich zestawień w opisach słowniki rzadko je wymieniają, a zazwyczaj są podane w bardzo okrojonej formie. Z pewnością wiąże się to z samym rozumieniem terminu *kolokacja*³, który doczekał się wielu definicji, proponujących różne ujęcia i charakterystyki owego zagadnienia. Poświęcone mu prace naukowe są liczne – stało się ono przedmiotem badań nie tylko normatywnych, lecz także z dziedziny przekładoznawstwa. Na gruncie badań leksykograficznych doczekało się nawet kilku prób formalizacji opisu. Przykładem może być program do ekstrakcji kolokacji i analizy syntaktycznej znany pod nazwą FipsCo, opracowany przez naukowców z Uniwersytetu Genewskiego⁴. Najwięcej słowników kolokacyjnych znajdziemy dla języka angielskiego: *English Adverbial Collocations* Wydawnictwa Naukowego PWN, *A Dictionary of English Collocations* (DEC) Görana Kjellmera, *The BBI Combinatory Dictionary of English* oraz dostępne online: *The English*

² I. Mel’čuk: *Collocations dans le dictionnaire*. W: *Les écarts culturels dans les dictionnaires bilingues*. Éd. Th. Szende. Honoré Champion, Paris 2003, s. 19–64. <http://olst.ling.umontreal.ca/pdf/Collocations-Szende.pdf> [dostęp: 10.10.2021].

³ W literaturze polskiej nie funkcjonuje jedna nazwa obejmująca ciągi, które składają się z dwóch lub więcej słów wykazujących powinowactwo. Wyrażenia takie określa się m.in. mianem jednostek wielowyrazowych czy utartych zwrotów, a owe terminy często stosowane są synonimicznie. Na potrzeby tego artykułu przyjęto termin *kolokacja* (z ang. *collocation*).

⁴ Zob. J.P. Goldman, E. Wehrli: *FipsCo: A Syntax-Based System for Terminology Extraction*. 2001. <http://www.federation-nlp.uqam.ca/pdf/goldman.pdf> [dostęp: 10.10.2021].

Collocation Dictionary (www.ozdic.com) czy *OXFORD Collocation Dictionary of English* (www.oxforddictionary.so8848.com).

Jeśli chodzi o język polski, to warto tu przywołać korpus referencyjny PELCRA dla NKJP i dostępny na stronie WWW moduł ekstrakcji kolokacji, umożliwiający badanie łączliwości frazeologicznej wyrazów (<http://nkjp.uni.lodz.pl/collocations.jsp>), a także *Syntaktyczny słownik kolokacji werbo-nominalnych języka polskiego na potrzeby zastosowań informatycznych* Wydawnictwa Naukowego UAM. Spośród największych słowników frazeologicznych należy wspomnieć o *Wielkim słowniku frazeologicznym PWN z przysłowiami*. Warto nadmienić również o *Słowniku dobrego stylu, czyli wyrazach, które się lubią* autorstwa Mirosława Bańki. Dla języka francuskiego powstały *Dictionnaire collocationnel du français général* Lucjana Grobelaka, opublikowany przez PWN, oraz dostępny online (www.tonitraduction.net) i stale rozwijany słownik kolokacji w języku francuskim, obejmujący listę kombinacji rzeczownikowo-przymiotnikowych; niemniej liczba opracowanych i dostępnych w nim jednostek jest ograniczona. Trzeba mieć na uwadze, że wymienione pozycje to w większości słowniki jednojęzyczne i zastosowane w nich kryteria badawcze nie sprawdzają się na gruncie translatoryki, gdyż nie uwzględniają połączeń istotnych z punktu widzenia przekładu.

Zdefiniowanie pojęcia kolokacji i poszukiwanie wytycznych pozwalających oddzielić je od innych jednostek frazeologicznych nadal stanowi przedmiot badań. Z tego powodu warto położyć większy nacisk na analizy kontrastywne połączeń wyrazowych, mające na celu wypracowanie dodatkowych kryteriów i ulepszenie opisu leksykograficznego. Linearny przekład wyrażenia kolokacyjnego, wskutek nierozpoznania tego ciągu, często prowadzi do tłumaczenia niepoprawnego. Jako przykładem można posłużyć się angielskim wyrażeniem *an elephant's memory*, które tłumaczone na język polski słowo po słowie da wyrażenie *pamięć słoniowa* zamiast poprawnego odpowiednika: *doskonała pamięć*. Konsekwencją nieznamomości tych połączeń są na ogół zestawienia niepoprawne, nieraz zabawne, typu *sterylna dyskusja* (ang. *sterile discussion*).

Kolokacja – pojęcie o nieostrych granicach

Niniejszy artykuł nie ma na celu szczegółowego przeglądu definicji *kolokacji* – chodzi głównie o przedstawienie zarysu tego zjawiska, które sytuuje się w połowie drogi między połączeniem swobodnym a wyrażeniem skostniałym, wobec czego stanowi wyzwanie z perspektywy opracowania jednoznacznych ram metodologicznych jego opisu.

Termin *kolokacja*, po raz pierwszy użyty w 1957 roku przez Johna Ruperta Firtha z londyńskiej szkoły prozodyczno-kontekstowej, określał powtarzalne połączenia wyrazowe, charakteryzujące się dużą częstotliwością występowania („frequently recurrent word combinations”)⁵. Wytyczna odnosząca się do frekwencji danego połączenia jest jednak wskaźnikiem zbyt ogólnym, gdyż rozszerza kategorię kolokacji na wszystkie zestawienia leksykalne typowe dla osi paradygmatycznej, w rodzaju: *śmiać się – żart*, *choroba – leczyć*, oraz te o tzw. przyrodzonej relacji znaczeniowej⁶, takie jak: *kot – miauczeć*, *pies – szczekać*, *koń – rzeć*.

Nieco odmienną charakterystykę kolokacji odnajdziemy w pracach Mielczuka⁷. Definicja zaproponowana przez tego badacza odwołuje się do braku możliwości swobodnego doboru komponentów: ich łączenie warunkuje norma językowa. To leksykalne ograniczenie łączliwości odróżnia kolokacje od połączeń swobodnych. W modelu Sens \leftrightarrow Tekst kolokacja składa się z dwóch członów o różnym statusie: jeden z nich nosi nazwę *baza* (fr. *la base*), drugi – *kolokat* (fr. *le collocatif*) i jest dobierany w zależności od bazy⁸. Mielczuk i jego współpracownicy stosują równolegle termin *semifrazem* (fr. *semi-phrase*), który wydaje się bardziej obrazowy i eksplicytny niż termin *kolokacja*. Przedrostek *semi-* odnosi się do połowicznego skostnienia jednostki. Zbliżoną charakterystykę kolokacji przywołuje Roda P. Roberts, sytuując je w połowie drogi między wyrażeniami skostniałymi a dowolnymi połączeniami wyrazowymi: „La collocation est un cas intermédiaire entre l’idiotisme (combinaison figée) et l’association libre parce que chacun des éléments de la collocation garde un sens individuel, même si le sens d’un élément est limité par celui de l’autre”⁹.

Każdy element składowy kolokacji zachowuje swoje podstawowe znaczenie, które może być ograniczone bądź modyfikowane przez element z nim współwystępujący. Wyrażenie *mieć mgliste pojęcie o czymś* jest interpretowalne dzięki temu, że elementy kolokacji nie tracą prototypowych znaczeń. Znając sens przymiotnika *mgliste* (derywowanego od *mgła*) oraz rzeczownika *pojęcie*, łatwo dotrzemy do znaczenia całego wyrażenia. Jeśli zaś chodzi o przekład tego

⁵ J.R. Firth: *Modes of Meaning*. W: idem: *Papers in Linguistics 1934–1951*. Oxford University Press, London–New York 1957, s. 194.

⁶ W. Porzig: *Wesenhafte Bedeutungsbeziehungen*. „Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur” 1934, Bd. 58, s. 70–97.

⁷ I. Mel’čuk: *Collocations dans le dictionnaire...*, s. 19–64; idem: *La phraséologie et son rôle...*, s. 82–113; idem: *Vers une linguistique Sens-Texte. Leçon inaugurale faite le vendredi 10 janvier 1997*. Collège de France, Paris 1997. <http://olst.ling.umontreal.ca/pdf/MelcukColldeFr.pdf> [dostęp: 10.10.2021].

⁸ I. Mel’čuk: *Vers une linguistique Sens-Texte...*

⁹ R.P. Roberts: *Le traitement des collocations et des expressions idiomatiques dans les dictionnaires bilingues*. W: *Les Dictionnaires Bilingues*. Éd. H. Béjoint, Ph. Thoiron. Aupelf – Uref – Éditions Duculot, Louvain-la-Neuve 1996, s. 182.

ciągu, to musimy zweryfikować jego poprawność w słowniku, aby uniknąć kalki tłumaczeniowej.

Powtarzalne połączenia wyrazowe stanowią ważną część zasobu leksykalnego danego języka. Zdaniem Mortona Bensona „collocations should be defined not just as recurrent word combinations, but as arbitrary recurrent word combinations”¹⁰. Ten arbitralny, czyli niemotywowany, charakter kolokacji ma duże znaczenie dla przekładu. Konieczna okazuje się umiejętność odróżnienia tego, co możemy tłumaczyć linearnie, od wyrażen wymagających znajomości kolokacji. Arbitralność staje się istotnym kryterium tłumaczeniowym, które może być rozpatrywane między parami różnych języków. Niemotywowany charakter kolokacji można łatwo udowodnić, przywołując np. angielskie wyrażenie *heavy traffic*, tłumaczone na polski jako *duży ruch* (*duże natężenie ruchu*), a nie *ciężki ruch*, po francusku zaś – *circulation intense*. Dobór przymiotników w celu wyrażenia wysokiego stopnia ruchu jest podyktowany normą przyporządkowania narzucaną przez dany język, w której nie doszukamy się podstaw logicznych określających sposób owego doboru.

Kwestię zakresu łączliwości kolokacji podejmują również William Croft i Alan Cruse¹¹, ilustrujący swoją analizę angielskimi synonimicznymi czasownikami *roast/toast*. Typowo występują one, odpowiednio, z dopełnieniami: *meat* (pol. ‘mięso’) i *bread* (pol. ‘chleb’). Fakt, że sekwencje: **roasted bread* i **toasted meat* uchodzą za nieakceptowalne, jest wynikiem konwencji, nieznajdującej wyjaśnienia w znaczeniu tych czasowników. Nierespektowanie łączliwości kolokacyjnej prowadzi do powstawania struktur zabawnych i uważanych za niepoprawne.

Przywołanie owych definicji ma na celu pokazanie, że termin *kolokacja* rozpatrywany jest wielopłaszczyznowo, a każdy z autorów proponuje nieco odmienną charakterystykę obejmowanego nim zjawiska językowego. Wymienione cechy definicyjne nie dostarczają przejrzystych kryteriów, pozwalających jednoznacznie wytypować pewne połączenia jako kolokacyjne, istotne dla danego języka. Z tłumaczeniowego i dydaktycznego punktu widzenia wydaje się zasadne, aby do zbioru kolokacji, poza wymienionymi strukturami, włączyć także struktury, które nie posiadają dokładnego odpowiednika w języku obcym.

¹⁰ M. Benson: *The structure of the Collocational Dictionary*. „International Journal of Lexicography” 1989, vol. 2, issue 1, s. 3. <https://doi.org/10.1093/ijl/2.1.1>.

¹¹ W. Croft, A. Cruse: *Cognitive Linguistics*. Cambridge University Press, Cambridge 2004, s. 249–250.

Kolokacje przymiotnikowe

Z uwagi na perspektywę przekładowawczą i bieżące zainteresowania w dalszym opisie będę uwzględniać jeden z typów kolokacji, a mianowicie kolokacje przymiotnikowo-nominalne. Przymiotnik stanowi kategorię gramatyczną, którą cechuje duża polisemia; zwłaszcza niektóre przymiotniki rozpatrywane w oderwaniu od kontekstu nie są jednoznaczne: każde ich użycie wydobywa inne komponenty znaczenia. Wystarczy przyjrzeć się sekwencjom z przymiotnikiem *ostrzy*: *ostrzy nóż* nie aktywuje tych samych składników semantycznych, co *ostrzy papryka* czy *ostrzy krytyka*. Przymiotnik może zatem wyrażać różne sensy w zależności od typu rzeczownika, z którym współwystępuje, wskutek czego przy tłumaczeniu takiemu przymiotnikowi odpowiada kilka lub nawet kilkanaście ekwiwaleńców słownikowych. Przyjrząwszy się zestawieniom wybranych ciągów przymiotnikowych oraz ich ekwiwaleńców w innych językach, dochodzimy do wniosków, które mogą mieć wpływ na sposób gromadzenia i klasyfikacji jednostek nieswobodnych.

Przekład kolokacji

Uchwycenie granicy między dowolnym połączeniem wyrazowym a kolokacją jest intuicyjne dla rodzimych użytkowników języka, ale nie dla osób uczących się języka obcego czy dla tłumaczy. Używanie właściwych zestawień wyrazowych, typowych dla danego języka, gwarantuje poprawność językową. To właśnie te zestawienia pokazują, w jaki sposób dany wyraz realnie funkcjonuje w określonym języku i jak otoczenie językowe różnicuje sens przymiotnika, uwypuklając pewien element znaczenia, a maskując inny.

Przyjrzyjmy się poniższym połączeniom wyrazowym, w szczególności ekwiwaleńcom tłumaczonych przymiotników:

PL	ANG	FR
<i>blady strach</i>	<i>strong fear</i> <i>huge fear</i>	<i>peur bleue</i>
<i>ciężka choroba</i>	<i>serious illness</i>	<i>maladie grave</i>
<i>gęsta mgła</i>	<i>heavy fog</i>	<i>brouillard opaque</i>
<i>gorzka czekolada</i>	<i>dark chocolate</i>	<i>chocolat noir</i>
<i>jałowa dyskusja</i>	<i>sterile discussion</i>	<i>discussion stérile</i>
<i>mgliste pojęcie</i>	<i>confused idea</i>	<i>vague idée</i>

<i>nalogowy palacz</i>	<i>heavy smoker</i>	<i>fumeur invétéré</i>
<i>ostra konkurencja</i>	<i>fierce competition</i>	<i>forte concurrence</i>
<i>rzęsy deszcz</i>	<i>heavy rain</i>	<i>forte pluie</i>
<i>sokoli wzrok</i>	<i>eagle-eye</i>	<i>oeil de lynx</i>
<i>spektakularna porażka</i>	<i>embarrassing failure</i>	<i>échec cuisant</i>
<i>stalowe nerwy</i>	<i>nerves of steel</i>	<i>nerfs d'acier</i>
<i>suche liście</i>	<i>dead leaves</i>	<i>feuilles mortes</i>
<i>wierutne kłamstwo</i>	<i>dirty lie</i>	<i>mensonge éhonté</i>
<i>wnikliwa analiza</i>	<i>rigorous analysis</i>	<i>analyse minutieuse</i>
<i>wybujała wyobraźnia</i>	<i>overactive imagination</i> <i>vivid imagination</i>	<i>imagination débordante</i>
<i>wystawne przyjęcie</i>	<i>lavish party</i>	<i>soirée élégante</i> <i>dîner de fête</i>
<i>zagorzały zwolennik</i>	<i>staunch defender</i>	<i>ardent défenseur</i>
<i>zawrotna prędkość</i>	<i>breathtaking speed</i>	<i>vitesse vertigineuse</i>

Jak to ilustruje powyższe zestawienie, sposób łączenia jednostek leksykalnych mających opisać te same zjawiska jest nieregularny i trudny do umotywowania. Elementy, które tworzą kolokacje, nie znajdują wyjaśnienia – nie sposób określić, dlaczego np. w języku polskim *prędkość* może być *zawrotna*, a w języku angielskim – *breathtaking*, czyli *zapierająca dech*. Łączliwość rzeczownika z przymiotnikiem dla wyrażenia danej treści stanowi wynik pewnych restrykcji wynikających z uzusu. Znaczenie całości można wydedukować (tak jak w przypadku połączeń *stalowe nerwy* czy *sokoli wzrok*), ale zasady powstawania skojarzeń są nieprzewidywalne i odmienne w każdym języku. Połączenia kolokacyjne wyróżnia to, że przejście od znaczenia do wyrażenia nie zawsze dokonuje się na bazie reguł słownikowych konkretnego języka – tworzenie takich połączeń często ma charakter doświadczeniowy, spostrzeżeniowy.

Na podstawie wstępnej obserwacji możemy stwierdzić, że różne języki różnie dobierają elementy kolokacji, co skutkuje odmiennymi ekwiwalentami tłumaczeniowymi. Nie da się określić zasady, według której dopuszczają jedne połączenia językowe, a wykluczają drugie, co dodatkowo uzasadnia potrzebę zamieszczania owych sekwencji w opisach słownikowych¹². Ponieważ inny język inaczej dobiera komponenty, by oddać tę samą treść, okazuje się pomocnym narzędziem w gromadzeniu i opisywaniu zjawisk językowych. Opis kontrastywny może stanowić kryterium pomocnicze przy próbie wyzna-

¹² Należy dodać, że napotkamy również zestawienia wyrazowe, które z punktu widzenia tłumaczenia cechować będzie całkowita odpowiedniość (np. pol. *czarne myśli* – fr. *idées noires* – ang. *dark thoughts*). Ale i te ciągi wymagają potwierdzenia swojej poprawności.

czania zbiorów kolokacji. O ile kryterium semantyczne wymaga refleksji nad znaczeniem, o tyle kryterium tłumaczeniowe daje natychmiastowy efekt. Gdy połączenie wyrazowe nie może zostać przetłumaczone za pomocą ekwiwalentu słownikowego typowego dla leksemu, winno zostać odnotowane w opisie.

Różnice w budowie kolokacji

Ujęcie kontrastywne pokazuje również, że różnicom na poziomie semantycznym mogą towarzyszyć nieregularności na poziomie składniowym. Składnia danego języka określa reguły tworzenia poprawnych wyrażen, możliwy sposób ich budowy. Przykładowo francuski jest językiem analitycznym, w którym stosunki gramatyczne bywają wyrażane za pomocą morfemów w postaci przyimków i przysłówków. Między nim a językiem polskim występują różnice w doborze elementów składowych kolokacji na płaszczyźnie wyrażenia – podanym częściom mowy nie odpowiadają identyczne zestawienia w języku docelowym. Jak pokazują wymienione przykłady, ekwiwalentem przymiotnika w języku polskim często bywa francuska struktura *de + rzeczownik*:

PL	FR
<i>grobowa cisza</i>	<i>silence de mort</i>
<i>mocny argument</i>	<i>argument de poids</i>
<i>słomiany zapal</i>	<i>feu de paille</i>
<i>sokoli wzrok</i>	<i>oeil de lynx</i>
<i>stalowe nerwy</i>	<i>nerfs d'acier</i>
<i>wyjście ewakuacyjne</i>	<i>sortie de secours</i>
<i>ząb mleczny</i>	<i>dent de lait</i>

Inna struktura gramatyczna jest stosowana również przy tłumaczeniu ciągów typu *rzeczownik + przymiotnik* na język angielski, który jako określeniem rzeczownika często posiłkuje się drugim rzeczownikiem, pełniącym funkcję modyfikatora. Zabieg ten – charakterystyczny dla języka angielskiego i pozwalający uniknąć powtarzania przyimka *of* – dla cudzoziemców czy programu komputerowego, który wydobywa kolokacje przymiotnikowe, stanowi dodatkowe utrudnienie.

PL	ANG
<i>bańki mydlane</i>	<i>soap bulbes</i>
<i>karta kredytowa</i>	<i>credit card</i>
<i>korek drogowy</i>	<i>traffic jam</i>
<i>przyjęcie urodzinowe</i>	<i>birthday party</i>
<i>sokoli wzrok</i>	<i>eagle eye</i>
<i>telefon komórkowy</i>	<i>cell phone</i>
<i>zqb mleczny</i>	<i>milk tooth</i>

Brak izomorfizmu między językami na poziomie składniowym jeszcze bardziej utrudnia formalizację opisu – aby był on kompletny, musi być tworzony jednokierunkowo. Inny zestaw kolokacji istotnych w przekładzie okaże się właściwy przy tłumaczeniu z języka polskiego na angielski, a inny, gdy kierunek będzie odwrotny.

Należy również zauważyć, że utrwalone połączenia wyrazowe, które mają strukturę przymiotnikowo-nominalną w jednym języku, często wymagają odrębnej, całościowej jednostki tłumaczeniowej języku docelowym:

blady strach – ang. *state of terror* – fr. *peur bleue*
czarna rozpacz – ang. *bloom and gloom* – fr. *morosité, désespoir*
groźny pies – ang. *beware of the dog* – fr. *chien méchant*
przerwa obiadowa – ang. *lunch time break* – fr. *pause déjeuner*
film rysunkowy – ang. *a cartoon* – fr. *dessin animé*
słomiany zapal – ang. *flash in the pan* – fr. *feu de paille*

Francuskiemu wyrażeniu *avec une grande gentillesse* odpowiada w języku angielskim *very kindly*. W rezultacie ta sama zawartość semantyczna może być oddawana przez całkiem inną strukturę wyrazową¹³. Na gruncie frazeologii taki zabieg jest zdecydowanie częstszy niż możliwość literalnego tłumaczenia elementów.

Poszukiwanie utrwalonych związków wyrazowych z przymiotnikiem może dać pozytywne efekty w postaci wykrywania innych (niż analizowane w niniejszym artykule) typów połączeń wyrazowych. Mam tutaj na myśli dłuższe sekwencje, w których przymiotnik wchodzi w skład struktur bardziej złożonych, zawierających czasownik:

Popęłnić rażący błąd.
Poddać coś ostrej krytyce.

¹³ Zob. K. Bogacki, S. Karolak: *Fondements d'une grammaire à base sémantique*. „Lingua e stile” 1991, vol. 26, no. 3, s. 309–345.

*Odgrywać niebagatelną rolę.
Nie mieć bladego pojęcia.
Ponieść sromotną klęskę.*

Nawet ta skrótowa analiza ciągów wyrazowych dowodzi, że przekład kolokacji cechuje asymetria na poziomie semantycznym i składniowym. Specyfika takich połączeń okazuje się więc kluczowa w tłumaczeniu, gdyż wymaga z jednej strony trafnego odkodowania znaczenia w języku A, a z drugiej – znajomości sposobu oddania tej treści w języku B. Jest oczywiste, że w procesie przekładu decydującą rolę odgrywa znaczenie, ale zgadzam się z poglądem Jolanty Józwiak, według której tłumacz powinien w miarę możliwości dążyć do zachowania struktury leksykalno-stylistycznej i składniowej tekstu¹⁴.

Kolokacje jako związki półdiomatyczne

W przeciwieństwie do zestawień silnie skostniałych omawiane tu struktury należą do tzw. wyrażen półdiomatycznych. Definicja Cruse'a, określająca kolokacje jako zestawienia wyrazów współwystępujących ze sobą, jest słuszna, lecz wymaga jednego istotnego zastrzeżenia, a mianowicie: kolokacje, w odróżnieniu od stałych związków wyrazowych, ulegają częściowej rozkładalności. Fakt, że oba elementy kolokacji przymiotnikowej nie zawsze występują tuż obok siebie, stanowi dodatkowe utrudnienie zarówno dla uczących się języka, jak i dla wszelkiego rodzaju modułów rozpoznających takie połączenia. Przyjrzyjmy się następującym zdaniom:

Porażka nigdy nie jest totalna.

Jego zapał do studiów okazał się słomiany.

Choroba, na którą cierpiała pacjentka, nie była tak ciężka, jak pokazywała wstępna diagnoza.

I kept on setting there, watching as the rain come down. It was so heavy; it was like it had been stored above so long that the sky had burst [...].

L'agent disait vrai, le brouillard était devenu tellement opaque qu'on ne distinguait rien à deux pas de distance.

Il avait un extérieur lourd, son action était sans grâce, sa voix était de peu d'étendue et si elle était forcée dans la véhémence du débit, elle devenait perçante presque jusqu'à se transformer en un cri.

¹⁴ J. Józwiak: *Konteksty, decyzje, konsekwencje. Problemy przekładu*. Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2016, s. 137–138.

Obecnie stosowane programy, w tym kolokatory, wyświetlają tylko najbliższe otoczenie analizowanej jednostki leksykalnej. Taka metoda w przypadku identyfikacji kolokacji wymaga dopracowania, gdyż po pierwsze, uszczupla liczbę możliwych połączeń, nie wychwytuje bowiem ciągów, których elementy są oddalone od siebie kilkoma leksemami; po drugie, narzędzia tłumaczeniowe nie gwarantują poprawnego przekładu. Ciąg kolokacyjny *ciężka choroba*, którego elementy sąsiadują ze sobą, zostanie wychwycony przez algorytm i poprawnie przełożony na francuskie *maladie grave* czy na angielskie *severe illness*. Natomiast gdy elementy kolokacji są od siebie odseparowane innymi wyrazami, system nie identyfikuje danej jednostki jako kolokacji. Algorytm w takim wypadku zastępuje przymiotnik jego najczęstszym odpowiednikiem, co daje błędne tłumaczenie: angielskie *heavy illness* i francuskie *maladie lourde*. Obecnie dostępne narzędzia wspomagające pracę tłumaczy segmentują tekst, dzieląc go na jednostki, którymi z reguły są zdania. Gdy natrafimy na kolokację, której baza znajduje się w zdaniu wcześniejszym, możemy być pewni, że uzyskane tłumaczenie nie będzie poprawne, np.: *Stalam tak i patrzyłam, jak pada deszcz. *Był tak ciężki, jakby tak długo wisiał nad ziemią, aż w końcu niebo pękło [...].*

Za potrzebą uzupełnienia i wzbogacenia istniejących opisów słownikowych o kolokacje przemawiają argumenty zarówno językowe, jak i praktyczne. Jednym z mierników dobrego przekładu jest poprawność kolokacyjna i frazeologiczna. Dysponowanie zasobem kolokacji ułatwiłoby proces rozwijania kompetencji językowych i przyspieszyło pracę nad translacją tekstu. Bardzo pomocne byłyby opisy słownikowe, które oprócz standardowych informacji odnotowywałyby połączenia istotne z punktu widzenia tłumaczenia. Taki zestaw zawierałby np. typowe przymiotniki występujące z danym rzeczownikiem:

<i>bląd (rzecz.)</i>	ang. <i>mistake (n.)</i>
<i>czeski</i>	<i>silly, topographical</i>
<i>częsty</i>	<i>common</i>
<i>głupi</i>	<i>stupid</i>
<i>kardynalny</i>	<i>capital</i>
<i>kosztowny</i>	<i>costly</i>
<i>poważny</i>	<i>serious</i>
<i>rażący</i>	<i>glaring</i>

<i>bląd (rzecz.)</i>	fr. <i>erreur (n., f.)</i>
<i>czeski</i>	<i>stupid</i>
<i>częsty</i>	<i>fréquente</i>
<i>głupi</i>	<i>stupid</i>
<i>kardynalny</i>	<i>capitale</i>
<i>kosztowny</i>	<i>coûteuse</i>
<i>poważny</i>	<i>grave</i>
<i>rażący</i>	<i>flagrante</i>

Podsumowanie

Brak odpowiedniości w przekładzie z jednego języka na drugi i niemożność literalnego tłumaczenia kolokacji stwarzają potrzebę opisu sieci istniejących i dopuszczalnych łączliwości. Obserwacje poczynione w artykule pozwalają stwierdzić, że opis kontrastywny okazuje się ważnym wskaźnikiem, który może usprawnić procedurę identyfikacji nieswobodnych połączeń wyrazowych. Język obcy warto traktować jako dodatkowe kryterium przy wyodrębnianiu związków istotnych z punktu widzenia przekładu. Gdy danego połączenia wyrazów nie sposób przetłumaczyć na typowe ekwiwalenty słownikowe, winno zostać odnotowane w słowniku, gdyż stanowi połączenie znaczące dla przekładu.

Ponadto należy pamiętać, że aby słownik dwujęzyczny spełniał oczekiwania i zaspokajał potrzeby użytkowników, powinien podawać zarówno najczęstsze połączenia wyrazowe, jak i te istotne tłumaczeniowo. Bez sporego zestawu gotowych wyrażen posługiwanie się językiem i przekład nie są możliwe, ponieważ – jak podkreślał Mielczuk – rodzimy użytkownik języka porozumiewa się głównie frazami¹⁵. Gromadzenie i odnotowywanie kolokacji w słownikach i dostępnych bazach terminologicznych stanowiłoby ułatwienie zarówno dla osób uczących się języków obcych, jak i dla tłumaczy, a w przyszłości zwiększyło wydajność systemów tłumaczeniowych.

Bibliografia

- Bańko M.: *Słownik dobrego stylu, czyli wyrazy, które się lubią*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.
- Benson M.: *The structure of the Collocational Dictionary*. „International Journal of Lexicography” 1989, vol. 2, issue 1, s. 1–14. <https://doi.org/10.1093/ijl/2.1.1>.
- Benson M., Benson E., Ilson R.: *The BBI Dictionary of English Word Combination*. John Benjamins, Amsterdam 1986.
- Bogacki K., Karolak S.: *Fondements d'une grammaire à base sémantique*. „Lingua e stile” 1991, vol. 26, no. 3, s. 309–345.
- Bogusławski A.: *Uwagi o pracy nad frazeologią*. W: *Studia z polskiej leksykografii współczesnej*. T. 3. Red. Z. Saloni. Dział Wydawnictw Filii UW, Białystok 1989, s. 13–30.
- Cowie A.P.: *Phraseology: Theory, Analysis, and Applications*. Clarendon Press, Oxford 1998.
- Croft W., Cruse A.: *Cognitive Linguistics*. Cambridge University Press, Cambridge 2004.

¹⁵ I. Mel'čuk: *Collocations dans le dictionnaire...*, s. 22.

- Firth J.P.: *Modes of Meaning*. W: idem: *Papers in Linguistics 1934–1951*. Oxford University Press, London–New York 1957, s. 190–215.
- Goldman J.P., Wehrli E.: *FipsCo: A Syntax-Based System for Terminology Extraction*. 2001. <http://www.federation-nlp.uqam.ca/pdf/goldman.pdf> [dostęp: 9.11.2021].
- Grobelak L.: *Dictionnaire collocationnel du français général*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1990.
- Józwiak J.: *Konteksty, decyzje, konsekwencje. Problemy przekładu*. Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2016.
- Kjellmer G.: *A Dictionary of English Collocations*. Clarendon Press, Oxford 1994.
- Les collocations: analyse et traitement*. Éd. F. Grossmann, A. Tutin. De Werelt, Amsterdam 2003. (Travaux et Recherches en Linguistique Appliquée. Série E: Lexicologie et Lexicographie, n° 1).
- Mel'čuk I.: *Collocations dans le dictionnaire*. W: *Les écarts culturels dans les dictionnaires bilingues*. Éd. Th. Szende. Honoré Champion, Paris 2003, s. 19–64. <http://olst.ling.umontreal.ca/pdf/Collocations-Szende.pdf> [dostęp: 9.11.2021].
- Mel'čuk I.: *La phraséologie et son rôle dans l'enseignement/apprentissage d'une langue étrangère*. „Études de linguistique appliquée” 1993, n° 92, s. 82–113.
- Mel'čuk I.: *Vers une linguistique Sens-Texte. Leçon inaugurale faite le vendredi 10 janvier 1997*. Collège de France, Paris 1997.
- Nerima L., Seretan V., Wehrli E.: *Le problème des collocations en TAL*. „Nouveaux cahiers de linguistique française” 2006, n° 27, s. 95–115. https://clf.unige.ch/files/8514/4102/7566/06-Nerima_nclf27.pdf [dostęp: 9.11.2021].
- Perz M.: *Le rôle du co-texte dans l'antonymie adjectivale*. „Neophilologica” [Katowice] 2017, vol. 29, s. 240–251.
- Polguère A.: *Collocations et fonctions lexicales: pour un modèle d'apprentissage*. W: *Les collocations: analyse et traitement*. Éd. F. Grossmann, A. Tutin. De Werelt, Amsterdam 2003, s. 117–133.
- Porzig W.: *Wesenhafte Bedeutungsbeziehungen*. „Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur” 1934, Bd. 58, s. 70–97.
- Przybylska R.: *Kolokacje a analiza semantyczna wyrazu*. „LingVaria” 2020, t. 15, nr 2, s. 43–51.
- Roberts R.P.: *Le traitement des collocations et des expressions idiomatiques dans les dictionnaires bilingues*. W: *Les Dictionnaires Bilingues*. Éd. H. Béjoint, Ph. Thoiron. Aupelf – Uref – Éditions Duculot, Louvain-la-Neuve 1996.
- Sinclair J.: *Corpus, concordance, collocation*. Oxford University Press, Oxford 1991.
- Sułkowska M.: *De la phraséologie à la phraséodidactique. Etudes théoriques et pratiques*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2013.
- Tutin A., Grossmann F.: *Collocations régulières et irrégulières: esquisse de typologie du phénomène collocatif*. „Revue Française de Linguistique Appliquée” 2002, vol. 7, n° 1, s. 7–25.
- Vetulani G.: *Kolokacje werbo-nominalne jako samodzielne jednostki języka*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 2012.
- Williams G.: *Sur les caractéristiques de la collocation*. TALN, Tours 2001, s. 9–16. <https://aclanthology.org/2001.jeptalnrecital-tutorial.2.pdf> [dostęp: 9.11.2021].

Korpusy językowe

Korpus Języka Polskiego IPI PAN: <http://korpus.pl/>.

Wyszukiwarka PELCRA dla danych Narodowego Korpusu Języka Polskiego:
<http://www.nkjp.uni.lodz.pl/>.

Magdalena Perz

Adjective collocations in Polish, French and English – a contrastive approach

Summary

Identifying common word combinations in order to translate them correctly is a challenge for learners, translators and lexicographers. Although collocations are an important feature of the language, they rarely appear systematically in dictionaries or lexicographic analyses. The impossibility of their linear translation, their internal differentiation and variable degree of correspondence between languages require the development of appropriate descriptive tools. The formalisation of the description is difficult by the lack of a clear definition of the collocation itself and by the fact that collocations have properties typical of idiomatic compounds as well as those typical of free word combinations.

Key words: adjective collocation, translation, lexicographical description, lexical semantics

Магдалена Пэж

Адъективные словосочетания в польском, французском и английском языках – контрастивный подход

Резюме

Распознавание коллокаций с целью их правильного перевода является непростой задачей для обучающихся языку, переводчиков и лексикографов. Несмотря на многочисленность коллокаций в языке, они редко фиксируются в словарях и учитываются в ходе лексикографического анализа. Невозможность буквального перевода, многообразие и разная степень совпадения между языками требуют разработки подходящего метода описания. Формализацию описания усложняет отсутствие четкого определения коллокаций, а также характерное для них совмещение черт, присущих идиомам, с признаками свободных словосочетаний. Наблюдения, представленные в статье, подтверждают важную роль сопоставительного анализа в процессе выявления коллокаций.

Ключевые слова: коллокации, лексикографическое описание, лексическая семантика, перевод

Лукаш Плесник

Остравский университет

 <https://orcid.org/0000-0002-2680-0837>

Неизменяемые части речи и их терминологическая номинация (русско-чешское сопоставление)

Терминологическая система частей речи современного русского и чешского языков настолько многочисленна, что заслуживает определённого внимания. В настоящей статье попытаемся проанализировать терминосистему неизменяемых частей речи, т.е. в сопоставительном русско-чешском плане представим терминологическую номинацию наречий, предлогов, союзов, частиц и междометий, продолжив таким образом изучение в области лингвистической терминологии (ср. исследования терминосистем глагольных форм¹ и именных частей речи²).

Общеизвестно, что понятие «**часть речи**» может восприниматься по-разному. Сама систематизация отдельных классов слов складывалась в течение нескольких веков, ср. подходы к данной проблематике Михаила Васильевича Ломоносова, Александра Христофоровича Востокова, Фёдора Ивановича Буслаева, Александра Афанасьевича Потебни, Филиппа Фёдоровича Фортунатова, Василия Алексеевича Богородицкого, Алексея Александровича Шахматова, Александра Матвеевича Пешковского,

¹ Л. Плесник: *Терминология глагольной системы русского языка (в сопоставлении с чешским языком)*. В: *Area Slavica 2. Slovanské jazyky ve světle terminu*. Red. I. Bogoczová, Z. Nedomová. Ostravská univerzita, Ostrava 2018, с. 201–210.

² Л. Плесник: *Терминологическая система именных частей речи (русско-чешский сопоставительный аспект)*. В: *Jednostki języka w systemie i w tekście 3*. Red. A. Charciarek, A. Zych, E. Kapela. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2020, с. 173–183.

Льва Владимировича Щербы, Виктора Владимировича Виноградова³. Исходя из *Русской грамматики* под гл. ред. Наталии Юльевны Шведовой, на её основе выделяют в русском языке десять частей речи. Первые шесть – это знаменательные слова (имя существительное, местоимение-существительное, имя прилагательное, имя числительное, наречие, глагол), наряду с которыми выделяются служебные слова (предлог, союз, частица). Особую группу слов составляют междометия, так как они ничего не называют и предназначены для выражения эмоционального отношения и субъективных оценок⁴. Ссылаясь на актуальные научные источники, современная грамматика русского языка выделяет одиннадцать частей речи, к числу которых относятся: имя существительное, имя прилагательное, имя числительное, местоимение, глагол, наречие, предикатив (категория состояния), предлог, союз, частица, междометие⁵.

Уделяя внимание понятию «**неизменяемая часть речи**», следует отметить, что данный термин мотивирован неспособностью слов к образованию грамматических форм. к такой группе слов относят так наз. служебные слова, т.е. предлоги, союзы и частицы. Они не называют предметов и признаков, их лексические значения абстрагированы от тех отношений, которые они выражают в предложении. Сюда можно отнести также междометия, служащие для выражения эмоций говорящего. Особое положение занимает разряд наречий, так как к числу неизменяемых частей речи относятся только те наречия, которые не образуют форм сравнительной степени⁶. Согласно *Словарю лингвистических терминов* Ольги Сергеевны Ахмановой, неизменяемые части речи – «части речи, выделяемые только по признаку категориального значения и особенностям синтаксического функционирования»⁷. Василий Денисович Старичёнок в *Большом лингвистическом словаре* ссылается относительно неизменяемых частей речи на понятие более обобщающего характера, используя таким образом термин «неизменяемые слова». Это такого рода слова, у которых отсутствуют формы словоизменения. Помимо несклоняемых имён существительных и прилагательных автор словаря относит к ним именно служебные слова (предлоги, союзы, частицы), а также междометия и наречия (за исключением качественных наречий

³ Д.А. Самарин: *История развития представлений о частях речи в российской лингвистической науке*. «Вестник Кемеровского государственного университета» 2017, № 4, с. 205–208.

⁴ Н.Ю. Шведова: *Русская грамматика. Том I*. Издательство «Наука», Москва 1980, с. 458.

⁵ В.А. Плотникова (Робинсон): *Части речи*. В: *Русский язык. Энциклопедия*. Общ. ред. А.М. Молдован. Издательство «Словари XXI века», Москва 2020, с. 836–838.

⁶ Н.Ю. Шведова: *Русская грамматика. Том I...*, с. 459.

⁷ О.С. Ахманова: *Словарь лингвистических терминов*. Издательство «Книжный дом «Либроком»», Москва 2016, с. 511.

на -о, способных образовывать формы степеней сравнения и субъективной оценки)⁸.

Итак, несмотря на то, что существуют разные подходы к выделению частей речи в русском языке, мы выбрали для нашего анализа неизменяемые части речи, представленные наречиями, предлогами, союзами, частицами и междометиями. Приведём основные определения рассматриваемых ниже в плане лингвистической терминологии частей речи, а точнее согласно *Словарю лингвистических терминов* О.С. Ахмановой и словарю *Русский язык. Энциклопедия*, составленному под общ. ред. Александра Михайловича Молдована. Итак, **наречие** – «часть речи, характеризующаяся категориальным значением признака действия, качества или предмета, грамматической категорией степеней сравнения, синтаксическим употреблением преимущественно в функции обстоятельственных слов и сложной системой словообразовательных соотношений с основными частями речи, т.е. с именем и глаголом»⁹. Наречие может зависеть от глагола, прилагательного, другого наречия, существительного или от предложения в целом. Наречие представляет собой специализированную форму выражения обстоятельства, также может выполнять функцию несогласованного определения или сказуемого¹⁰. **Предлог** – «часть речи, характеризующаяся категориальным значением отношения предмета к предмету, явлению, ситуации; это значение выражается не исконным лексическим значением слов этого класса, а особенностями их функционирования в качестве связующих служебных слов»¹¹. Иначе говоря, предлог можно воспринимать как служебную часть речи, как грамматическое средство подчинения одного полнозначного слова другому в словосочетании или в предложении. Грамматическая функция предлога строго регламентирована категорией падежа. Позицию зависимого компонента в сочетании с предлогом занимают слова, относящиеся к именам существительным или местоимениям, т.е. такие, неотъемлемым грамматическим признаком которых является склоняемость. Несклоняемый компонент предложно-падежного комплекса выступает как позиционный аналог имени существительного, причём именно это свойство отличает предлог от союза¹². **Союз** – «служебное слово, синтаксическая функция которого состоит в том, чтобы соединять полнозначные слова или связывать между собой предложения и другие

⁸ В.Д. Старичёнок: *Большой лингвистический словарь*. Издательство «Феникс», Ростов-на-Дону 2008, с. 338.

⁹ О.С. Ахманова: *Словарь лингвистических терминов...*, с. 251.

¹⁰ О.П. Ермакова: *Наречие*. В: *Русский язык. Энциклопедия*. Общ. ред. А.М. Молдован. Издательство «Словари XXI века», Москва 2020, с. 374–376.

¹¹ О.С. Ахманова: *Словарь лингвистических терминов...*, с. 347.

¹² М.В. Ляпон: *Предлог*. В: *Русский язык. Энциклопедия...*, с. 537–539.

синтаксические единства, устанавливая разные виды их отношений друг с другом»¹³. Союз таким образом представляет собой служебную часть речи, оформляющую связь между словоформами в простом предложении, между частями сложного предложения, а также внутритекстовые связи в рамках сложного синтаксического целого. в отличие от предлога союз безразличен к грамматическим характеристикам соединяемых словоформ, а его контакт с синтаксической конструкцией не закреплён никакими формальными показателями¹⁴. **Частица** – «разновидность служебных слов, объединяемая как часть речи общей семантико-синтаксической функцией выражения отношения говорящего к высказываемому с особым выделением или уточнением какого-л. момента или стороны в этом высказывании»¹⁵. Выражая такого рода отношения, частицы реализуют свои значения. с одной стороны, в значениях некоторых частиц представлены семантические компоненты, модифицирующие содержательную сторону сообщаемого, с другой стороны, есть также частицы, которые служат для формирования морфологических и синтаксических наклонений¹⁶. **Междометие** – «класс неизменяемых слов, лишённых специальных грамматических показателей и обладающих особой экспрессивно-семантической функцией – выражения чувств и волевых побуждений»¹⁷. Они не относятся ни к служебным словам, ни к знаменательным словам. Некоторые в состав междометий включают также звукоподражательные слова¹⁸.

Прежде чем перейти к анализу терминологической номинации отмеченных выше частей речи, необходимо подчеркнуть, что для создания массива языковых данных русского и чешского языков нам послужили три главных источника: 1. *Русско-чешский словарь лингвистической терминологии (Rusko-český slovník lingvistické terminologie)* Ольдржиха Мана и Либора Ковала¹⁹; 2. *Русско-чешский и чешско-русский словарь лингвистических терминов (Rusko-český a česko-ruský slovník lingvistických termínů)* Рудольфа Зимека и Ченека Новачека²⁰; 3. *Лингвистический словарь для русистов (Lingvistický slovník pro rusisty)* Зденека Шишки²¹.

¹³ О.С. Ахманова: *Словарь лингвистических терминов...*, с. 446.

¹⁴ М.В. Ляпон: *Союз. В: Русский язык. Энциклопедия...*, с. 724–727.

¹⁵ О.С. Ахманова: *Словарь лингвистических терминов...*, с. 512.

¹⁶ М.Г. Щур: *Частицы. В: Русский язык. Энциклопедия...*, с. 838–840.

¹⁷ О.С. Ахманова: *Словарь лингвистических терминов...*, с. 225.

¹⁸ Н.Ю. Шведова, Н.Р. Добрушина: *Междометия. В: Русский язык. Энциклопедия...*, с. 337–338.

¹⁹ O. Man, L. Koval: *Rusko-český slovník lingvistické terminologie*. Státní pedagogické nakl., Praha 1960.

²⁰ R. Zimek, Č. Nováček: *Rusko-český a česko-ruský slovník lingvistických termínů*. SPN, Praha 1981.

²¹ Z. Šiška: *Lingvistický slovník pro rusisty*. Univerzita Palackého, Olomouc 1988.

Лингвистическая терминология, собранная на основе указанных выше источников, была последовательно дополнена и сопоставлена с новейшими и на данный момент самыми презентабельными лингвистическими словарями: 1. *Русский язык. Энциклопедия* под общ. ред. Александра Михайловича Молдована²²; 2. *Новый энциклопедический словарь чешского языка (Nový encyklopedický slovník češtiny)* под общ. ред. Петра Карлика, Марека Некулы и Яны Плескаловой²³. Общее количество лексических единиц (ЛЕ) представленного ниже анализа – 211 терминологических номинаций (ТН).

Ссылаясь на отмеченные выше определения неизменяемых частей речи, очевидно, что их значение и функция в грамматическом строе языка незаменима. Данный факт влечёт за собой наличие определённого набора терминологических единиц, встречающихся в терминосистеме каждой из названных частей речи. Основным классификационным критерием мы выбрали способ структурного анализа, исходя из трёх базовых структурных типов, опирающихся на синтаксическую иерархию терминологических единиц Валерии Петровны Даниленко (I структурный тип – однословные термины, II структурный тип – термины-словосочетания, III структурный тип – многочисленные составные термины)²⁴.

В классе **наречий** мы выделили 66 терминов. Русс. *наречие* и чеш. *příslowce* представляют собой кальку с лат. *adverbium*, которое создано по образцу греч. *epirrēta*, что буквально означает ‘приглаголие’, ‘наглаголие’²⁵. В основе большинства ТН русского и чешского языков лежит центральное понятие *наречие / příslowce* (58 ЛЕ), однако наряду с данным набором можно также выделить сравнительно небольшую группу терминов, образованную с помощью корневой морфемы транслитерированной формы лат. *adverbium* (8 ЛЕ).

I структурный тип представлен 8 ЛЕ (12% от общего количества ТН наречий). Среди данного типа наблюдается сам термин *наречие / příslowce*, сопровождаемый терминами, основу которых образует корневая морфема лат. *adverbium*, ср.: *адвербиализация / adverbializace, адвербиализоваться / adverbializovat se, адвербиальность / adverbialnost* и др.

II структурный тип представляет собой наиболее многочисленную группу терминов, в состав которой входят 48 ЛЕ (73% от общего

²² *Русский язык. Энциклопедия*. Общ. ред. А.М. Молдован. Издательство «Словари XXI века», Москва 2020.

²³ *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Red. P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová. Nakladatelství Lidové noviny, Brno 2016.

²⁴ В.П. Даниленко: *Русская терминология. Опыт лингвистического описания*. Издательство «Наука», Москва 1977, с. 103–107.

²⁵ В.Н. Васильева: *Наречие*. В: *Лингвистический энциклопедический словарь*. Гл. ред. В.Н. Ярцева. Издательство «Советская энциклопедия», Москва 1990, с. 322.

количества ТН наречий). в рамках данного набора терминов можно выделить две основные модели словообразования, а именно Adj + S и S + S. Более продуктивной моделью является словообразовательная модель Adj + S, по которой образовано 39 терминов, ср.: *возвратное наречие / zvrtné příslovce, грамматическое наречие / gramatické příslovce, местоименное наречие / zájmenné příslovce, соотносительное наречие / souvztažné příslovce, усилительное наречие / zesilující příslovce* и др. Менее продуктивной моделью можно считать модель S + S, с помощью которой образовано 9 терминов. 6 терминов данной модели – ТН *наречие времени / příslovce času, наречие меры / příslovce míry, наречие места / příslovce místa, наречие причины / příslovce příčiny, наречие степени / příslovce stupně, наречие цели / příslovce účelu*; 3 термина – *наречие-предлог, наречие-союз, наречие-обстоятельство*. Такого рода ТН графически фиксированы исключительно с помощью дефисного написания, образуя таким образом составное слово. Сопоставляя их с чешской терминологией, нужно отметить, что в чешском языке такой ТН нет, поэтому их значение придется передать с помощью описательного или пояснительного перевода, ср.: *наречие-предлог / příslovce užívané (těž) jako předložka, наречие-союз / příslovce mající (těž) platnost spojky, наречие-обстоятельство / příslovce užívané (těž) ve funkci příslovečného určení*.

III структурный тип представлен 10 ЛЕ (10% от общего количества ТН наречий). Хотя в данную группу входит лишь небольшое число терминов, их можно считать самыми разнообразными с точки зрения словообразовательной мотивации. На примерах собранного нами массива языковых данных можно выделить 5 словообразовательных моделей, ср.: Adj + Adj + S: *вопросительно-относительное наречие / tázací a vztažné příslovce, качественно-обстоятельственное наречие / jakostní a okolnostní příslovce, качественно-относительное наречие / kvalifikující příslovce jakostní, предметно-обстоятельственное наречие / předmětné a okolnostní příslovce*; Adj + S + Adj: *местоименное наречие вопросительное / tázací zájmenné příslovce, местоименное наречие указательное / ukazovací zájmenné příslovce*; Adj + S + S: *именное наречие времени / jmenné příslovce času, именное наречие места / jmenné příslovce místa*; S + S + S: *наречие образа действия / příslovce způsobu*; S + Adj + S: *адвербиализация надежной формы / adverbializace pádového tvaru*.

В классе **предлогов** представлены 24 термина. Русс. *предлог* и чеш. *předložka* образованы методом калькирования с лат. *praepositio* и греч. *prothesis*, что буквально означает 'выставление'²⁶. Все ТН данной части речи образованы исключительно с помощью центрального термина *предлог / předložka*. Данный моноксемный термин также можно считать

²⁶ Т.А. Репина: *Предлог*. В: *Лингвистический энциклопедический словарь...*, с. 394.

единственным примером I структурного типа (4% от общего количества ТН предлогов).

Все остальные термины относятся к II структурному типу, который таким образом представляет собой 23 ЛЕ (96% от общего количества ТН предлогов). в рамках II структурного типа наблюдаются две основные модели словообразования: Adj + S и S + S. В качестве продуктивной словообразовательной модели следует назвать модель Adj + S, которая представлена 18 терминами, ср.: *двойной предлог / složená předložka*, *парный предлог / dvojitá předložka*, *сильный предлог / silná předložka*, *формальный предлог / formální předložka* и др. Сравнивая термины русского языка с чешскими, можно отметить, с одной стороны, сравнительно большую синонимию переводных эквивалентов, ср.: *вторичный предлог / sekundární předložka*, *непёводный предлог / nevlastní předložka*, с другой стороны, есть также термин, не имеющий прямого переводного эквивалента, ср.: *слабоударный предлог / předložka s vedlejším přízvukem*. Словообразовательная модель S + S представлена 5 терминами: *предлог-наречие*, *предлог-префикс*, *префикс-предлог*, *предлог-приставка*, *приставка-предлог*. По аналогии с такого рода терминами класса наречий, они обладают графической записью через дефис и на чешский язык передаётся их значение следующим образом: *предлог-наречие / předložka tvořená příslovcem*, *предлог-префикс* и *префикс-предлог / předložka shodná s prefixem*, *предлог-приставка* и *приставка-предлог / předložková předpona*.

В классе **союзов** выделены 53 термина. Русс. *союз* и чеш. *spojka* образованы путём калькирования с лат. *conjunctio* и греч. *σύνδεσμος*, что буквально означает ‘связь’ или ‘союз’²⁷. Аналогично ТН предлогов к I структурному типу можно отнести лишь сам термин *союз / spojka* (2% от общего количества ТН союзов).

Все остальные термины класса союзов относятся к II структурному типу, который таким образом насчитывает 52 ЛЕ (98% от общего количества ТН союзов). На основе терминов данного структурного типа можно выделить две модели словообразования: Adj + S и S + S. Лидирующую позицию занимает словообразовательная модель Adj + S, представленная 44 терминами, ср.: *заключительный союз / důsledková spojka*, *изъяснительный союз / obsahová spojka*, *относительный союз / vztahná spojka*, *условный союз / podmínková spojka*, *парный союз / párová spojka* и др. Сопоставляя термины данного класса, следует отметить выразительную синонимию переводных русско-чешских эквивалентов, причём в терминологии чешского языка чаще появляются параллели в форме латинской основы термина, ср.: *временный союз / časová spojka*, *temporální spojka*; *противительный союз / odporovací spojka*, *adversativní spojka*; *сравнительный союз / přiro-*

²⁷ В.Н. Васильева: *Союз*. В: *Лингвистический энциклопедический словарь...*, с. 484.

vnávací spojka, komparativní spojka. Словообразовательная модель S + S представлена 8 терминами. 5 ТН образованы по принципу словосочетания с несогласованным определением, ср.: *союз времени / časová spojka, союз следствия / účinková spojka, союз сравнения / přírovnávací spojka, союз условия / podmínková spojka, союз цели / účelová spojka*; 3 ТН представляют собой составное слово графически фиксированное дефисным способом написания, ср.: *союз-гибрид / hybridní spojka, союз-наречие / příslovce v úloze spojky, союз-частица / spojková částice*.

В классе **частиц** мы выделили 54 термина. Русс. *частица* и чеш. *částice* ссылаются по своему происхождению к прасл. *čęstь, на основе которого сформировалось существительное *часть*²⁸. По аналогии с представленными выше терминами неизменяемых частей речи ТН частиц тоже образована исключительно при помощи самого термина *частица / částice*. Данный термин считается лишь единственным представителем I структурного типа (2% от общего количества ТН частиц). Остальные ЛЕ терминосистемы частиц относятся или ко II, или к III структурным типам.

Ко II структурному типу принадлежат 46 терминов (85% от общего количества ТН частиц). в рамках данного структурного типа можно выделить две модели словообразования, а именно: Adj + S и S + S. Более продуктивной является модель Adj + S, по образцу которой образовано 37 ТН, ср.: *акцентирующая частица / akcentuační částice, выделительная частица / zdůrazňovací částice, наречная частица / příslovečná částice, синтаксическая частица / syntaktická částice, формообразующая частица / tvarotvorná částice* и др. к словообразовательной модели S + S можно отнести 9 терминов, большинство из которых образуют сложные слова с дефисным способом написания, ср.: *частица-местоимение / zájmenná částice, частица-предлог / předložková částice, частица-реплика / částice tvořící repliku, частица-связка / spojující částice, частица-фразеологизм / frazeologická částice* и др.

К III структурному типу относят 7 терминов (13% от общего количества ТН частиц), все они соответствуют одной словообразовательной модели Adj + Adj + S, ср.: *выделительно-ограничительная частица / zdůrazňovací a omezovací částice, количественно-определяющая частица / kvantitativně určovací částice, модально-приглагольная частица / modální částice u slovesa, усилительно-ограничительная частица / zesilovací a omezovací částice, усилительно-выделительная частица / zesilovací a vytykáci částice* и др.

²⁸ Т.М. Николаева: *Частица*. В: *Лингвистический энциклопедический словарь...*, с. 579–580.

В классе **междометий** представлены 14 терминов. Русс. *междометие* – калька с лат. *interjectio*, что буквально означает ‘слово вставленное’²⁹; чеш. *citoslovce* ссылается на выражения *cit* и *slovo*, его значение можно передать буквально как ‘слово, выражающее чувства’. в терминосистеме данной части речи можно выделить I и II структурных типа.

К I структурному типу принадлежат 2 ЛЕ (14% от общего количества ТН междометий), они представлены терминами *междометие / citoslovce* и *междометность / citoslovečnost*. II структурный тип образуют 12 ЛЕ (86% от общего количества ТН междометий), которые относятся к двум словообразовательным моделям: Adj + S и S + S. Словообразовательная модель Adj + S – образец для 10 ТН, ср.: *вокативное междометие / vokatí citoslovce*, *глагольное междометие / citoslovce slovesného významu*, *звукоподражательное междометие / zvukomalebné citoslovce*, *императивное междометие / imperativní citoslovce* и др. Модель словообразования S + S представлена лишь 2 терминами, записывающимися с помощью дефиса, ср.: *междометие-звукоподражание / zvukomalebné citoslovce*, *междометие-слово / citoslovečné slovo*.

Подводя итог вышесказанному, следует отметить, что по сравнению с терминосистемами глагола или именных частей речи терминосистема неизменяемых частей речи не так многочисленна и не настолько богата. Но, несмотря на это, она тоже заслуживает отдельного внимания. Благодаря проведённому анализу можно констатировать, что изо всех неизменяемых частей речи наиболее разнообразной является терминосистема наречия. Множество ТН наречий доказывает не только количественный аспект анализируемых ЛЕ, а также самый богатый обзор словообразовательных моделей. в составе наречий мы выделили всего 7 моделей словообразования (Adj + S, S + S, Adj + Adj + S, Adj + S + Adj, Adj + S + S, S + S + S и S + Adj + S). У остальных неизменяемых частей речи преобладают две словообразовательные модели, т.е. Adj + S и S + S, причём в терминосистеме частиц имеет своё место также модель Adj + Adj + S.

Сопоставляя ТН неизменяемых частей речи русского и чешского языков, необходимо отметить: 1. в чешском языке не встречаются ТН, фиксированные графически с помощью дефисного написания, такого рода термины русского языка передаются на чешский язык скорее всего при помощи описательного или пояснительного переводов (*наречие-предлог / příslovce užívané (těž) jako předložka*; *предлог-префикс / předložka shodná s prefixem*; *союз-наречие / příslovce v úloze spojky*); 2. в чешском языке наблюдается большая синонимичность терминологических ЛЕ, в основу которых положена терминология латинского языка (*местоименное наре-*

²⁹ И.Н. Кручинина: *Междометие*. В: *Лингвистический энциклопедический словарь...*, с. 290.

чие / *zájmenné příslovce, pronominální adverbium*; сочинительный союз / *slučovací spojka, souřadící spojka, kopulativní spojka*; отрицательная частица / *záporová částice, negativní částice*).

Библиография

- Ахманова О.С.: *Словарь лингвистических терминов*. Издательство «Книжный дом «Либроком»», Москва 2016.
- Васильева Н.В.: *Наречие*. В: *Лингвистический энциклопедический словарь*. Гл. ред. В.Н. Ярцева. Издательство «Советская энциклопедия», Москва 1990, с. 322.
- Васильева Н.В.: *Союз*. В: *Лингвистический энциклопедический словарь*. Гл. ред. В.Н. Ярцева. Издательство «Советская энциклопедия», Москва 1990, с. 484.
- Даниленко В.П.: *Русская терминология. Опыт лингвистического описания*. Издательство «Наука», Москва 1977.
- Ермакова О.П.: *Наречие*. В: *Русский язык. Энциклопедия*. Общ. ред. А.М. Молдован. Издательство «Словари XXI века», Москва 2020, с. 374–376.
- Кручинина И.Н.: *Междометие*. В: *Лингвистический энциклопедический словарь*. Гл. ред. В.Н. Ярцева. Издательство «Советская энциклопедия», Москва 1990, с. 290.
- Ляпон М.В.: *Предлог*. В: *Русский язык. Энциклопедия*. Общ. ред. А.М. Молдован. Издательство «Словари XXI века», Москва 2020, с. 537–539.
- Ляпон М.В.: *Союз*. В: *Русский язык. Энциклопедия*. Общ. ред. А.М. Молдован. Издательство «Словари XXI века», Москва 2020, с. 724–727.
- Николаева Т.М.: *Частица*. В: *Лингвистический энциклопедический словарь*. Гл. ред. В.Н. Ярцева. Издательство «Советская энциклопедия», Москва 1990, с. 579–580.
- Плесник Л.: *Терминологическая система именных частей речи (русско-чешский сопоставительный аспект)*. В: *Jednostki języka w systemie i w tekście 3*. Red. A. Charciarek, A. Zych, E. Kapela. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2020, с. 173–183.
- Плесник Л.: *Терминология глагольной системы русского языка (в сопоставлении с чешским языком)*. В: *Area Slavica 2. Slovanské jazyky ve světle termínu*. Red. I. Bogoczová, Z. Nedomová. Ostravská univerzita, Ostrava 2018, с. 201–210.
- Плотникова (Робинсон) В.А.: *Части речи*. В: *Русский язык. Энциклопедия*. Общ. ред. А.М. Молдован. Издательство «Словари XXI века», Москва 2020, с. 836–838.
- Репина Т.А.: *Предлог*. В: *Лингвистический энциклопедический словарь*. Гл. ред. В.Н. Ярцева. Издательство «Советская энциклопедия», Москва 1990, с. 394.

- Русский язык. Энциклопедия.* Общ. ред. А.М. Молдован. Издательство «Словари XXI века», Москва 2020.
- Самарин Д.А.: *История развития представлений о частях речи в российской лингвистической науке.* «Вестник Кемеровского государственного университета» 2017, № 4, с. 205–208.
- Старичёнок В.Д.: *Большой лингвистический словарь.* Издательство «Феникс», Ростов-на-Дону 2008.
- Шведова Н.Ю., Добрушина, Н.Р.: *Междометия.* В: *Русский язык. Энциклопедия.* Общ. ред. А.М. Молдован. Издательство «Словари XXI века», Москва 2020, с. 337–338.
- Шведова Н.Ю.: *Русская грамматика. Том I.* Издательство «Наука», Москва 1980.
- Щур М.Г.: *Частицы.* В: *Русский язык. Энциклопедия.* Общ. ред. А.М. Молдован. Издательство «Словари XXI века», Москва 2020, с. 838–840.
- Man O., Koval L.: *Rusko-český slovník lingvistické terminologie.* Státní pedagogické nakl., Praha 1960.
- Nový encyklopedický slovník češtiny.* Общ. ред. P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová. Nakladatelství Lidové noviny, Brno 2016.
- Šiška Z.: *Lingvistický slovník pro rusisty.* Univerzita Palackého, Olomouc 1988.
- Zimek R., Nováček Č.: *Rusko-český a česko-ruský slovník lingvistických terminů.* SPN, Praha 1981.

Lukáš Plesník

Neodmienne części mowy i ich nominacja terminologiczna (komparacja rosyjsko-czeska)

Streszczenie

Artykuł został poświęcony systemowi terminologicznemu nieodmiennych części mowy w językach rosyjskim i czeskim. We wstępnej części szkicu zwrócono uwagę na teoretyczne uzasadnienie badanej problematyki, podano definicje pojęć, takich jak „części mowy”, „nieodmienne części mowy”. W ujęciu teoretycznym zaprezentowano klasy przysłówków, przyimków, spójników, partykuł i wykrzykników. Główną część artykułu stanowi przegląd najważniejszych terminów dotyczących nieodmiennych części mowy z punktu widzenia analizy strukturalnej. Łączna liczba badanych jednostek to 211 nominacji terminologicznych.

Słowa kluczowe: części mowy, nieodmienne części mowy, terminologia lingwistyczna, język rosyjski, język czeski

Lukáš Plesník

**Uninflected parts of speech and their terminological nomination
(Russian-Czech comparison)**

Summary

The article is devoted to the terminological system of uninflected parts of speech in the Russian and Czech languages. In the introductory part of the article, attention is paid to the theoretical substantiation of the investigated problematics, the definition of the concepts “parts of speech”, “unchangeable parts of speech” is given. In theoretical terms, classes of adverbs, prepositions, conjunctions, particles and interjections are presented. The main part of the article is an overview of the main terms of the immutable parts of speech from the point of view of structural analysis. The total number of studied units is 211 terminological nominations.

Key words: parts of speech, uninflected parts of speech, linguistic terminology, Russian, Czech

Sylwia Sojda

Uniwersytet Śląski w Katowicach

 <https://orcid.org/0000-0002-3114-9006>

Plurakcyjność czasowników w języku polskim i słowackim

Wstęp

Przedmiotem badań w artykule uczyniono zagadnienie plurakcyjności (ang. *pluractionality*) czasowników w języku polskim i słowackim. Jest to problematyka interesująca, a dotychczas niedostatecznie opisana w literaturze przedmiotu, z pewnością zasługująca na głębszą eksplorację naukową. Inspiracją do rozważań o plurakcyjności czasownika w ujęciu konfrontatywnym był tekst Witolda Maciejewskiego *Czasowniki plurakcyjne w języku polskim?*. W niniejszym szkicu poszukuje się odpowiedzi na pytanie, czy taka kategoria istnieje w polszczyźnie, a jeśli owszem, to czy autonomicznie, czy jako „podkategoria” iteratywności i dystrybutywności. Co więcej, rozważania zostaną przeniesione na grunt języka słowackiego. Celem artykułu jest zatem przedstawienie w zarysie, jak można by opisać czasowniki plurakcyjne w dwóch blisko spokrewnionych językach słowiańskich. W dalszej perspektywie autorka zamierza poszerzyć badania nad zagadnieniem pluralności w języku.

Definiowanie plurakcyjności

Plurakcyjność czasowników jest pojęciem opisywanym w literaturze lingwistycznej analogicznie do mnogości rzeczownika. Termin ten po raz pierwszy

pojawił się w badaniach Paula Newmana¹, który na gruncie językoznawstwa afrykanistycznego nazwał nim cechę czasowników wymagających dopełnienia lub podmiotu (rzadziej i dopełnienia, i podmiotu) w liczbie mnogiej. Pozostali badacze zajmujący się językami afrykańskimi zauważali związek plurakcyjności z innymi kategoriami, np. z reduplikacją, iteratywnością czy intensywnością. Ta zależność była już od początku XX wieku dokumentowana licznymi pracami (w zakresie języków afrykańskich, północno- i południowoamerykańskich, kaukaskich, semickich, australijskich itd.)². Zreduplikowane rdzenie czasownikowe mogą sygnalizować pluralność subiektu (przy czasownikach nieprzechodnich) lub obiektu (przy czasownikach przechodnich)³. Analizowane tu czasowniki mogą również wskazywać na akcję powtarzaną wiele razy, zarówno w jednej chwili, jak i w dłuższym okresie. Oznacza to występowanie więcej niż jednego agensa, więcej niż jednego pacjensa, czy nawet więcej niż jednego beneficjenta, w zależności od semantyki czasownika⁴. Jak podsumowuje Maciejewski, „[c]zasowniki plurakcyjne odnoszą się do czynności i wydarzeń wykonywanych przez mnogich aktantów, wykonywanych wielokrotnie wobec mnogich obiektów, lub/oraz odbywających się jednocześnie w wielu miejscach”, a „[s]chemat zdania plurakcyjnego z orzeczeniem przechodnim obejmuje zarówno konstrukcje z obowiązkowym mnogim podmiotem i mnogim dopełnieniem, jak i struktury, w których w liczbie mnogiej występuje albo tylko podmiot, albo tylko dopełnienie”⁵. Z literatury przedmiotu wyłania się też termin synonimiczny, mianowicie *czasowniki mnogie (plural verbs)*; wyrażają one jeden lub wszystkie spośród następujących sensów: 1) akcja jest wykonywana wielokrotnie (iteratywna), 2) akcja jest wykonywana w wielu miejscach (dystrybutywna), 3) akcja dotyczy lub obejmuje wielu uczestników⁶.

Szeroko zakreślona perspektywa oznacza, że termin *czasownik plurakcyjny* odnosi się do czasowników wskazujących na akcję powtarzaną wielokrotnie, akcję, przy której występuje mnogi agens oraz taką, w której czasownik wymaga mnogiego pacjensa. W konsekwencji kategoria plurakcyjności może

¹ P. Newman: *The Classification of Chadic within Afroasiatic*. Universitaire Pers, Leiden 1980.

² Idem: *Pluractional Verbs: An Overview*. W: *Verbal Plurality and Distributivity*. Eds. P. Cabredo Hofherr, B. Laca. De Gruyter, Berlin–Boston 2012, s. 186. <https://doi.org/10.1515/9783110293500.1>.

³ C. Hoffmann: *A Grammar of the Margi Language*. Oxford University Press, London 1963, s. 160.

⁴ G. Tucker Childs: *A Grammar of Kisi*. Mouton de Gruyter, Berlin 1995, s. 194.

⁵ W. Maciejewski: *Czasowniki plurakcyjne w języku polskim?*. „Slovo. Journal of Slavic Languages, Literatures and Cultures” 2014, vol. 55, s. III.

⁶ L.N. Veselinova: *Verbal Number and Suppletion*. W: *The World Atlas of Language Structures Online*. Eds. M. Haspelmath, M.S. Dryer, D. Gil, B. Comrie. Max Planck Digital Library, Munich 2008. <http://wals.info/feature/80> [dostęp: 14.08.2021]. Maciejewski posługuje się też terminem „czasowniki wieloczynnościowe”.

być opisywana na płaszczyźnie semantycznej (krotność akcji) lub składniowej (mnogość podmiotu i/lub mnogość dopełnienia). Odniesienie do reduplikacji rdzeni czasownikowych w językach afrykańskich pozwala też rozpatrywać tę kategorię na płaszczyźnie morfologicznej. Zwracają na to uwagę Anna Müller i Luciana Sanchez-Mendes, które piszą, że plurakcyjność w sensie ścisłym jest morfologicznym oznaczeniem mnogości zdarzeń w czasowniku⁷.

Plurakcyjność czasownika

W językach słowiańskich najbliższy odpowiednik reduplikacji, a zarazem morfologiczny wykładnik plurakcyjności, stanowi w czasownikach afiksacja. Prześledźmy serię przykładów zaproponowanych przez Maciejewskiego⁸, który za prototypowy dla polszczyzny uznał czasownik *pozagryzać*. Jest to czasownik dokonany, derywowany od niedokonanej podstawy za pomocą prefiksu *po-*, który nadał mu znaczenie dystrybutywne. Znajduje się on na końcu łańcucha derywacyjnego (DK *zagryźć* – NDK *zagryzać* – DK *pozagryzać*) i nie jest podstawą dla kolejnego derywatu odczasownikowego (nieakceptowalne przykłady **popozagryzać*, **pozagryzywać*).

- (1) *Lis zagryzł kurę/kury*. (podmiot pojedynczy, czasownik dokonany, dopełnienie pojedyncze lub mnogie)
- (2) *Lis zagryzał kury*. (podmiot pojedynczy, czasownik niedokonany, znaczenie iteratywne lub habitualne, tworzone przez dopełnienie mnogie)
- (3) *Lis pozagryzał kury*. (podmiot pojedynczy, czasownik dokonany, znaczenie dystrybutywne, dopełnienie mnogie)

Według cytowanego autora sens plurakcyjny mają zdania (2) i (3), przy czym wariant ostatni z dopełnieniem pojedynczym wydaje się nieakceptowalny lub przynajmniej dziwaczny (**Lis pozagryzał kurę*). Za plurakcyjną interpretacją owych zdań przemawia również to, że niezbyt zrozumiały, choć strukturalnie możliwy, jest imiesłów bierny w liczbie pojedynczej: **pozagryzany*⁹.

⁷ „Pluractionality, as strictly defined, is the morphological marking of event plurality on the verb” (A. Müller, L. Sanchez-Mendes: *Pluractionality: the phenomena, the issues and a case study*. W: *Companion to Semantics*. Eds. L. Matthewson, C. Méier, H. Rullmann, T.E. Zimmermann. Wiley-Blackwell 2020. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/book/10.1002/9781118788516> [dostęp: 14.08.2021]).

⁸ W. Maciejewski: *Czasowniki plurakcyjne...*, s. 112.

⁹ Ibidem, s. 113.

Przyjrzyjmy się kolejnej serii przykładów (najpierw w języku polskim, później w języku słowackim). Zastosowano w nich następujące oznaczenia: podmiot pojedynczy (S_{sg}), podmiot mnogi (S_{pl}), czasownik dokonany (V_{dk}), czasownik niedokonany (V_{ndk}), dopełnienie pojedyncze (O_{sg}), dopełnienie mnogie (O_{pl}). Por.:

- (4) *Stomatolog wyrwał ząb/zęby*. $S_{sg} + V_{dk} + O_{sg}/O_{pl}$ ('zrobił to szybko i wprawnie'; znaczenie dokonane)
- (5) *Stomatolodzy wyrwali zęby*. $S_{pl} + V_{dk} + O_{pl}$ ('zrobili to w przeszłości'; znaczenie dokonane)
- (6) *Stomatolog wyrzywał ząb*. $S_{sg} + V_{ndk} + O_{sg}$ ('był w trakcie wyrzywania, gdy wszedłem'; znaczenie aktualne)
- (7) *Stomatolog wyrzywał zęby*. $S_{sg} + V_{ndk} + O_{pl}$ ('robił to od wielu lat, wielokrotnie'; znaczenie habitualne i iteratywne)
- (8) *Stomatolodzy wyrzywali zęby*. $S_{pl} + V_{ndk} + O_{pl}$ ('robili to od wielu lat, wielokrotnie', 'robili to, gdy wszedłem'; znaczenie aktualne, habitualne i iteratywne)
- (9) *Stomatolodzy wyrzywali ząb*. $S_{pl} + V_{ndk} + O_{sg}$ ('robili to, gdy wszedłem: dwóch stomatologów próbowało wyrwać pacjentowi ząb'; znaczenie aktualne)
- (10) *Stomatolog powyrywał zęby*. $S_{sg} + V_{dk} + O_{pl}$ ('zrobił to z wprawą, po kolei, jeden po drugim'; znaczenie dokonane, dystrybutywne)
- (11) *Stomatolodzy powyrywali zęby*. $S_{pl} + V_{dk} + O_{pl}$ ('zrobili to z wprawą, po kolei, jeden po drugim'; znaczenie dokonane, dystrybutywne)

Za interpretacją plurakcyjną trzeba się opowiedzieć w odniesieniu do przykładów (7), (8), (10) i (11), gdzie występują czasowniki zarówno niedokonane, jak i dokonane. Poza interpretacją plurakcyjną czasownik występuje również w znaczeniu habitualnym i iteratywnym, ale – co istotniejsze – przyłącza obiekt w liczbie mnogiej. Zarazem nieakceptowalne są warianty zdań (10) i (11) z pojedynczym obiektem:

- (*10) *Stomatolog powyrywał ząb*.
 (*11) *Stomatolodzy powyrywali ząb*.

Tak jak we wcześniejszych przykładach, prefiks *po-* tworzy czasownik dokonany od niedokonanego *wyrzywać* i nadaje mu sens dystrybutywny. Analogicznie również można wskazać, że mało prawdopodobny jest derywat imiesłowowy w formie atrybutu: **powyrywany*.

Spójrzmy nieco inaczej na przykłady słowackie. Przedstawione są tu wszystkie zdania z czasownikiem dokonany o znaczeniu dystrybutywnym:

- (12) *Poštár rozniesol listy*. S_{sg} + V_{dk} + O_{pl} ('zrobił to w przeszłości'; znaczenie dokonane)
- (13) *Poštáři rozniesli listy*. S_{pl} + V_{dk} + O_{pl} ('zrobili to w przeszłości'; znaczenie dokonane)
- (14) *Poštár roznášal listy*. S_{sg} + V_{ndk} + O_{pl} ('robił to od wielu lat, wielokrotnie'; znaczenie habitualne i iteratywne)
- (15) *Poštáři roznášali listy*. S_{pl} + V_{ndk} + O_{pl} ('robili to od wielu lat, wielokrotnie'; znaczenie habitualne i iteratywne)
- (16) *Poštár poroznášal listy*. S_{sg} + V_{dk} + O_{pl} ('zrobił to w przeszłości, po kolei, jeden po drugim'; znaczenie dokonane, dystrybutywne)
- (17) *Poštáři poroznášali listy*. S_{pl} + V_{dk} + O_{pl} ('zrobili to w przeszłości, po kolei, jeden po drugim'; znaczenie dokonane, dystrybutywne)

W języku słowackim przywołany czasownik *poroznášať* (derywowany jako ostatni w serii *rozniesť* – *roznášať* – *poroznášať*) interpretuje się jako plurakcyjny we wszystkich wymienionych kontekstach, gdyż w każdym z nich przyłącza jedynie mnogie dopełnienie. Nie są akceptowalne połączenia z pojedynczym obiektem: *rozniesť list*, *roznášať list* czy *poroznášať list*. Wydaje się, że w przytoczonych przykładach znaczenie plurakcyjne może się nakładać na czasownik dokonany lub niedokonany w ich znaczeniach habitualnym, iteratywnym lub dystrybutywnym.

Czasowniki plurakcyjne różnią się od iteratywnych tym, że te drugie nie presuponują liczby uczestników akcji. Widać to, jeśli spojrzymy na przykłady (18)–(23):

- (18) *Franciszek wbił dłonie w kieszenie i pogwizdywał stare oberki.*
- (19) *W wielkich sklepach z płytami i kasetami wideo, Virgin lub FNAC, poszczególne odcinki sprzedają się jak ciepłe bułeczki, a jeszcze do niedawna na paryskich ulicach panie i panowie w różnym wieku pogwizdywali sobie motyw muzyczny z filmu.*
- (20) *Od tej pory „Lili Marlene” była śpiewana przez wszystkie narody, w koszarach, szpitalach, okopach i kantynach, w rytm tej pieśni Niemcy wkraczali do zajmowanych miast, ją pogwizdywali Amerykanie walczący tysiące mil od domu, a co ciekawsze, dowództwa obydwu stron wojny wykorzystywały ją do własnych celów propagandowych.*
- (21) – *Nikt nie wyda dobrego spida, jak mawiali starożytni Warmiacy. Chcesz? – Wystawił rękę.*
- (22) *Wola nieba, z nią się zawsze zgadzała trzeba, jak mawiają pobożni.*
- (23) *Ireneusz Iredyński mawiał, że są dwie dziedziny wolności: sztuka i miłość.*

Przykłady ukazują, że czasownik o znaczeniu krotności może występować przy agensie w liczbie pojedynczej (18), (23) lub mnogiej (19)–(22), z pacjentem pojedynczym (19), (20) lub mnogim (18), co potwierdza krzyżowanie się wymienionych kategorii. Jeśli więc przyjąć, że za czasownik plurakcyjny przechodni uznaje się ten, który preferuje mnogie dopełnienie, to w powyższych przykładach odnajdziemy go w kontekście (18), gdyż „w zgodzie z definicją wieloczynnościowości nie można czasowników przyjmujących dopełnienie w obu liczbach klasyfikować jako plurakcyjne”¹⁰.

Sprawdzenia z kolei wymaga teza, że czasownik plurakcyjny może funkcjonować w znaczeniu dystrybutywnym, natomiast nie zawsze odwrotnie. Nakładanie się dystrybutywności na plurakcyjność uwidacznia również łańcuch derywacyjny analizowanej części mowy. Czasowniki o znaczeniu dystrybutywnym (*perfectiva tantum*) tworzone są właściwie bez ograniczeń od wtórnych imperfektywów¹¹, np. *wylewać – powylewać, zeszywać – poseszywać, wyjeżdżać – powyjeżdżać*. Derywaty układające się w serię to naprzemiennie formy niedokonane i dokonane, por.:

pol.

siadać – podsiąść – podsiadać – popodsiadać
siedzieć – odsiedzieć – odsiadywać – poodsiadywać
łamać – wylać – wylać – powylać
rwać – wyrwać – wrywać – powrywać
drzeć – obdrzeć – obdzierać – poobdzierać

słow.

liat' – doliat' – dolievať' – podolievať'
niest' – rozniest' – roznášať' – poroznášať'
hrýzť' – obhrýzať' – poobhrýzať'
myť' – obmyť' – obmývať' – poobmývať'
predať' – rozpredať' – rozpredávať' – porozpredávať'
zbiť' – rozbiť' – rozbiť' – porozbiť'
skosiť' – skášať' – poskášať'
splatiť' – splácať' – posplácať'

Czasownik dystrybutywny jest ostatnim ogniwem tego łańcucha – nie sposób utworzyć kolejnego akceptowalnego derywatu.

Przydatny do dowiedzenia plurakcyjności może się okazać test ograniczający rekcję czasownika do mnogiego dopełnienia:

¹⁰ Ibidem, s. 114.

¹¹ M. Kawka: *Uwagi o kategorii dystrybutywności czasownika (funkcje prefiksu „po-” w języku polskim i macedońskim)*. W: idem: *Studia konfrontatywne i tekstologiczne: polski – macedoński*. Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Kraków 1994, s. 10.

- (24) *Mogliby własnych ludzi powystrzelać.*
- (25) *Jednego dnia miałam roznieść biuletyn wewnętrzny po pokojach, drugiego – zlecenie do poligrafii, trzeciego – powyrzucić stare gazety.*
- (26) *Ale sądzę, że dla przypadkowego użytkownika w większości przypadków będzie niezrozumiałe – zrobi duże oczy i zapyta, osso chossi ;) Spróbuj ludzi poprzepytywać.*
- (27) *A siatkę to ludzie ukradli, słupy przewracali... Jak zaczęliśmy przychodzić, to już nic nie było widać.*
- (28) *Zámky podobýjali.*
- (29) *Na plátno treba nahusto ponavliekat' nite do nitelníc a treba ich dvakrát toľko ako na koberec.*
- (30) *Musela totiž stihnúť popozdravovať detúrence v škólkach.*
- (31) *Postupne sa nám podarilo posplácať staré závázky.*

Przytoczone w artykule przykłady zdań z czasownikami uznanymi za plurakcyjne wskazują na bliskość tych czasowników i czasowników dystrybutywnych, których opis jest zakorzeniony w polskiej i słowackiej tradycji lingwistycznej. Istotę znaczenia dystrybutywnego stanowi wielość czynności przebiegających nierównocześnie¹², a najbardziej charakterystycznym przedrostkiem jest *po-*, który zarówno w języku polskim, jak i w słowackim wprowadza do derywatów odczasownikowych znaczenie akcji rozłożonej w czasie, na wiele przedmiotów czy odnoszącej się do wielu obiektów. Plurakcyjność wiąże się zatem z dystrybutywnością także formalnie, gdyż wykorzystuje te same wykładniki poliprefiksalne. Temu zagadnieniu zostanie jednak poświęcona odrębna praca.

Podsumowanie

Wstępne rozważania podjęte w artykule doprowadziły do ogólnej konstatacji o istnieniu czasowników plurakcyjnych w porównywanych językach jako odrębnej kategorii, a nie jako „podkategorii” iteratywności czy dystrybutywności, aczkolwiek są to znaczenia bardzo ściśle ze sobą powiązane. Czasowniki plurakcyjne służą do wyrażania akcji obejmującej wielu uczestników. W językach zachodniosłowiańskich kategoria ta może się przejawiać na płaszczyźnie morfologicznej (za pomocą prefiksów) oraz syntaktycznej (poprzez łączliwość czasownika z mnogim dopełnieniem). Obserwacje kategorii krotności oraz

¹² M. Kucala: *Rozwój iteratywów dokonanych w języku polskim*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków 1966, s. 24.

dystrybucyjności w konfrontowanych systemach językowych z całą pewnością przyczyniłyby się do pogłębienia badań nad plurakcyjnością czasownika.

Bibliografia

- Childs G. Tucker: *A Grammar of Kisi*. Mouton de Gruyter, Berlin 1995.
- Hoffmann C.: *A Grammar of the Margi Language*. Oxford University Press, London 1963.
- Kawka M.: *Uwagi o kategorii dystrybucyjności czasownika (funkcje prefiksu „po-” w języku polskim i macedońskim)*. W: idem: *Studia konfrontatywne i tekstologiczne: polski – macedoński*. Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Kraków 1994, s. 9–18.
- Kucała M.: *Rozwój iteratywów dokonanych w języku polskim*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków 1966.
- Maciejewski W.: *Czasowniki plurakcyjne w języku polskim?*. „Slovo. Journal of Slavic Languages, Literatures and Cultures” 2014, vol. 55, s. 110–117.
- Müller A., Sanchez-Mendes L.: *Pluractionality: The phenomena, the issues and a case study*. W: *Companion to Semantics*. Eds. L. Matthewson, C. Méier, H. Rullmann, T.E. Zimmermann. Wiley-Blackwell 2020. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/book/10.1002/9781118788516> [dostęp: 14.08.2021].
- Newman P.: *The Classification of Chadic within Afroasiatic*. Universitaire Pers, Leiden 1980.
- Newman P.: *Nominal and Verbal Plurality in Chadic*. Mouton de Gruyter, Dordrecht 1991.
- Newman P.: *Pluractional verbs: An overview*. W: *Verbal Plurality and Distributivity*. Eds. P. Cabredo Hofherr, B. Laca. De Gruyter, Berlin–Boston 2012, s. 185–210. <https://doi.org/10.1515/9783110293500.1>.
- Veselinova L.N.: *Verbal Number and Suppletion*. W: *The World Atlas of Language Structures Online*. Eds. M. Haspelmath, M.S. Dryer, D. Gil, B. Comrie. Max Planck Digital Library, Munich 2008. <http://wals.info/feature/80> [dostęp: 20.08.2021].

Sylvia Sojda

Pluractional verbs in Polish and Slovak

Summary

My paper examines the linguistic expression of pluractional verbs in two closely-related Slavic languages, Polish and Slovak. It is a phenomenon which occurs in a variety of languages, both

from different regions and from different families. *Pluractionality* was proposed forty years ago by Paul Newman, who based this term on the phrase “plurality of action”. Pluractionals and plural verbs are not very easy to distinguish and not always differentiated by linguists. In Polish, there has been found one paper on pluractional verbs, meanwhile, there are no such papers in Slovak: that’s why I found this subject interesting. Pluractional constructions (expressing a plurality of situations) can be described from the three different perspectives: morphological, semantic and syntactical. They are related to such categories as: iterative, repetitive and distributive. The aim of my paper is to delineate the existence of this category in the compared languages.

Key words: pluractionality, plurality, iterative, distributive verbs

Сыльвия Сойда

Глагольная множественность (pluractionality) в польском и словацком языках

Резюме

В статье исследуется лингвистическое выражение глагольной множественности в двух славянских языках, польском и словацком. Это явление имеет место в разных языках, принадлежащих к разным языковым семьям и распространенных в разных регионах. Термин «глагольная множественность» был предложен сорок лет назад Полом Ньюманом, который положил в основу этого термина словосочетание «многочисленность действий». Способы выражения глагольной множественности не очень легко различить; они не всегда дифференцируются лингвистами. На польском языке была найдена одна статья о глагольной множественности, а на словацком таких статей нет, поэтому автору статьи эта тема показалась интересной. Конструкции множественности действия (описывающие множество ситуаций, в которых употребляются эти глаголы) могут рассматриваться с трех разных точек зрения: морфологической, семантической и синтаксической. Они относятся к таким категориям, как итеративность, мультипликативность и дистрибутивность. Цель статьи – описать существование этой категории в сравниваемых языках.

Ключевые слова: множественность действия, итеративность, дистрибутивные глаголы

Magdalena Błaszak

Uniwersytet Śląski w Katowicach

 <https://orcid.org/0000-0002-1635-3471>

Czasowniki deminutywne we współczesnym języku macedońskim

Wszystkie języki słowiańskie cechuje różnorodność formacji deminutywnych, dlatego zagadnienie derywacji deminutywnej posiada już bogatą literaturę przedmiotu. Jednak w opracowaniach tych dużo miejsca poświęcono przede wszystkim rzeczownikom czy przymiotnikom, natomiast prawie w ogóle nie zajmowano się czasownikami. Według Ireny Grickat tworzenie zdrobnień czasownikowych za pomocą procesu sufiksacji występuje w językach serbskim i chorwackim, podczas gdy formy tworzone z użyciem prefiksów są najczęstsze w językach polskim, słoweńskim, rosyjskim i staro-cerkiewno-słowiańskim¹. Zdaniem badaczki powinniśmy szerzej pojmować deminutywa czasownikowe niż przymiotnikowe czy rzeczownikowe, ponieważ oprócz wyrażania ekspresji wskazują one na zmianę rodzaju akcji określanej przez czasownik². Oznacza to, że poza iteratywnością uwidacznia się w nich niedoskonałość czynności lub zmniejszenie jej nasilenia bądź chwilowość.

Deminutywność stanowi kategorię słotwórczą, która przez porównanie nazw obiektów informuje o mniejszym rozmiarze w stosunku do normy. Czasowniki deminutywne oznaczają zatem czynność, która może odbywać się w niewielkich odstępach czasu, może być wykonywana delikatnie i z zasady może się odnosić do małych dzieci lub zwierząt. Charakteryzuje ją niski stopień intensywności (małe nasilenie). Jest to kategoria najczęściej występująca na terenie Słowiańszczyzny Południowej. Jak zauważa Stefan Warchoł, w niektó-

¹ И. Грицкат: *О неким особеностима деминуције*. „Јужнословенски филолог” Т. 51. Ред. М. Ивић. Институт за српски језик САНУ, Београд 1995, с. 5–6.

² И. Грицкат: *Деминутивни глаголи у српскохрватском језику*. „Јужнословенски филолог”. Т. 21. Ред. А. Белић. Институт за српски језик САНУ, Београд 1955–1956, с. 47.

rych językach słowiańskich – takich jak serbsko-chorwacki czy macedoński – powstawanie ekspresywów czasownikowych ma na ogół charakter regularny, systemowy³. Najczęstszymi sufiksami w czasownikach deminutywnych są *-ak-*, *-k-*, *-ušk-*, *-ck-*, *-uka-*, *-oli*, *-oti*, np. srb.-chorw. *gucnuti* ‘łykać powoli’, *boluckati* ‘pobolewać’, *spavkati* ‘przespać się’, *pevkati* ‘podśpiewywać’, słoweń. *jockati* ‘popłakiwać’, *dremuckati* ‘podrzemać’, *brcljati* ‘kopać lekko’, błg. *gledkam* ‘patrzeć’, *tičkam* ‘biegusiac’, *ritkam* ‘kopać’, mac. *šetka* ‘spacerować trochę’, *gletka* ‘patrzeć, spoglądać’, *domrcka* ‘merdać, łaścić się’, *prsol* ‘o deszczu i śniegu: pada lekko, prószy’. Jak pokazują te przykłady, w językach południowo-słowiańskich formantem deminutywnym jest sufiks oparty na spółgłoskowym elemencie *-k-/-c-*, co potwierdza, że chodzi o kategorię prasłowiańską. Należy zauważyć, że na obszarze bułgarsko-macedońskim przeważa niespalatalizowany element *-k-*, a na obszarze serbsko-chorwacko-słoweńskim – spalatalizowany element *-c*⁴.

W polszczyźnie literackiej czasowniki nie ulegają zdrobnieniu. Jak zaznacza Elżbieta Wrocławska, czasowniki hipokorystyczne sporadycznie występują i występowały w tekstach pisanych. Badaczka zwraca uwagę na fakt, że w języku polskim deminutywa czasownikowe rzadko są tworzone za pomocą sufiksu (np. *glaskać* wobec *gladzić*); częściej zdrobnienia czasowników tworzy się za pomocą prefiksu (np. *pograć* wobec *grać*)⁵. Dlaczego tak się dzieje? Możliwe, że zmniejszenie częstotliwości użycia czasowników deminutywnych w języku związane jest z powstaniem w nim przysłówków i skrzyżowaniem dwóch kategorii. Dzięki temu pojawiły się inne sposoby na wyrażenie mniejszego nasilenia czynności, chociażby przysłówki takie jak *trochę*, *lekko*, *troszczek*, *powoli* (np. *trochę się smuci*, *powoli biega*, *lekko płacze*).

Analizując terminologię stosowaną w literaturze przedmiotu, zastanawiałam się, którą wybrać. Czy określać badane czasowniki jako formacje deminutywne, czy raczej – ekspresywne? Deminutywność należy do kategorii słotwórczych, natomiast ekspresywność stanowi zespół środków wyrażających subiektywny stosunek mówiącego do przedmiotu wypowiedzi, jest zatem przejawem modalności w języku. Za pojęciem „czasownik ekspresywny” przemawiał fakt, że formy te nie muszą odsyłać do czasownika neutralnego, od którego zostały

³ S. Warchoł: *Ze słotwórstwa czasowników ekspresywnych w językach słowiańskich*. W: *Prace na VII Międzynarodowy Kongres Słowistów w Warszawie 1973. Językoznawstwo*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1972 (Z Polskich Studiów Słowistycznych. Seria 4), s. 121.

⁴ W. Pianka: *Formalne wykładniki ekspresywności na planie wyrazowym w językach południowosłowiańskich*. W: *Prace na VIII Międzynarodowy Kongres Słowistów w Zagrzebiu 1978. Językoznawstwo*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1978 (Z Polskich Studiów Słowistycznych. Seria 5), s. 161.

⁵ E. Wrocławska: *Kaszubskie czasowniki hipokorystyczne*. „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” 1974, t. 14, s. 121–122.

utworzone. Jako przykłady można tutaj przywołać czasowniki onomatopieczne, takie jak *lulać* od *lu-lu*, oznaczający ‘iść spać’, czy *amać* od *am-am*, oznaczający ‘jeść’. Ponadto adresatem naszej wypowiedzi niekoniecznie musi być dziecko, bo niekiedy zwracamy się tak do bliskich nam osób starszych, schorowanych. Jednak ponieważ ekspresywność ma szerszy zakres – sytuuje się na skali od miłości do nienawiści – a czasowniki typu *gadać*, *żreć* nie wchodziły w zakres analizy, przyjęłam w niniejszych rozważaniach termin „czasownik deminutywny”, gdyż tylko takie formy były obiektem mojego zainteresowania, co wykażę w dalszej części artykułu.

W języku macedońskim bezpośredniość w komunikacji jest znacznie powszechniejsza i bardziej akceptowalna niż np. w społeczeństwach anglojęzycznych. Traktuje się ją jako szczerą, autentyczną troskę i osobiste zaangażowanie, wzmacniające więzi społeczne. Niemniej, podobnie jak w języku polskim, częściej występują zdrobnienia nominalne, rzadziej werbalne, a ich stosowanie w komunikacji dorosłych jest raczej ograniczone – bywają używane głównie jako środek łagodzący treść zdaniową. Deminutywa werbalne można tworzyć przede wszystkim od czasowników, które oznaczają trwające czynności fizyczne.

Macedońskie paradygmaty czasownikowe opierają się na trzech podstawowych rdzeniach: wyróżniamy więc czasowniki z rdzeniem *-a* (takie jak *чита* ‘czytać’), czasowniki z rdzeniem *-e* (takie jak *нее* ‘śpiewać’) i czasowniki z rdzeniem *-i* (takie jak *оду* ‘iść’). Najbardziej produktywny sufix wyrażający deminutywność stanowi *-ка*, np. *барка* – *бара*, *светка* – *свети*, *пивка* – *пие*. Kolejnym, który w zależności od kontekstu może również wskazywać na jednokrotność działania, jest sufix *-не*, np. *гризе* – *гризне*, *дреме* – *дремне*. Zdrobnienie bywa też wyrażane za pomocą sufixu *-оли*, ale ten występuje w języku już w ograniczonym zakresie: *прсоли* – *прска*, *крполи* – *крпи*⁶. Czasowniki deminutywne mogą także powstać wskutek prefiksacji za pomocą przedrostków *но-*, *под-*, oznaczających wykonanie działania w niewielkiej mierze albo w krótkim czasie, np. *повози*, *покашла*, *полежи*, *подбегне*, *подвари*⁷.

W tabeli 1 znajduje się zestawienie czasowników, które łączą się z przyrostkami tworzącymi zdrobnienia. Przykłady zostały wyekscerpowane z internetowego słownika języka macedońskiego. Są to wszystkie czasowniki oznaczone w nim kwalifikatorem *deminutivum* – w sumie jest ich 75 (42 z grupy „-a”, 12 z grupy „-e” i 21 z grupy „-i”).

⁶ К. Конески: *Зборобразувањето во современиот македонски јазик*. Бона, Скопје 1995, s. 136.

⁷ Ibidem, s. 141–142.

Tabela 1

Часовники deminutywne w języku macedońskim (na podstawie słownika internetowego)

А-ГРУПА	Е-ГРУПА	И-ГРУПА
брца → брцка 'maczać'	бакне → бубнува 'całować'	брбори → брборка 'gadać'
гледа → глетка 'patrzeć'	гризе → грицка 'gryźć'	брмчи → брмка 'brzęczeć'
гровта → гровка 'chrząkać'	гризне → гричне 'gryźć'	дупи → дупка 'przebijać'
добара → добарка 'doszukać'	довлече → довлечка 'dowlec'	души → душка 'wachać'
дува → дувка 'dmuchać'	догребе → догрепка 'zadrapać'	свечи → свечка 'brzęczeć'
копа → закопка 'kopać'	иштипе → иштипка 'uszczyrać'	жубори → жуборка 'mruczeć'
зашлапа → зашлапка 'brodzić'	лае → лавка 'szczekać'	задуши → задушка 'zacząć wachać'
збира → збирка 'zbierać'	пасне → попасе 'paść'	зашари → зашарка 'bazgrać'
ископа → ископка 'wykopać'	реже → реска 'kroić'	згрвали → згрвалка 'rąbać'
испрпела → испрпелка 'tarzać się'	штипе → штипка 'szczyrać'	ишари → ишарка 'pokolorować'
кива → кивка 'kichać'	погризе → погрицка 'przegryźć'	клопоти → клопотка 'łaskotać'
кутина → кутка 'walczyć'	струже → струшка 'strugać'	крпи → крполи 'zaszyć'
лапа → лапка 'łykać, jeść'		нани → нанка 'spać'
лета → летка 'latać'		приседи → приседне 'przysiąść'
мава → мавка 'machać'		распори → распорне 'rozciąć'
мака → мацне 'moczyć'		расцепи → расцепка 'podzielić'
мека → мекне 'meczec'		скроти → скротне 'spokornieć'
меша → мешка 'mieszać'		цепи → цепка 'ciąć'
милува → милне 'głaskać'		цимоли → цимолка 'kwilić'
пипа → пипка 'masać'		шари → шарка 'rysować'
поткаса → поткасне 'podgryźć'		шуми → шумка 'szumieć'
прислушува → прислушка 'podłuchiwać'		
раскопа → раскопне 'rozkopać'		
разниша → разнишка 'rozkołysać'		

распрета → распретка 'zeskrobać'		
рупа → рупка 'schrupać'		
руча → ручка 'jeść'		
стрела → стрелка 'spojrzeć'		
стркала → стркалка 'potoczyć się'		
тркала → тркалка 'toczyć'		
тропа → тропка 'pukać'		
трча → трчка 'biegać'		
тупа → тупка 'tupać'		
цапа → цапка 'brodzić'		
чеша → чешка 'drapać'		
чиша → чишка 'sikać'		
чкрта → чкртка 'zgrzytać'		
цвака → цвакне 'gryźć'		
шенга → шенголка 'podśmiewać się'		
шета → шетка 'spacerować'		
шлапа → шлапка 'mlaskać'		
шушка → шушолка 'szumieć'		

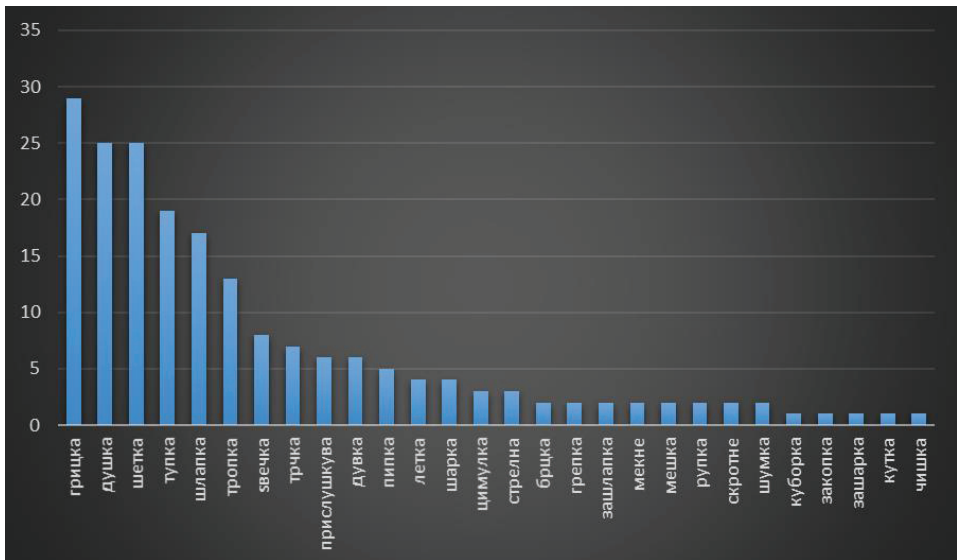
Z analizy czasowników zamieszczonych w tabeli wynika, że sufiksem najczęściej używanym w języku macedońskim do tworzenia zdrobnień werbalnych jest *-ka* (ok. 85% wszystkich czasowników), kolejny to *-ne* (ok. 13%), natomiast najmniejsza okazała się frekwencja sufiksów *-oli* i *-otu* (niewiele ponad 1%). Rozkład omawianych tu zdrobnień odpowiada częstotliwości różnych czasowników w języku macedońskim. Mianowicie większość z nich należy do grup z rdzeniami *-a* i *-e*, mniej występuje czasowników z rdzeniem *-i*. Powyższe przykłady zatem potwierdzają, że zdrobnienia czasownikowe na ogół są tworzone od czasowników oznaczających trwające czynności poprzez dołączenie sufiksu *-ka*.

Z semantycznego punktu widzenia czasowniki deminutywne zazwyczaj kojarzą się z czynnościami lub zachowaniami charakterystycznymi dla dzieci. W mowie skierowanej do dziecka wykonywane przez nie czynności i zachowania są rutynowo pomniejszane, a działania dorosłych – komunikowane jako dziecinne lub przyjazne dzieciom, wskutek czego zostają dostosowane do świata dziecięcego.

W dalszej części rozważań spojrzę na macedońskie deminutywa werbalne z trzech punktów widzenia. Po pierwsze, przedstawię występowanie badanych form w korpusie tego języka; po drugie, zaprezentuję pogląd macedońskich lingwistów na współczesną frekwencję czasowników zdrobniałych; po trzecie,

ukazę podejście rodzimych użytkowników języka macedońskiego do ich stosowania (na podstawie wyników przeprowadzonej ankiety).

Korpus języka macedońskiego powstał niedawno i nadal trwa jego opracowywanie, m.in. są do niego dodawane kolejne teksty. Zamieszczony jest na stronie www.makedonski.info, gdzie znajduje się również słownik języka macedońskiego, z którego korzystałam podczas ekscerpacji materiału badawczego. Korpus zawiera przykłady jedynie z literatury pięknej, nie ma w nim wyrażen z języka potocznego, w związku z czym nie oddaje w całości frekwencji czasowników zdrobniałych. Spośród 75 czasowników z tabeli w korpusie odnotowano zastosowanie tylko 28, co stanowi ok. 37%. Największą frekwencję miały czasowniki *грицка* (29 przykładów), *душка* (25), *шетка* (25), a najmniejszą – *зашарка*, *законка*, *кутка*, *чишка* (po 1 przykładzie). Rozkład tych i pozostałych deminutywnych form werbalnych przedstawia poniższy wykres:

Wykres 1. Czasowniki deminutywne według liczby przykładów w korpusie języka macedońskiego

Aby zobrazować zakres użycia powyższych czasowników, przytoczę kilka zdań zaczerpniętych z korpusu (tłumaczenie własne):

Во рацете постојано држат бисквити и наполитанки и само ги **грицкаат**. / W rękach ciągle trzymali herbatniki i wafelki i tylko je **przegryzali**. [*Прва љубов* од Јован Стрезовски (1992)]

Едната од нив го збрчка носот, другата ги рашири ноздрите, а најдоминантната се исправи, главата ја подаде нанапред и почна да го **душка** воздухот. / Jedna z nich zmarszczyła nos, druga rozszerzyła nozdrza, a najbardziej dominująca wyprostowała się, wysunę-

ła głowę do przodu i zaczęła **wachać** powietrze. [*Чкртки* од Румена Бужаровска (2007)]

Таа **шетка** по бифето и гледа во шанкот. А на шанкот чиниче. Во чиничето слатки. / **Spaceruje** po bufecie i patrzy na bar. А на barze talerzyk. Na talerzyku słodycze. [*Црни овци* од Катица Ќулавова (2012)]

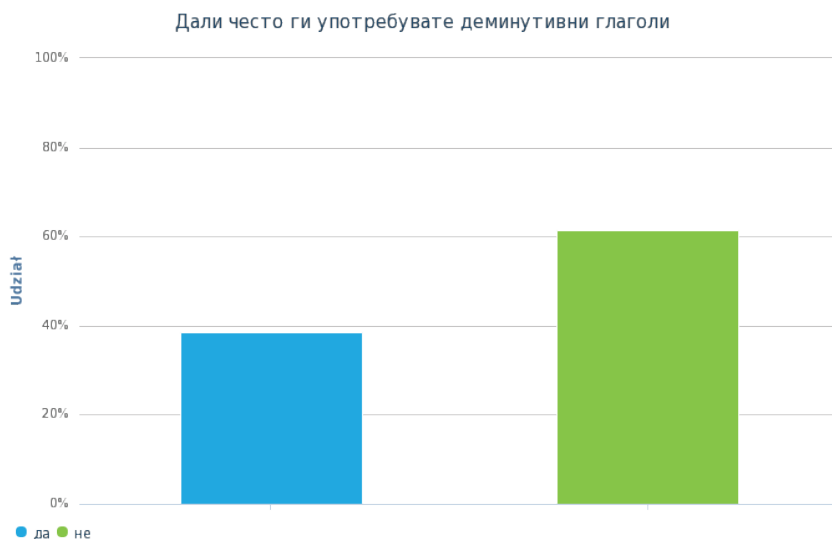
Ние го гледаме со Мирчета, тој седи онака расчекорен и само **тупка** со нозете. / Patrzymy na niego z Mirčem, siedzi rozkraczony i tylko **potupuje** nogami. [*Пиреј* од Петре М. Андреевски (1983)]

Децата сега **шлапкаат** со устите, лижејќи ги бонбончињата. / Dzieci **pomlaskują**, liżąc cukiereczki. [*Зоки Поки* од Оливера Николова (1963)]

We wszystkich przytoczonych przykładach widać, że czasowniki deminutywne zawierają sens ‘w niewielkiej mierze’, ‘w niewielkim stopniu’ lub wyrażają chwilowość działania. Znaczenie zdrobnień werbalnych i zdrobnień w ogóle należy zawsze rozpatrywać w określonym kontekście, gdyż wówczas intencje mówiącego i ich wpływ na adresatów wypowiedzi są ukazane w złożonych sytuacjach komunikacyjnych.

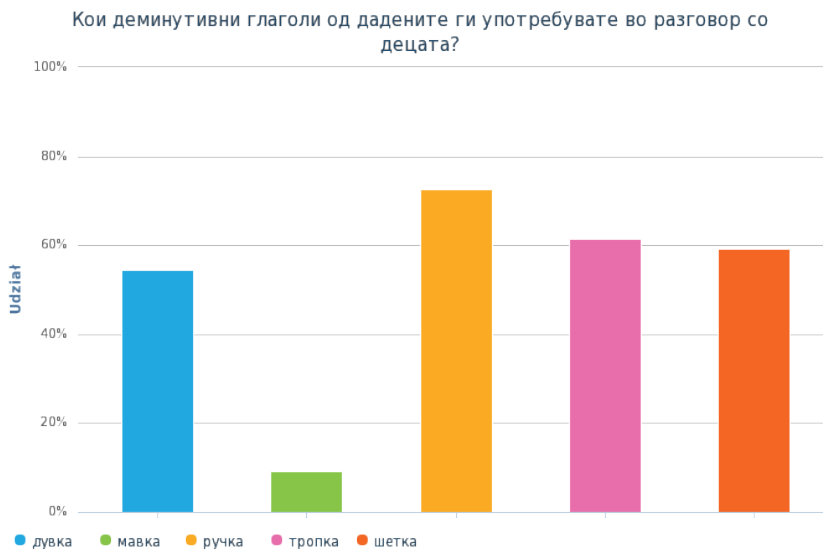
Ze względu na to, że korpus internetowy nie oddaje w pełni zakresu użycia czasowników deminutywnych we współczesnym języku macedońskim, przeprowadziłam konsultacje z macedońskimi lingwistami na temat interesującego mnie zagadnienia morfologicznego. Po przedstawieniu im tabeli ze zdrobnięciami werbalnymi prosiłam o określenie, czy formy te faktycznie funkcjonują w języku i jaką mają frekwencję. W rezultacie ustaliłam, że najwyższą frekwencję mają następujące czasowniki: *грицка, дувка, душка, закопка, зашарка, задушка, зашлапка, штупка, мацне, нанка, лапка, летка, расцепка, цепка, тупка, ручка, цимолка* i *шарка*, czyli 18 z 75 przedstawionych. Czasownikami, których według zapytanych lingwistów w ogóle się nie używa, są *згрвалка* i *скротне*; pozostałe stosuje się w mniejszym stopniu. Co ciekawe, językoznawcy ci zwrócili też uwagę, że formy *испрпелка, мекне* i *ивакне* nie są zdrobnięciami, mimo że taki kwalifikator widnieje przy haśle słownikowym, a *крполи* jest używany tylko w dialektach. Czasowniki wykorzystywane przede wszystkim w rozmowach z dziećmi to *нанка, ручка* i *ишишка*.

Aby uzyskać pełny obraz sytuacji językowej w Macedonii, stworzyłam ankietę zawierającą pytania o używanie zdrobnień werbalnych przez rodzimych użytkowników języka. Ankietę zamieściłam w dwóch grupach na portalu społecznościowym Facebook – *Македонски јазик* i *Пуздер правам од... македонскиот јазик*. W ankiecie wzięło udział 44 respondentów w wieku 18–39 lat. Okazało się, że większość z nich nie korzysta z deminutywnych form werbalnych (61,4%).

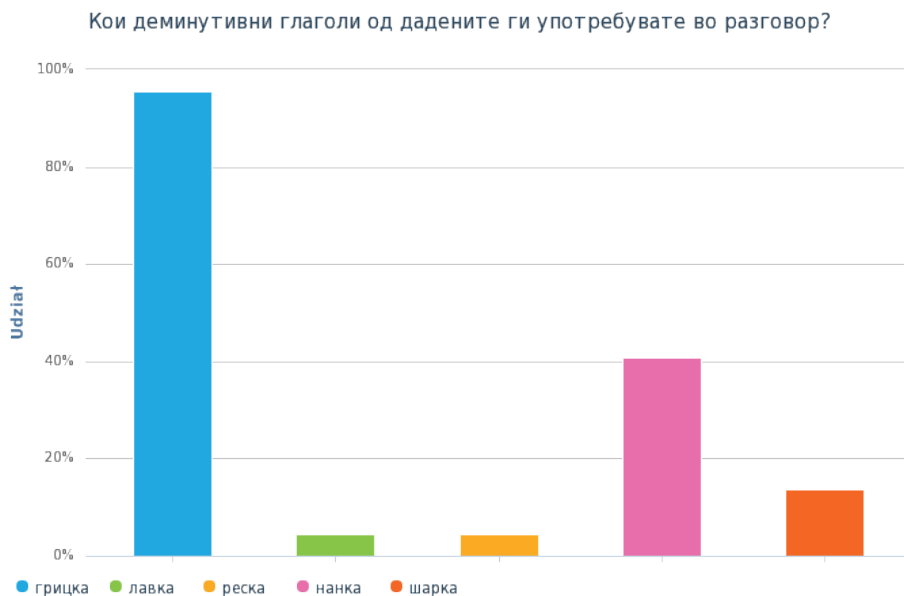
Wykres 2. Rozkład odpowiedzi na pytanie: „Czy często używają Państwo czasowników deminutywnych?”

Z podanych przeze mnie czasowników zdrobniałych najczęściej wykorzystywane w rozmowie z dziećmi są czasowniki: *ручка* (32 osoby – 72,7%), *тропка* (27 osób – 61,4%), *шетка* (26 osób – 59,1%), *дувка* (24 osoby – 54,5%), *мавка* (4 osoby – 9,1%).

Wykres 3. Rozkład odpowiedzi na pytanie: „Które z podanych czasowników deminutywnych używane są przez Państwa w rozmowie z dziećmi?”

W rozmowach z dorosłymi respondenci także korzystają z czasowników deminutywnych; w tym przypadku najczęściej używają form: *грицка* (42 osoby – 95,5%), *нанка* (18 osób – 40,9%), *шарка* (6 osób – 13,6%), *реска* (2 osoby – 4,5%), *лавка* (2 osoby – 4,5%).

Wykres 4. Rozkład odpowiedzi na pytanie: „Których z podanych czasowników deminutywnych używają Państwo w rozmowie z dorosłymi?”

W ankiecie respondenci mieli także możliwość wypowiedzenia się, jakie inne czasowniki deminutywne występują w ich mowie. Okazało się, że są to formy, które w słowniku nie zostały oznaczone kwalifikatorem *deminutivum*. Należą do nich m.in. wyrazy: *бањка* ‘kąpać się’, *смешка* ‘uśmiechać się’, *галка* ‘pogłaskać’, *пливка* ‘popływać’, *пуцка* ‘pękać’, *цртка* ‘rysować’, *спивка* ‘spać’, *цивка* ‘piszczeć’, *џавка* ‘szczeakać’, *скокарка* ‘skakać’, *читка* ‘czytać’, *пункка* ‘skakać’, *смртка* ‘śmierdzieć (ale nie mocno)’, *пецка* ‘ukłuć’, *измочка* ‘zsiakać się’, *пејуцка* ‘podśpiewywać’, *светка* ‘świecić’, *копка* ‘kopać’, *шепка* ‘szeptać’, *свирка* ‘grać (na instrumencie)’.

W zaproponowanych czasownikach poza wszechobecnym sygnałem małości dodatkową cechą semantyczną jest zwięzłość lub fragmentaryczność. *Грицка* znaczy ‘odgryzać kawałki’, *сечка* tłumaczy się jako ‘kroić na małe fragmenty’, z kolei *се смешка* i *читка* oznaczają krótkie działania. Respondenci podawali także przykłady zdań z wybranymi przez siebie czasownikami:

Ајде, детенце попливкај малце само. / Dziecko, popływaj trochę samo.

Добро, оди, погалкај го кученцето. / Dobrze, idź, pogłaskaj psa.

Еве, трчкај злато, рипкај во градината. / Biegnij, złotko, poskacz w ogrodzie.

Пак ли се измочка на тепих? [за куче] / Znów się zsikałeś na dywan? [do psa]

Така сечкај го кромидот поситно. / Posiekaj cebulę drobniej. [rozmowa matki z dzieckiem]

Przykłady te stanowią właściwe zdrobnienia słowne: formy czasownikowe *трчка*, *рипка*, *измочка*, *сечка* są używane w rozmowach z dziećmi i zwierzętami i spełniają wszystkie kryteria semantyczno-stylistyczne, które charakteryzują zdrobnienie właściwe: działanie oznaczające mały rozmiar lub małą ilość [– duże], niosące ze sobą większe nacechowanie emocjonalne [+ emocjonalne] i należące do rejestrów nieformalnych [+ nieformalne].

Na podstawie przeprowadzonej analizy można stwierdzić, że poza stosunkowo niedługą listą czasowników deminutywnych, które występują w mowie dziecięcej, pozostałe są z natury ambiwalentne jako zdrobnienia i ostatecznie nie spełniają kryteriów semantyczno-stylistycznych zdrobnień właściwych. W języku macedońskim istnieje np. grupa czasowników *a*-rdzeniowych używanych wyłącznie w rejestrach nieformalnych. Są to *се вртка*, *се трпка*, *се ашка* (wszystkie można przetłumaczyć jako ‘chodzić beczynnienie’), *рчка* i *прчка* (oba można przetłumaczyć jako ‘bawić się, majstrować’), *буричка* i *тарашка* (oba znaczą ‘węszyć’ lub ‘podważać’), *се врпка* lub *се прпка* (oba znaczą ‘popisywać się’ lub ‘paradować’) i kilka innych. Mają one wspólny składnik stylistyczny, mianowicie nieformalność, ale nie mają bezpośredniego związku z rozmiarem działania. Można postulować, że ta grupa czasowników o rdzeniu *-a* posiada składnik semantyczny ‘brak powagi’, który niejako wiąże je ze zdrobnieniami. Niemniej z pewnością brakuje im ładunku emocjonalnego, dzięki któremu można by je uznać za zdrobnienia właściwe. W odróżnieniu od nich istnieje w języku macedońskim deminutyw *уетка* ‘spacerować’, wywodzący się od czasownika *уема* o identycznym znaczeniu. Zdrobnienie to jest jednym z niewielu regularnie używanych w mowie potocznej i wyraża pewną intymność czy sympatię w stosunku do rozmówców, zawiera więc wyraźny ładunek emocjonalny.

Podsumowując badane zagadnienie z zakresu morfologii czasowników, należy zauważyć, że właściwe zdrobnienia werbalne są rzadkie i najczęściej pojawiają się w mowie skierowanej do dzieci czy zwierząt. Wtedy charakteryzują się trzema składnikami semantyczno-stylistycznymi: niedużym rozmiarem, większym ładunkiem emocjonalnym oraz intymnością lub uczuciem. Niewiele tych form jest stosowanych w innych sytuacjach. Dlatego można powiedzieć, że

ponieważ zdrobnienia czasowników mają ograniczony zakres i kontekst występowania, są ambiwalentne z punktu widzenia procesu zdrabniania.

Bibliografia

- Аризанковска Л.: *Деминутивите во македонскиот јазик и нивната функција*. W: *Manjašalnice v slovanskih jeziki: oblika in vloga / Diminutives in Slavic Languages: Form and Role*. Uredila I. Stramljič-Breznik. Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru, Maribor–Bielsko-Biała–Kansas–Praha 2015, s. 37–49.
- Binkuńska E.: *Jak zwracamy się do małych dzieci*. „Język Polski” 2013, t. 93, nr 5, s. 377–386.
- Ćužić T.: *Imenska deminucija u hrvatskome i makedonskome jeziku*. „Jezikoslovlje” [Osijek] 2017, no. 2, s. 227–243.
- Gološ E.: *Imenički i glagolski ekspresivi u ćopićevom djelu*. „saZnanje” [Zenica] 2020, no. 2, s. 24–32.
- Грицкат И.: *Деминутивни глаголи у српскохрватском језику*. „Јужнословенски филолог”. Т. 21. Ред. А. Белић. Институт за српски језик САНУ, Београд 1955–1956, s. 45–96.
- Грицкат И.: *О неким особеностима деминуције*. „Јужнословенски филолог”. Т. 51. Ред. М. Ивић. Институт за српски језик САНУ, Београд 1995, s. 1–30.
- Hadžiefendić R.: *Deminucija i augmentacija u sistemu semantičkih kategorija*. „Književni jezik” [Sarajevo] 1990, no. 1, s. 29–33.
- Kleszczowa K.: *Neutralizacja deminutywności w polskich derywatach*. W: *Manjašalnice v slovanskih jeziki: oblika in vloga / Diminutives in Slavic Languages: Form and Role*. Uredila I. Stramljič-Breznik. Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru, Maribor–Bielsko-Biała–Kansas–Praha 2015, s. 159–169.
- Kleszczowa K., Pastuchowa M.: *Deminutywność w słowiańskich badaniach słowotwórczych*. „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” 2016, t. 51, s. 329–338.
- Конески К.: *Зборообразувањето во современиот македонски јазик*. Бона, Скопје 1995.
- Kreja B.: *Czasowniki zdrobniałe na „-k-” w dialektach polskich oraz w innych językach słowiańskich*. W: *Prace na VIII Międzynarodowy Kongres Słowistów w Zagrzebiu 1978. Językoznawstwo*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1978 (Z Polskich Studiów Słowistycznych. Seria 5), s. 61–71.
- Malanowska-Statkiewicz M.: *Potencjał słowotwórczy wybranych czasowników dźwiękonaśladowczych w języku czeskim i polskim*. „Slavica Wratislaviensia” 2017, t. 165, s. 255–265.
- Pastuchowa M.: *Polskie deminutywa o genezie werbalnej*. W: *Manjašalnice v slovanskih jeziki: oblika in vloga / Diminutives in Slavic Languages: Form and Role*. Uredila I. Stramljič-Breznik. Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru, Maribor–Bielsko-Biała–Kansas–Praha 2015, s. 306–319.

- Pianka W.: *Formalne wykładniki ekspresywności na planie wyrazowym w językach południowosłowiańskich*. W: *Prace na VIII Międzynarodowy Kongres Słowistów w Zagrzebiu 1978. Językoznawstwo*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1978 (Z Polskich Studiów Słowistycznych. Seria 5), s. 157–165.
- Stramljič-Breznik I.: *Glagolske manjšalnice v slovenskem jeziku*. W: *Manjšalnice v slovanskih jeziki: oblika in vloga / Diminutives in Slavic Languages: Form and Role*. Uredila I. Stramljič-Breznik. Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru, Maribor–Bielsko-Biała–Kansas–Praha 2015, s. 363–374.
- Warchoł S.: *O deminutywno-ekspresywnej funkcji dawnego formantu „-ę” we współczesnym języku bułgarskim i macedońskim (na tle tradycji staro-cerkiewno-słowiańskiej)*. „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F. Nauki Filozoficzne i Humanistyczne” 1972, t. 27, s. 197–207.
- Warchoł S.: *Ze słowotwórstwa czasowników ekspresywnych w językach słowiańskich*. W: *Prace na VII Międzynarodowy Kongres Słowistów w Warszawie 1973. Językoznawstwo*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1972 (Z Polskich Studiów Słowistycznych. Seria 4), s. 121–127.
- Wrocławska E.: *Kaszubskie czasowniki hipokorystyczne*. „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” 1974, t. 14, s. 121–125.

Magdalena Błaszak

Diminutive verbs in contemporary Macedonian

Summary

In the article, the author examines the word-formation possibilities of verbal diminutives in Macedonian. She presents their characteristics, frequency and range of occurrence. There is also underlined that proper verbal diminutives are rare and often appear in speech directed to children or animals.

Key words: diminutive, modification derivatives, suffixation, word-formation, deverbal diminutives

Магдалена Блашак

Диминутивните глаголы в современном македонском языке

Резюме

В статье исследуются словообразовательные возможности вербальных диминутивов в македонском языке. Автор представляет их характеристики, частоту и диапазон встречаемости; обращает внимание на то, что собственно диминутивы встречаются редко и чаще всего выступают в речи, обращённой к детям или животным.

Ключевые слова: диминутивы, производные с модификационным значением, суффиксация, словообразование, глагольные диминутивы

Ewa Straś

Uniwersytet Śląski w Katowicach

 <https://orcid.org/0000-0002-0194-1756>

O semantyce morfemu „ekstra-” w języku polskim i rosyjskim

Morfem *ekstra-/экстра-* jest jednym z wielu elementów obcego pochodzenia, które aktywnie uczestniczą w procesach tworzenia nowych słów w różnych językach, w tym także polskim i rosyjskim. Wchodzi w skład grupy komponentów wywodzących się z greki lub łaciny, takich jak *anty-/анти-*, *kwazi-/квazi-*, *pseudo-/псевдо-*, *sub-/суб-* czy *trans-/транс-*. Z kolei pod względem znaczenia jest bliski morfemom *hiper-/гипер-*, *mega-/мега-*, *super-/супер-* i *ultra-/ультра-*, zawierającym semantykę zmiany ilościowo-jakościowej pewnej cechy. Wymienione morfemy odgrywają rolę modyfikującą w stosunku do podstaw słowotwórczych, z którymi się łączą. Ich status słowotwórczy okazuje się trudny do ustalenia, dlatego w literaturze przedmiotu mogą być określane jako *przymiotniki analityczne*¹, *prefiksy*, *prefiksoidy*, *człony niesamodzielne*, *człony związane*², poza tym jako *kwaziprefiksy*, *poliprefiksy*, *unifiksy*, a w rosyjskiej tradycji językoznawczej – *radiksoidy* lub *uniradiksoidy* (przytoczone terminy nie wyczerpują bogactwa nazewniczego). Wśród badaczy rosyjskich przeważa traktowanie ich jako przedrostków³, i do tego stanowiska przychyliła się autorka niniejszego artykułu.

¹ Е.В. Маринова: *Вопрос об аналитических прилагательных в отечественной и зарубежной лингвистике*. „Вестник Нижегородского университета” 2010, № 4, s. 628–630. <https://cyberleninka.ru/article/n/vopros-ob-analiticheskikh-prilagatelnyh-v-otechestvennoy-i-zarubezhnoy-lingvistike/viewer> [dostęp: 2.11.2021].

² I. Kaproń-Charzyńska: *Prefiksy, sufiksy, prefiksoidy, sufiksoidy czy człony związane?*. „Język Polski” 2004, t. 84, nr 1, s. 23.

³ Т.С. Злотникова, Ж.К. Гапонова: *Наш русский супер-гипер-мульти-проект*. „Ярославский педагогический вестник” 2017, № 4, s. 280. <https://cyberleninka.ru/article/n/nash-russkiy-super-giper-multi-proekt> [dostęp: 20.10.2021].

Omawiane morfemy występują w pracach językoznawców w rozmaitych ujęciach. Przede wszystkim jako elementy słowotwórcze⁴ potwierdzające tendencję do internacjonalizacji i globalizacji⁵ bądź jako świadectwo dominacji anglicyzmów⁶. Spośród prac o nieco innym charakterze trzeba wskazać takie, które dotyczą ilościowej modyfikacji jakości. Intensywność czy też intensyfikacja cechy nie jest tematem nowym – zajmowały się nim m.in. Jadwiga Puzynina⁷ i Wanda Fijałkowska⁸. Z kolei semantyka jednostek leksykalnych zawierających prefiksy/prefiksoidy/morfemy o charakterze intensyfikującym była już przedmiotem badań w języku słowackim⁹, a na gruncie języka polskiego pojawiła się w opracowaniach Joanny Pakuły-Borowiec¹⁰ i Małgorzaty Izert¹¹. Analizowaną cechą jest w wymienionych morfemach zmiana ilościowego aspektu jakości, określanego w językoznawstwie jako semantyczna kategoria intensywności. Początków badań nad tym zagadnieniem należałoby szukać w pracach z lat 60.–70. ubiegłego wieku, kiedy to Igor Mielczuk i Aleksandr Żółkowski rozwijali swoją koncepcję Sens ↔ Tekst. Istotne miejsce zajmuje w niej funkcja leksykalna *Magn*, niosąca za sobą sens ‘bardzo, w dużym stopniu’. Może być ona wyrażona syntaktycznie poprzez dołączenie przymiotnika, który oznacza maksymalny poziom nasycenia cechy (np. *gwałtowny wiatr*), słowotwórczo – za pomocą odpowiedniego sufiksu (np. *wietrzyisko*) – lub przez

⁴ K. Waszakowa: *Przejawy internacjonalizacji w słowotwórstwie współczesnej polszczyzny*. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2005.

⁵ K. Waszakowa: *Internacjonalizacja w słowotwórstwie polszczyzny przełomu XX i XXI wieku jako przykład jednostronnych kontaktów językowych*. „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 2019, t. 75, s. 179–192; A.B. Strawińska: *Uwagi o kondycji dwudziestopiętnastowiecznej polszczyzny z perspektywy procesów globalizacyjnych*. „Roczniki Humanistyczne” 2018, t. 66, z. 6, s. 197–215; Л.В. Рацибурская: *Динамические аспекты интернационализации в современном медийном словотворчестве*. „Вестник Волгоградского государственного университета” 2014, Сер. 2, Языкознание, № 5, s. 25–30. <https://i.jvolsu.com/index.php/en/component/attachments/download/986> [dostęp: 23.10.2021].

⁶ A. Wieluniecka: *Ekspansja anglicyzmów w języku reklamy prasowej*. „Linguistica Copernicana” 2010, t. 4, nr 2, s. 263–272; A. Burdukiewicz: *Język reklam standaryzowanych*. „Studia Medioznawcze” 2013, nr 54, s. 131–147.

⁷ J. Puzynina: *O pojęciu intensyfikacji*. „Roczniki Humanistyczne” 2001–2002, t. 49–50, z. 6, s. 321–327. <https://ojs.tnku.pl/index.php/rh/article/view/4678/4583> [dostęp: 20.09.2021].

⁸ W. Fijałkowska: *Czy derywaty prefiksalne wymienne wyrażają intensywność?*. „LingVaria” 2016, t. 11, nr 22, s. 71–82.

⁹ S. Sojda: *Prefis(oid)y „mini-”, „mikro-”, „nano-”, „maxi-”, „makro-”, „giga-” i ich funkcja intensyfikująca we współczesnym języku słowackim*. „Zbornik Matice Srpske za Slavistiku” 2020, vol. 97, s. 225–236.

¹⁰ J. Pakuła-Borowiec: *Augmentative and evaluative morphemes „super(-)”, „ekstra(-)”, „mega(-)”, „hiper(-)” in Polish – a corpus-based analysis*. „Studies in Polish Linguistics” 2013, vol. 8, s. 15–43.

¹¹ M. Izert: *Mega-wrażenie, giga-promocje czy mega-kiepski film, czyli o jednym ze współczesnych, niekoniecznie młodzieżowych, sposobów intensyfikacji cechy*. „Acta Neophilologica” 2014, t. 16, nr 1, s. 41–51.

zastosowanie samodzielnej jednostki lekсыkalnej, niezwiązanej z danym słowem relacją słowotwórczą (np. *huragan*)¹². Znajduje to bezpośrednie przełożenie na kategorię intensywności, która określa nasilenie się pewnej jakości dzięki użyciu intensyfikatora, tzn. elementu wnoszącego w semantykę analizowanej jednostki lekсыkalnej sem intensywności (w cytowanym przykładzie chodzi o przymiotnik *гwałtownы*). Oprócz intensyfikatorów ważne dla omawianej kategorii są również intensyfikaty, czyli takie jednostki lekсыkalne, w których sem intensywności zawarty jest *implicite* (np. *ulewa*, *szkwał*, *triumf*¹³ czy też *huragan*). Obecnie opracowaniem zagadnienia intensywności w interesującym nas aspekcie zajmują się głównie badacze języka rosyjskiego, zwłaszcza Swietłana Rodionowa¹⁴. Kategoria ta znajduje odzwierciedlenie w semantyce różnych części mowy, lecz najciekawsze jako nośniki jakości są przymiotniki. Jak już wspomniano, ilościowy wzrost semantyki jakości – stanowiący istotę kategorii intensywności – osiąga się różnymi sposobami, także słowotwórczymi, m.in. za pomocą prefiksacji. W procesie tym uczestniczą środki języka ojczystego, czyli w przypadku języka polskiego – przedrostki *prze-*, *nad-*, *ponad-*, *naj-*, a w języku rosyjskim – *пре-*, *раз-*, *сверх-*, *наи-*. Oprócz nich znaczną aktywność wykazują wymienione wcześniej prefiksy pochodzenia obcego. Wprawdzie główną ich funkcją w systemie słowotwórczym jest uzupełnianie terminologii związanej z nauką i techniką, ale tworzone dzięki nim derywaty pojawiają się także w mowie potocznej.

Niniejsza praca ma na celu prezentację i porównanie możliwości derywacyjnych morfemu *ekstra-* oraz ustalenie dodatkowych odcieni znaczeniowych obecnych w systemach języków polskiego i rosyjskiego. Szczególną uwagę poświęcono semantyce wyższej jakości, przekroczenia normy, dominacji, której często towarzyszy czynnik emocjonalny. Aby zilustrować tak zdefiniowaną semantykę, wykorzystano przykłady użycia wyrazów zawierających rzeczony morfem w tekstach pochodzących głównie z korpusów obu języków. W przypadku rosyjskiego są to korpusy ogólny (НКРЯ), ustny (НКРЯу) i gazetowy (НКРЯг), z kolei w przypadku polskiego – korpus bez ograniczeń (NKJP), tj. „pełny”, i fotokorpus (NFJP). W razie braku odpowiedniego kontekstu przedstawiono materiał dostępny w Internecie.

¹² Л.П. Крысин: *О выражении лексической функции Magn в русской разговорной речи// Смыслы, тексты и другие захватывающие сюжеты. Языки славянской культуры*, Москва 2012, s. 346–347. https://www.ruslang.ru/doc/melchuk_festschrift2012/Krysin.pdf [dostęp: 3.11.2021].

¹³ Е.В. Бельская: *Интенсивность как категория лексикологии*. АКД, Томск 2001, s. 10.

¹⁴ С.Е. Родионова: *Семантика интенсивности и ее способ выражения в современном русском языке*. W: *Проблемы функциональной грамматики: Полевые структуры*. Ред. А.В. Бондарко. Наука, Санкт-Петербург 2005, s. 160.

Ekstra(-) w języku polskim

Analizowany morfem ma swoje źródło w języku łacińskim, skąd wywodzi się jego znaczenie lokatywne: ‘na zewnątrz, poza; oprócz; bez’. Niemniej jednak Władysław Kopaliński uzupełnia je o kolejne odcienie znaczeniowe: ‘niezwykły, wyjątkowy; dodatkowo, specjalnie, ponad normę; bardzo, nadzwyczaj’¹⁵. W ten sposób prezentuje całe bogactwo semantyczne morfemu, które wykształciło się w historii języka polskiego. Nieco inną informację można znaleźć w słowniku online tworzonym przez zespół pod kierunkiem Piotra Żmigrodzkiego, albowiem wskazany jest w nim źródłosłów angielski. W opracowaniu tym *ekstra-* pojawia się w formie przymiotnika dwukrotnie: 1) oznacza ‘coś dodatkowego’, np. *ekstra wydatki*; lub 2) daje ‘niezwykle pozytywną’ ocenę, np. *ekstra dziewczyną*. Podobne znaczenia ma w formie przysłówka: 1) ‘dodatkowo’, np. *ekstra płatny*; 2) ‘pozytywna ocena’ stanu lub czynności wyrażonych czasownikiem, np. *wyglądać ekstra* (WSJP). W tym ujęciu *ekstra-* uzyskuje niezależny status leksykalny i zostaje pozbawione funkcji słowotwórczej. Dodatkowo słownik informuje o stylistycznym ograniczeniu związanym z potocznością wyrazu w znaczeniu drugim, a w nim właśnie zawarty jest sem intensywności.

Nieuwzględnienie *ekstra-* jako prefiksu nie zmienia faktu, że w systemie języka pełni on funkcje słowotwórcze, łącząc się z przymiotnikiem lub rzeczownikiem i modyfikując ich znaczenie. Zazwyczaj występuje w roli intensyfikatora, czyli elementu wyrażającego wysoki stopień nasycenia cechy. Ten rodzaj semantyki najlepiej widać w zestawieniu z jednostkami leksykalnymi, które są jej pozbawione, czyli przede wszystkim terminami naukowymi, np.: *prze-strzenie ekstracelularne*, *mglawice ekstragalaktyczne*, *roślinność ekstrazonalna* (NFJP); *ekstradiegetyczny narrator* (In). Znaczenie wnoszone tutaj do całości przez morfem *ekstra-* to ‘znajdowanie się poza czymś; na zewnątrz czegoś’. Niemniej liczba podobnych połączeń jest w języku polskim dość ograniczona, co pośrednio wskazuje na przewagę innych komponentów znaczeniowych. Należy do nich cecha ‘dodatkowości’, zajmująca istotną pozycję w połączeniach z rzeczownikami, np.: *ekstra-punkt ujemny*¹⁶, *zrzucić ekstra kilogramy*, *ekstra-lekcja*, *ekstra koszty* (NKJP); *ekstra-kurier*, *ekstra-pociąg*, *ekstra-stawka*, *ekstra-znak*, *ekstra-dyżans* (NFJP). Na tle utworzonym przez wymienione przykłady dominuje jednak znaczenie intensyfikujące – w przymiotnikach: *ekstramocny*, *ekstramodny*, *ekstra kosmiczny* (NKJP); *ekstra-patriotyczny*, *ekstraromantyczny*, *ekstraciekawy*, *ekstrakosztowny*, *ekstranadzwyczajny*, *ekstranowoczesny*, *ekstrapilny*, *ekstrapriorytetowy* (NFJP), i w rzeczownikach: *ekstraklasa*,

¹⁵ W. Kopaliński: *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*. Wiedza Powszechna, Warszawa 1983, s. 116.

¹⁶ W przykładach użycia zachowana została ortografia oryginalna.

ekstra-klasa, ekstra-kobiecość, ekstraliga, ekstra-liga, ekstra-mobilizacja, ekstra-środki odżywcze, ekstra zdawalność (NKJP); *ekstrafacet, ekstra-fenomen* (NFJP). Właśnie w trzeciej grupie derywatów *ekstra-* jest zarówno czynnikiem wzmacniającym natężenie cechy wyrażanej przez przymiotnik, jak i intensyfikatorem w rzeczownikach. Ze względu na fakt, że morfem pełni w przedstawionych leksemach funkcję prefiksu, znajduje się w prepozycji wobec podstawy słowotwórczej.

Za najistotniejszą dla znaczenia intensywności trzeba jednak uznać samodzielną pozycję morfemu, kiedy odgrywa rolę przymiotnika: *Ona była faktycznie sucha, ale smak miała ekstra, co?* (NKJP); *Babeczka ekstra, mam ochotę zrobić ją bez wiórek; Ritchie, w gruncie rzeczy, to facet ekstra; Te owoce ekstra!!! Goja* [właśc. goji – E.S.] *jest tak zdrowa* (In). Semantyka analizowanej części staje się wyraźniejsza w pozycji orzecznika, gdy występuje wraz z łącznikiem: *Nic się nie stało. Sprzęt jest ekstra* (NKJP). Z kolei użycie morfemu w funkcji przysłówka wnosi znaczenie określające stan: *Tam w górze było ekstra* (NKJP), albo sposób wykonywania czynności: *Bawiłam się ekstra* (NKJP). Dodatkowo morfem funkcjonuje jako wykrzyknik wyrażający zachwyty: *Ekstra! Dita! Inna osoba* (NKJP), co uwydatnia ocenę pozytywną i subiektywne odczucia mówiącego. Przytoczone użycia stanowią ilustrację pochlebnej opinii, a zarazem semantyki intensywności. Pojawiają się one w mowie potocznej, jak zaznaczyli autorzy WSJP i co potwierdzają przykłady.

Pozornego podobieństwa do omawianych wcześniej określeń można się doszukać w połączeniach wyrazowych typu: *szynka ekstra, polędwica ekstra, masło ekstra, dżem ekstra, płatki owsiane górskie ekstra, wódka extra żytnia*, lub nazwach produktów chemicznych: *rozpuszczalnik extra, Chwastox Extra* itp., znajdujących w zasobach Internetu. W wyrażeniach tych morfem *ekstra-* służy do podkreślania wysokiej jakości artykułów oferowanych na rynku, a więc funkcjonuje jako część nazwy handlowej. W takim właśnie znaczeniu, czyli ‘wyrób fabryczny lub jakikolwiek towar najwyższej jakości’, *ekstra* występuje w słowniku Witolda Doroszewskiego (SDor) i zostało zakwalifikowane jako rzeczownik. Owo zleksykalizowane określenie (w zestawieniach typu *szynka ekstra*) jest zatem intensyfikatem, gdyż posiada samodzielne znaczenie zawierające sem intensywności. Poza tym jest pozbawione zarówno semantyki emocji, jak i stylistycznej potoczności.

Nawet przy pobieżnym przeglądzie jednostek leksykalnych niewątpliwie łatwo zauważyć różnoraki sposób ich zapisu. Zapis łączny uznaje się za poprawny, a rozłączny, ograniczony do kontekstów potocznych, bywa akceptowany tylko w pozycji predykatu, np.: *Naleśniki były ekstra; Wyglądasz w tym ekstra* (WSJP). Jednak należy sądzić, że w niedalekiej przyszłości wszelkie zapisy, w których rozpatrywany morfem zawiera semantykę ‘pozytywnej oceny’, jak również ‘dodatowości’, będą rozłączne, taką tendencję bowiem można zaobserwować na podstawie analizy materiału językowego.

Экстра(-) w języku rosyjskim

Spośród trzech morfemów pochodzenia łacińskiego o charakterze intensyfikującym (*супер-*, *ультра-*, *экстра-*) najczęstszym sposobem wyrażania wysokiego stopnia nasycenia cechy jest *супер-*, a na drugim miejscu znajduje się *экстра-*. W rosyjskich źródłach leksykograficznych – spośród których za najbardziej miarodajne należy uznać słownik pod redakcją Siergieja Kuzniecowa (БТС) – przy tym ostatnim wskazuje się znaczenie ‘сверх меры, чересчур’, czyli ‘nadmiar, wyjście poza granice’, z kolei w artykule hasłowym przedstawiony on jest z dwóch punktów widzenia. Najpierw *экстра* występuje jako nieodmienny przymiotnik z semantyką ‘najlepszy, najwyższej jakości’ (БТС). Osobno zaś ujęto morfem *экстра-* jako pierwszy komponent wyrazów złożonych. W tej pozycji ma on dwojakie znaczenie, ponieważ może oznaczać ‘wyjście poza ramy, granice czegoś’ lub ‘najwyższą jakość’ (БТС).

Podobnie jak w części artykułu dotyczącej języka polskiego, analizę warto rozpocząć od połączeń z przymiotnikami nieposiadającymi znaczenia intensyfikującego: *экстракорпоральные методы очищения крови*, *экстраэмбриональная жидкость*, *экстраперитонеальное положение* (НКРЯо). Są to terminy, najczęściej z dziedziny medycyny, których znaczenie morfem wzbogaca o sem ‘znajdowania się poza czymś, na zewnątrz czegoś’. Większość połączeń przymiotnikowych, i to nie tylko terminów specjalistycznych, niesie w sobie semantykę wyjścia poza ramy, bycia poza czymś, np.: *экстра-национальное сообщество*, *экстра-сенсорное восприятие*, *экстра-территориальная «колония Неба»*, *экстрапротокольное заседание* (НКРЯо); *экстраисторический характер* (Ин). Z kolei połączenia z rzeczownikami zawierają sem ‘dodatkowości’, pominięty w treści artykułu hasłowego (БТС), np.: *экстравыпуск*, *экстра-добавки*, *экстра-контакты*, *экстра-услуги*, *экстра-плата*, *экстра-расходы*, *экстра-случай*, *экстра-ток* (НКРЯо). W związku z tematyką sportową, dominującą w gazetowym wariacie korpusu, można również zauważyć wyrażenia zapożyczone, np.: *экстра-раунд*, *экстра-энд*, *экстра-тайм*, *экстра-сет*, które stanowią potwierdzenie znaczenia ‘dodatkowy, dodany; przekraczający normę’. Natomiast występowanie przedrostka *экстра-* w funkcji intensyfikującej jest ograniczone zaledwie do kilku użyc w postaci rzeczownikowej: *экстра-уровень*, *экстра-шахматист* (НКРЯг); *экстраэгоист*, *экстрапацифист* (НКРЯо). W korpusach i Internecie znajdziemy też kilka egzemplifikacji przymiotnikowych: *экстра-легкий*, *экстра-мягкий* (НКРЯг); *экстраудобный*, *экстраувлажняющий* (Ин). Wymienione przykłady zawierają semantykę podkreślającą ‘najwyższą jakość, wysoki poziom, pozytywną ocenę’, co można inaczej nazwać wysokim stopniem nasycenia cechy. W tym miejscu należałoby także wspomnieć o zapożyczeniach przeniesionych wprost z języka angielskiego i dotyczących wielkości

fizycznych, np.: *длина экстра-мини* (НКРЯГ); *ванна экстра лардж, галстук экстра лонг* (НКРЯО). Znaczeniem i strukturą zbliżają się one do połączeń przymiotnikowych o charakterze intensyfikującym.

Jednakże użycie *экстра-* jako samodzielnego przymiotnika jest w badanym materiale zjawiskiem rzadkim. Przykłady będące jego ilustracją występują najczęściej w tekstach reklamowych, np.: *экстра сорт* (ИН); *экстра эффект* (НКРЯГ); *экстра крепкий, экстра быстрый, экстра острый* (ИН). Właściwie nie wiadomo, czy można je traktować jako egzemplifikację autonomicznego *экстра-*. Zgodnie z zasadami pisowni morfemy te powinny bowiem tworzyć całość z rzeczownikiem lub przymiotnikiem, ewentualnie – podtrzymywać tę więź poprzez łącznik. Obecność zapisów rozłącznych należy ocenić raczej jako przykład nieznamośności reguł ortografii wśród użytkowników języka niż jako ślad tendencji do usamodzielnienia się morfemu. Nie można jednak wykluczyć, że właśnie język reklamy w miarę upływu czasu wyznaczy nowy wzorzec ortograficzny. Element uzewnętrznienia emocji – najbardziej charakterystyczny, lecz fakultatywny dla kategorii intensywności – uzyskuje potwierdzenie zaledwie w dwóch przypadkach: *В Москве я семьянин! Высший класс. Экстра; И с вашего позволения я все-таки испробую этот салат... [пробует] Экстра* (НКРЯУ). Są one najbliższe funkcji wykrzyknika. Większa liczba egzemplifikacji tej semantyki nie jest dostępna nawet w zasobach Internetu.

Podsumowując: *экстра-* jako intensyfikator istnieje jedynie w pozycji prefiksальной, a jego lekсыkalna samodzielność okazuje się dość ograniczona. Wprawdzie odnotowują ją źródła lekсыkograficzne, ale w znaczeniu ‘самый лучший, самый высший (о сорте товара)’ (БАС, МАС)¹⁷. W przykładach stanowiących ilustrację użycia występują niezmiennie produkty spożywcze (ser, masło, herbata, kakao) i wyroby alkoholowe, a do ich nazw morfem *экстра-* dołącza w postpozycji jako samodzielny leksem, np.: *сахар экстра, соль экстра, масло экстра, чай экстра, водка экстра, спирт экстра*. Tworzy to pewien precedens wobec tradycyjnej dla języka rosyjskiego kolejności „przymiotnik + rzeczownik”, a sam morfem *экстра-* odgrywa rolę nazwy handlowej. Właśnie w tej pozycji staje się on intensyfikatorem, zawierającym sem intensywności, tak jak *ekstra-* w podobnym położeniu w języku polskim. Wysoka jakość towarów (przedmiotów) sygnalizowana jest także za pośrednictwem nazw przyjmujących postać opisową, np. *кухонные плиты, духи, сигареты, водки класса экстра*, ale tego typu zapis należy do rzadkości. Odnotować trzeba również, że rzeczownik *экстра-класс*, charakteryzujący się największą częstotliwością w tekstach, bywa zapisywany w sposób hiperykorykcyjny jako *экстракласс* (НКРЯО), co jeszcze raz potwierdza nieznamośność i naruszanie zasad ortografii. Mimo to pisownia łączna lub z dywizem jest

¹⁷ W niektórych źródłach *экстра-* w takiej pozycji jest traktowane jako nieodmienny rzeczownik (БАС, НТС).

dość konsekwentnie przestrzegana na gruncie języka rosyjskiego i powstrzymuje proces usamodzielniania się morfemu *экстра-*. Tym samym zahamowany zostaje rozwój jego semantyki w kierunku oznaczania czegoś bardzo atrakcyjnego, doskonałego jakościowo i wywołującego pozytywne emocje w oderwaniu od konkretnych towarów. Przyczyny takiego stanu rzeczy można też upatrywać w konkurencyjności innych morfemów, zwłaszcza *супер-*, *мега-*, *зунер-* itp.

Podsumowanie

Porównując funkcjonowanie morfemu *ekstra-/экстра-* w obu systemach językowych, należy wskazać, że przykłady ilustrujące ich semantykę układają się w trzy grupy. Pierwszą tworzą terminy specjalistyczne pozbawione emocjonalności, np.: *ekstracelularna mgławica*, *substancja ekstraaktywna*, *экстракапсулярная экстракция*, *экстралингвистический контекст*. Słowa z tej grupy pojawiają się w związku z rozwojem nauki i techniki, co bezpośrednio łączy się z procesem internacjonalizacji i mu sprzyja. Druga grupa składa się z rzeczowników i przymiotników, które posiadają w swoim znaczeniu element ‘dodatkowości, uzupełnienia, przekroczenia normy’: *ekstra-stawka*, *экстра-издание*. Obie wspomniane grupy stanowią tło dla wyrazów zawierających ładunek intensywności i niosących w sobie ocenę i/lub emocje. Chodzi o przymiotniki (*ekstra-ciekawy*, *экстрастильный*) i rzeczowniki (*ekstra jakość*, *экстра качество*), a omawiany morfem w ich składzie traktowany jest najczęściej jako prefiks, mimo że ocenę tego zjawiska komplikuje nieprzestrzeganie zasad pisowni przez użytkowników języka. Ponadto w polszczyźnie ów morfem uzyskuje samodzielność leksykalną, zwłaszcza jako nośnik wysokiego stopnia nasycenia cechy (*ekstra modny*, *ekstra babka*), co w niewielkim stopniu uwidacznia się w języku rosyjskim (*салат, экстра!*).

Jeśli zaś przyjrzeć się morfemowi *ekstra-/экстра-* jako intensyfikatowi, to w obu językach samodzielność jego funkcjonowania jest bezsprzeczna, ale wątpliwości wywołuje kwalifikacja tego leksemu z punktu widzenia części mowy. Traktowanie *ekstra-* jako autonomicznej jednostki leksykalnej w języku polskim dotyczy także znaczenia ‘dodatkowości’ (*ekstra wydatki*) – inaczej niż w języku rosyjskim, gdzie połączenia typu *экстра-добавки*, *экстра-контакты* zawierają element spajający morfem *экстра-* z podstawą słowotwórczą. Co więcej, rosyjskie źródła leksykograficzne nie uwzględniają semantyki ‘dodatkowości’. Jednoznaczna ocena samodzielności morfemu w obu językach nastrocza trudności właśnie przez sposób zapisu. Zasada pisowni łącznej dotyczy, z nielicznymi wyjątkami, wszystkich omawianych grup w obu językach, ale tylko

grupa pierwsza, tworząca terminy, wymogów tych nie narusza. W pozostałych przypadkach daje się zaobserwować pewne rozchwianie pisowni, wyraźniej występujące w języku polskim.

Opierając się na danych ze słowników współczesnego języka polskiego, nie można potwierdzić, że morfem *ekstra-* uzyskał samodzielność w funkcji intensyfikatora za sprawą języka angielskiego. Mamy tu do czynienia jedynie z wtórną anglicyzacją cząstki pochodzenia łacińskiego. Niemniej ekspansywność tego morfemu, zwłaszcza w mowie potocznej, prawdopodobnie ma podłoże angielskojęzyczne. Na funkcjonowanie *ekstra-* w języku polskim niewątpliwie wpływa też fakt historyczny – pozostawanie naszego kraju w sferze oddziaływania łaciny. Analiza materiału pokazała jednak, że i język rosyjski nie broni się przed anglicyzmami, lecz przejmuje szereg zapożyczeń w dziedzinie sportu (np. *экстра-майм*) i oznaczenia rozmiarów (np. *экстра-лардж*). Pod tym względem jest on bardziej otwarty na zapożyczenia niż język polski. Wszakże taki obraz może wynikać z doboru źródeł, a w rezultacie – z zestawienia prezentowanego materiału.

Według oceny Pakuły-Borowiec, opierającej się na badaniach korpusowych, *ekstra-* w funkcji prefiksu w 83% wszystkich swoich użyciach podkreśla pozytywną stronę lub atrakcyjność charakteryzowanego obiektu¹⁸, zatem posiada znaczenie intensyfikujące. Tego typu badań nie prowadzono na gruncie języka rosyjskiego, ale owa funkcja również w nim okazuje się dość istotna. Do takiej oceny skłania liczba wszystkich użyci, wydobytych z kilku wariantów *HKPЯ*, z zapisem łącznym lub z dywizem. W przypadku pisowni rozłącznej pojawiają się problemy z kwalifikacją: derywat czy połączenie wyrazowe. Brak swobody stosowania morfemu *экстра-* w mowie potocznej, a więc ograniczenie jego emocjonalności i spontaniczności użycia, wskazywałby na to, że i w przypadku rozłącznego zapisu mamy do czynienia z prefiksem oraz wyrazem, do którego powinien on dołączyć. W konsekwencji perspektywa rozwoju kategorii intensywności w mowie potocznej na podstawie usamodzielnienia się morfemu *экстра-* w języku rosyjskim wydaje się dość odległa.

Bibliografia

- Burdukiewicz A.: *Język reklam standaryzowanych*. „Studia Medioznawcze” 2013, nr 54, s. 131–147.
- Fijałkowska W.: *Czy derywaty prefiksalne wymienne wyrażają intensywność?*. „LingVaria” 2016, t. 11, nr 22, s. 71–82.

¹⁸ J. Pakuła-Borowiec: *Augmentative and evaluative morphemes...*, s. 25.

- Izert M.: *Mega-wrażenie, giga-promocje czy mega-kiepski film, czyli o jednym ze współczesnych, niekoniecznie młodzieżowych, sposobów intensyfikacji cechy*. „Acta Neophilologica” 2014, t. 16, nr 1, s. 41–51.
- Kapron-Charzyńska I.: *Prefiksy, sufiksy, prefiksoidy, sufiksoidy czy człony związane?* „Język Polski” 2004, t. 84, nr 1, s. 16–28.
- Pakuła-Borowiec J.: *Augmentative and evaluative morphemes „super(-)”, „ekstra(-)”, „mega(-)”, „hiper(-)” in Polish – a corpus-based analysis*. „Studies in Polish Linguistics” 2013, vol. 8, s. 15–43.
- Puzynina J.: *O pojęciu intensyfikacji*. „Roczniki Humanistyczne” 2001–2002, t. 49–50, z. 6, s. 321–327. <https://ojs.tnku.pl/index.php/rh/article/view/4678/4583> [dostęp: 21.10.2021].
- Sojda S.: *Prefis(oid)y „mini-”, „mikro-”, „nano-”, „maxi-”, „makro-”, „giga-” i ich funkcja intensyfikująca we współczesnym języku słowackim*. „Zbornik Matice Srpske za Slavistiku” 2020, vol. 97, s. 225–236.
- Strawińska A.B.: *Uwagi o kondycji dwudziestopiętnastowiecznej polszczyzny z perspektywy procesów globalizacyjnych*. „Roczniki Humanistyczne” 2018, t. 66, z. 6, s. 197–215.
- Waszakowa K.: *Internacjonalizacja w słowotwórstwie polszczyzny przełomu XX i XXI wieku jako przykład jednostronnych kontaktów językowych*. „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 2019, t. 75, s. 179–192.
- Waszakowa K.: *Przejawy internacjonalizacji w słowotwórstwie współczesnej polszczyzny*. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2005.
- Wieluniecka A.: *Ekspansja anglicyzmów w języku reklamy prasowej*. „Linguistica Copernicana” 2010, t. 4, nr 2, s. 263–272.
- Бельская Е.В.: *Интенсивность как категория лексикологии*. АКД, Томск 2001, s. 1–24. <https://core.ac.uk/download/pdf/197435815.pdf> [dostęp: 20.09.2021].
- Злотникова Т.С., Гапонова Ж.К.: *Наш русский супер-гипер-мульти-проект*. „Ярославский педагогический вестник” 2017, № 4, s. 280–289. <https://cyberleninka.ru/article/v/nash-russkiy-super-giper-multi-proekt> [dostęp: 20.10.2021].
- Крысин Л.П.: *О выражении лексической функции Magn в русской разговорной речи // Смыслы, тексты и другие захватывающие сюжеты*. Языки славянской культуры, Москва 2012, s. 344–348. https://www.ruslang.ru/doc/melchuk_festschrift2012/Krysin.pdf [dostęp: 3.11.2021].
- Маринова Е.В.: *Вопрос об аналитических прилагательных в отечественной и зарубежной лингвистике*. „Вестник Нижегородского университета” 2010, № 4, s. 628–630. <https://cyberleninka.ru/article/n/vopros-ob-analiticheskikh-prilagatelnyh-v-otechestvennoy-i-zarubezhnoy-lingvistike/viewer> [dostęp: 2.11.2021].
- Радибурская Л.В.: *Динамические аспекты интернационализации в современном медийном словотворчестве*. „Вестник Волгоградского государственного университета” 2014, Сер. 2, Языкознание, № 5 (24), s. 25–30. <https://l.jvolsu.com/index.php/en/component/attachments/download/986> [dostęp: 23.10.2021].
- Родионова С.Е.: *Семантика интенсивности и ее способ выражения в современном русском языке*. W: *Проблемы функциональной грамматики: Полевые*

структуры. Red. A.B. Бондарко. Наука, Санкт-Петербург 2005, s. 150–166.
https://iling.spb.ru/grammatikon/mater/ps_rodionova.pdf [dostęp: 2.09.2021].

Wyjaśnienie skrótów i akronimów

In – Internet (wyszukiwarka: www.google.pl).

SDor – *Słownik języka polskiego*. Red. W. Doroszewski. T. 2. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1966.

WSJP – *Wielki słownik języka polskiego PAN*. Red. P. Źmigrodzki. <https://wsjp.pl/> [dostęp: 10.08.2021].

Ин – Интернет (wyszukiwarka: www.google.ru).

БАС – *Словарь современного русского литературного языка*. T. 17. Изд. АН СССР, Москва–Ленинград 1960.

БТС – *Большой толковый словарь русского языка*. Red. С.А. Кузнецов. www.gramota.ru [dostęp: 20.08.2021].

МАС – *Словарь русского языка*. Red. А.П. Евгеньева. <https://lexicography.online/explanatory/mas/э/экстра> [dostęp: 15.08.2021].

НТС – *Новый толково-словообразовательный словарь русского языка*. Red. Т.Ф. Ефремова. <https://efremova.slovaronline.com/122265-EKSTRA> [dostęp: 15.08.2021].

NFJP – Narodowy Fotokorpus Języka Polskiego. <https://www.nfjp.pl> [dostęp: 25.08.2021].

NKJP – Narodowy Korpus Języka Polskiego. <http://nkjp.uni.lodz.pl> [dostęp: 20.08.2021].

НКРЯ (o) – Национальный корпус русского языка (общий). <https://ruscorpora.ru/new/search-main.html> [dostęp: 7.08.2021].

НКРЯ (y) – Национальный корпус русского языка (устный). <https://ruscorpora.ru/new/search-spoken.html> [dostęp: 8.08.2021].

НКРЯ (r) – Национальный корпус русского языка (газетный). <https://ruscorpora.ru/new/search-paper.html> [dostęp: 9.08.2021].

Ewa Straś

On semantics of the morpheme ‘ekstra-’ in Polish and in Russian

Summary

The morpheme ‘ekstra-’ (‘extra-’ in English) has three basic meanings: outer, additional or the best. The article focuses on the third one where the morpheme is an indicator of semantic category of intensity. The development of this category has been confirmed by the meaning of

created derivatives and, even to a greater extent, by independence of the morpheme in everyday language. The latter phenomenon shows a growing tendency in Polish whereas in Russian it is hardly noticeable. Correct classification of analysed units as derivatives or collocations is difficult because of native speakers' failure to comply with the spelling rules.

Keywords: extra, semantics, intensity, Polish, Russian

Эва Стрась

О семантике морфемы «экстра-» в польском и русском языках

Резюме

Морфема *ekstra-/экстра-* имеет три основных значения: 'внешний', 'дополнительный' и 'лучший'. Из них особое внимание уделяется третьему значению, в котором морфема становится показателем семантической категории интенсивности. Развитие этой категории подтверждается семантикой создаваемых дериватов, но в еще большей степени независимостью морфемы, появляющейся в разговорной речи. Последнее явление имеет тенденцию к росту в польском языке, в то время как в русском языке оно практически незаметно. Правильная классификация анализируемых единиц – как производных или словосочетаний – затруднена из-за нарушения правил орфографии носителями обоих языков.

Ключевые слова: экстра, семантика, интенсивность, польский язык, русский язык

Problemy przekładu

Margit Eberharter-Aksu

Uniwersytet Gdański

 <https://orcid.org/0000-0001-7093-0500>

Maciej Pławski

Uniwersytet Gdański

 <https://orcid.org/0000-0002-8897-5990>

***Exercitatio artem parat* – uczmy się na cudzych błędach Jakość tłumaczonych tekstów publikowanych w Internecie a dydaktyka translacji**

Szczególnie w dzisiejszych czasach postępującej unifikacji biblijna wieża Babel – wspólne dzieło wszystkich mieszkańców świata – wydaje się ciekawą metaforą działań ludzkich. Niestety, przedsięwzięcie to nie spodobało się Jahwe, który pomieszał budowniczym języki, wskutek czego raz na zawsze położył kres tak ambitnym planom (Księga Rodzaju 11,1–9). Niezależnie od tego, czy traktujemy opowieści biblijne dosłownie, czy tylko jako pewnego rodzaju przenośnię, wielość języków jest faktem niezaprzeczalnym. Wynikiem Boskiej interwencji były 72 języki, dziś z kolei w samej Unii Europejskiej mamy do czynienia z 24 językami urzędowymi. Sytuacja, w której każdy obywatel ma prawo śledzić obrady Parlamentu Europejskiego, zadawać pytania i otrzymywać odpowiedzi w swoim języku narodowym, ukazuje zarówno rolę tłumaczeń pisemnych i ustnych, jak i złożoność problemów translatorskich¹.

¹ *Wielojęzyczność w Parlamencie Europejskim*. Strona WWW Parlamentu Europejskiego: <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/pl/organisation-and-rules/multilingualism> [dostęp: 20.04.2021].

Przytoczona w tytule sentencja *exercitatio artem parat* ('ćwiczenie czyni mistrza') odnosi się do zajęć z dydaktyki przekładu prowadzonych przez autorów niniejszego tekstu ze studentami różnych kierunków i na różnych stopniach zaawansowania. Zajęcia obejmują m.in. pracę z autentycznymi tłumaczeniami, celem tego zabiegu jest zaś krytyczna analiza istniejących tłumaczeń, a zwłaszcza występujących w nich błędów, oraz wskazanie strategii pozwalających uniknąć omyłek takich jak omawiane.

Artykuł opiera się na analizie stron internetowych wybranych instytucji życia publicznego (adresy są wymienione w bibliografii). Materiał ten został wyczerpująco do badań ze względu na jego łatwą dostępność, a także na dużą liczbę błędów na tego typu stronach. Zebrane przykłady pochodzą z lat 2015–2021, część niepoprawnych sformułowań już usunięto.

Obiekt analizy stanowią teksty będące wynikiem tłumaczenia, rozumianego jako przetwarzanie (przekodowywanie) tekstu T1 w języku A na znaczeniowo identyczny tekst T1 w języku B. Na potrzeby przedstawionych tu badań przyjmujemy tezę, że identyczne są teksty spełniające w różnych językach tę samą funkcję². U podstaw dobrego tłumaczenia niewątpliwie musi leżeć analiza tekstu wyjściowego. Jej celem jest ustalenie, do czego służy tekst, czyli wskazanie jego funkcji, która powinna stanowić punkt wyjścia w planowaniu naszego tłumaczenia. Niniejsze rozważania są oparte na teorii tłumaczenia funkcjonalnego rozwiniętej przez Christianę Nord³, odnoszącej się do teorii skoposu Hansa Josefa Vermeera⁴: „Tłumaczenie lub przekład jako działanie zorientowane na cel, dla którego pomyślniej realizacji zorientowanie na cel (skopos) jest najważniejszym kryterium”⁵. Każdy tekst zatem ma w określonej sytuacji określoną funkcję komunikacyjną, będącą rezultatem jego określonego przeznaczenia. Istotne okazuje się tutaj rozróżnienie między celem tekstu źródłowego a celem tekstu docelowego (tłumaczenia). Tekst wyjściowy zawiera pewnego rodzaju zestaw informacji, które muszą zostać przystosowane do nowej sytuacji tekstu docelowego, aby nadawca komunikatu mógł osiągnąć zamierzony cel.

W świetle powyższego niezbędnym jest określenie funkcji komunikacyjnej tekstu. Problem typologii tekstów ze szczególnym uwzględnieniem ich roli w doborze odpowiedniej strategii translatorskiej był w literaturze przedmiotu

² A. Dębski: *Translatologia. Podstawowe problemy, stan i perspektywy badań, zainteresowania badaczy*. „Rocznik Przekładoznawczy” 2006, nr 2, s. 12.

³ Ch. Nord: *Loyalität statt Treue: Vorschläge zu einer funktionalen Übersetzungstypologie*. „Lebende Sprachen” 1989, Bd. 34, H. 3, s. 100–105.

⁴ H.J. Vermeer: *Ein Rahmen für eine allgemeine Translationstheorie*. „Lebende Sprachen” 1978, Bd. 23, H. 3, s. 99–102. Oczywiście, przedstawiając teorię skoposu, należy także wskazać na jej krytykę, nie jest jednak celem niniejszego artykułu polemika z założeniami leżącymi u podstaw tej teorii.

⁵ Ibidem, s. 99. Przekład własny.

szeroko dyskutowany⁶. Z punktu widzenia dydaktyki przekładu ważna wydaje się typologia Kathariny Reiß⁷. Opierając się na modelu komunikacyjnym Karla Bühlera⁸, badaczka wyodrębnia cztery typy tekstów, umożliwiające analizę ich funkcji: 1) teksty informacyjne – przedstawiają stany rzeczy (*Darstellungsfunktion*); 2) teksty ekspresywne – służą wyrażaniu odczuć, emocji mówiącego (*Ausdrucksfunktion*); 3) teksty operatywne – zawierają apel do słuchacza (*Appelfunktion*); 4) teksty audiomedialne – ta kategoria odnosi się do sposobu przekazu danego tekstu. Reiß podkreśla w swoich rozważaniach znaczenie funkcji tekstu i stwierdza, że tłumaczenie to proces komunikacji dwujęzykowej, w którym podstawowym celem jest zachowanie funkcji komunikacyjnej tekstu w języku docelowym. Autorka zwraca uwagę, że teksty często mogą spełniać kilka funkcji – wtedy decydująca dla kategoryzacji tekstu staje się główna z nich – a w przypadku dłuższych tekstów funkcja może się zmieniać zależnie od fragmentu⁹.

Jeżeli odniesiemy tę typologię do materiałów zamieszczanych w Internecie przez instytucje publiczne, to możemy skonstatować, że mamy do czynienia z tekstami informacyjnymi. Są one tworzone przez jednego autora lub większą ich liczbę, adresowane do jednego odbiorcy lub wielu nieokreślonych odbiorców, a formę językową takich tekstów warunkuje tematyka. Informują one o pewnym miejscu, przedstawiają jego zalety, zawierają więc także apel do odbiorcy (jak teksty operatywne) – mają na celu przekonanie czytelnika, że warto odwiedzić dany region, dane miasto i muzeum.

Funkcja tekstu tłumaczonego jest uwarunkowana także zleceniem realizowanym przez tłumacza, często bowiem to zleceniodawca określa sytuację, w której tekst ma spełniać konkretne zadanie¹⁰.

⁶ Zob. I.A. Busch-Lauer: *Textwissenschaftliche Grundlagen und übersetzungsrelevante Texttypologie*. W: *Übersetzung. Ein internationales Handbuch zur Übersetzungsforschung*. Tbd. 1 (HSK 26.1). Hrsg. H. Kittel et al. De Gruyter Verlag, Berlin–New York 2005, s. 607–618; K. Reiß: *Texttyp und Übersetzungsmethode. Der operative Text*. Scriptor Verlag, Kronberg 1993; K. Reiß, H.J. Vermeer: *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie*. De Gruyter Verlag, Tübingen 1984; W. Szemińska: *Tekst w układzie translacyjnym. Projekt typologii metafrastycznej*. W: *Język bez granic*. Red. M. Łukasik. Wydział Lingwistyki Stosowanej Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2011, s. 197–205; W. Zmarzer: *Typologia tekstów specjalistycznych*. W: *Podstawy technolingwistyki*. Red. J. Lukszyn. T. 1. Wydawnictwo Euro-Edukacja, Warszawa 2008, s. 225–235; X. Xiaomeng: *Eine allgemeine Analyse der Lösungsstrategien für die Probleme beim Übersetzen des Reiseführers unter die Anwendung der Texttypen und Skopostheorie. Am Beispiel DuMont Direkt Hamburg*. Zwickau 2018 [nieopublikowana praca magisterska].

⁷ K. Reiß: *Texttyp...*, s. 34.

⁸ K. Bühler: *Sprachtheorie: Die Darstellungsfunktion der Sprache*. Gustav Fischer Verlag, Jena 1934.

⁹ K. Reiß: *Texttyp...*, s. 18.

¹⁰ To założenie stało się ważnym elementem krytyki teorii skoposu, zależnie bowiem od zlecenia tłumacz może lub musi w sposób znaczny zmieniać formę, a nawet treść tekstu. Powstaje pytanie, na ile w danym wypadku mamy jeszcze do czynienia z tłumaczeniem, a na ile –

W literaturze przedmiotu znajdujemy wiele klasyfikacji problemów translatorskich. W niniejszym artykule opieramy się na klasyfikacji stworzonej przez Nord¹¹, która wyróżnia:

- 1) problemy tłumaczeniowe zależne od tekstu źródłowego, charakterystyczne dla tekstu wyjściowego, a czasem także typowe dla pewnych rodzajów tekstów;
- 2) pragmatyczne problemy tłumaczeniowe wynikające z konkretnej sytuacji tłumaczeniowej, z jej specyficznym kontrastem między odbiorcą źródłowym a docelowym;
- 3) problemy tłumaczeniowe charakterystyczne dla par kulturowych, wynikające przede wszystkim z różnych nawyków, oczekiwań, norm i konwencji, które dotyczą działań komunikacyjnych będących rezultatem przynależności do odmiennych kultur;
- 4) problemy tłumaczeniowe specyficzne dla par językowych, powstające z powodu różnic strukturalnych między dwoma językami, zwłaszcza w obszarze leksyki i składni.

W odniesieniu do analizowanych treści i jakości tłumaczenia należy przytoczyć terminy wprowadzone przez Juliane House: *covert translation* vs. *overt translation*. Ten drugi typ przekładu opiera się na dosłownym cytowaniu tekstu źródłowego: „Overt translation is thus similar to a citation or quotation”¹². Celem tłumacza jest „to allow persons in the target culture to gain access to the source text and its cultural impact on source culture persons, the translator puts target culture members in a position to observe, be worked upon and evaluate the original text’s function as members of the target culture”¹³. Na drugim biegunie wierności tekstowi źródłowemu znajduje się *covert translation*: „A covert translation operates quite ‘overtly’ in the different frame and discourse world provided in the target linguaculture without wishing to coactivate the discourse world in which the original had unfolded”¹⁴. Czynniki, które wpływają na wybór strategii tłumaczenia (*overt* lub *covert*), można zasadniczo podzielić na cztery

z opracowaniem tekstu, co kłóci się z niektórymi definicjami przekładu. Zgodnie z teorią skoposu tłumaczeniem tekstu może być jego streszczenie, zresztą taka koncepcja wydaje się zbieżna np. z ujęciem Albrechta Neuberta, który określa tłumaczenie jako produkcję tekstu w języku docelowym opartą na tekście języka wyjściowego. Tęgo typu przemyślenia doprowadziły wielu teoretyków przekładu do konkluzji o niemożności tłumaczenia, czego dowodem miałyby być brak odpowiedników niektórych określeń barw w poszczególnych językach (zob. K. Reiß, H.J. Vermeer: *Grundlegung...*, s. 27). W podobnym tonie wypowiadają się także inni autorzy, twierdzący, że każdy przekład to zniekształcenie oryginału (zob. W. Benjamin: *Die Aufgabe des Übersetzters*. W: idem: *Gesammelte Schriften*. T. IV/1. Suhrkamp Verlag, Berlin 1991, s. 9–21).

¹¹ Ch. Nord: *Übersetzen...*, s. 181–183.

¹² J. House: *Translation Quality Assessment. A Model Revisited*. G. Narr Verlag, Tübingen 1997, s. 114.

¹³ Ibidem, s. 112.

¹⁴ Ibidem, s. 114.

kategorie: forma, treść, odbiorca i autor tekstu źródłowego. **Forma** dotyczy rodzaju lub gatunku tekstu, jego ogólnej struktury i układu, stylu (czyli sposobu użycia języka w tekście źródłowym, w tym leksyki, gramatyki, rejestru, rymów, metrum, tonu głosu itp.); **treść** dotyczy kwestii semantycznych, tematu i funkcji tekstu; **odbiorca** do pewnego stopnia warunkuje cel przekładu i określa kulturowy dystans między tekstem źródłowym a docelowym; **autor tekstu źródłowego** jest istotny w tym sensie, że jego status w kulturze źródłowej i kulturze docelowej wpływa na znaczenie elementów formy i treści. Obmyślając przekład konkretnego tekstu, tłumacz powinien się najpierw odnieść do jego gatunku, który w większości przypadków decyduje o ogólnych ramach strategii przekładu, podczas gdy styl i ewentualnie autor mają na jej dobór jedynie wtórny wpływ. Treść może odgrywać pomocniczą rolę w ustalaniu sposobu tłumaczenia. Odbiorcy mają kluczowe znaczenie tylko w szczególnych przypadkach, kiedy zlecenie wskazuje grupę docelową zupełnie inną niż odbiorcy tekstu źródłowego: tutaj trzeba będzie zmienić styl w tekście docelowym – tłumaczenie bywa wtedy stylistycznie różne od tekstu wyjściowego. Przeważnie jednak odbiorca jest uwzględniany po określeniu ogólnej strategii tłumaczenia. To samo dotyczy generalnej struktury i układu tekstu, które mogą wymagać dostosowania do oczekiwań odbiorcy. Sytuację taką ilustruje tłumaczenie podręcznika, którego ogólna struktura lub układ nie spełniają wymagań kultury docelowej¹⁵.

W dalszej części artykułu zamieszczamy najbardziej reprezentatywne przykłady błędów znalezione w toku analizy wybranych stron internetowych. Badania odbywały się w ramach prowadzonych przez nas zajęć translatorskich, a krytyczna analiza miała na celu uwrażliwienie przyszłych adeptów sztuki tłumaczeniowej na typowe błędy popełniane w przekładzie. Łącznie zgłębiliśmy zawartość ok. 2000 stron WWW polskich instytucji publicznych (urzędów miast i gmin) oraz placówek kulturalnych, których witryny miały w latach 2015–2021 niemieckojęzyczne tłumaczenia. Materiał ma charakter stosunkowo wrywkowy, nie sposób bowiem poddać analizie wszystkich stron internetowych, które pojawiają się, znikają lub są modyfikowane codziennie; wyniki badań można jednak uznać za reprezentatywne dla większości treści publikowanych w Internecie. Na podstawie analizy udało się zestawić korpus 103 stron, na których stwierdzono występowanie błędów tłumaczeniowych, sklasyfikowanych następnie według przywołanej już typologii Christiany Nord. Działanie to służyło zwróceniu uwagi studentów na specyfikę procesu translacyjnego, a ponadto poprawie jakości tłumaczeń dostępnych w Internecie, analiza skutkowała bowiem nie tylko wskazaniem i usunięciem błędów na zajęciach, lecz także kontaktem z instytucją publikującą dane treści, mającym na celu ich korektę. Zasadniczo wolno stwierdzić, że jakość stron WWW z roku

¹⁵ H.J. Bittner: *Evaluating the Evaluator: A Novel Perspective on Translation Quality Assessment*. Routledge, New York–London 2020, s. 124.

na rok się polepsza, gdyż coraz trudniej jest znaleźć błędy zaburzające komunikację. Jednak ciągle w znacznym stopniu mamy do czynienia z przekładami o charakterze *overt* – tekst nie jest więc dostosowywany do oczekiwań odbiorcy, a tłumacz zbyt mocno kieruje się tekstem źródłowym.

Poniżej wybrane (ze względu na objętość niniejszego artykułu – wrywkowe) przykłady błędów:

1. Problemy tłumaczeniowe zależne od tekstu źródłowego, charakterystyczne dla tekstu wyjściowego, a czasem także typowe dla pewnych rodzajów tekstów (ok. 21% znalezionych błędów):

- a) Opisując Muzeum Piernika w Toruniu, tłumacz posłużył się sformułowaniem: „Saal, der sich den Märchen und Legenden mit Lebkuchen widmet”. Niewątpliwie to kalka z języka polskiego: „Sala poświęcona baśniom i legendom związanym z piernikami”¹⁶. Nie jest ona niezrozumiała, lecz może wywołać wesołość u odbiorcy, wykorzystany tutaj czasownik występuje bowiem w formie *sich einer Sache widmen*, ma jednak znaczenie ‘zajmować się’ i odnosi się do ludzi, którzy poświęcają się pewnej działalności (zob. słownik Duden.de)¹⁷. Mamy więc do czynienia w najlepszym razie z niezbyt udaną metaforą, choć trzeba przyznać, że autor tłumaczenia był konsekwentny w swych tekstach, por.: „Die erste Etage widmet sich”¹⁸. Tym niewątpliwym błędem translatorskim towarzyszą formy jak najbardziej poprawne z użyciem tego samego czasownika: „Die zweite Etage wurde den weiteren gesammelten Gegenständen [...] gewidmet” („Drugie piętro jest poświęcone [...]”)¹⁹.
- b) Zgodnie z informacjami zawartymi na stronie Muzeum Okręgowego w Toruniu jako część jego ekspozycji planuje się otwarcie Muzeum Twierdzy Toruń. W niemieckojęzycznym tekście odnajdujemy ciekawe stwierdzenie: „Dazu zählen vor allem übrig gebliebenen Gebäuden” („Jeden z najlepiej zachowanych w Europie zespołów budowli obronnych”)²⁰. Abstrahując już od błędu gramatycznego popełnionego przez autora przekładu (celownik zamiast mianownika), mamy tu do czynienia z nieprawidłowym zastosowaniem frazy *übrig bleiben*, która znaczy ‘zostawać jako resztki’ (Duden.de) i odnosi się raczej do resztek jakichś materiałów lub jedzenia. Niemiecka fraza została źle użyta, stoi

¹⁶ Strona WWW Muzeum Okręgowego w Toruniu, podstrona dotycząca Muzeum Toruńskiego Piernika: <https://muzeum.torun.pl/de/museum-des-thorner-lebkuchens/> [dostęp: 20.04.2021].

¹⁷ *Duden – mehr als ein Wörterbuch*. <https://www.duden.de/> [dostęp: 20.04.2021].

¹⁸ Strona WWW Muzeum Okręgowego w Toruniu, podstrona dotycząca Muzeum Podróżników im. Tony’ego Halika: <https://muzeum.torun.pl/de/tony-halik-museum-der-reisenden/> [dostęp: 20.04.2021].

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Strona WWW Muzeum Okręgowego w Toruniu, podstrona dotycząca Muzeum Twierdzy Toruń: <https://muzeum.torun.pl/muzeum-twierdzy-torun/> [dostęp: 20.04.2021].

zresztą w dość jawnej sprzeczności ze stanem faktycznym opisywanym w polskim tekście.

- c) Na stronie miejscowości Rewal występowało sformułowanie: „Außer der Stammexposition, die der Meeresfischerei geopfert ist”, będące ekwiwalentem polskiego fragmentu: „Oprócz ekspozycji stałej, poświęconej rybołówstwu morskemu [...]”²¹. Tekst oryginału został w wersji niemieckiej oddany bardzo wiernie, jej autor nie zauważył jednak, że *opfern* znaczy ‘poświęcać się’, ale tylko jako ‘zrezygnować z czegoś dla czyjegoś dobra, dla jakiejś sprawy’ (Duden.de). Oczywiście powstaje pytanie, jak ekspozycja może zrezygnować z czegoś dla czyjegoś dobra. Mimo to zdanie wydaje się zrozumiałe dzięki kontekstowi.
- d) Pewne zamieszanie i trudność w zrozumieniu tekstu może sprawić żonglowanie w nim niemieckimi i polskimi nazwami tej samej miejscowości, jak to ma miejsce na stronie Muzeum Pomorza Środkowego w Słupsku. Trudno znaleźć uzasadnienie dla tego typu zabiegu, obie nazwy bowiem występują obok siebie w odniesieniu do współczesności: „Sammlung des Heimatmuseums in Stolp”, „Panorama von Słupsk”²².
2. Pragmatyczne problemy tłumaczeniowe wynikające z konkretnej sytuacji tłumaczeniowej, z jej specyficznym kontrastem między odbiorcą źródłowym a docelowym (ok. 45% znalezionych błędów):
- a) Na stronie Inowrocławia można było znaleźć określenia *Stadtpräsident* ‘prezydent miasta’ i *Kassenwart* ‘skarbnik’²³. Nie są one błędne – jak wskazuje słownik Duden.de, wyraz *Präsident* ma trzy znaczenia: 1) prezydent państwa, republiki; 2) przewodniczący stowarzyszenia, organizacji, instytucji; 3) reprezentant i przełożony szkoły wyższej wybierany na konkretną kadencję. Określenie *Stadtpräsident* jest więc w danym kontekście zrozumiałe, jednak w niemieckiej rzeczywistości odpowiada mu *Oberbürgermeister*. Z kolei *skarbnik* w niej właściwie nie istnieje – jego odpowiednikiem jest *Stadtkämmerei*, czyli w zasadzie ‘wydział finansowy’, na którego czele może stać *Leiter*. Użyty wyraz okazuje się tym bardziej problematyczny, że *Kassenwart* to ‘skarbnik’, ale w jakimś związku albo zespole sportowym.
- b) Na stronie miasta Brusy, leżącego na Kaszubach, znajdujemy określenie *Gemeinderegierung* odnoszące się do rady miasta²⁴. Być

²¹ Strona WWW gminy Rewal: <http://www.rewal.pl/index.php?id=2068&m=285&p=strony> [dostęp: 15.06.2018].

²² Strona WWW Muzeum Pomorza Środkowego w Słupsku: <https://www.muzeum.slupsk.pl/index.php/deutsch2/deutsch/ausstellungen-mainmenu-218> [dostęp: 13.04.2015].

²³ Strona WWW miasta Inowrocław: <http://www.inowroclaw.pl/index.php?aid=113931246643e88752b1be2> [dostęp: 27.08.2016].

²⁴ Strona WWW miasta i gminy Brusy: <http://www.brusy.pl/?a=22&lg=de> [dostęp: 15.11.2016].

może tłumacz posłużył się Internetem w celu znalezienia niemieckiego odpowiednika, nie zauważył jednak, że *Gemeinderegierung* to ‘rada miasta’, ale w... Finlandii²⁵. Dzięki kontekstowi złożenie to prawdopodobnie będzie zrozumiałe, lecz może wprowadzić odbiorcę w konsternację.

- c) W przypadku niektórych informacji mamy do czynienia niekoniecznie z bezpośrednimi błędami translatorskimi, ale z sytuacjami, kiedy w toku tłumaczenia nie uwzględniono ewentualnego braku pewnej wiedzy u odbiorcy, który to brak może zaburzać komunikację. Na stronie Muzeum Pomorza Środkowego w Słupsku znajdujemy zdanie dotyczące twórczości Stanisława Ignacego Witkiewicza: „An multimedialen Stationen kann man Portraits nach ausgewählten Kriterien wie z.B. Entstehungsjahr oder Genussmittel aussuchen”²⁶. Fraza ta spowoduje u niemieckojęzycznego odbiorcy sporą konsternację, nasuwa się bowiem pytanie, w jaki sposób można klasyfikować dzieła na podstawie... środka odurzającego. Dopiero odwołanie się do wiedzy o artyście – której nie ma także każdy Polak – pozwala zrozumieć, że tworzył on pod wpływem narkotyków i używek, a nawet oznaczał swoje prace zależnie od tego, w jakim stanie (upojenia) powstały. Wydaje się tu konieczne dodatkowe wyjaśnienie, zwłaszcza dla odbiorcy niemieckojęzycznego, który – prawie z pewnością – nie zna Witkacego²⁷.
3. Problemy tłumaczeniowe charakterystyczne dla par kulturowych, wynikające przede wszystkim z różnych nawyków, oczekiwań, norm i konwencji, które dotyczą działań komunikacyjnych będących rezultatem przynależności do odmiennych kultur (ok. 26% znalezionych błędów):
- a) Na stronie Muzeum Okręgowego w Toruniu (w miarę bezbłędnie przetłumaczonej) znajdujemy sformułowania: „in einem Gebäude aus dem XIV. Jh.”, „ein perspektivischer Stadtplan aus dem XVII. Jh.”, „Lebkuchenformen aus der Zeit des XVII. bis XX. Jh.”, „Das Anfang des XX. Jh. erbaute Mietshaus”. Jest to typowa niezgrabność translatorska: wprawdzie bez wątpienia nie zakłóci odbioru tekstu, jednak tłumacz nie zauważył, że w języku niemieckim numerację wieków podaje się za pomocą cyfr arabskich. Co ciekawe, omawiana usterka przeplata się na stronie tej instytucji z prawidłowymi zapisami²⁸. Z identycznym

²⁵ *Gemeindedirektor (Finnland)* [hasło]. W: *Wikipedia. Die freie Enzyklopädie*. http://de.wikipedia.org/wiki/Gemeindedirektor_%28Finnland%29 [dostęp: 17.11.2016].

²⁶ Strona WWW Muzeum Pomorza Środkowego w Słupsku: <https://www.muzeum.slupsk.pl/index.php/deutsch2/deutsch/ausstellungen-mainmenu-218> [dostęp: 27.08.2021].

²⁷ *Stanisław Ignacy Witkiewicz* [hasło]. W: *Wikipedia. Wolna encyklopedia*. https://pl.wikipedia.org/wiki/Stanislaw_Ignacy_Witkiewicz [dostęp: 20.04.2021].

²⁸ Strona WWW Muzeum Okręgowego w Toruniu: <https://muzeum.torun.pl/de/museum-der-geschichte-von-torun-im-esken-haus/>; podstrona dotycząca Muzeum Toruńskiego Piernika:

błędem mamy do czynienia na stronach internetowych innych muzeów, np. Kaszubskiego Parku Etnograficznego: „Sie errichteten es in einer aus dem XVIII. Jahrhundert stammenden Bauernhütte”²⁹ (podobnie jak na wyżej wzmiankowanej stronie, obok błędu występuje prawidłowy zapis: „aus der Zeit vom 18. Jahrhundert bis 20. Jahrhundert”).

- b) Na wspomnianej już stronie Muzeum Okręgowego w Toruniu dom Mikołaja Kopernika, gdzie znajduje się wystawa poświęcona astronomowi, opisano słowami: „Kein Wunder also, dass hier, in den zwei historischen Altbauten seiner Familie, ein Museum hausiert”³⁰. Fraza „muzeum znajduje się” została w języku niemieckim oddana za pomocą czasownika *hausieren*, który oznacza ‘von Haus zu Haus gehen und Waren zum Kauf anbieten, damit handeln’ (Duden.de), czyli: ‘chodzić od domu do domu i oferować towary, zajmować się handlem obwoźnym’. Czy byłoby to możliwe w odniesieniu do budynku i dlaczego tłumacz wybrał ten wyraz zamiast dość oczywistego ekwiwalentu czasownika *finden* – pozostaje niewyjaśnioną tajemnicą. Prawidłowym odpowiednikiem jest *befindet sich*.

4. Problemy tłumaczeniowe specyficzne dla par językowych, powstające z powodu różnic strukturalnych między dwoma językami, zwłaszcza w obszarze leksyki i składni (ok. 8% znalezionych błędów):

- a) Na tej samej stronie opisującej Toruń znajdujemy następującą frazę: „Heute fusioniert dieser Ort die neuesten multimedialen Technologien mit dem historischen Gewebe”³¹. W języku polskim fraza *tkanka historyczna* jest w miarę utartym zwrotem odnoszącym się do zabudowy historycznej miasta, w niemieckim budzi jednak zgoła inne skojarzenia, dotyczące historycznego płótna. Mamy bowiem do czynienia ze słowem wieloznacznym: 1) płótno, 2) tkanka (Duden.de), a zestawienie *historisches Gewebe* nie jest związkiem stałym ani chociażby utartym i zdecydowanie odsyła do pierwszego znaczenia, czyli ‘płótno, tekstylia’³².

Tłumaczenie niewątpliwie stanowi bardzo złożony proces, w trakcie którego dochodzi do wytworzenia tekstu w języku docelowym opartego na tekście wyjściowym. Na podstawie analizy okazało się, że materiały publikowane w Internecie niejednokrotnie cechowała zła jakość: zawierały różnorakie błędy,

<https://muzeum.torun.pl/de/museum-des-thorner-lebkuchens/>; podstrona dotycząca Muzeum Podróżników im. Tony’ego Halika: <https://muzeum.torun.pl/de/tony-halik-museum-der-reisenden/> [dostęp: 20.04.2021].

²⁹ Strona WWW Muzeum – Kaszubskiego Parku Etnograficznego we Wdzydzach: http://www.muzeum-wdzydze.gda.pl/de_index.html [dostęp: 20.04.2021].

³⁰ Strona WWW Muzeum Okręgowego w Toruniu, podstrona dotycząca domu Mikołaja Kopernika: <https://muzeum.torun.pl/de/nikolaus-kopernikus-haus/> [dostęp: 20.04.2021].

³¹ Ibidem.

³² S. Wiechmann: *Historisches Gewebe*. Damasthandweberei. <https://damasthandweberei.de/historische-gewebe/> [dostęp: 20.04.2021].

wynikające zarówno ze specyfiki tekstu wyjściowego, jak i z problemów pragmatycznych uwarunkowanych kontrastem między odbiorcą źródłowym i docelowym, z problemów charakterystycznych dla pary kulturowej oraz z różnic strukturalnych między dwoma językami. Błędy te niekiedy prowadziły do zakłócenia komunikacji, a w przypadkach skrajnych sprawiały, że tekst stawał się niezrozumiały dla odbiorcy translatu. Pociuszający jest fakt, że badania diachroniczne wskazują na ciągłe polepszanie się jakości przekładów na analizowanych stronach. Dziś prawie nie znajdujemy tekstów całkiem niezrozumiałych, w których mamy do czynienia z marnym tłumaczeniem maszynowym, jak to się zdarzało w odniesieniu do tekstów udostępnianych na początku drugiej dekady XXI wieku. Owa zmiana może wynikać również z poprawy jakości tłumaczenia maszynowego, bo nawet teksty przetłumaczone w ten sposób (zgodnie z informacją na badanych stronach) nie zawierają rażących błędów. Najwidoczniej więc sentencja przytoczona w tytule artykułu – *exercitatio artem parat* – okazała się słuszna, gdyż jakość tłumaczeń publikowanych w Internecie staje się coraz lepsza, co – mamy nadzieję – jest także skutkiem działań podejmowanych przez autorów niniejszego artykułu.

Bibliografia

- Benjamin W.: *Die Aufgabe des Übersetzers*. W: idem: *Gesammelte Schriften*. T. IV/1. Suhrkamp Verlag, Berlin 1991.
- Biblia Tysiąclecia*. <https://biblia.deon.pl/> [dostęp: 20.04.2021].
- Bittner H.: *Evaluating the Evaluator: A Novel Perspective on Translation Quality Assessment*. Routledge, New York–London 2020.
- Bühler K.: *Sprachtheorie: Die Darstellungsfunktion der Sprache*. Gustav Fischer Verlag, Jena 1934.
- Busch-Lauer I.A.: *Textwissenschaftliche Grundlagen und übersetzungsrelevante Texttypologie*. W: *Übersetzung. Ein internationales Handbuch zur Übersetzungsforschung*. Tbd. 1 (HSK 26.1). Hrsg. H. Kittel et al. De Gruyter Verlag, Berlin–New York 2005, s. 607–618.
- Dębski A.: *Translatologia. Podstawowe problemy, stan i perspektywy badań, zainteresowania badaczy*. „Rocznik Przekładoznawczy. Studia nad teorią, praktyką i dydaktyką przekładu” 2006, nr 2, s. 11–39.
- Duden – mehr als ein Wörterbuch*. <https://www.duden.de/> [dostęp: 20.04.2021].
- Gemeindedirektor (Finnland)* [hasło]. W: *Wikipedia. Wolna encyklopedia*. http://de.wikipedia.org/wiki/Gemeindedirektor_%28Finnland%29 [dostęp: 17.11.2016].
- House J.: *Translation Quality Assessment. A Model Revisited*. G. Narr Verlag, Tübingen 1997.
- Nord Ch.: *Loyalität statt Treue: Vorschläge zu einer funktionalen Übersetzungstypologie*. „Lebende Sprachen” 1989, Bd. 34, H. 3, s. 100–105.

- Reiß K.: *Texttyp und Übersetzungsmethode. Der operative Text*. Scriptor-Verlag, Kronberg 1993.
- Reiß K., Vermeer H.J.: *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie*. De Gruyter Verlag, Tübingen 1984.
- Słownik języka polskiego PWN*. <http://sjp.pwn.pl> [dostęp: 20.04.2021].
- Stanisław Ignacy Witkiewicz [hasło]. W: *Wikipedia. Wolna encyklopedia*. https://pl.wikipedia.org/wiki/Stanis%C5%82aw_Ignacy_Witkiewicz [dostęp: 20.04.2021].
- Szemińska W.: *Tekst w układzie translacyjnym. Projekt typologii metafrastycznej. W: Język bez granic*. Red. M. Łukasik. Wydział Lingwistyki Stosowanej Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2011, s. 197–205.
- Vermeer H.J.: *Ein Rahmen für eine allgemeine Translationstheorie*. „Lebende Sprachen” 1978, Bd. 23, H. 3, s. 99–102.
- Wiechmann S.: *Historisches Gewebe*. Damasthandweberei. <https://damasthandweberei.de/historische-gewebe/> [dostęp: 20.04.2021].
- Wielojęzyczność w Parlamencie Europejskim*. Strona WWW Parlamentu Europejskiego: <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/pl/organisation-and-rules/multilingualism> [dostęp: 20.04.2021].
- Xiaomeng X.: *Eine allgemeine Analyse der Lösungsstrategien für die Probleme beim Übersetzen des Reiseführers unter die Anwendung der Texttypen und Skopostheorie. Am Beispiel DuMont Direkt Hamburg*. Zwickau 2018 [niepublikowana praca magisterska].
- Zmarzer W.: *Typologia tekstów specjalistycznych*. W: *Podstawy technolingwistyki*. Red. J. Lukszyn. T. 1. Wydawnictwo Euro-Edukacja, Warszawa 2008, s. 225–235.

Analizowane źródła internetowe

- Strona WWW miasta i gminy Brusy: <http://www.brusy.pl/?a=22&lg=de> [dostęp: 15.11.2016].
- Strona WWW miasta Inowrocław: <http://www.inowroclaw.pl/index.php?aid=113931246643e88752b1be2> [dostęp: 27.08.2016].
- Strona WWW gminy Rewal: <http://www.rewal.pl/index.php?id=2068&m=285&p=strony> [dostęp: 15.06.2018].
- Strona WWW Muzeum – Kaszubskiego Parku Etnograficznego we Wdzydzach: http://www.muzeum-wdzydze.gda.pl/de_index.html [dostęp: 20.04.2021].
- Strona WWW Muzeum Okręgowego w Toruniu, podstrona dotycząca Muzeum Toruńskiego Piernika: <https://muzeum.torun.pl/de/museum-des-thorner-lebkuchens/> [dostęp: 20.04.2021].
- Strona WWW Muzeum Okręgowego w Toruniu, podstrona dotycząca domu Mikołaja Kopernika: <https://muzeum.torun.pl/de/nikolaus-kopernikus-haus/> [dostęp: 20.04.2021].
- Strona WWW Muzeum Okręgowego w Toruniu, podstrona dotycząca Muzeum Podróżników im. Tony'ego Halika: <https://muzeum.torun.pl/de/tony-halik-museum-der-reisenden/> [dostęp: 20.04.2021].

Strona WWW Muzeum Okręgowego w Toruniu, podstrona dotycząca Muzeum Twierdzy Toruń: <https://muzeum.torun.pl/muzeum-twierdzy-torun/> [dostęp: 20.04.2021].

Strona WWW Muzeum Pomorza Środkowego w Słupsku: <https://www.muzeum.slupsk.pl/index.php/deutsch2/deutsch/ausstellungen-mainmenu-218> [dostęp: 27.08.2021; dostęp do poprzedniej wersji: 13.04.2015].

Margit Eberharter-Aksu, Maciej Pławski

***Exercitatio artem parat* – let's learn from someone else's mistakes
The quality of translated texts published on the Internet and translation didactics**

Summary

The aim of this article is to present the issues in quality of translated texts published on websites of public institutions (e.g. museums, city halls and municipal offices). These issues are presented in the broader context of translation didactics classes at various university courses. These classes are aimed to overcome the fear of making mistakes of the future translators, developing their own creativity and focusing on working with the text as the basis for correct translation. As the texts published on the Internet are widely available and have a fairly clear defined profile for the recipient and type (informative texts that convey information, and at the same time operative texts aimed at causing a certain action for the recipient), they constitute an interesting starting material for a critique of the translation and the development of own translated texts. The descriptive part of the article presents the results of a critical approach of the texts published in 2015–2021 (translations from Polish into German).

Keywords: Internet, errors, translation, translation didactics

Маргит Эберхартер-Аксу, Мацей Плавски

***Exercitatio artem parat* – учимся на чужих ошибках
Качество переводных текстов, опубликованных в Интернете,
и дидактика перевода**

Резюме

Цель данной статьи – представить проблему качества переводных текстов, опубликованных на сайтах государственных учреждений (музеев, муниципальных и городских управлений). Этот вопрос более подробно рассматривается со студентами на занятиях по дидактике перевода. Эти занятия направлены на преодоление страха ошибиться у будущих переводчиков, развитие собственного творческого потенциала и умение сосредоточить внимание на работе с текстом как основе правильного перевода. Поскольку тексты, опубликованные в Интернете, широко доступны и имеют достаточно четко определенный профиль реципиента, а также тип (информативные тексты,

передающие информацию, и в то же время оперативные тексты, направленные на то, чтобы вызвать определенное действие у читающего), они представляют собой интересный исходный материал для критики перевода и разработки собственных текстов. В основной части статьи представлены результаты критического подхода к текстам, опубликованным в 2015–2021 гг. (переводы с польского языка на немецкий).

Ключевые слова: Интернет, ошибки, перевод, дидактика перевода

Anna Rudyk

Uniwersytet Rzeszowski

 <https://orcid.org/0000-0002-2238-9841>

Leksykalne wykładniki emocji negatywnych w tekście polskim i w rosyjskim przekładzie

Emocje doświadczane przez ludzi to niezwykle zajmujący przedmiot badań nie tylko dla psychologów, lecz także dla językoznawców. Dostępna literatura lingwistyczna obejmuje liczne publikacje dotyczące nazywania emocji, sposobów mówienia o nich oraz takie, w których analizowane są środki ich wyrażania¹.

Według Anny Wierzbickiej „uczucie to coś, co się czuje – a nie coś, co się przeżywa w słowach”². Jej zdaniem do zdefiniowania konkretnego uczucia mogą posłużyć scenariusze opisujące typową sytuację, w której ludzie go doświadczają. Definicja zaproponowana przez badaczkę, oparta na postulatcie uniwersalności uczuć, przybiera tym samym formę porównania: „X czuje Z” = ‘X czuje coś takiego, co czujemy zwykle, kiedy...’³. Do budowania podobnych eksplikacji Wierzbicka wykorzystuje naturalny język semantyczny, złożony z możliwie najprostszych, niedefiniowalnych jednostek.

W badaniach poświęconych leksyce związanej z uczuciami nie sposób pominąć koncepcji językowego obrazu świata⁴ – zgodnie z nią język stanowi

¹ K. Data: *W jaki sposób językoznawcy opisują emocje?*. W: *Uczucia w języku i tekście*. Red. I. Nowakowska-Kempna, A. Dąbrowska, J. Anusiewicz. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2000 (Język a Kultura. T. 14), s. 245–252.

² A. Wierzbicka: *Kocha, lubi, szanuje. Medytacje semantyczne*. Wiedza Powszechna, Warszawa 1971, s. 30.

³ Ibidem, s. 36.

⁴ Na temat wykorzystania tej koncepcji zob. np. A. Pajdzińska: *Jak mówimy o uczuciach? Poprzez analizę frazeologizmów do językowego obrazu świata*. W: *Językowy obraz świata*. Red. J. Bartmiński. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1999, s. 83–101.

odzwierciedlenie sposobu pojmowania otaczającej rzeczywistości właściwego członkom określonej społeczności językowej. Takie podejście bywa również łączone z ujęciem kognitywnym, w którym istotną rolę przypisuje się definiowaniu pojęć za pomocą metafor⁵. Konceptualizacja uczuć obejmuje nazywanie uczuć, ich przejawów oraz przeżyć towarzyszących ich odczuwaniu⁶ – tego zagadnienia dotyczą m.in. prace Iwony Nowakowskiej-Kempnej⁷. Lingwistka poddała analizie także predykaty uczuć, z wykorzystaniem metod semantyki generatywnej, tj. badała nie poszczególne wyrażenia językowe, lecz całe grupy semantyczne. Pod uwagę wzięła różne aspekty sytuacji emocjonalnej, chociażby aktywność podmiotu⁸.

Właściwości emocji jako rzeczywistych przejawów reakcji psychicznych są przez językoznawców rozpatrywane głównie na podstawie tekstów literackich. Jak pisze Karl Leongard: „Многие писатели, как известно, являются превосходными психологами. Будучи весьма наблюдательными, они обладают способностью проникновения во внутренний мир человека. К тому же их литературный дар помогает облечь увиденное и воспринятое в прекрасную языковую форму”⁹. Materiał faktograficzny, który posłużył za podstawę niniejszej analizy, także został zaczerpnięty z literatury – mianowicie z książki Katarzyny Kołczewskiej *Kto, jak nie ja?* oraz z jej tłumaczenia na język rosyjski¹⁰. Taki dobór jest podyktowany faktem, że tekst powieści obfituje zarówno w wypowiedzi, w których bohaterowie wyrażają swoje uczucia, jak i w wiarygodne opisy przeżyć wewnętrznych. W mojej ocenie książka ta w bardzo prawdziwy sposób przedstawia emocje ludzi w trudnych momentach życia i wobec codziennych rozterek. Dlatego uznałam, że będzie odpowiednim źródłem materiału do badań nad leksykalnymi wykładnikami emocji. Ponadto twierdzę, że język współczesnych powieści obyczajowych w dużym stopniu – oczywiście w porównaniu z językiem innego typu tekstów pisanych – odzwierciedla specyfikę współczesnej mowy.

⁵ G. Lakoff, M. Johnson: *Metafory w naszym życiu*. Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1988, s. 107–108.

⁶ M. Peplińska, M. Świącicka: *Sposoby konceptualizacji pojęcia „miłość” w języku dzieci i młodzieży*. W: *Komunikacja i tekst w perspektywie rozwojowej i dydaktycznej*. Red. J. Porayski-Pomsta. Wydawnictwo Elipsa, Warszawa 2005, s. 183.

⁷ I. Nowakowska-Kempna: *Konceptualizacja uczuć w języku polskim. Prolegomena*. Wyższa Szkoła Pedagogiczna Towarzystwa Wiedzy Powszechnej, Warszawa 1995; eadem: *Konceptualizacja uczuć w języku polskim*. T. 2: *Data*. Wyższa Szkoła Pedagogiczna Towarzystwa Wiedzy Powszechnej, Warszawa 2000.

⁸ I. Nowakowska-Kempna: *Konstrukcje zdaniowe z leksykalnymi wykładnikami predykatów uczuć*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1986, s. 136–137.

⁹ K. Леонгард: *Акцентуированные личности*. Феникс, Ростов на Дону 2000, s. 242.

¹⁰ K. Kołczewska: *Kto, jak nie ja?*. Prószyński i S-ka, Warszawa 2013; K. Колчевська: *Кто, если не я?*. Пер. А. Галицкая. Издательство Клуб семейного досуга, Харьков 2016.

Walentina Juriewna Apresjan zwraca uwagę na potrzebę eksplorowania środków wyrażania emocji w ujęciu kontrastywnym, gdyż stwarza to możliwość ujawnienia zarówno uniwersaliów, jak i rozbieżności w konceptualizacji stanów emocjonalnych¹¹. Prezentowana dalej analiza obejmuje polskie rzeczowniki nazywające emocje negatywne oraz sposób przekazu ich znaczenia w tekście rosyjskim. Przy założeniu, że przekład odzwierciedla sytuację przedstawioną w oryginale – a zatem jeśli domniemywamy tożsamość emocji, które się wyraża, nazywa bądź opisuje w obu tekstach – środki leksykalne powinny służyć przekazowi informacji o takich samych doznaniach wewnętrznych.

Wśród zebranych przykładów, w których polski rzeczownik oznaczający emocję negatywną posiada w tłumaczeniu tylko jeden ekwiwalent, można wyróżnić grupę zdań, gdzie w tekście docelowym zostały użyte odpowiedniki wymienione w słownikach przekładowych¹², np.:

- (1) Moje nerwy, moje naczynia krwionośne i serce zestarzały się tak, że już nie reagowały na żaden **stres**.
Мои нервы, кровеносная система и сердце так износились, что не реагировали ни на какой **стресс**.
- (2) Ogarniała mnie wściekłość, **bezzradność** albo **apatia** i **zobojętnienie**, miałam skoki ciśnienia.
[...] или злилась от своей **беспомощности**, или на меня просто наваливались **апатия** и **безразличие**. Начинало прыгать давление [...].
- (3) Jej **zmieszanie** nasiliło się, podeszła do stołu i stanęła za krzesłem.
Ее **растерянность** усилилась, она встала рядом за столом, опираясь на стул [...].

W kolejnych egzemplifikacjach jedyny odpowiednik zastosowany w tekście docelowym nie pokrywa się z rozwiązaniami proponowanymi przez słowniki przekładowe:

- (4) Chwilę leżałyśmy w milczeniu, ja uspokajałam swoje serce, a Ola wyplakiwała swój zawód, **rozgoryczenie** i złość.
Мы лежали молча, я пыталась успокоить сердце, а Оля выплакивала разочарование, **досаду** и злость.

¹¹ В.Ю. Апресян: *Речевые стратегии выражения эмоций в русском языке*. „Русский язык в научном освещении” [Москва] 2010, № 2, s. 53.

¹² Korzystałam ze słowników: *Nowy słownik rosyjsko-polski, polsko-rosyjski*. Red. J. Wawrzyńczyk. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008; D. Hessen, R. Stypuła: *Wielki słownik polsko-rosyjski. A–Ó*. Wiedza Powszechna, Moskwa–Warszawa 1979; D. Hessen, R. Stypuła: *Wielki słownik polsko-rosyjski. P–Ż*. Wiedza Powszechna, Moskwa–Warszawa 1979.

- (5) Gdy patrzyłam na to dziecko, przelewało się po mnie całe mnóstwo uczuć. Od czułości i tkliwości po wściekłość i **niechęć**.
Смотрела на ребенка со смешанными чувствами: от нежности и жалости до злости, почти **враждебности**.
- (6) Widziałam, jak przez moją Olę przewalają się strach, **niepewność**, napięcie, wdzięczność i poczucie zaufania.
Я уже научилась понимать, когда моя Оля боится чего-то, **растеряна**, нервничает, доверяет или благодарна мне.

W słowniku polsko-rosyjskim rzeczownikowi *rozgoryczenie* przypisano następujące ekwiwalenty: *ожесточение, озлобление, горечь*¹³. Użyty jako jego odpowiednik wyraz *досада* (4) może oznaczać ‘przykrość’ bądź ‘rozdrażnienie, irytację’, a zatem emocje negatywne o nieco innym charakterze. Choć bez wątpienia *niechęć* (5) to negatywne nastawienie do kogoś lub czegoś, jest ono zdecydowanie łagodniejsze niż postawa nazywana zastosowanym w tekście przekładzie rzeczownikiem *враждебность* (‘недружелюбное, неприязненное отношение’)¹⁴. Nastąpiła tu więc transformacja polegająca na swego rodzaju intensyfikacji znaczenia leksemu oryginalnego w tekście docelowym. W ostatnim przykładzie (6) można zauważyć nie ilościową, lecz jakościową zmianę znaczenia emotywnego. *Niepewność* definiuje się jako ‘brak poczucia bezpieczeństwa i własnej wartości’¹⁵, natomiast elementem składowym znaczenia przymiotnika *растерянный*, użytego w przekładzie w formie krótkiej, jest doświadczona wcześniej silna emocja. Obrazują to eksplikacje tego wyrazu zaczerpnięte ze słowników definicyjnych: ‘беспомощный, не знающий, как поступить от волнения, сильного потрясения и т.п.’¹⁶; ‘утративший способность соображать, не знающий, как поступать, действовать от волнения, сильного потрясения и т.п.’¹⁷.

Część rzeczowników wynotowanych z tekstu źródłowego znalazła dwie różne realizacje w tekście tłumaczenia. Obie mogą być spójne z odpowiednikami utrwalonymi w słownikach przekładowych, np.:

- (7) Zamknęłam za sobą drzwi dokładnie, jakbym chciała na zawsze zamknąć za sobą te wszystkie **nieszczęścia**.

¹³ D. Hessen, R. Stypuła: *Wielki słownik polsko-rosyjski. P-Ż...*, s. 269.

¹⁴ *Словарь русского языка. В 4-х т.* Ред. А.П. Евгеньева. Русский язык, Полиграфресурсы, Москва 1999. https://udarenieru.ru/index.php?word=on&mas_word=враждебность [dostęp: 10.09.2021].

¹⁵ *Wielki słownik języka polskiego PAN.* Red. P. Źmigrodzki. <https://wsjp.pl/haslo/podglad/38056/niepewnosc> [dostęp: 11.09.2021].

¹⁶ *Большой толковый словарь русского языка.* Ред. С.А. Кузнецов. https://udarenieru.ru/index.php?word=on&mas_word=растерянный [dostęp: 10.09.2021].

¹⁷ *Словарь русского языка...* https://udarenieru.ru/index.php?word=on&mas_word=растерянный [dostęp: 10.09.2021].

Я плотно закрыла за собой дверь, словно хотела навсегда запереть все увиденные **несчастья**.

- (8) Po prostu było tam za dużo **nieszczęścia** na jeden centymetr kwadratowy.

Там собралось слишком много **горя** на один квадратный сантиметр.

W innych przykładach tylko jeden z ekwiwalentów tekstowych pokrywa się ze słownikowym, drugi zaś nie został wymieniony w opracowaniach leksyko-graficznych, np.:

- (9) W nocy obudził mnie potworny **lęk**.

Ночью я проснулась от **страха**.

- (10) Wsłuchałam się w siebie, strach i **lęk** milczały i stały się tępe.

Я прислушалась к себе: страх и **тревога** умолкли, затаились.

W słownikach przekładowych uwzględniono następujące ekwiwalenty rzeczownika *lęk* – *страх* [...] *тrepid* [...]; *lęk przestrzeni* – *боязнь пространства*; *lęk wysokości* – *боязнь высоты*¹⁸; *боязнь, страх, робость*¹⁹. Użytemu w przekładzie rzeczownikowi *тревога* (10) słowniki przypisują odpowiedniki: *niepokój*²⁰ lub *trwoga, obawa, niepokój*²¹. Jak zauważa Małgorzata Borek, strach można uznać za uczucie podstawowe, natomiast *lęk, niepokój, obawę czy trwogę* – za jego odcienie²².

Odnotowano też przykłady, w których żadna realizacja znaczenia w tekście docelowym nie została przewidziana w słowniku, np.:

- (11) Poczułam **wściekłość** i bezsilność.

Меня охватили **злость** и беспомощность.

- (12) Ogarniała mnie **wściekłość**, bezradność albo apatia i zubożenie, miałam skoki ciśnienia.

[...] или **злилась** от своей беспомощности, или на меня просто наваливались апатия и безразличие.

¹⁸ Nowy słownik rosyjsko-polski, polsko-rosyjski..., s. 789.

¹⁹ D. Hessen, R. Stypuła: *Wielki słownik polsko-rosyjski. A-Ó...*, s. 390.

²⁰ Nowy słownik rosyjsko-polski, polsko-rosyjski..., s. 520.

²¹ A. Mirowicz, I. Dulewicz, I. Grek-Pabis, I. Maryniak: *Wielki słownik rosyjsko-polski. П-Я*. Wiedza Powszechna, Warszawa 1980, s. 1304.

²² M. Borek: *Uczucia i emocje w polskich i rosyjskich metaforach. Aspekt lingwistyczny*. Oficyna Wydawnicza Waclaw Walasek, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2012, s. 61.

Rzeczownikowi *wściekłość* przypisuje się w słownikach przekładowych następujące ekwiwalenty: *бешенство, ярость*²³. W poniższej tabeli porównano definicje jego ekwiwalentów użytych w tekście przekładu i słownikowych.

Tabela 1

Przekładowe i słownikowe odpowiedniki rzeczownika *wściekłość*

<i>wściekłość</i>	Odpowiedniki użyte w tekście przekładu		Odpowiedniki wymienione w słownikach przekładowych	
	<i>злость</i>	<i>злиться</i>	<i>бешенство</i>	<i>ярость</i>
‘gwałtowny i silny napad złości, objawiający się agresją oraz tym, że dana osoba nie panuje nad tym, co robi i mówi’; ‘oznaka, że ktoś ma lub za chwilę będzie miał gwałtowny i silny napad złości, objawiający się agresją oraz tym, że dana osoba nie panuje nad tym, co robi i mówi’ ^{a)}	‘злое, раздраженно-враждебное чувство, злоба’ ^{b)}	‘испытывать злость; сердиться на кого-, что-л.’ ^{c)}	‘крайняя степень раздражения, гнева; исступление, неистовство, ярость’ ^{d)}	‘сильный гнев, бешенство’ ^{e)}

^{a)} *Wielki słownik języka polskiego...* https://wsjp.pl/haslo/do_druku/28231/wscieklosc [dostęp: 11.09.2021].

^{b)} *Большой толковый словарь русского языка...* https://udarenieru.ru/index.php?word=on&mas_word=злость [dostęp: 11.09.2021].

^{c)} *Большой толковый словарь русского языка...* https://udarenieru.ru/index.php?word=on&mas_word=злиться [dostęp: 11.09.2021].

^{d)} *Большой толковый словарь русского языка...* https://udarenieru.ru/index.php?word=on&mas_word=бешенство [dostęp: 11.09.2021].

^{e)} *Большой толковый словарь русского языка...* https://udarenieru.ru/index.php?word=on&mas_word=ярость [dostęp: 11.09.2021].

Na podstawie przywołanych eksplikacji można stwierdzić, że rozwiązania zastosowane w przekładzie w dużym stopniu modyfikują znaczenie leksemu wyjściowego. Są bowiem wykładnikami emocji zdecydowanie mniej intensywnej.

W zebranych materiale odnotowano też rzeczowniki nazywające stany emocjonalne wartościowane negatywnie, którym w tekście docelowym odpowiadają trzy różne rozwiązania. Porównajmy kolejne przykłady:

- (13) Skóra swędziała mnie niemiłosiernie, głowa bolała, a **strach** podnosił mi wszystkie włosy na głowie.

²³ *Nowy słownik rosyjsko-polski, polsko-rosyjski...*, s. 1152; D. Hessen, R. Stypuła: *Wielki słownik polsko-rosyjski. P–Ż...*, s. 548.

Все тело чесалось, болела голова, и волосы стояли дыбом от **страха**.

(14) – А мы? – spytała ze **strachem**.

– А как же мы? – **испуганно** спросила она.

(15) Widziałam, jak przez moją Ołę przewalają się **strach**, niepewność, napięcie, wdzięczność i poczucie zaufania.

Я уже научилась понимать, когда моя Оля **боится** чего-то, растеряна, нервничает, доверяет или благодарна мне.

W przykładach (13), (14) i (15) znaczenie rzeczownika *strach* zostało przekazane w tekście docelowym różnymi sposobami:

- Poprzez zastosowanie głównego odpowiednika słownikowego *страх* (13), przy czym w tekście wyjściowym leksem emotywny użyty w mianowniku pełni funkcję tradycyjnego podmiotu zdania składowego (na subiekt stanu wskazuje zaimek dzierżawczy *mi*). Jest to niewątpliwie użycie metaforyczne: można mówić o personifikacji strachu, ponieważ czasownik *podnosił* sugeruje zamierzone działanie²⁴. Jak zauważa Małgorzata Borek, zdania, w których nazwa uczucia występuje w mianowniku, a subiekt stanu został wyrażony formą przypadku zależnego, to najczęściej spotykany typ zdań w metaforycznym opisie uczuć²⁵. Z kolei w zdaniu rosyjskim rzeczownik nazywający emocję występuje w roli okolicznika przyczyny (*от страха*).
- Poprzez użycie przysłówka *испуганно* (14) na miejscu wyrażenia przyimkowego *ze strachem* – obie formy pełnią funkcję okoliczników sposobu; *страх* i *испуг* to synonimy²⁶, a subtelna różnica w znaczeniu obu leksemów polega na tym, że *испуг* jest emocją pojawiającą się nagle, niespodziewanie, rog. ‘внезапное чувство страха, состояние испугавшегося’²⁷, ‘внезапное чувство страха’²⁸.
- Za pomocą formy osobowej czasownika *бояться* (15), czyli ‘испытывать боязнь, страх’²⁹; zmiana morfologiczna pociąga za sobą zmianę ról składniowych w obrębie zdania podrzędnego: rzeczowniki *strach*, *niepewność*, *napięcie*, *wdzięczność* i *poczucie zaufania* tworzą podmiot szeregowy w tekście wyjściowym, a rosyjskie czasowniki i krótkie formy przymiotników *боятся* [...], *растеряна*, *нервничает*, *доверяет* [...] *благодарна* – orze-

²⁴ Zob. M. Borek: *Uczucia i emocje w polskich i rosyjskich metaforach...*, s. 74.

²⁵ Ibidem, s. 67.

²⁶ *Словарь русских синонимов и сходных по смыслу выражений*. <https://synonymonline.ru> [dostęp: 14.11.2021].

²⁷ *Большой толковый словарь русского языка...* https://udarenieru.ru/index.php?word=on&mas_word=испуг [dostęp: 11.09.2021].

²⁸ *Словарь русского языка...* https://udarenieru.ru/index.php?word=on&mas_word=испуг [dostęp: 10.09.2021].

²⁹ *Словарь русского языка...* https://udarenieru.ru/index.php?word=on&mas_word=бояться [dostęp: 10.09.2021].

czenie szeregowe. Polskie zdanie ma charakter metaforyczny, gdyż emocje zostały uprzedmiotowione – *przewalają się* przez subiekt stanu (*przez moją Olę*) – natomiast w tekście docelowym przenośnia nie występuje.

Na trzy różne sposoby przetłumaczono też inne rzeczowniki niosące znaczenie emocji negatywnych:

- smutek: *Patrzyłam ze smutkiem* / *Я с грустью смотрела*; *unosił się smutek* / *царила печаль*; *piłam [...] ze smutku* / *стала пить от тоски*;
- niepokój: *niepokój [...] kazał mi wstać z łóżka* / *тревога заставила меня встать с кровати*; *zerkął [...] z niepokojem* / *беспокойно поглядывал*; *zapytałam z niepokojem* / *встревоженно спросила я*;
- napięcie: *o tygodniach, miesiącach napięcia* / *о неделях, месяцах нервозности*; *dokładałam jej swoje napięcie* / *взваливала на нее свою тревогу*; *przewalają się strach, niepewność, napięcie* / *боятся чего-то, растеряна, нервничает*.

Z uwagi na ograniczoną objętość artykułu zdecydowałam się tylko wymienić zastosowane odpowiedniki. Zostaną one poddane szczegółowej analizie w osobnym opracowaniu.

W zebranych materiale pojawiają się też takie rzeczowniki nazywające stany emocjonalne wartościowane negatywnie, którym w tekście docelowym odpowiadają cztery różne rozwiązania. Porównajmy kolejne przykłady:

- (16) Cała **złość**, jaka się we mnie gromadziła przez ostatnie dni [...], zaczęła powoli ze mnie wypływać.
Вся **злость**, которая копилась во мне последние дни [...], начала выплескиваться.
- (17) Umiała się wtulić we mnie tak, że odchodziła mi wszelka **złość**.
Умела обнимать меня так, что я просто не могла на нее **злиться**.
- (18) – Ale oni chcą! Przecież ciągle mi powtarzają, że chcą i ją zabiorą, tylko teraz nie mogą! – powiedziałam **ze złością**.
– Захотят. Они каждый раз повторяют, что хотят ее забрать, только пока не могут, – **резко** ответила я.
- (19) Łzy bólu i gniewu trysnęły mi z oczu. Płacz tylko spotęgował moją **złość** i drżenie.
От боли и злости слезы брызнули из глаз. Меня еще сильнее затрясло.

We fragmencie rosyjskim (16) wystąpił główny odpowiednik słownikowy – rzeczownik *злость*. W zdaniach w obu językach mamy do czynienia z metaforą pojemnika, którym jest osoba odczuwająca złość – subiekt stanu emocjonalnego³⁰.

³⁰ Zob. M. Borek: *Uczucia i emocje w polskich i rosyjskich metaforach...*, s. 247.

W kolejnym przykładzie (17) wykorzystano czasownik z tej samej rodziny wyrazów (*злиться*). Warto zauważyć, że w tekście wyjściowym emocji nadano cechy istoty żywej (*odchodziła*), a w tekście docelowym metaforyczny charakter sformułowania nie został zachowany. Wyrażenie przyimkowe *ze złością* (18), pełniące funkcję okolicznika, zamieniono na przysłówek *резко*, który w tej sytuacji może być zdefiniowany jako ‘грубо, неучтиво. // Сурово, жестко, решительно’³¹, nie należy więc do leksyki emotywniej, informuje jedynie o postawie subiekta, którą mógł wywołać doświadczany stan emocjonalny. W ostatnim z przytoczonych przykładów (19) w tłumaczeniu opuszczono nazwę emocji – uwagę skupiono na reakcji somatycznej, a użycie konstrukcji bezosobowej eksponuje jej niezależność od woli subiekta.

Również znaczenie rzeczownika *обурzenie* zostało przekazane na cztery sposoby. Na miejscu owego leksemu można wyróżnić w tekście przekładu:

– rzeczownik będący ekwiwalentem słownikowym, np.:

- (20) Trzęsłam się z **oburzenia** i ze złości.
 Меня трясло от **возмущения** и злости.

W obu zdaniach wyrażenia przyimkowe (*z oburzenia / от возмущения*) są okolicznikami przyczynny.

– czasownik współrzędny z głównym odpowiednikiem słownikowym, np.:

- (21) – No wiesz! Co cię to obchodzi? – zawołałam z **oburzeniem**.
 – Ну вот! Не твое дело, – **возмутилась** я.

Zastosowanie czasownika emotywnego w przekładzie pozwoliło na opuszczenie wyrazu *ze* znaczeniem czynności werbalnej (por. *zawołać* ‘powiedzieć coś bardzo głośno i w specyficzny sposób, tak jak się to robi po to, aby usłyszał ktoś, kto się znajduje w większej odległości’³²).

– przysłówek należący do tej samej rodziny wyrazów, co główny odpowiednik słownikowy, np.:

- (22) – Ciocia jest najlepszą mamą, jaką mogłam mieć! – odpowiedziała z **oburzeniem** Ola.
 – Тетя стала для меня самой лучшей матерью! – **возмущенно** ответила ей Оля.

³¹ Т.Ф. Ефремова: *Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный. Русский язык, Москва 2000.* https://udarenieru.ru/index.php?word=on&mas_word=резко [dostęp: 12.09.2021].

³² *Wielki słownik języka polskiego...* https://wsjp.pl/haslo/do_druku/55982/zawolac [dostęp: 12.09.2021].

Funkcje składniowe wyróżnionych form są spójne – przekaz znaczenia polskich wyrażen przyimkowych z nazwą emocji w narzędniku za pomocą rosyjskich przysłówków tworzy pewną prawidłowość, co zaobserwowałam również w analizach innych tekstów.

– czasownik nazywający czynność werbalną wykonaną w sposób wartościowany negatywnie, np.:

(23) – Czy to szantaż?! – **zawołałam z oburzeniem** i bez pożegnania wyszłam ze szpitala.

– Вы что, шантажируете меня? – **рявкнула** я и, не прощаясь, вылетела из больницы.

Znaczenie użytego w przekładzie czasownika *рявкнуть* jest definiowane następująco: ‘громко, грубо крикнуть, выкрикнуть что-л., обращаясь к кому-л.’³³. Leksem nacechowany pejoratywnie łączy w sobie znaczenie czynności werbalnej z niezbyt przyjemnym dla odbiorcy sposobem jej wykonania, mogącym świadczyć o doświadczaniu negatywnych emocji przez jej subiekt.

Jak pokazała analiza, rzeczowniki nazywające emocje negatywne są tłumaczone nie tylko za pomocą ekwiwaleńców utrwalonych w słownikach przekładowych, lecz także za pomocą leksemów modyfikujących ich znaczenie pod względem ilościowym lub jakościowym. Ładunek emotywny wybranych rzeczowników bywa też przekazywany w tekście docelowym z użyciem wyrazów stanowiących inne części mowy, nieraz współrzędnych z głównym odpowiednikiem słownikowym. W takich sytuacjach jednostką przekładu wydaje się nie tyle pojedynczy leksem, ile wypowiedzenie, w którego skład wchodzi.

Badanie przeprowadzone na niewielkiej partii materiału jest poniekąd przyczynkiem do prac nad polsko-rosyjskim słownikiem leksyki emotywniej. Uważam, że warto wykorzystać dorobek tłumaczy literatury jako źródło potencjalnych odpowiedników. Planowane opracowanie będzie oparte na rozwiązaniach translatorskich wyekscerpowanych z dwutekstów literackich. Prace zostaną podjęte, jeśli pomniejsze analizy wykażą, że w tekstach przekładów licznie występują ekwiwalenty nieujęte w słownikach. Moje dotychczasowe studia poświęcone wybranym leksemom emotywnym sugerują, że takie opracowanie może się okazać celowe i znajdzie zastosowanie w praktyce zarówno translatorskiej, jak i dydaktycznej. Może bowiem stać się źródłem repertuaru środków leksykalnych służących do nazywania oraz wyrażania emocji i uczuć, które nieraz, nawet w przypadku języka ojczystego, uważa się za „niewyrażalne”.

³³ *Словарь русского языка...* https://udarenieru.ru/index.php?word=on&mas_word=рявкнуть [dostęp: 12.09.2021].

Przywołane przykłady pokazują, że w utworze literackim mówienie o emocjach na ogół łączy się z ich odzwierciedleniem i opisem. Nazwy nieprzyjemnych stanów emocjonalnych często występują w tekście razem z informacją o nieprzyjemnych stanach somatycznych, co podkreśla nierozzerwalną więź ciała i duszy.

Bibliografia

- Borek M.: *Uczucia i emocje w polskich i rosyjskich metaforach. Aspekt lingwistyczny*. Oficyna Wydawnicza Waław Walasek, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2012.
- Data K.: *W jaki sposób językoznawcy opisują emocje?*. W: *Uczucia w języku i tekście*. Red. I. Nowakowska-Kempna, A. Dąbrowska, J. Anusiewicz. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2000 (Język a Kultura. T. 14), s. 245–252.
- Hessen D., Stypuła R.: *Wielki słownik polsko-rosyjski. A–Ó*. Wiedza Powszechna, Moskwa–Warszawa 1979.
- Hessen D., Stypuła R.: *Wielki słownik polsko-rosyjski. P–Ż*. Wiedza Powszechna, Moskwa–Warszawa 1979.
- Kończewska K.: *Kto, jak nie ja?*. Prószyński i S-ka, Warszawa 2013.
- Lakoff G., Johnson M.: *Metafory w naszym życiu*. Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1988.
- Mirowicz A., Dulewicz I., Grek-Pabis I., Maryniak I.: *Wielki słownik rosyjsko-polski. II–Я*. Wiedza Powszechna, Warszawa 1980.
- Nowakowska-Kempna I.: *Konceptualizacja uczuć w języku polskim. Prolegomena*. Wyższa Szkoła Pedagogiczna Towarzystwa Wiedzy Powszechniej, Warszawa 1995.
- Nowakowska-Kempna I.: *Konceptualizacja uczuć w języku polskim*. T. 2. *Data*. Wyższa Szkoła Pedagogiczna Towarzystwa Wiedzy Powszechniej, Warszawa 2000.
- Nowakowska-Kempna I.: *Konstrukcje zdaniowe z leksykalnymi wykładnikami predykatów uczuć*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1986.
- Nowy słownik rosyjsko-polski, polsko-rosyjski*. Red. J. Wawrzyńczyk. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.
- Pajdzińska A.: *Jak mówimy o uczuciach? Poprzez analizę frazeologizmów do językowego obrazu świata*. W: *Językowy obraz świata*. Red. J. Bartmiński. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1999, s. 83–101.
- Peplińska M., Świącicka M.: *Sposoby konceptualizacji pojęcia „miłość” w języku dzieci i młodzieży*. W: *Komunikacja i tekst w perspektywie rozwojowej i dydaktycznej*. Red. J. Porayski-Pomsta. Wydawnictwo Elipsa, Warszawa 2005, s. 182–197.
- Wielki słownik języka polskiego PAN*. Red. P. Zmigrodzki. <https://wsjp.pl> [dostęp: 11.09.2021].
- Wierzbicka A.: *Kocha, lubi, szanuje. Medytacje semantyczne*. Wiedza Powszechna, Warszawa 1971.

- Апресян В.Ю.: *Речевые стратегии выражения эмоций в русском языке*. „Русский язык в научном освещении” [Москва] 2010, № 2, s. 26–57.
- Большой толковый словарь русского языка*. Ред. С.А. Кузнецов. https://udarenieru.ru/index.php?word=on&mas_word=растерянный [dostęp: 10.09.2021].
- Ефремова Т.Ф.: *Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный*. Русский язык, Москва 2000. https://udarenieru.ru/index.php?word=on&mas_word=резко [dostęp: 12.09.2021].
- Колчевська К.: *Кто, если не я?*. Пер. А. Галицкая. Издательство Клуб семейного досуга, Харьков 2016.
- Леонгард К.: *Акцентуированные личности*. Феникс, Ростов на Дону 2000.
- Словарь русских синонимов и сходных по смыслу выражений*. <https://synonymonline.ru> [dostęp: 14.11.2021].
- Словарь русского языка; В 4-х т.* Ред. А.П. Евгеньева. Русский язык, Полиграфресурсы, Москва 1999. https://udarenieru.ru/index.php?word=on&mas_word=враждебность [dostęp: 10.09.2021].

Anna Rudyk

The lexical markers of negative emotions in the Polish text and its Russian translation

Summary

This article analyses Polish nouns denoting selected negative emotional states in comparison with their equivalents in the Russian text. The factual material was taken from Katarzyna Kołczewska's book entitled *Kto, jak nie ja* and its translation into Russian. The study has shown that despite the presence of established equivalents in translation dictionaries, the meaning of nouns naming selected negative emotions is conveyed in different ways in the Russian translation text.

Key words: negative emotions, nouns, Polish language, Russian language, translation

Анна Рудык

Лексические показатели отрицательных эмоций в польском тексте и его русском переводе

Резюме

В статье проводится сравнительный анализ польских и русских имен существительных, называющих избранные отрицательные эмоциональные состояния. Фактический материал был отобран из книги Катажины Колчевской *Kto, jak nie ja* и ее перевода на русский язык. Анализ показывает, что несмотря на наличие словарных соответствий, значение существительных, обозначающих избранные отрицательные эмоции, может передаваться с использованием других эквивалентов.

Ключевые слова: отрицательные эмоции, имена существительные, польский язык, русский язык, перевод

Krzysztof Jeleń

Uniwersytet Warszawski

 <https://orcid.org/0000-0001-6347-3444>

Językowe wyznaczniki punktu widzenia w tekście poetyckim – wielogłosowość oryginału i rosyjskiego tłumaczenia na przykładzie poezji Wisławy Szymborskiej

Wiersz Wisławy Szymborskiej *Minuta ciszy po Ludwice Wawrzyńskiej* może posłużyć do ukazania wielogłosowości w utworze poetyckim, która przekłada się na wielość punktów widzenia pełniących w nim istotną funkcję kompozycyjną. Mnogość ta stanowi główną trudność w tłumaczeniu wiersza na język rosyjski.

Pojęcie polifonii językowej – wprowadzone w pracach Michaiła Bachtina i stosowane w badaniach językowo-literackich przede wszystkim w odniesieniu do tekstów epickich – może znaleźć zastosowanie również w przypadku poezji o charakterze narracyjnym, o czym świadczy zaprezentowana tu analiza wiersza Szymborskiej. Takie podejście pozwala zidentyfikować różne postawy podmiotu lirycznego wobec wydarzenia relacjonowanego w utworze, wyrażone za pomocą rozmaitych narzędzi językowych.

Przedstawiona analiza ma na celu scharakteryzowanie punktów widzenia obecnych w oryginale, a także ocenę rozwiązań przyjętych w rosyjskim przekładzie pod kątem zachowania wielogłosowego charakteru oryginału. Ramę teoretyczno-metodologiczną stanowią prace Borisa Uspińskiego poświęcone różnym wymiarom punktu widzenia w dziele literackim, teoria implikatur konwersacyjnych i ich funkcji pragmatycznych autorstwa Paula Grice'a oraz badania Jana Grzeni uzasadniające zastosowanie pojęcia polifonii językowej w badaniach nad tekstem lirycznym. Wykorzystana metoda analizy kontrastywnej uwzględnia też frekwencyjne użycie konkretnych

kolokacji w językach polskim i rosyjskim na podstawie danych z korpusów internetowych.

<p>Wisława Szymborska <i>Minuta ciszy po Ludwice Wawrzyńskiej</i></p> <p>A ty dokąd, tam już tylko dym i płomień! – Tam jest czworo cudzych dzieci, idę po nie!</p> <p>Więc, jak to, tak odwyknąć nagle od siebie? od porządku dnia i nocy? od przyszłorocznych śniegów? od rumieńca jabłek? od żalu za miłością, której nigdy dosyć?</p> <p>Nie żegnająca, nie żegnana na pomoc dzieciom biegnie sama, patrzcie, wynosi je w ramionach, zapada w ogień po kolana, łunę w szalonych włosach ma.</p> <p>A chciała kupić bilet, wyjechać na krótko, napisać list, okno otworzyć po burzy, wydeptać ścieżkę w lesie, nadziwić się mrówkom, zobaczyć jak od wiatru jezioro się mruży. Minuta ciszy po umarłych czasem do późnej nocy trwa.</p> <p>Jestem naocznym świadkiem lotu chmur i ptaków, słyszę, jak trawa rośnie i umiem ją nazwać, odczytałam miliony drukowanych znaków, wodziłam teleskopem po dziwnych gwiazdach, tylko nikt mnie dotychczas nie wzywał na pomoc i jeśli pożałuję liścia, sukni, wiersza –</p> <p>Tyle wiemy o sobie, ile nas sprawdzono. Mówię to wam ze swego nieznanego serca.</p>	<p>Нина Матвеева-Пучкова <i>Минута молчания...</i></p> <p>А ты куда, уже там только дым и пламя! – Там четверо чужих детей, Иду за ними!</p> <p>И что, вот так вдруг отказаться от себя? от порядка дня и ночи? от будущих снегов? от румянца яблок? от печали любви, которой вечно не хватает?</p> <p>Ни до свиданья, ни прощай – на помощь детям побежала, найти и вынести их на руках, в огонь ступила по колена, и полыхнуло пламя в волосах.</p> <p>А хотела купить билет, ненадолго уехать, написать письмо, окно отворить после грозы, тропинку протоптать в лесу, подивиться на муравьёв, увидеть как от ветра жмурится озеро. Минута молчания по умершему длится иногда до поздней ночи.</p> <p>Очевидный свидетель полёта птиц и облаков слышу, как растёт трава и могу её назвать, прочитала миллионы печатных знаков, водила телескопом по странным звёздам, только никто меня до сих пор не позвал на помощь и если пожалую лист, платье, стихи –</p> <p>Столько знаем о себе, насколько проверены. Говорю вам от своего неведомого сердца.</p>
--	--

Jan Grzenia definiuje **polifonię utworów poetyckich** i wyróżnia **dialogowość**, czyli kategorię nadrzędną obejmującą **polifoniczność**, rozumianą jako „określenie wszelkich rodzajów wielopłaszczyznowości lub wielowarstwowości dzieła literackiego”, w ramach której wyodrębnia dwie zające się kategorie: **wielogłosowość**, oznaczającą „ujawnienie się co najmniej dwu podmiotów mówiących lub ról podmiotowych”, oraz **wielojęzykowość (polifonię językową)**, czyli „wystąpienie w tekście artystycznym jednostek należących do różnych odmian języka, jego specyficznych użyc, gatunków, a sporadycznie nawet różnych kodów niejęzykowych”¹. Formuluje hipotezę, że „wprowadzanie różnych języków do wypowiedzi poetyckiej może być sposobem wprowadzania w jej obręb różnych punktów widzenia, a więc światopoglądów – a w konsekwencji podmiotów mówiących”². Udowadnia słuszność takiego założenia, odwołując się do wybranych utworów poetyckich. Ukazuje wielość podmiotów m.in. na przykładzie wierszy Wisławy Szymborskiej *Drobne ogłoszenia* i *Streszczenie*. W utworach tych dzięki mieszanii różnych stylów funkcjonalnych autorka osiąga efekt ironiczny i z rozmaitych stron spogląda na poruszane problemy, które dotyczą całej ludzkości. Jak zauważa Grzenia, „[z]wiązek języka i gatunku sprawia, że użycie pewnego sposobu wysłowienia się, ściśle przecież powiązanego z pewnym typem sytuacji komunikacyjnej, wymusza interpretację pragmatyczną, a więc idącą dalej, niż na to pozwala tradycyjne pojęcie stylizacji”³.

Konstatację badacza można odnieść również do innych wierszy Szymborskiej, w tym do *Minuty ciszy po Ludwice Wawrzyńskiej*. Różne style poszczególnych zwrotek sprawiają, że tworzą one odrębne całości przedstawione z wielu punktów widzenia. W każdej z tych części odmienne są czas, miejsce i pozycja, z jakiej podmiot liryczny prowadzi swoją narrację. Osoba mówiąca w utworze przyjmuje rozmaite postawy, jakby „przykleja się” do kolejnych postaci, poczynając od obserwatorki pożaru, poprzez Ludwikę Wawrzyńską, aż po samą autorkę, która odwołuje się do własnych doświadczeń, ale też formuluje ogólną konkluzję z perspektywy ludzkości. Zaprezentowanie sytuacji z różnych punktów widzenia pozwala stworzyć jej pełniejszy ogląd, niezbędny dla rozważenia kluczowej myśli filozoficznej: „Tyle wiemy o sobie, ile nas sprawdzono”. Poszczególne perspektywy się dopełniają, dzięki czemu realne wydarzenie historyczne daje sposobność do przyjrzenia się ludzkiej psychice i motywacjom do określonych zachowań.

Bohaterką wiersza jest autentyczna postać, Ludwika Wawrzyńska – nauczycielka, która uratowała z pożaru czwórkę nie swoich dzieci, co przypłaciła życiem. Jej postawa poświęcenia wszystkiego w imię wyznawanych wartości (ratowanie życia dzieci, które są przyszłością narodu) staje się

¹ J. Grzenia: *Język poetycki jako struktura polifoniczna*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1999, s. 38–40.

² Ibidem, s. 117.

³ Ibidem, s. 134.

pretekstem do **rozważań filozoficznych na temat gotowości dokonywania trudnych wyborów**.

W kompozycji utworu można wskazać kilka części, w których **podmiot liryczny z różnych punktów widzenia** przedstawia heroiczny czyn Wawrzyńskiej. Te odmienne perspektywy są zasygnalizowane za pomocą różnorodnych narzędzi lingwistycznych, o czym będzie mowa w dalszej części analizy. Jak stwierdza Grzenia, „[u]życie odpowiednich form językowych i stylowych musi być rozpatrywane jako sposób przywołania wartości związanych z odpowiednim językiem/stylem. Poetyckim sposobem przywoływania punktów widzenia, konfrontowania stanowisk, czyli sposobem intensyfikowania dialogiczności poezji, może być wielojęzykowość”⁴.

Zwrotka rozpoczynająca utwór stanowi minidialog, w którym podmiot – pasywny i racjonalny obserwator – zwraca się ze zdroworozsądkowym pytaniem „A ty dokąd?” do, jego zdaniem, szalonej bohaterki (aktywna, odważna obserwatorka i również osoba mówiąca w utworze), rzucającej się w ogień, aby ratować czworo cudzych dzieci, o czym informuje odpowiedź: „[...] idę po nie!”. Pojawienie się dwóch odmiennych głosów (ról podmiotowych) już na samym początku wiersza świadczy o jego wielogłosowości, która manifestuje się jeszcze wyraźniej w kolejnych strofach, będących wypowiedziami różnych ról podmiotowych osoby mówiącej. Pytanie „A ty dokąd?”, postawione przez podmiot – racjonalnego obserwatora – tak naprawdę nie zawiera prośby o odpowiedź, lecz wyraża niedowierzanie (mamy tu do czynienia z implikacją: zwiariowałaś, to bez sensu, chyba chcesz stracić życie, nie masz szans nikogo ocalić).

Paul Grice w pracy *Logika a konwersacja* opisuje podstawowe reguły, jakim podlega typowa rozmowa⁵. Nadrzędną zasadą efektywnego dialogu jest zasada kooperacji, która zostaje spełniona, jeśli rozmówcy przestrzegają pewnych norm – tzw. maksym. Wśród nich Grice wyróżnia cztery kategorie: ilości, jakości, stosunku i sposobu. Maksyma ilości oznacza, że adekwatna ilość informacji sprzyja skutecznej komunikacji. Według maksymy jakości mówienie prawdy i powoływanie się na sprawdzone informacje gwarantuje efektywność dialogu. Maksyma stosunku odnosi się do relewantności wypowiedzi: mówienie na temat pozwala komunikować się skutecznie. Maksyma sposobu dotyczy stylu formułowania wypowiedzi: jej zwięzłość i uporządkowanie wpływają na jasność komunikatu, brak wieloznaczności i w rezultacie – na właściwe odczytanie intencji rozmówcy. Zdarza się jednak, że uczestnik dialogu celowo narusza którąś z tych zasad. Wówczas jego interlokutor, w zależności od swojej wiedzy, może zauważyć pogwałcenie maksymy i odczytać treści implikowane.

⁴ Ibidem, s. 119.

⁵ P. Grice: *Logika a konwersacja*. W: *Język w świetle nauki*. Red. B. Stanosz. Czytelnik, Warszawa 1980, s. 91–114.

W odniesieniu do wiersza należy zwrócić uwagę, że podmiot zadaje pytanie, chociaż widzi, dokąd zmierza Ludwika Wawrzyńska (czyli narusza maksymę ilości). Jego pytanie okazuje się zupełnie zbędne, nie ma uzasadnienia komunikacyjnego, jest informacyjnie puste⁶, za to – jak wspomniano – wyraża stosunek osoby mówiącej do działania bohaterki. Zatem już w pierwszej zwrotce pojawia się zderzenie dwóch punktów widzenia: pod względem języka widać różnicę między równoważnikowymi stwierdzeniami podmiotu pasywnego (obserwator, który nie chce podjąć żadnej akcji, stawia pytanie pozbawione osobowej formy czasownika, ma ogląd całej sytuacji z szerszej perspektywy) a pełną energii odpowiedzią podmiotu aktywnego, wyrażoną za pomocą osobowej formy czasownika w czasie teraźniejszym (węższa perspektywa osoby rzucającej się w ogień, skupionej na konkretnym celu zamiast na szukaniu argumentów przeciw takiemu krokowi).

W drugiej zwrotce podmiot to **racjonalny obserwator, który się zastanawia, analizuje, jest zdolny do przyjęcia wewnętrznego punktu widzenia** (a więc myśli, rozważa, staje się aktywniejszy niż w poprzedniej zwrotce, spogląda z perspektywy nie tylko biernego obserwatora). Pyta, jak to jest zrezygnować ze wszystkiego w imię jakiejś idei, „odwyknąć nagle od siebie”. Paradoksalne zestawienia „odwyknąć nagle” i „odwyknąć od przyszłorocznych śniegów” przykuwają uwagę, ponieważ odzwyczajanie się od czegoś stanowi **stopniowy, długotrwały proces**, o którym decyduje dana osoba. Tymczasem Szyborska metaforyzuje owo pojęcie, traktując je jako synonim gwałtownej i zbyt wczesnej śmierci, rezygnacji z przyszłości. Rozbudowane pytanie wskazuje, że **podmiot (głos obecny w drugiej strofie) nie wie, jak to jest, nie doświadczył sytuacji**, w której musiałby dokonać tak trudnego i nieodwracalnego wyboru. Stara się otworzyć na możliwość ryzyka w imię wyższego dobra, ma szerszy ogląd niż głos w trzeciej zwrotce, skupiony na przyziemnych obserwacjach (czyli wypowiada sytuację z następnej zwrotki – wie, że opisywana bohaterka przypląci życiem swój heroiczny czyn).

Podmiot obecny w strofie drugiej przyjmuje więc znacznie bardziej złożony punkt widzenia, uwzględnia wiele perspektyw, możliwości i sytuacji. Jest wrażliwym intelektualistą, zatem jego język cechuje poetyckość, przejawiająca się m.in. występowaniem przenośni i stawianiem pytań retorycznych. Nie są mu obce skrajne uczucia (żał, miłość), metaforyzuje plany i marzenia za pomocą obrazów przyrody („porządek dnia i nocy”, „przyszłoroczne śniegi”, „rumieniec jabłek”). Zestawiając pozornie sprzeczne pojęcia („odwyknąć nagle od [...] żalu za miłością, której nigdy dosyć”), łamie pewną konwencję i bardziej się uobecnia – wysuwa na pierwszy plan siebie i warstwę filozoficzną utworu. Ukazuje wielość sytuacji i emocji, jakich doświadczała i mogłaby doświadczać Ludwika Wawrzyńska, gdyby nie poświęciła życia, ratując obce dzieci. Każda taka sytuacja

⁶ Ibidem, s. 106.

cja to odmienne uczucia, wspomnienia i spojrzenie na rzeczywistość. Sprzeczności i zaskakujące zestawienia słów sygnalizują obecność osoby mówiącej. Jak już wspomniano, z językowego punktu widzenia trudno „odwyknać nagle”, bo odzwyczaić się można przede wszystkim od czegoś, co jest postrzegane jako statyczne, ciągle, powtarzające się, związane z rutyną. Z kolei sformułowanie „żał za miłością, której nigdy dosyć” obejmuje kilka stanów emocjonalnych, które są rozciągnięte w czasie (zauroczenie, zakochanie się, miłość, nieszczęśliwe rozstanie, żal do drugiej osoby, ból po rozstaniu, smutek, poczucie pustki, rozpamiętywanie minionego, idealizowanie przeżywanego uczucia po latach), a więc mogą być ze sobą sprzeczne.

W trzeciej strofie podmiot znów okazuje się **pasywnym obserwatorem** – przyjmuje **zewnętrzny punkt widzenia**. Patrzy na kobietę wynoszącą dzieci z płonącego budynku i opisuje jej działania na podstawie tego, co widzi (bohaterka nikogo nie żegna ani nikt jej nie żegna, nie otrzymuje pomocy, odważnie wskazuje w ogień, aby uratować dzieci). Opis jest dynamiczny, przybiera inny styl niż poprzednia zwrotka – nie mamy do czynienia z rozważaniem, teoretyzowaniem, odwoływaniem się do abstrakcyjnych pojęć czy paradoksalnych zestawień słów.

Kolejna zwrotka swoim charakterem przypomina strofę drugą. Podmiot to najprawdopodobniej **wszechwiedzący narrator, który wnika w uczucia, myśli i emocje**. Punkt widzenia zmienia się z zewnętrznego na wewnętrzny, osoba mówiąca najpewniej wie, że Ludwika Wawrzyńska miała bardzo przyziemne plany – chciała nacieszyć się życiem i pięknem przyrody. Można również wysunąć hipotezę, że w czwartej zwrotce wypowiada się ktoś, kto rozmawiał z bohaterką, doskonale ją zna i na tej podstawie snuje przypuszczenia dotyczące marzeń i zamiarów Wawrzyńskiej. Niezależnie od tego, kim jest ów głos, widać jego zbieżność z rolą podmiotową w strofie drugiej. W obu strofach zostaje przyjęty fikcyjny punkt widzenia bohaterki, pokazane są sytuacje, w których już się ona nie znajdzie, wydarzenia, których nie doświadczy ze względu na decyzję podjętą w strofie pierwszej („Tam jest czworo cudzych dzieci, / idę po nie!”). Zwraca uwagę podobieństwo składniowe i stylistyczne: zarówno w drugiej, jak i w czwartej strofie na początku pojawia się nadrzędny czasownik z szeregiem dopełnień w postaci wyliczenia: **odwyknać od...** „siebie”, „porządku dnia i nocy”, „przyszłorocznych śniegów”, „rumieńca jabłek”, „żału za miłością”; **chciała...** „kupić bilet”, „wyjechać na krótko”, „napisać list”, „okno otworzyć po burzy”, „wydeptać ścieżkę w lesie”, „nadziwić się mrówkom”, „zobaczyć, jak od wiatru jezioro się mruży”. Mało prawdopodobne, aby wymieniane rzeczy mogły się zbiec w czasie – nagromadzenie rozmaitych zdarzeń dodatkowo potęguje więc wrażenie mnogości punktów widzenia w obrębie głosu należącego do wszechwiedzącego narratora, który wyobraża sobie, co mogła czuć bohaterka w różnych sytuacjach odległych od siebie czasowo, przestrzennie, mentalnie. Styl tych fragmentów świadczy o wrażliwości poetyckiej głosu mówiącego,

który potrafi „odwyknąć od żalu za miłością”, „nadziwić się mrówkom” czy „zobaczyć, jak od wiatru jezioro się mruży”.

Dwa ostatnie wersy czwartej zwrotki („Minuta ciszy po umarłych / czasem do późnej nocy trwa”) stanowią **płynne przejście** do części refleksyjnej wiersza. **Podmiot przejawia tu własne emocje, mówi ze swojej perspektywy.** Wyraża myśl, że trudno pogodzić się z czyjąś śmiercią, można ją długo rozpamiętywać, co w konsekwencji prowadzi do rozważań o sensie życia, działania. Charakterystyczny szyk zdania z orzeczeniem na samym końcu (SOV) – zwykle nieużywany w języku polskim, cechującym się występowaniem orzeczenia przed dopełnieniem (SVO) – dodatkowo akcentuje dojmujące trwanie pustki: w trakcie lektury odbiorca ma wrażenie, że brakuje mu orzeczenia, którego spodziewałby się znacznie wcześniej w tak długim zdaniu (np. „Minuta ciszy po umarłych **trwa** czasem do późnej nocy”). Powstaje też pewna harmonia pomiędzy sylabotonicznymi wersami kończącymi strofy trzecią i czwartą, z nietypowym, rzadkim w poezji polskiej rymem męskim:

łunę w szalonych włosach **ma** (´ --- ´ --- ´ --- ´)
 czasem do późnej nocy **trwa** (´ --- ´ --- ´ --- ´).

W zwrotce piątej po raz pierwszy w utworze **ujawnia się pierwszoosobowy podmiot liryczny**: „Jestem naocznym świadkiem...”. Podmiot ten **posiada sporą wiedzę**, wiele rzeczy obserwował, wielu rzeczy doświadczył, ale stwierdza, że **nie wie, jak by zareagował**, gdyby przyszło mu się znaleźć w sytuacji Ludwiki Wawrzyńskiej. Zakłada, że nie stanąłby na wysokości zadania (zawieszenie niewypowiedzianego bezpośrednio pytania za pomocą myślніка), a więc ma szeroką perspektywę oceny ludzkiego działania. Podmiot to bez wątpienia kobieta (na co wskazuje słowo „suknia” w ostatnim wersie strofy); prawdopodobnie Szymborska mówi przez pryzmat własnej osoby (wzmianka o wierszu, którego mogłaby pożałować).

Zwrotka szósta zawiera podsumowanie. W pierwszej części jest ono **mniej osobiste** niż poprzednia strofa, ma wydźwięk bardziej uniwersalny. Pojawia się refleksja – pointa: „Tyle wiemy o sobie, / ile nas sprawdzono”; liczba mnoga sugeruje, że **podmiot wypowiada się już z perspektywy całej ludzkości**, a bezosobowa konstrukcja na *-no* świadczy o uogólniającym charakterze przytoczonego stwierdzenia. Ostatnie dwie linijki znów przedstawiają sytuację z **bardziej prywatnej perspektywy**: „Mówię to wam ze **swego** nieznanego serca”, ale i tak odnosi się wrażenie mniej osobistego tonu niż np. w poprzedniej zwrotce („tylko nikt **mnie** dotychczas / nie wzywał na pomoc”).

Można też dostrzec pewną grę słów w wyrażeniu „nieznane serce”: *nieznany* to przede wszystkim ‘niepopularny’, nie zaś ‘ten, którego osobiście nie znam’, na co wskazuje m.in. pisownia łączna – chodzi o przymiotnik, a nie imiesłów. Warto zauważyć, że w czasie powstawania wiersza obowiązywała inna reguła

dotycząca pisowni „nie” z imiesłowami przymiotnikowymi, czego dowodzi chociażby początek trzeciej zwrotki. Jednak w kontekście obecnych norm ortograficznych, a także ogólnego wydźwięku wiersza, zakończenie można by odczytać dwojako: „mówię to ja, podmiot, który nie wie, jak postąpiłby w takiej sytuacji”, lub „mówię to ja, lecz nie czuję się jakimś wielkim autorytetem, sam musisz podjąć decyzję, czy się ze mną zgadzasz, że »tyle wiemy o sobie, ile nas sprawdzono«”.

* * *

W rosyjskim tłumaczeniu zachowano dialogiczny charakter oryginału, niemniej w wielu miejscach odbiega ono od tekstu Szymborskiej. Największe różnice można zauważyć w strofach drugiej i trzeciej, ale na przestrzeni całego przekładu pojawiają się rozmaite uproszczenia w stosunku do pierwowzoru. Skupię się na narzędziach sygnalizujących punkt widzenia, ponieważ przeprowadzona wcześniej analiza uwzględniała przede wszystkim ten aspekt.

Głównym wyznacznikiem wielogłosowości jest występowanie różnych stylów, wskazujących na różne pozycje czasowe, przestrzenne, wiedzę i mentalność osoby mówiącej. W utworze *Minuta ciszy po Ludwice Wawrzyńskiej* pojawiają się kolejno głosy, które można by krótko scharakteryzować w następujący sposób:

- 1) świadek zdarzenia – pasywny obserwator;
- 2) Ludwika Wawrzyńska;
- 3) filozof stawiający pytania;
- 4) obserwator heroicznego czynu Wawrzyńskiej – choć jest pasywny, to zdaje się bardziej zaangażowany niż pierwszy głos i z innej pozycji patrzy na bohaterkę, zwraca uwagę na detale (ogień po kolana, dzieci na ramionach, łuna we włosach); posługiwanie się rzeczownikami określającymi scenerię z różnych perspektyw, niczym kadry filmowe, świadczy o przyjmowaniu konkretnego punktu widzenia i stanowi technikę obrazowania⁷;
- 5) fikcyjna postać snująca domysły, czego chciała doświadczyć bohaterka; jest to osoba obdarzona wrażliwą duszą, co przejawia się w poetyckości języka;
- 6) pierwszoosobowy podmiot liryczny, który wyraża zarówno własne odczucia, jak i uniwersalną refleksję – pointę utworu; wiele wskazuje na to, że jest to głos samej Szymborskiej.

Głosy pierwszy i drugi zostały wiernie zachowane w rosyjskim przekładzie – są wyrażone w czasie teraźniejszym, który czyni wydarzenie z przeszłości bardziej obrazowym i bliższym odbiorcy. Jak zauważa Wallace Chafe,

⁷ D. Castiglione: *The stylistic construction of verbal imagery in poetry: shooting distance and resolution in Wilfred Owen, Marianne Moore and Philip Larkin*. W: *Znaki czy nie znaki?*. T. 3. Red. J. Piątkowska, G. Zeldowicz. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2020, s. 43–80.

tw. czas terazniejszy historyczny (ang. *historical present*) ma pewne nacechowanie stylistyczne – może (zwłaszcza w języku mówionym) przybliżać zapamiętane wydarzenie i sprawiać, że jest postrzegane w trybie świadomości *immediate*, czyli tak, jakby było doświadczane w momencie opowiadania. Odwołując się do badań innych językoznawców, Chafe stwierdza, że taki zabieg stosuje się często w narracji, aby przygotować odbiorcę na punkt kulminacyjny w akcji utworu⁸.

Trzeci głos został w rosyjskim przekładzie zubożony. Zniknęły w nim zaskakujące zestawienia słów, które manifestowały obecność podmiotu-filozofa. Sformułowanie „вдруг отказаться” (dosłownie: ‘nagle zrezygnować, odmówić’) nie oddaje paradoksu „odwyknać nagle”, ponieważ brak w nim wewnętrznej sprzeczności. Łatwo można wyobrazić sobie sytuację, w której ktoś niespodziewanie zmienia zdanie i rezygnuje z jakichś planów. Polskie *odwyknać* jest dodatkowo nacechowane i rzadsze niż bardziej neutralny czasownik *odzwyczaić się*, zwraca więc uwagę i pasuje do głosu osoby nieprzeciętnej – filozofa stawiającego trudne pytania. Natomiast rosyjskie wyrażenie *отказаться* jest dość często używanym czasownikiem, charakteryzującym się szeroką łączliwością, podobnie jak jego najbliższe polskie ekwiwalenty – *zrezygnować*, *odmówić (sobie) czegoś*.

Wśród pierwszych dziesięciu wyników w Narodowym Korpusie Języka Rosyjskiego znajdują się następujące kolokacje: *отказаться от...* 1) *своих денег*, 2) *отчаяния*, 3) *заклучения договора*, 4) *свадьбы*, 5) *участия в суде присяжных*, 6) *традиционной охраны границы*, 7) *традиционной «шампанской бутылки»*, 8) *наркотика*, 9) *использования столь неэффективных рычагов воздействия*, 10) *схемы*. W sumie takie kolokacje w formie bezokolicznikowej występują w korpusie aż 6464 razy, co świadczy o szerokiej łączliwości omawianego czasownika – na podstawie przykładów widać, że zarówno z pojęciami konkretnymi (np. *деньги* ‘pieniądze’), jak i abstrakcyjnymi (np. *отчаяние* ‘rozpacz’).

Z kolei w Narodowym Korpusie Języka Polskiego można znaleźć jedynie cztery przykładowe zdania, w których pojawia się wyrażenie *odwyknać od*:

Czy to aby nie podstęp? – niepokoił się więzień, który zdążył już odwyknać od ludzkiego traktowania.

Od dawna uważałem siebie za adresata i odwyknać od tej myśli przychodziło mi z trudem.

Przeciągają się rozgrywki Torell Basket Ligi, co sprawia, że kibice mogli już odwyknać od koszykówki. Zespół PZU Polfy Pabianice wy-

⁸ W. Chafe: *Discourse, Consciousness, and Time: The Flow and Displacement of Conscious Experience in Speaking and Writing*. The University of Chicago Press, Chicago–London 1994, s. 208–211.

biegnie dziś na parkiet po 24 dniach przerwy!

Nie wystarczy uzbroić się w cierpliwość. Trzeba przeskoczyć tę górę dziesięć razy. Trzeba się odzwyczaić od przyjemności, przyjemności, od każdego prerażenia i strachu przed strachem. Odwyknąć od życia. Od śmierci. Od czasu.

We wszystkich przytoczonych przykładach widać długotrwałość procesu odwykania: 1) więzień **zdążył** już odwyknąć (czyli musiało to trwać dość długo, przypuszczalnie kilka lat, gdy pozostawał w zamknięciu); 2) odwyknięcie od myśli przychodziło narratorowi **z trudem**, a więc nie było czymś łatwym i szybkim, trwało długo, bo ta myśl była obecna w czyjejs głowie **od dawna**; 3) kibice mogli odwyknąć od koszykówki, ponieważ rozgrywki **przeciągnęły się** ze względu na dwudziestoczworodniową przerwę – znów ewidentnie widać, że odwykanie nie jest zjawiskiem momentalnym; 4) w ostatnim zdaniu wiąże się ono z **cierpliwością** i dotyczy różnych doznań i uczuć rozciągniętych w czasie.

Wśród licznych rzeczy, od których można odwyknąć, w wierszu Szymborskiej wymienione zostają m.in. „przyszłoroczne śniegi”, przetłumaczone jako „будущие снега” (dosłownie: ‘przyszłe’). Polskie sformułowanie zwraca uwagę, bo jest nietypowe – rzadko używa się formy liczby mnogiej rzeczownika *śnieg*. Określenie *przyszłoroczne* nasuwa też skojarzenia z popularnym frazeologizmem *obchodzi kogoś tyle, co zeszłoroczny śnieg* (ros. *как прошлогодний снег*), czyli ‘być dla kogoś nieistotnym’. Możliwe, że autorka celowo zniekształca to wyrażenie i mamy do czynienia z grą językową: „przyszłoroczne śniegi”, które symbolizują plany i marzenia, okazują się nieważne w świetle wyboru podjętego przez Wawrzyńską. Rosyjskie tłumaczenie jest bardziej neutralne, mniej poetyckie i nie pozwala pójść takim tropem w interpretacji tekstu. W przekładzie rzuca się w oczy także ekwiwalent „żalu za miłością, której nigdy dosyć” – „печаль любви, которой вечно не хватает” (dosłownie: ‘smutek miłości, której wiecznie nie starcza’). Polskie wyrażenie akcentuje tęsknotę za uczuciem niezbędnym do życia, podczas gdy rosyjski wariant raczej podkreśla negatywne emocje (żal, gorycz), które mogą wystąpić, jeśli miłość nie zostaje odwzajemniona.

Czwarty głos, należący do obserwatora heroicznego czynu Wawrzyńskiej, przedstawia wydarzenia w czasie teraźniejszym („biegnie”, „wynosi”, „zapada”, „ma”). Jest to celowy zabieg wpływający na temporalny i przestrzenny punkt widzenia – odbiorca odnosi wrażenie, że w czasie rzeczywistym postrzega fakty z przeszłości oczami świadka, który dokładnie śledził każdy ruch bohaterki⁹. Dodatkowo podmiot zwraca się bezpośrednio do słuchaczy w trybie rozkazującym („patrzcie”), co dynamizuje opis. *Praesens historicum* nie zostało zacho-

⁹ Zob. np. szczegółowe analizy Borisa Uspienskiego dotyczące przyjmowania czasowego i przestrzennego punktu widzenia w utworze literackim (B. Uspienski: *Poetyka kompozycji. Struktura tekstu artystycznego i typologia form kompozycji*. Tłum. P. Fast. Wydawnictwo Śląsk, Katowice 1997, s. 90–116).

wane przez rosyjską tłumaczkę – przekład jest w czasie przeszłym („побежала”, „ступила”, „полыхнуло пламя”), czyli głos obecny w analizowanej zwrotce relacjonuje wydarzenia z innego punktu widzenia. Prawdopodobnie wie więcej, a *praesens historicum* w oryginale prezentowało pewien wycinek, aby zwrócić uwagę na detale i wyróżnić ten fragment wiersza. Brakuje też apostrofy, co powoduje, że w rosyjskim przekładzie obserwator mniej angażuje się emocjonalnie w sytuację i nie przeżywa jej tak intensywnie.

Ciekawym rozwiązaniem, poniekąd kompensującym brak zwrotu do odbiorcy oraz nadającym tekstowi dynamizm, jest równoważnikowe „ни до свидания, ни прощай” (dosłownie: ‘ani do widzenia, ani żegnaj’) na początku strofy. Telegraficzna relacja – choć zapisana bardziej jak gazetowy raport z wydarzenia niż transmisja na żywo, którą można by zobaczyć w telewizji czy Internecie – zawiera elementy dodające jej obrazowości: „в огонь ступила по колено” (‘wkroczyła/weszła w ogień po kolana’) i „полыхнуло пламя в волосах” (‘zapłonął/błysnął płomień we włosach’). W tłumaczeniu rosyjskim brakuje jednak informacji, że bohaterka ratuje dzieci sama. Natomiast zostaje powiedziane, że Wawrzyńska biegnie (**aby**) znaleźć i wynieść je na rękach („на помощь детям побежала, / найти и вынести их на руках”), czyli relacjonująca wie więcej niż w oryginale, gdzie pojawiają się kolejne czasowniki („biegnie”, „patrzcie”, „wynosi”, „zapada”). Zwrot do odbiorcy („patrzcie”) może być oznaką niedowierzania świadka, który nie spodziewał się, że bohaterka wyniesie dzieci z płonącego budynku (podmiot na żywo opisuje działania Wawrzyńskiej). W rosyjskim przekładzie osoba mówiąca ma ogląd całego zdarzenia – niekoniecznie znajduje się w miejscu pożaru, może opowiadać, co widziała, z pewnym przesunięciem czasowym, zatem wie, że bohaterka konsekwentnie realizuje swój plan.

Kolejny głos – należący do fikcyjnej postaci snującej domysły na temat tego, czego chciała doświadczyć Ludwika Wawrzyńska – został dość wiernie zachowany w rosyjskim tłumaczeniu. Poetyckość języka, zachwyty nad prozaicznymi rzeczami można zauważyć właściwie w każdym wersie czwartej zwrotki. Pojawia się też rytualna minuta ciszy dla uczczenia pamięci zmarłego: „минута молчания” (dosłownie: ‘minuta milczenia’), jest to odpowiednik utrwalony w języku rosyjskim. Istnieje jednak różnica w liczbie rzeczownika: „по умерших” – „по умершему” (‘po zmarłym’); rosyjska konstrukcja może bardziej wskazywać na Wawrzyńską (mimo rodzaju męskiego), polska zaś przypomina raczej ogólną refleksję, pointę i stanowi jasny sygnał przejścia do części odautorskiej, w której objawia się pierwszoosobowy podmiot liryczny.

Tej roli podmiotowej można przypisać szósty głos występujący w wierszu *Minuta ciszy po Ludwice Wawrzyńskiej*. W strofie piątej instancja mówiąca w utworze wielokrotnie zaznacza swoją obecność za pomocą form osobowych czasownika („jestem”, „słyszę”, „umiem”, „odczytałam”, „wodziłam”); końcówki dwóch ostatnich czasowników w rodzaju żeńskim świadczą, że chodzi

o kobietę. W przekładzie rosyjskim zachowano zgodność czasów i rodzaju, ale początek zwrotki słabiej wskazuje na pierwszoosobowy podmiot – czasownik *jestem* został pominięty, mógłby zostać skompensowany np. zaimkiem *я*. Pojawiają się w tej strofie również drobne różnice semantyczne – oryginał zawiera głos o charakterze bardziej intelektualnym i filozoficznym. Czasownik *umiem* akcentuje zdolność podmiotu do uważnego obserwowania świata i opisywania go za pomocą słów; rosyjskie wyrażenie *могу* (dosłownie: ‘mogę’) w większym stopniu podkreśla możliwość i swobodę wyboru.

Użyty przez tłumaczkę czasownik prefiksalny *прочитать*, którego odpowiednikami w języku polskim są zarówno *przeczytać*, jak i *odczytać*, nie uwypukla wysiłku intelektualnego związanego ze zdobywaniem wiedzy i doświadczenia – odcyfrowywaniem liter; przypuszczalnie lepszym ekwiwalentem byłoby słowo *разобраться*. W oryginale podmiot nie stwierdza, że po prostu „przeczytał miliony książek”, tylko że „odczytał miliony drukowanych znaków”, co świadczy o pewnym podobieństwie ostatniego głosu do głosów trzeciego i piątego. Poetyckie wyrażenia typu „wodziłam teleskopem”, „dziwaczne gwiazdy” sugerują, że głos należy do intelektualisty, który celowo posługuje się rzadziej używanymi sformułowaniami. Tłumaczka nieco uprościła ostatnie z nich – choć *странный* można przełożyć jako ‘dziwaczny’, w pierwszej kolejności będzie to po prostu ‘dziwny’, a wtedy wypadnie element językowy manifestujący obecność podmiotu, który zachwyca się osobliwościami świata przyrody. Przymiotniki *странный* i *dziwny* charakteryzują się dużą częstością użycia (odpowiednio 7336 wyników w Narodowym Korpusie Języka Rosyjskiego i 3267 w Narodowym Korpusie Języka Polskiego), podczas gdy określenie *dziwaczny* nie jest aż tak rozpowszechnione (364 wyniki w NKJP). Być może lepszym rozwiązaniem byłoby wprowadzenie np. słowa *причудливый* (227 wyników w NKJR).

Druga część piątej zwrotki i zwrotka szоста nie wykazują istotnych różnic przy porównaniu oryginału z przekładem. W tłumaczeniu głos podmiotu pierwszoosobowego został zasygnalizowany za pomocą zaimka „меня” oraz form osobowych czasownika („пожалую” i „говорю”). Można zauważyć różnicę w aspekcie czasownika *wzywać*: tłumaczka zdecydowała się na aspekt dokonany („позвал”), sugerujący jednokrotność zarówno sytuacji, w której potencjalnie potrzebna byłaby pomoc, jak i samego aktu wołania. Oryginał jest bardziej emocjonalny – prawdopodobnie osoba mówiąca ma na myśli sytuację, kiedy ktoś wielokrotnie i intensywnie krzyczałaby z prośbą o ratunek. Zakończenie wiernie oddaje kontrast pomiędzy formą osobową a bezosobową: „wiemy” – „sprawdzono” („знаем” – „проверены”). Brakuje jednak jakiegoś ekwiwalentu zaimka „nas”, który łączyłby się gramatycznie z formą imiesłowową. Wobec tego można by zaproponować konstrukcję *насколько нас проверили*, która mimo osobowej formy czasownikowej ma znaczenie bezosobowe, odpowiadające polskim formom zakończonym na *-no* i *-to*. Niemniej nie wpływa to

istotnie na charakter głosu uobecniającego się w owej strofie. Natomiast zwraca uwagę pominięcie przez tłumaczkę zaimka „to”, który podkreślał myśl przewodnią wypowiedzianą przez podmiot liryczny: „Tyle wiemy o sobie, / ile nas sprawdzono. / Mówię **to** wam / ze swego nieznanego serca”.

Podsumowując przeprowadzoną analizę, należy stwierdzić, że w przekładzie dostrzegalne są narzędzia językowe, które służą zróżnicowaniu sześciu głosów występujących w utworze. Narzędzia te okazują się jednak mniej wyraziste niż w oryginale, czasem zaś w ogóle nie zostały zachowane. To z kolei może zniekształcać punkt widzenia, z jakiego relacjonowana jest sytuacja w pierwowzorze i w tekście rosyjskim, co gramatycznie najbardziej widać w strofie trzeciej, a na poziomie semantycznym – w strofach drugiej i piątej.

Bibliografia

- Bachtin M.: *Problemy poetyki Dostojewskiego*. Tłum. N. Modzelewska. Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1970.
- Castiglione D.: *The stylistic construction of verbal imagery in poetry: shooting distance and resolution in Wilfred Owen, Marianne Moore and Philip Larkin*. W: *Znaki czy nie znaki?*. T. 3. Red. J. Piątkowska, G. Zeldowicz. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2020, s. 43–80.
- Chafe W.: *Discourse, Consciousness, and Time: The Flow and Displacement of Conscious Experience in Speaking and Writing*. The University of Chicago Press, Chicago–London 1994, s. 208–211.
- Grice P.: *Logika a konwersacja*. W: *Język w świetle nauki*. Red. B. Stanosz. Czytelnik, Warszawa 1980, s. 91–114.
- Grzenia J.: *Język poetycki jako struktura polifoniczna*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1999.
- Uspienski B.: *Poetyka kompozycji. Struktura tekstu artystycznego i typologia form kompozycji*. Tłum. P. Fast. Wydawnictwo Śląsk, Katowice 1997.

Krzysztof Jeleń

Linguistic markers expressing viewpoint in a poetic text – polyphony of the original and Russian translation on the basis of Wisława Szymborska’s poetry

Summary

The aim of this chapter is to present linguistic instruments which serve to build up and ex-

press different viewpoints in Wisława Szymborska's poem "A minute of silence for Ludwika Wawrzynska". The contrastive analysis of the original text and its Russian translation enables to point out the most visible difficulties on the level of semantics and pragmatics. It also makes possible to assess the quality of translation as far as its polyphonic character is concerned.

Key words: viewpoint, polyphony, literature translation, Wisława Szymborska

Кшиштоф Елень

**Языковые маркеры точки зрения в поэтическом тексте –
полифония оригинала и русского перевода
на примере поэзии Виславы Шимборской**

Резюме

Цель настоящей статьи – указать языковые инструменты, с помощью которых лирический субъект формирует и выражает различные точки зрения в стихотворении Виславы Шимборской *Минута молчания*. Сравнительный анализ оригинала и его русского перевода позволяет заметить основные трудности на уровне семантики и прагматики, а также оценить, насколько верно переводчице удалось передать полифонический характер стихотворения.

Ключевые слова: точка зрения, полифония, художественный перевод, Вислава Шимборская

Dydaktyka języka

Zuzanna Bodziony

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

 <https://orcid.org/0000-0002-8910-7394>

Zbrodnia to niesłychana..., czyli glottodydaktyczne możliwości wykorzystania mody na literaturę kryminalną

Wstęp

Nawet pobieżny przegląd premier wydawniczych i filmowych z kilku ostatnich lat pozwala dostrzec obecny w polskiej kulturze popularnej popyt na treści związane z szeroko pojętym kryminałem. Sukces odnoszą pisarze tacy jak Remigiusz Mróz czy Katarzyna Bonda, którzy – ze względu na niesłabnące zainteresowanie czytelników – tworzą całe cykle powieści z protagonistami w różny sposób angażującymi się w działania rodzimego wymiaru sprawiedliwości. Pojawiają się nowe ekranizacje przygód Sherlocka Holmesa (serial BBC) i Arsène’a Lupina (serial Netflixa), a także adaptacje filmowe tekstów polskich autorów, np. Igora Brejdyganta (*Szadz*) czy Wojciecha Chmielarza (*Żmijowisko*). Do powszechnie rozpoznawanych symboli dołącza maska przedstawiająca twarz Salvadora Dalego, noszona przez głównych bohaterów hiszpańskiego serialu *Dom z papieru*. Coraz więcej fanów zyskują audiobooki i paradokumenty zawierające wątek kryminalny, jak również poświęcone owej tematyce konwenty (Sherlockon) i festiwale (Międzynarodowy Festiwal Kryminału we Wrocławiu oraz Kryminalna Piła).

Mnogość i zasięg wymienionych wyżej działań mogłyby sugerować, że zapotrzebowanie na fabuły sensacyjno-kryminalne już się wyczerpało. Jednak wydawnictwa wciąż ogłaszają konkursy na powieści i sluchowiska, które opisywałyby losy kolejnych policjantów, prywatnych detektywów, prawników,

lekarzy i psychologów sądowych. Świadczy to o tym, że problematyka kryminalna nadal absorbuje sporą część społeczeństwa polskiego, skorego do czytania i oglądania wielu zróżnicowanych treści, których elementem wspólnym jest zwykle wyłącznie czyn uznawany za karalny (morderstwo, porwanie, kradzież). Dlaczego więc nie wykorzystać tego trendu w glottodydaktyce, gdzie input (w postaci tekstu czytanego bądź słuchanego) stanowi istotny element poznawania języka, a częstokroć spotyka się z brakiem zainteresowania czy wręcz niechęcią uczniów?

Niniejszy artykuł ma na celu dowiedzenie potencjału dydaktycznego tekstów zawierających wątek kryminalny poprzez ukazanie tej kwestii z dwóch perspektyw. W pierwszej części szkicu zostaje ona podjęta od strony teoretycznej: opisane są tutaj właściwości tekstów, które warto wykorzystać na lekcjach języka obcego. Druga część natomiast prezentuje konkretny pomysł na realizację spostrzeżeń wynotowanych w części poprzedniej i zawiera kartę pracy, która wprowadza uczących się języka węgierskiego jako obcego w tematykę szeroko rozumianej zbrodni.

Potencjał tekstów sensacyjno-kryminalnych w nauce języka obcego

Raport Biblioteki Narodowej o stanie czytelnictwa w Polsce w roku 2020 pokazuje, że największą popularnością w tym okresie cieszyła się literatura sensacyjno-kryminalna (24%), nazwana „[n]ajbardziej »demokratycznym« typem [wybieranych książek – Z.B.], to znaczy czytany niezależnie od zajmowanej pozycji społecznej [...]”¹. Zasadne więc wydaje się wykorzystanie tego rodzaju tekstów do wzbudzenia zainteresowania językiem obcym w uczących się go osobach.

Nie jest to oczywiście odkrywcze podejście. W ogólnodostępnych materiałach wspierających naukę języka obcego znaleźć można publikacje, które zachęcają do czytania i słuchania tekstów skupionych wokół tematyki zbrodni (np. serie *Kurs językowy z kryminałem* oraz *Kryminał z ćwiczeniami* wydawnictwa Edgar), jednakże trend ten generalnie dotyczy popularnych języków (angielskiego, niemieckiego, francuskiego, hiszpańskiego i włoskiego). Ponadto treści sensacyjno-kryminalne rzadko są elementem podręczników będących podstawowymi materiałami dydaktycznymi. Zazwyczaj stanowią ich uzupełnienie, dodatkowy komponent, z którego uczeń może skorzystać samodzielnie

¹ R. Chymkowski, Z. Zasacka: *Stan czytelnictwa w Polsce w 2020 roku*. Biblioteka Narodowa, Warszawa 2021, s. 17. <https://www.bn.org.pl/download/document/1621420376.pdf> [dostęp: 1.11.2021].

w domu, raczej dla rozrywki niż w ramach właściwego kursu języka. Potencjalną przyczyną takiego traktowania problematyki sensacyjno-kryminalnej jest stosunkowo niedawne zyskanie przez nią prawdziwej popularności, ale za istotny czynnik należy uznać również fakt, że teksty mówiące o zbrodni dotyczą kwestii wymagających szczególnego potraktowania – trudnych pod względem moralnym, powiązanych z okrucieństwem, nagłą śmiercią, bólem po stracie bliskich. Rozpowszechnianie tego rodzaju tekstów na lekcjach języka może być postrzegane jako próba promocji zachowań nieakceptowalnych społecznie czy nagłaśniania nazwisk osób, które na to nie zasługują. Niemniej właściwe dobranie i przedstawienie treści przez nauczyciela wystarczy, by uniknąć ich niepożądanego odbioru.

W ambiwalentnym charakterze tematyki sensacyjno-kryminalnej warto doszukać się plusów. Niejednoznaczność czy kontrowersyjność materiału nadaje mu równocześnie właściwości motywacyjne. Chętniej mówimy o tym, co w jakiś sposób nas porusza, niż o tym, co jest nam obojętne. Dlatego też, jak słusznie zauważa Jolanta Sujecka-Zajac, mimo że nauczyciel nie ma możliwości dania uczącym się motywacji w postaci gotowego produktu, może on „równoległe do wiedzy i umiejętności” konstruować i rozwijać różnorodne motywy², które będą ich zachęcać do przeczytania tekstu, wykonania zadania, wzięcia udziału w dyskusji i które będą stale podtrzymywać ich zainteresowanie przedmiotem zajęć³.

Teksty sensacyjno-kryminalne, ze względu na swój zróżnicowany charakter, są świetną podstawą do nauczania słownictwa z wielu kategorii tematycznych oraz do pokazania odmiennych rejestrów języka. Zawierają bowiem leksemy związane z różnymi zawodami, środowiskami i grupami społecznymi, których specyfikę próbują jak najwierniej odzwierciedlić. To zaś pozwala nauczycielowi w ciekawy sposób przybliżyć odbiorcom realia socjokulturowe kraju, którego języka uczy. Prezentacja ta nie ograniczy się do zbioru suchych faktów, a losy protagonistów wnikaających w dane środowisko w celu rozwikłania zagadki dotyczącej morderstwa zaangażują studentów emocjonalnie, dzięki czemu materiał będzie dla nich łatwiej przyswajalny. Z kolei opis funkcjonowania różnych środowisk da uczniom możliwość skorzystania z dotychczasowej wiedzy i własnego doświadczenia, zatem chętniej zaborą głos w dyskusji. Co więcej, takie „opowieści o prawdziwym życiu” są materiałem, który swoją atrakcyjną tematyką wzbogaci zazwyczaj mało lubiane ćwiczenia gramatyczne.

² J. Sujecka-Zajac: *O motywacji kompetencyjnej w dydaktyce języków obcych*. „Języki Obce w Szkole” 2013, nr 4, s. 59.

³ Mirosław Pawlak zwraca uwagę na istotną kwestię: otóż motywacji nie wystarczy wygenerować, ale należy ją stale podtrzymywać. (Zob. M. Pawlak: *Strategie motywacyjne w uczeniu się i nauczaniu języka obcego*. W: *Postrzeganie i rola motywacji w procesie glottodydaktycznym. Perspektywa nauczyciela i ucznia*. Red. D. Gabryś-Barker, R. Kalamarz. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2020, s. 24–36).

Prezentacja materiałów dydaktycznych

Przedstawione tu materiały dydaktyczne stworzone zostały dla słuchaczy uzupełniających studiów magisterskich na kierunku filologia węgierska, lecz mogą być wykorzystywane również poza kursem akademickim. Ze względu na stopień trudności zawartych w nich tekstów i ćwiczeń są przeznaczone dla osób posługujących się węgierskim przynajmniej na poziomie B1.2⁴. Oczywiście, opierając się na prezentowanej karcie pracy, można stworzyć analogiczną jednostkę lekcyjną dla innego języka⁵.

Materiały mogą być stosowane oddzielnie, choć oryginalnie zostały przewidziane jako część cyklu zajęć poświęconych tematyce zbrodni, na który składają się tematy lekcji wymienione w tabeli 1. Opatruję je krótkim opisem w celu zaprezentowania pojemności treściowej cyklu, a także jako inspiracją do tworzenia podobnych jednostek dydaktycznych. Opis pomijam tylko w przypadku lekcji *Mese vagy horror?*, którą przedstawiam dokładnie w dalszej części artykułu.

Tabela 1

Propozycja cyklu zajęć poświęconych tematyce zbrodni

Lp.	Temat zajęć	Opis treści zajęć
I	<i>Test (Cialo)</i>	Krótką lekcja anatomii, podczas której studenci poznają mniej popularne elementy ludzkiego organizmu (np. nazwy kości czy narządów takich jak mostek, woreczek żółciowy, pęcherzyki płucne).
II	<i>Kitálalt a halottkém (Koroner zdradza)</i>	Prezentacja pracy anatomopatologa jako jednej z wielu profesji zaangażowanych w działania wymiaru sprawiedliwości. Tekst opisujący kolejne stadia śmierci (ustanie krążenia, stężenie pośmiertne itd.).
III	<i>Gyilkossági rejtélyek (Zagadki kryminalne)</i>	Zestaw krótkich zagadek, w których należy wskazać mordercę na podstawie wskazówek ukrytych w opisie sytuacji.
IV	<i>Bűncselekmények a fikív és valódi világbán (Przestępstwa w świecie fikcji i w realu)</i>	Praca ze statystykami dotyczącymi najczęściej popełnianych przestępstw w Polsce i na Węgrzech oraz z wykazami najbardziej znanych detektywów i seryjnych morderców (zarówno ze świata fikcyjnego, jak i realnych).
V	<i>Mese vagy horror? (Baśń czy horror?)</i>	–
VI	<i>Magyar krimi (Węgierski kryminal)</i>	Miejsce literatury sensacyjno-kryminalnej na Węgrzech. Fragment powieści Vilmosa Kondora <i>Budapest noir</i> oraz jej ekranizacja.
VII	<i>Arzénes asszonyok (Arsenowe kobiety)</i>	Lekcja skupiona wokół legendarnej sprawy tzw. fabrykantek aniołów z Nagyrév – jednej z największych masowych zbrodni popełnionych przez kobiety.

⁴ Zob. *Programy nauczania języka polskiego jako obcego. Poziomy A1–C2*. Red. I. Janowska, E. Lipińska, A. Rabej, A. Seretny, P. Turek. Księgarnia Akademicka, Kraków 2016.

⁵ Z tego względu dla czytelnika nieznającego języka węgierskiego zamieszczam w artykule szczegółowe opisy istoty poszczególnych zadań oraz polskie wersje niektórych ćwiczeń.

Na wybór lekcji, która zostanie szczegółowo omówiona w niniejszym artykule, wpłynęło kilka czynników. Przede wszystkim jest to lekcja najbardziej uniwersalna: nie łączy się z wydarzeniami, które miały miejsce na Węgrzech (jak lekcja VII), jej centrum nie stanowi tekst węgierskiego pisarza (jak w lekcji VI) ani nie opiera się ona na konkretnych materiałach węgierskojęzycznych (lekcje II i IV), których tłumaczenie dla czytelnika nieposługującego się owym językiem nie miałyby większego sensu. Ponadto nie jest to jednostka skupiona tylko na rozbudowie słownictwa (lekcja I) lub czytaniu gotowych tekstów (lekcja III), ale zawiera zadania rozwijające różne kompetencje językowe na podstawie treści, które w zasobach internetowych występują w wielu językach. Dzięki tym wszystkim właściwościom prezentowany materiał łatwo zaadaptować na potrzeby nauki języka innego niż węgierski. Co więcej, wymagania dotyczące materiałów niezbędnych do przeprowadzenia lekcji nie są zbyt duże: poza załączoną kartą pracy potrzebne są teksty dostępne w Internecie, które można wydrukować bądź przesłać studentom, ewentualnie projektor, by drukowanie materiałów zastąpić ich wyświetlaniem.

Głównym celem opisywanej jednostki zajęciowej – która powinna trwać od dwóch do trzech godzin lekcyjnych – jest zmotywowanie uczących się do poznania słownictwa z dwóch kategorii: z zakresu zbrodni oraz ze świata baśni. To niecodzienne połączenie tematów sprawia, że rozmowa o czynach przestępczych staje się mniej obciążająca. Szczegółowe cele kształcenia wypunktowano w tabeli 2.

Jednostka lekcyjna została zaprojektowana z uwzględnieniem podziału na trzy części, na podstawie trój etapowych modeli pracy proponowanych przez Iwonę Janowską⁶ oraz Annę Seretny i Ewę Lipińską⁷. Każdy z nich zawiera fazę działań poprzedzających główne zadanie (w tym także czytanie tekstu), fazę działań, które mu towarzyszą, a wreszcie fazę działań stosowanych w celu utrwalenia nowo poznanej wiedzy, refleksji nad nią oraz ewaluacji wcześniejszych etapów. Prezentuję połączoną wersję tych modeli, jako że centralnym punktem analizowanej jednostki lekcyjnej jest zadanie wykorzystujące metodę *jigsaw*, oparte na czytaniu tekstu w przyswajającym języku.

⁶ I. Janowska: *Podejście zadaniowe do nauczania i uczenia się języków obcych. Na przykładzie języka polskiego jako obcego*. Universitas, Kraków 2011, s. 249.

⁷ A. Seretny, E. Lipińska: *ABC metodyki nauczania języka polskiego jako obcego*. Universitas, Kraków 2016, s. 200–202.

Tabela 2

Szczegółowe cele kształcenia realizowane przez prezentowaną jednostkę lekcyjną

Student:

- ▶ przedstawia bohaterów, fabułę i morały najważniejszych europejskich baśni (przede wszystkim takich jak *Piotruś Pan*, *Czerwony Kapturek*, *Mala syrenka*, *Śpiąca Królewna*, *Żabi król*, *Kopciuszek*);
- ▶ poprawnie używa słownictwa związanego ze światem baśni (baśniowymi oraz magicznymi postaciami i ich atrybutami);
- ▶ wskazuje różnice pomiędzy historiami przedstawionymi w różnych wersjach baśni;
- ▶ rozpoznaje i samodzielnie podaje przykłady sformułowań charakterystycznych dla początków i zakończeń baśni;
- ▶ poprawnie posługuje się słownictwem dotyczącym przestępstw;
- ▶ od rzeczowników opisujących czynności kryminalne tworzy ich formy czasownikowe i nazwy wykonawców tych czynności;
- ▶ w zróżnicowany sposób prezentuje tok swojego myślenia i uzasadnia wybory dokonywane w ćwiczeniach;
- ▶ streszcza ustnie wcześniej przeczytany tekst na temat baśni, wydobywszy z niego najistotniejsze informacje;
- ▶ sprawnie wynotowuje najważniejsze informacje z tekstu poświęconego historii baśniowej odbieranego ze słuchu, a następnie przekazuje je innym własnymi słowami;
- ▶ zajmuje stanowisko w danej sprawie i broni go, wcielając się w rolę obrońcy lub oskarżyciela – w zasobie słownictwa studenta pojawiają się bardziej skomplikowane i oficjalne struktury, pozwalające na wyrażanie opinii o postępowaniu postaci z wybranych baśni;
- ▶ pisze notkę prasową na temat kryminalny, zachowując właściwy jej styl, a także prezentuje ją ustnie;
- ▶ przedstawia swoją opinię dotyczącą mniej popularnych wersji baśni i ich funkcji wychowawczej;
- ▶ owocnie współpracuje z grupą w formułowaniu argumentów mających służyć odegraniu „sądu nad postacią”;
- ▶ właściwie spełnia swoją funkcję w metodzie *jigsaw*, przekazując wiedzę pozostałym studentom.

Pierwsza faza lekcji

Pierwsza faza lekcji wprowadza uczących się w tematykę baśni (zad. 1 i 2), następnie zaś – zbrodni (zad. 3 i 4). Przedstawienie tematyki baśni odbywa się z odwołaniem do wyrażen charakterystycznych dla owego gatunku literackiego. W zadaniu 1 studenci są pytani, w jakich tekstach można je znaleźć – tak by sami wskazali ich nazwę – po czym decydują, które z podanych formułek otwierają, a które zamykają tego rodzaju tekst.

Zadanie 1

PROSZĘ SPOJRZEĆ NA PONIŻSZE WYRAŻENIA.

1.1. GDZIE TAKIE ZNAJDZIEMY?

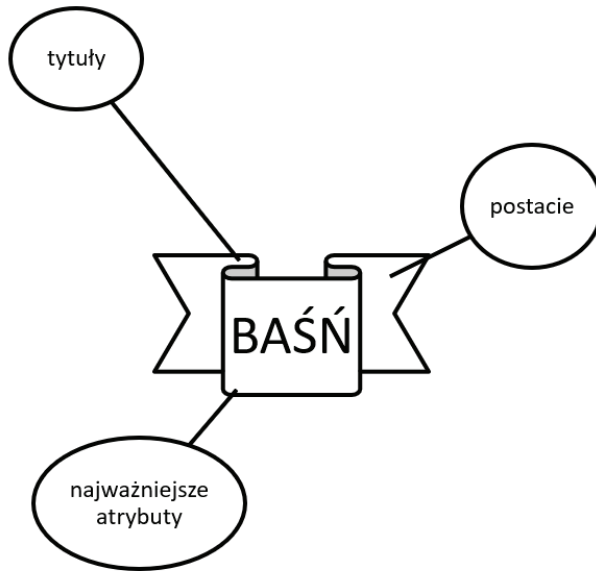
1.2. PROSZĘ ZAZNACZYĆ, CZY POJAWIAJĄ SIĘ ONE NA POCZĄTKU, CZY NA KOŃCU TEGO UTWORU.

WYRAŻENIE	POCZĄTEK	KONIEC
I odtąd żyli długo i szczęśliwie.		
Za górami, za lasami, za siedmioma rzekami stał sobie ogromny zamek.		
Dawno, dawno temu, kiedy życzenia spełniały się jeszcze, żył król, którego wszystkie córki były bardzo piękne.		
Książę zakochał się w księżniczce, a ta zgodziła się zostać jego żoną.		
I wkrótce król wyprawił im wielkie wesele.		
Zdarzyło się pewnego razu, że kot spotkał w lesie lisa.		
Pewien król miał trzech synów.		
Żył/był raz sobie pewien człowiek, który nie miał nic poza starą chałupą.		
A ten pada martwy i nie żyje po dziś dzień.		
Po czym wyprawiono wesele i oboje żyli szczęśliwie aż do śmierci.		

W zadaniu 2 praca dotyczy konkretnych utworów: studenci poznają tytuły znanych baśni funkcjonujące w języku docelowym, a także rozwijają swój zasób słownictwa na podstawie morałów, które wynikają z tych historii i które obejmują takie przydatne wyrażenia, jak „Nie rozmawiaj z nieznanymi!” czy „Zawsze dotrzymuj złożonych obietnic!”. Tytuły i morały należy dopasować do rysunków przedstawiających sceny z baśni. Zadanie 2.3 zawiera schemat wymagający zgromadzenia jak największej liczby leksemów związanych z postaciami baśniowymi (np. wróżka, smok) i ich atrybutami (np. różdżka, korona). Z zadania tego warto wydobyc element rywalizacji: podzielić studentów na grupy, a następnie policzyć, która grupa zbierała najwięcej wyrazów. Całość może się odbywać z dostępem do słowników książkowych bądź internetowych.

Zadanie 2.3

PROSZĘ UZUPEŁNIĆ PONIŻSZY ASOCJOGRAM JAK NAJWIĘKSZĄ LICZBĄ ELEMENTÓW.

Wprowadzenie tematyki zbrodni jest mniej swobodne. W zadaniu 3 studenci poznają nazwy wybranych czynów karalnych poprzez dopasowanie do nich definicji podanych w karcie pracy. Większą elastyczność językową podczas mówienia o zbrodni daje uczącym się zadanie 4, w którym najpierw od poznanych dopiero nazw czynności tworzą nazwy ich wykonawców oraz formy czasownikowe, np. *zabójstwo* > *zabójca*, *zabić kogoś* (zad. 4.1), następnie zaś ćwiczą użycie wszystkich form, uzupełniając nimi zdania z lukami (zad. 4.2).

Zadanie 4.1

PROSZĘ WPISAĆ DO TABELI WŁAŚCIWE FORMY WYRAZÓW.

CZYN	SPRAWCA	CZYNNOŚĆ
zabójstwo	<i>zabójca</i>	<i>zabić kogoś (czym?)</i>
	samobójca	*
	-	utopić kogoś
	-	oblać kogoś kwasem
okaleczenie	-	
	gwałciciel	
utonięcie	-	
		zamordować kogoś
	-	rozczłonkować zwłoki
samookaleczenie	-	*

Druga faza lekcji

W drugiej fazie lekcji motywy baśni i zbrodni zostają połączone. Służy do tego grafika, którą można wydrukować bądź wyświetlić. Jej elementy przedstawiają znane baśniowe postacie w innej odsłonie: Kopciuszka w wyzywającej pozie kojarzonej z filmem *Nagi instynkt*, Piotrusia Pana w złodziejskiej masce oraz Księcia rozsmarowującego pastę do zębów na twarzy Śpiącej Królowy. W ramach zadania 5 nauczyciel zachęca studentów do dyskusji na temat tego, co łączy wspomniane obrazy z leksyką wprowadzoną dotychczas na lekcji, nakierowując uczestników zajęć na problem oryginalnych wersji baśni, których charakterystyczną składową była właśnie przemoc.

Główny punkt prezentowanej jednostki lekcyjnej stanowi zadanie oparte na metodzie *jigsaw*, polegającej na uczeniu się poprzez komunikację i współpracę. Niezbędne do tego jest podzielenie uczestników zajęć na zespoły (zależnie od liczności grupy powinny nimi być przynajmniej pary), z których każdy dostaje tylko fragment materiału do przyswojenia. W przypadku zadania 6 zespoły otrzymują po jednym streszczeniu dwóch wersji tej samej baśni: pierwsza to wersja tzw. disneyowska, obecnie bardziej znana ułagodzona przeróbka drugiej z rozdawanych wersji, oryginalnej (np. napisane przez nauczyciela streszczenie utworu braci Grimmów bądź omawiający go tekst znaleziony w Internecie – takich tekstów jest tam wiele). Każdy zespół ma się zapoznać z otrzymanym materiałem i wytypować „eksperta” – osobę, która zdobytą wiedzę przekaże pozostałym grupom. „Eksperci” krążą między wszystkimi zespołami, opowiadając im o różnicach zaobserwowanych w obu wersjach baśni, z kolei członkowie zespołów spisują dane w specjalnie przygotowanej tabeli (zad. 6.2). W ten sposób uczący się ćwiczą słownictwo poznane na lekcji, a także umiejętność wydobywania najważniejszych treści z czytanego tekstu oraz ich efektywnego przekazywania i odbioru. Po skończonej wymianie informacji nauczyciel weryfikuje ich prawdziwość w ogólnej dyskusji na temat najbardziej makabrycznej wersji baśni. Proponuje przy tym wykonanie schematu, na którym studenci układają baśnie opisywane przez kolegów od najmniej do najbardziej wstrząsającej (zad. 6.3). Dyskusja może zostać rozszerzona o kwestie wspomniane w zadaniu 7 – przykładowo, czy oryginalne wersje owych historii są odpowiednie dla dzieci oraz czy morał baśni zmienia się wraz z jej wersją.

Trzecia faza lekcji

Drugą fazę lekcji zamyka, a trzecią otwiera dyskusja nosząca znamiona metody symulacyjnej (zad. 8): sala lekcyjna zamienia się w sąd, który będzie oceniać zachowanie postaci z oryginalnej wersji wybranej baśni. Uczniowie dzieleni są na dwie grupy. Jedna z nich to grupa obrońców, usprawiedliwiająca zachowanie postaci, druga natomiast to oskarżyciele, zajmujący przeciwne stanowisko. Do moderowania i zamknięcia dyskusji warto wybrać studenta, który przyjmie rolę sędziego, a przed rozpoczęciem zadania – zapoznać uczestników zajęć z wyrażeniami przydatnymi dla obu stron („Motywy postępowania oskarżonego da się wytłumaczyć tym, że...”, „Ten czyn nie jest wyjątkiem, oskarżony już wiele razy działał przeciw prawu, na przykład wtedy, gdy...”). W dyskusji studenci powtarzają słownictwo poznane na zajęciach, a także ćwiczą prezentowanie i obronę swojego stanowiska.

Na zamknięcie tej jednostki lekcyjnej składają się moment refleksyjno-ewaluacyjny oraz zadanie pisemne (zad. 9), które może zostać zlecone uczniom do wykonania w domu.

Zadanie 9 (domowe)

9. ZADANIE DOMOWE: PROSZĘ WYBRAĆ JEDEN Z PONIŻSZYCH TEMATÓW I ZREALIZOWAĆ GO W FORMIE PISEMNEJ.

- I. **CZY TO WCIĄŻ MOJA ULUBIONA BAŚŃ?** – PROSZĘ ZNALEŻĆ INNĄ WERSJĘ SWEJ ULUBIONEJ BAŚNI, PRZEDSTAWIĆ JĄ I WYRAZIĆ SWOJĄ OPINIĘ NA JEJ TEMAT.
- II. **SZTUKA WYCHOWANIA. CZY „KRWAWE” WERSJE BAŚNI SĄ ODPOWIEDNIE DLA MAŁYCH DZIECI?** – PROSZĘ PRZEDSTAWIĆ ARGUMENTY ZA I PRZECIW, A NASTĘPNIE WYRAZIĆ SWOJĄ OPINIĘ.
- III. **WSZYSCY MIESZKAŃCY BAŚNIOWEJ KRAINY WSTRZAŚNIĘCI W CZORAJSZĄ ZBRODNIĄ!** – PROSZĘ WYBRAĆ ZBRODNIĘ Z JEDNEJ Z BAŚNI I NAPISAĆ NA JEJ TEMAT KRÓTKI ARTYKUŁ, KTÓRY MÓGLBY POJAWIĆ SIĘ NA PORTALU INTERNETOWYM Z NAJWAŻNIEJSZYMI WIADOMOŚCIAMI DLA MIESZKAŃCÓW BAŚNIOWEJ KRAINY.

Podsumowanie

Choć artykuł nie miał na celu wyczerpania kwestii użyteczności tekstów sensacyjno-kryminalnych w procesie glottodydaktycznym, to przedstawione tu w zarysie refleksje pokazują, że sięgnięcie do tego typu treści na lekcji języka obcego jest nie tylko możliwe, lecz także efektywne i wartościowe.

Teksty skupione wokół zagadnienia zbrodni oferują nauczycielom zróżnicowany materiał leksykalny, pozwalający utrzymywać zainteresowanie studentów na wysokim poziomie w trakcie pracy zarówno nad słownictwem, jak i nad gramatyką czy podczas poznawania realiów kulturowo-historycznych części świata, w której mieszkańcy posługują się nauczanym językiem jako ojczystym.

Zaprezentowany pomysł na cykl zajęć poświęconych zbrodni udowadnia, że zakres kwestii, których mogą dotyczyć teksty sensacyjno-kryminalne, jest bardzo szeroki. Z kolei opisana jednostka lekcyjna ilustruje sposób, w jaki można po kwestie te sięgnąć, ucząc języka obcego, aby rozwijać u studentów różne kompetencje językowe.

Załącznik: karta pracy

1. NÉZZE MEG AZ ALÁBBI KIFEJEZÉSEKET! [PROSZĘ SPOJRZEĆ NA PONIŻSZE WYRAŻENIA].

1.1. HOL TALÁLHATÓAK? [GDZIE TAKIE ZNAJDZIEMY?]

1.2. DÖNTSE EL, HOGY A SZÖVEG KEZDŐ VAGY BEFEJEZŐ RÉSZEKÉNT HASZNÁLHATÓAK! [PROSZĘ ZAZNACZYĆ, CZY POJAWIAJĄ SIĘ ONE NA POCZĄTKU, CZY NA KOŃCU TEGO UTWORU].

KIFEJEZÉSEKET	KEZDÉS	BEFEJEZÉS
Eddig volt, mese volt, akinek esze van, ezt se hiszi talán!		
Egyszer volt...		
Élt valahol...		
Hetedhétországon is túl, az Óperenciás tengeren is túl, az üveghegyeken is túl, élt egyszer egy szegény ember...		
Hol volt, hol nem volt, volt a világon egy király...		
Így volt, mese volt, igaz volt. Aki nem hiszi, járjon a végére!		
Itt a vége, fuss el véle!		
Máig is élnek, ha meg nem haltak.		
Mikor volt, mikor nem, elég az, hogy régen volt...		
Vége van!		

2. NÉZZE MEG AZ ALÁBBI KÉPEKET! [PROSZĘ PRZYJRZEĆ SIĘ PONIŽSZYM RYSUNKOM].

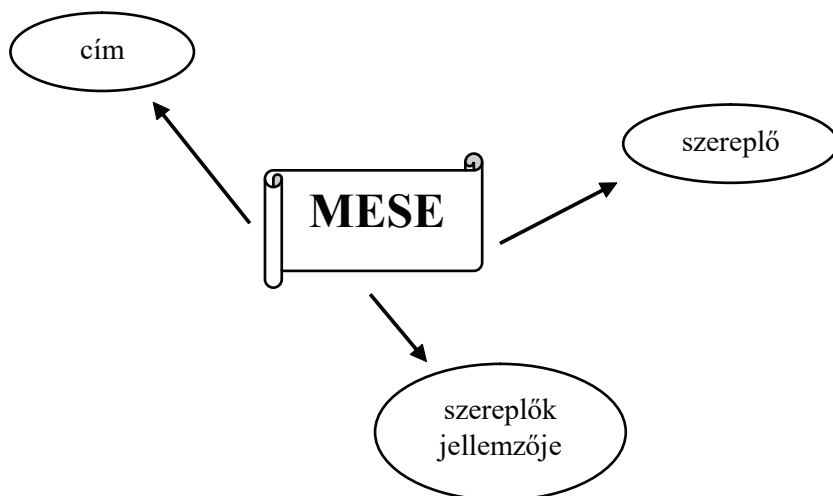
2.1. ÍRJA ALÁ A KÉPEKET A MEGFELELŐ CÍMEKKEL! [PROSZĘ PODPISÁĆ RYSUNKI WŁÁSCIWYMI TYTULAMI].

*Pán Péter – Békakirály – Csipkerózsika – A kis hableány –
Hamupipőke – Piroska*

2.2. MI LEHET A FENTI MESÉK TANULSÁGA? [PROSZĘ DO KÁZDEJ BAŠNI PRZY-
PORZÁDKOWÁĆ WŁÁSCIWY MORÁŁ].

- I. Mindig engedelmeskedj a szüleidnek!
- II. Ne állj szóba idegenekkel!
- III. Legyél szorgalmas!
- IV. Csak kövesd a szívedet!
- V. Ne felejtse el, hogy milyen korlátlan hatalommal bír az emberi képzelet!
- VI. Mindig tartsd meg a szavadat!

2.3. ISMERI A TÖBBI MESÉT, VALAMINT A MESÉK ELEMÉIT IS? [PROSZĘ UZUPEŁNIĆ PONIŻSZY ASOCJOGRAM JAK NAJWIĘKSZĄ LICZBĄ ELEMENTÓW].

3. DÖNTSE EL, HOGY MIT JELENTENEK AZ ALÁBBI SZAVAK! [PROSZĘ DOPASOWAĆ SŁOWA DO ICH DEFINICJI].

A	gyilkosság	egy személy saját életének kioltása; egy személy önmagának megölése erőszakos módon	
B	vízbe fulladás	a saját testrészének kimetszése	
C	öncsonkítás	a hulla felapritása	
D	betörés	az a cselekvés, amikor valaki titokban, engedély nélkül elveszi valaki másnak a tulajdonát	
E	a holttest feldarabolása	az a cselekedet, amikor valaki törvénytelenül (pl. nem önvédelemből, hanem szándékosan) öl meg valaki más	
F	nemi erőszak	szándékos megtévesztés, ravasz félrevezetéssel elkövetett szándékos megkárosítás	
G	csalás	nemkívánatos, sértő, tolakodó magatartás, amelynek mindig van szexuális, faji vagy fizikai eleme	
H	öngyilkosság	vízben lelt halál	
I	lopás	erőszakkal vagy az élet vagy a testi épség elleni közvetlen fenyegetéssel elkövetett szexuális cselekmény	
J	zaklatás	épületekbe lopás céljából erőszakkal való behatolás bűncselekménye	

4. NÉZZE MEG AZ ALÁBBI TÁBLÁZATOT! [PROSZĘ PRZYJRZEĆ SIĘ PONIŻSZEJ TABELI].

4.1. EGÉSZÍTSE KI A MEGFELELŐ ALAKOKKAL! [PROSZĘ UZUPELNIĆ TABELĘ ODPOWIEDNIMI FORMAMI].

CSELEKMÉNY	TETTES	CSELEKEDET
gyilkosság	gyilkos	
	öngyilkos	
	-	megfullad
Lopás		
		zaklat vkit
	erőszaktevő	
	betörő	
		csal
a holttest feldarabolása	-	
öncsonkítás	-	*
zarolás	emberrabló	

4.2. EGÉSZÍTSE KI AZ ALÁBBI MONDATOKAT A HIÁNYZÓ SZAVAKKAL! [PROSZĘ UZUPELNIĆ ZDANIA BRAKUJĄCYMI SŁOWAMI].

- Az _____ legtöbbször a depresszió vagy más rendellenesség tünete.
- Úgy kell besurrannom a házamba, mint egy _____ .
- Az országban évek óta mindennaposak a szörnyű vérengzések, az asszonyok és lányok _____ , továbbá a gyermekek besorozása a hadseregbe.
- Az áldozat fogalmához ugyanis igen sok téves mítosz tapad, ilyenek, hogy ő maga is felelős azért, hogy erőszakoskodnak vele vagy _____ , hogy gyenge, magányos, elszigetelt.
- A feleségem _____ az úszómedencéjében.

5. NÉZZE MEG AZ ALÁBBI KÉPEKET! VAJON MILYEN TÉMA KAPCSOLHATJA ÖSSZE AZOKAT? [JAKI TEMAT MOŽE ŁĄCZYĆ PONIŻSZE ILUSTRACJE?]

[filmixer.pl]

[pinterest.com]

[ismeretlen forrás]

6. PÁRMUNKA. MINDEGYIK PÁR EGY MESE KÉT VERZIÓJÁT KAPJA. [PRACA W PARACH. KAŻDA Z PAR OTRZYMA KRÓTKI TEKST NA TEMAT JEDNEJ Z BAŚNI].

- 6.1. HASONLÍTSA ÖSSZE MINDKÉT VERZIÓT, KÉSZÍTSÉN JEGYZETEKET, AMELYEK ALAPJÁN MESÉLJE EL A TÖBBIEKNEK AZ ÖN ÁLTAL OLVASOTTAKAT! [PROSZĘ PORÓWNAĆ OBIE WERSJE I PRZYGOTOWAĆ NOTATKI, NA PODSTAWIE KTÓRYCH OPowiedzą PAŃSTWO O RÓŻNICACH MIĘDZY WERSJAMI].

- 6.2. EGÉSZÍTSE KI AZ ALÁBBI TÁBLÁZATOT! [PROSZĘ UZUPEŁNIĆ TABELĘ].

CÍM	DISNEY SZTORI	EREDETI SZTORI

- 6.3.** MELYIK MESE EREDETI VERZIÓJA A LEGSZÖRNYŰBB AZ ÖN SZÁMÁRA? KÉSZÍTSE EL A SÉMÁT! [PROSZĘ STWORZYĆ SCHEMAT, NA KTÓRYM PRZEDSTAWI PAN(I) POZNANE WERSJE BAŚNI OD NAJMNIEJ DO NAJBARDZIEJ PRZERAŻAJĄCEJ].
- 7.** VÁLASZOLJON A KÖVETKEZŐ KÉRDÉSEKRE! [PROSZĘ ODPOWIEDZIEĆ NA PYTANIA].
- 7.1.** MIT GONDOL A MESÉK MINDKÉT VERZIÓIRÓL?
- 7.2.** AZ EREDETI VERZIÓK MEGFELELŐEK-E A GYERMEKEKNEK?
- 7.3.** A MESÉK EREDETI VERZIÓINAK VAN-E MÁ S TANULSÁGA?
- 8.** A MESÉK EGYIK SZEREPLŐJE A BÍRÓSÁG ELÉ KERÜL. DÖNTSE EL, HOGY KINEK A SZEREPÉT SZERETNÉ JÁTSZANI: A VÉDŐ, VAGY A VÁDLÓ LESZ? [JEDNA Z POSTACI BAŚNIOWYCH TRAFIA PRZED SĄD. PROSZĘ WYBRAĆ, KTÓRĄ ROLĘ BĘDZIE PAN(I) ODGRYWAĆ: OBROŃCY CZY OSKARŻYCIELA].
- 9.** HÁZI FELADAT. [ZADANIE DOMOWE].
- I. A KEDVENC MESÉM VALÓBAN A KEDVENCEM? – TALÁLJA MEG A KEDVENC MESÉJÉNEK AZ EREDETI VERZIÓJÁT ÉS MONDJA MEG, HOGY MIT GONDOL ERRŐL!
- II. VAJON A MESÉK VÉRES VERZIÓI MEGFELELŐEK A GYERMEKEK SZÁMÁRA? – ELEMEZZE AZ ÉRVEKET ÉS AZ ELLENÉRVEKET!
- III. MESEORSZÁG LAKÓI MEGDÖBBENTEK A BŰNTÉNYEN! – VÁLASSZON KI EGY BŰNTÉNYT, AMELYET AZ EGYIK MESÉBEN ÍRTAK LE, ÉS ÍRJA MEG EGY CIKKET, AMELYET A MESEORSZÁGI INFORMÁCIÓS PORTÁLON PUBLIKÁLHATNAK.

Bibliografia

- Bucko D.: *Jak efektywnie wykorzystywać teksty internetowe podczas lekcji języka polskiego jako obcego?*. „Języki Obce w Szkole” 2017, nr 4, s. 84–89. <https://jows.pl/artykuly/jak-efektywnie-wykorzystywac-teksty-internetowe-podczas-lekcji-jezyka-polskiego-jako-obcego> [dostęp: 1.11.2021].
- Chymkowski R., Zasacka Z.: *Stan czytelnictwa w Polsce w 2020 roku*. Biblioteka Narodowa, Warszawa 2021. <https://www.bn.org.pl/download/document/1621420376.pdf> [dostęp: 1.11.2021].
- Horyśniak M.: *Czynniki wpływające na motywację do nauki języków obcych w opinii uczących się*. W: *Postrzeganie i rola motywacji w procesie glottodydaktycznym. Perspektywa nauczyciela i ucznia*. Red. D. Gabryś-Barker, R. Kalamarz. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2020, s. 74–94.

- Janowska I.: *Podejście zadaniowe do nauczania i uczenia się języków obcych. Na przykładzie języka polskiego jako obcego*. Universitas, Kraków 2011.
- Pawlak M.: *Strategie motywacyjne w uczeniu się i nauczaniu języka obcego*. W: *Postrzeżenie i rola motywacji w procesie glottodydaktycznym. Perspektywa nauczyciela i ucznia*. Red. D. Gabryś-Barker, R. Kalamarz. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2020, s. 15–34.
- Programy nauczania języka polskiego jako obcego. Poziomy A1–C2*. Red. I. Janowska, E. Lipińska, A. Rabiej, A. Seretny, P. Turek. Księgarnia Akademicka, Kraków 2016.
- Seretny A., Lipińska E.: *ABC metodyki nauczania języka polskiego jako obcego*. Universitas, Kraków 2016.
- Sujecka-Zajac J.: *O motywacji kompetencyjnej w dydaktyce języków obcych*. „Języki Obce w Szkole” 2013, nr 4, s. 59–66. <https://jows.pl/artykuly/o-motywacji-kompetencyjnej-w-dydaktyce-jezykow-obcych> [dostęp: 1.11.2021].

Zuzanna Bodziony

**A towering crime...,
or how to use the sensational criminal trend in the language teaching**

Summary

The starting point of the paper is a remark on the success of so-called sensational criminal content in the modern Polish mass culture. This observation has been incorporated into the idea of using such content while teaching a foreign language in order to increase the students' motivation. The paper handles the issue not only theoretically but also practically. Its first part contains some reflections concerning those attributes of sensational criminal texts which are taking advantage of in the foreign language teaching. The second part presents an exemplary lesson which shows how the reflections can be implemented to introduce texts about the crime in the Hungarian language classroom.

Key words: foreign language teaching, crime novel, Hungarian as a foreign language, teaching materials

Зузанна Бодзионы

**Беда стряслась неожиданно...,
или возможности использования популярности детективной литературы
в глоттодидактике**

Резюме

Отправной точкой настоящего исследования является замечание об успехе так называемой детективно-приключенческой тематики в современной польской массовой культуре и предложение использовать ее в глоттодидактическом процессе для усиления мотивации

учащихся. Автор статьи рассматривает эту проблему не только с теоретической, но и с практической точки зрения. Первая часть статьи содержит рассуждения, касающиеся таких свойств детективно-приключенческих текстов, которые целесообразно использовать во время преподавания иностранного языка. Во второй части представлены раздаточные материалы, являющиеся практическим воплощением выводов из первой части. Материалы включают в себя упражнения, которые знакомят изучающих венгерский язык с детективной тематикой и лексикой детективного жанра.

Ключевые слова: преподавание иностранного языка, детектив, венгерский язык как иностранный, дидактические материалы

Bernadeta Niesporek-Szamburska

Uniwersytet Śląski w Katowicach

 <https://orcid.org/0000-0001-9935-6733>

(Szkolne) kształcenie języka a świadomość ekologiczna

Naukowcy z całego świata ogłaszają klimatyczny stan wyjątkowy¹. Ponad 11 tysięcy sygnatariuszy tego aktu ze 153 krajów w syntetycznym ostrzeżeniu przed zbliżającą się katastrofą klimatyczną proponuje przeprowadzenie istotnych i powiązanych ze sobą zmian w sześciu obszarach: energii, zanieczyszczeń krótkotrwałych, przyrody, żywności, gospodarki i populacji, gdyż rozwiązania tylko w jednej dziedzinie nie wystarczą. Przede wszystkim jednak należy dokonać zmian w mentalności i świadomości ludzi.

Fakty dotyczące katastrofy klimatycznej nieprzypadkowo trafiają do opracowania w tomie poświęconym współczesnym badaniom lingwistycznym, gdyż klimat – czy szerzej: edukacja ekologiczna lub proklimatyczna – to także problem językoznawców. „Język jest [...] prawdziwym centrum ludzkiego bytowania”², a z najnowszych badań przeprowadzonych wśród nauczycieli polonistów wynika, że ponad 90% z nich uznaje edukację proklimatyczną za niezbędną na lekcjach języka polskiego³. Młodzi z Młodzieżowego Strajku Klimatycznego wskazują również ten przedmiot jako niezbędny w kompleksowym podejściu do edukacji.

¹ Zob. W.J. Ripple, C. Wolf, T.M. Newsome, P. Barnard, W.R. Moomaw and 11258 scientist signatories from 153 countries: *World Scientists' Warning of a Climate Emergency*. „BioScience” 2020, vol. 70, no. 1. <https://academic.oup.com/bioscience/article/70/1/100/5670749> [dostęp: 3.11.2021].

² H.-G. Gadamer: *Człowiek i język*. Tłum. K. Michalski. W: idem: *Rozum, słowo, dzieje. Szkice wybrane*. Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1979, s. 56.

³ A. Guzy, M. Ochwat: *Poloniści wobec zmian klimatu. Raport z badań ankietowych*. <https://www.hec.platforma.us.edu.pl/wp-content/uploads/2021/10/Raport-polonisc-dla-klimat-2021.pdf> [dostęp: 3.09.2021].

Jak widać, edukacja humanistyczna – w tym lingwistyczna – może się stać „*spiritus movens* przemiany człowieka z *homo sapiens* w *homo ecologicus*”⁴.

Edukacja dzieci i młodzieży – w opisywanym przypadku polonistyczna, w szczególności kształcenie językowe – okazuje się więc kluczowa. Spójrzmy zatem na możliwości, jakie wnoszą subdyscypliny językoznawstwa, a następnie podstawa programowa (stanowiąca ramy, których nie może przekroczyć nauczyciel) do proekologicznego/proklimatycznego profilowania treści edukacyjnych.

Stosunkowo niedawno w lingwistyce pojawiły się dwa nurty: nazywany językoznawstwem ekologicznym czy ekologią języka oraz krytyczny, nazywany ekologią lingwistyczną lub lingwoekologią⁵. Za prekursora pierwszego z nich uznaje się Einara Haugena, który wprowadził do językoznawstwa pojęcie *ekologia języka* i określił przedmiot tego kierunku jako badanie interakcji pomiędzy językiem a jego środowiskiem. Badacz ten przenosi zasady ekologii do opisu języka i proponuje charakteryzowanie go jako centralnego elementu rozbudowanego ekosystemu językowego, stanowiącego podsystem biosfery. Haugen kładzie nacisk na relacje, jakie zachodzą między językiem a jego użytkownikami, między językiem a strukturami społecznymi i kontekstem kulturowym, zwraca uwagę także na relacje języków między sobą⁶. W jego koncepcji język jest bowiem autonomicznym podmiotem, a badania nad nim obejmują „liczne zagadnienia związane z pielęgnacją i ochroną języka (języków), jego współistnieniem z innymi językami, wymieraniem języków, zjawiskami bilingwizmu, dyglosji, endoglosji itd.”⁷. Ekologia języków ma na celu opis ekosystemu językowego w całej jego złożoności, przy czym różnorodność językowa uznawana jest za dobro wspólne ludzkości. W tym obszarze wymieranie języków traktuje się jako proces analogiczny do wymierania gatunków biologicznych. W obrębie ekologii języka można dostrzec również inny aspekt badawczy, osadzony w tradycyjnej teorii kultury języka; staje się on tutaj środkiem podtrzymywania kontaktu między członkami danej społeczności językowej, tworzenia międzyludzkich więzi – mówienia „językiem ku drugiemu człowiekowi. Nie przeciw niemu. Mówieniu dla niego”⁸. Chodzi o odpowiedzialne użycie języka, gdy

⁴ M. Ochwat: *(Współ)myślenie w humanistyce. Literackie ekokształcenie w epoce antropocenu*. „Polonistyka. Innowacje” 2020, nr 12, s. 48.

⁵ Szerzej na ten temat zob. M. Steciąg: *Dyskurs ekologiczny w debacie publicznej*. Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra 2012. W tym ujęciu *ekologia* stała się pojęciem nośnym także na gruncie językoznawstwa.

⁶ Zob. E. Haugen: *The Ecology of Language. Essays*. Sel. and introd. by A.S. Dil. Stanford University Press, Stanford 1972.

⁷ M. Steciąg: *Słowa-klucze w ekologii i ich krytyka z perspektywy ekolingwistycznej*. „Problemy Ekorozwoju” 2009, t. 4, nr 2, s. 62.

⁸ A. Cegiela: *Jaka polszczyzna, taka wspólnota Polaków*. Tekst przemówienia wygłoszonego podczas XI Kongresu Obywatelskiego, 5 listopada 2016 r. <https://www.moznainaczej.com.pl/a-cegiela-jaka-polszczyzna-taka-wspolnota-polakow> [dostęp: 14.11.2021].

interakcjom nadaje się realny wymiar etyczny. I ten obszar można wykorzystać w kształceniu polonistycznym w szkole.

Z kolei w nurcie ekokrytycznym podkreśla się wagę „budowania krytycznej świadomości języka”, która według Alwina Filla „ma odpowiadać zmieniającemu się sposobowi postrzegania problemów ekologicznych i ich miejsca w życiu człowieka i społeczeństw”⁹. Takie ukierunkowanie nawiązuje do dynamicznego rozwoju ekolingwistyki w latach 90. ubiegłego wieku, gdy Michael Halliday wskazał na język jako instrument walki z faktycznymi problemami ekologicznymi (m.in. antropocentryzmem, uprzedzeniami, dyskryminacją), które przejawiają się również w języku. Magdalena Steciąg ujmuje to podejście jako drugi nurt ekolingwistyczny, nazwany lingwoekologią. W myśl owej koncepcji język nie tylko odzwierciedla rzeczywistość, lecz także ją kreuje, „ma moc tworzenia różnych jej obrazów (w różnych dyskursach)”¹⁰. Zachodzi zatem widoczna relacja pomiędzy językiem a naturą: język uczestniczy w postrzeganiu jej problemów, dlatego można mówić o kształtowaniu proekologicznych lub nieekologicznych postaw jego użytkowników. Sposób, w jaki wyraża on zagadnienia ekologiczne, i rola, jaką odgrywa w społecznym odbiorze problemów ekologicznych, stają się przedmiotem badań lingwoekologicznych¹¹. Wiele metodologii lingwistycznych (m.in. JOS, etnolingwistyka, językoznawstwo krytyczne, socjolingwistyka, kognitywna teoria metafory) żywo funkcjonuje w lingwoekologii. Służą do rozpoznawania wyrażanych środkami językowymi relacji człowieka ze środowiskiem naturalnym, jego stosunku do przyrody oraz do odtwarzania językowego i społecznego obrazu świata przyrody tkwiącego w danym języku¹². Lingwoekologiczne analizy wskazują, że w strukturze tego obrazu dominuje perspektywa antropocentryczna: istota ludzka postrzegana jest jako centralny punkt świata, odseparowany od biowspólnoty. Nie zauważa integralności z przyrodą, w hierarchii najwyższej stawia siebie („człowiek miarą wszechrzeczy”)¹³ i traktuje środowisko przedmiotowo¹⁴.

Czy edukacja językowa może zmienić tę relację? Czy układ, który człowiek widzi i przekazuje w języku, można zmienić na nonantropocentryczny? Jak wpłynąć poprzez język na świadomość ekologiczną, skoro ludzkim myśleniem steruje zasada antropocentryzmu? Człowiek przez swoje doświadczenie klasyfikuje świat, a rezultaty jego działalności poznawczej znajdują odzwierciedlenie

⁹ Cyt. za: M. Steciąg: *Słowa-kłucze w ekologii...*, s. 62.

¹⁰ Eadem: *Dyskurs ekologiczny w debacie...*, s. 15.

¹¹ Ibidem, s. 32.

¹² Ibidem, s. 42.

¹³ Hasło Protagorasa, zob. Z. Piątek: *Aspekty antropocentryzmu*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1988 (seria Varia, t. 243), s. 9.

¹⁴ Zob. P. Skubała: *Dekalog kompetentnego nauczyciela i ucznia – edukacja środowiskowa we współczesnej szkole*. W: P. Skubała, I. Kukowka: *Zrozumieć przyrodę na nowo. 10 zasad, jak uczyć o przyrodzie, by budować motywację do działań ekologicznych*. Pracownia na rzecz Wszystkich Istot, Bystra, s. 5–39.

w języku. Ten ostatni nie jest jednak wiernym odzwierciedleniem rzeczywistości, lecz odbiciem sposobu patrzenia człowieka jako użytkownika języka. Ponadto stanowi kognitywną właściwość konstytutywną człowieka¹⁵.

Tymczasem zmiana postaw okazuje się konieczna, gdyż – jak stwierdził Halliday – „nasze potrzeby przekraczają zasoby planety, na której żyjemy [...]”, a „pewne cechy języka/gramatyki konstruuja obraz rzeczywistości w taki sposób, że nie jest to dłużej dobre dla ludzkości i gatunku”¹⁶. Ostatni raport Międzyrządowego Zespołu ds. Zmian Klimatu (IPCC) potwierdza, że to ludzkość zmieniła system klimatyczny¹⁷.

Spoglądając na nurty „eko-” w lingwistyce, nietrudno dostrzec, że właśnie lingwoekologię można skutecznie wykorzystać w edukacji do kreowania odmiennych postaw wobec klimatu. Niemniej pozostałe z prezentowanych nurtów również są obecne w edukacji polonistycznej – w zakresie kształcenia językowego. Przy pierwszym obszarze ekolingwistyki, związanym z ekologią języków i zanikaniem różnorodności językowej (w wyniku globalizacji), jedynie krótko wymienię problemy godne uwzględniania w owym kształceniu¹⁸. Są to globalizacja i język wehikularny oraz regresja odmian terytorialnych, dialektów. Zasługuje na uwagę edukacja etnokulturowa łącząca się z zagadnieniami odmiany regionalnej i jej funkcjonalizacji. Na Śląsku badania nad nią prowadziły i zaprezentowały rozwiązania edukacyjne Helena Synowiec i Bożena Szymonowa (z d. Cząstka), a także Ewa Sławkowa; na Kaszubach analizowali te zagadnienia Kazimierz Kossak-Główczewski i Bożena Kosak-Główczewska [!], na Podhalu – Maria Madejowa, Anna Mlekođaj i Kazimierz Sikora¹⁹. Po latach nieobecności w szkole (od skreślenia w 2008 roku z ramy programowej tzw. ścieżki międzyprzedmiotowej pt. „Edukacja regionalna: dziedzictwo

¹⁵ S. Grucza: *Lingwistyka antropocentryczna a badania okulograficzne*. „Lingwistyka Stosowana” 2011, t. 4, s. 150.

¹⁶ Cyt. za: M. Steciąg: *Dyskurs ekologiczny w debacie...*, s. 20.

¹⁷ *Climate Change 2021: The Physical Science Basis*. Report Multimedia. <https://www.ipcc.ch/report/sixth-assessment-report-working-group-i/> [dostęp: 14.11.2021].

¹⁸ Szerzej na ten temat zob. J. Nocoń: *Język(i) i komunikowanie się w zglobalizowanym świecie – o ekologii języka w edukacji polonistycznej XXI wieku*. W: *Lekcja POLSKI(ego). Praktyki edukacyjne wobec niepokojów XXI wieku*. T. 2: *Praktyki edukacyjne*. Red. A. Gis, K. Koc, M. Kwiatkowska-Ratajczak, M. Wobalis. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 2021, s. 251–264.

¹⁹ Wśród licznych opracowań z zakresu językowej edukacji regionalnej z rozbudowaną częścią aplikacyjną warto wyróżnić następujące: H. Synowiec, B. Cząstka: *Kształcenie sprawności językowej (ćwiczenia dla uczniów środowiska śląskiego)*. Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego, Kraków 1990; E. Sławkowa: *Być „stela”*. Z zagadnień edukacji na Śląsku Cieszyńskim. Wydawnictwo Gnome, Katowice 2003; K. Kossak-Główczewski: *Szkice z edukacji regionalnej. Europa. Regiony. Kaszubi*. Rumina, Rumia–Głodnica 1996; *Góry i góralszczyzna w dziejach i kulturze pogranicza polsko-słowackiego (Podhale, Spisz, Orawa, Gorce, Pieniny)*. *Literatura i język na Podhalu*. Red. M. Madejowa, A. Mlekođaj, K. Sikora. Podhalańska Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa, Nowy Targ 2005.

kulturowe w regionie”) wróciły pewne zapisy dotyczące edukacji regionalnej, obejmującej także język regionalny i gwary. W podstawie programowej przedmiotu język polski z 2017 i 2018 roku wśród celów kształcenia w klasach IV–VII wymienia się np. „Rozwijanie zainteresowania kulturą w środowisku lokalnym” (SP: 11)²⁰, a w samych treściach kształcenia w klasach VII–VIII pojawia się, w części poświęconej zróżnicowaniu języka, umiejętność ucznia: „5) wyróżnia środowiskowe i regionalne odmiany języka” (SP: 19). Z kolei w treściach podstawy programowej przedmiotu język polski dla szkół ponadpodstawowych (w zakresie rozszerzonym) w punkcie „Zróżnicowanie języka” można znaleźć odniesienie do umiejętności ucznia, który „5. określa właściwości języka jako nośnika i przekaznika treści kulturowych” (SPP: 20)²¹, a w zakresie „komunikacji językowej i kultury języka” – „4. określa rolę języka w budowaniu świata” (SPP: 21).

Drugi aspekt ekologii języka, związany z etyką porozumiewania się, można podczas kształcenia językowego w szkole włączać jako ekologicznie dobre praktykowanie postawy otwartej na dialog, dzięki któremu możliwe staje się tworzenie potencjału ludzkiego współbycia oraz kształtowanie postawy szacunku dla życia we wszelkich postaciach. „Ćwiczenia” można rozpocząć od utrwalania dyspozycji do pozytywnych zachowań wobec drugiego człowieka, takich jak: tolerancja, otwartość, empatia, życzliwość, poszanowanie, akceptacja i odpowiedzialność, następnie przejść do opanowania umiejętności rozumienia siebie i innych, niezbędnej do życia we wspólnocie językowej (pozbawionej barier komunikacyjnych, której członkowie rozwiązują konflikty w drodze negocjacji, dyskutują i polemizują z wykorzystaniem racjonalnych argumentów), wreszcie – do uzyskania biegłości w strategiach odbiorczych (chroniących przed manipulacją czy agresją językową)²².

Etyczne podejście do komunikacji może sprzyjać kształceniu **świadomości ekologicznej**, która odpowiednio formowana przekłada się na stosowne i efektywne zachowania. **Świadomości** – pojmowanej jako „zdolność człowieka do poznawania i oceniania siebie i otaczającego świata” przy przytomności i jasności zmysłów, jako „posiadanie wiedzy o czymś”²³ – z dołączonym

²⁰ Podstawa programowa kształcenia ogólnego z komentarzem. Szkoła podstawowa. Język polski. Ośrodek Rozwoju Edukacji MEN, Warszawa 2018, s. 11. W kolejnych przywołaniach stosuję skrót w nawiasie przy cytacie (SP: numer strony).

²¹ Podstawa programowa kształcenia ogólnego z komentarzem. Szkoła ponadpodstawowa: 4-letnie liceum, 5-letnie technikum. Język polski. Ośrodek Rozwoju Edukacji MEN, Warszawa 2019, s. 20. W kolejnych przywołaniach stosuję skrót w nawiasie przy cytacie (SPP: numer strony).

²² Zob. J. Puzynina: *Słowo – wartość – kultura*. Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1997.

²³ *Inny słownik języka polskiego*. T. 2. Red. M. Bańko. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000, s. 790.

epitetem **ekologiczna** (od *ekologia*²⁴, z grec. *oikos* ‘dom, miejsce zamieszkania, środowisko’ i *logos* ‘nauka’)²⁵, oznaczającej postawę opartą na odpowiedzialnym postępowaniu ludzi i społeczeństw wobec wymogów środowiska, na rozumieniu mechanizmów działania przyrody oraz właściwej ocenie limitów jej eksploatacji, ograniczeń, którym musimy się podporządkować. Taki jest sens większości idei ekologicznych. Wskazana forma świadomości w etycznym podejściu do komunikacji winna się stawać świadomością powszechną – prawną i obyczajową, wbudowywaną w sposób myślenia człowieka jak najwcześniej i przekazywaną z pokolenia na pokolenie.

Pośród trzech trwałych komponentów tak rozumianego modelu: **wiedzy ekologicznej** (obejmującej zrozumienie sposobu współistnienia człowieka i przyrody), **wrażliwości ekologicznej** (przejawiającej się emocjonalnym – pełnym szacunku – nastawieniem do przyrody) oraz **postaw proekologicznych** (czyli działania podejmowanego na rzecz ochrony środowiska naturalnego)²⁶, dwa ostatnie w sposób naturalny włączają się w etyczne kształcenie językowe w ramach edukacji polonistycznej.

Kształcenie postaw według zasad ekologii języka polega np. na zgodnym z etyką słowa rozwijaniu praktyk komunikacyjnych opartych na wartościach: życzliwości, potrzebie kontaktu z drugim człowiekiem, szczerości, prawdzie, uczciwości, szacunku dla inności, gotowości działań dla dobra wspólnego. „Ekologiczne komunikowanie to etyczne przekonywanie i perswadowanie, a nie manipulacja i propaganda, retoryka zamiast erystyki, maksymy konwersacyjne Paula H. Grice’a (jakości, ilości, istotności, sposobu), prawda, a nie fałsz, informacja, a nie dezinformacja”²⁷. W przełożeniu na działania dydaktyczne na poziomie języka można np. poddać refleksji sposób, w jaki kontakty językowe są podejmowane przez współczesną młodzież szkolną, czy realizują założenia ekologii języka, m.in. szacunek dla osoby rozmówcy i przestrzeganie norm społecznej wrażliwości na słowo. Celowe będzie objęcie analizą codziennej komunikacji uczniów i nauczycieli, poświęcenie uwagi manipulacji językowej na podstawie krytycznej obserwacji nie tylko tekstów (publicystycznych, medialnych, reklamowych), lecz także własnych wypowiedzi, w których wykorzystanie środków językowych niezgodnie z zasadami etyki mówienia zdarza się

²⁴ Termin *ekologia* wprowadzony został w 1869 roku przez Ernsta Haeckela i zdefiniowany jako wiedza o związkach organizmu ze środowiskiem. Zob. I. Paško: *Kształtowanie postaw proekologicznych uczniów klas I–III szkół podstawowych*. Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2001, s. 30.

²⁵ W. Kopaliński: *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem*. Świat Książki, Warszawa 2000, s. 143. *Ekologia* oznacza dosłownie naukę o organizmach w ich domu, w ich naturalnym środowisku.

²⁶ J. Frątczak: *Świadomość ekologiczna dzieci, młodzieży i dorosłych w aspekcie edukacji szkolnej i nieszkolnej*. Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy, Bydgoszcz 2001.

²⁷ J. Nocoń: *Język(i) i komunikowanie się w zglobalizowanym świecie...*, s. 260.

nie rzadziej niż w tekstach medialnych. Jak pisze Jadwiga Puzynina, o języku należy bowiem uczyć inaczej: ukazać zanurzenie istoty ludzkiej w języku, jego bezpośredni związek z tworzeniem relacji z innymi i poznawaniem świata. Na tym tle trzeba też pokazać sytuacje podchwytliwe, „jakie kryją się w samej budowie języka i jakie są wykorzystywane przez tych, którzy chcą człowieka w jakikolwiek sposób ubezwłasnowolnić, manipulować nim”²⁸. Dekonstruować język, odsłaniać pułapki tkwiące w semantyce tekstów, żeby zbadać, czemu służą i co jawnie lub niejawnie wyrażają.

Takie działania są w zarysie wpisane w *Podstawę programową kształcenia ogólnego* z 2017 i 2018 roku dla przedmiotu język polski. Na II etapie edukacyjnym (klasy IV–VIII) w ogólne cele kształcenia włączono „rozpoznawanie manipulacji językowej” (SP: 11), a na III etapie (szkoła ponadpodstawowa) – „kształcenie umiejętności rozumienia roli mediów oraz ich wpływu na zachowania i postawy ludzi, a także krytycznego odbioru przekazów medialnych oraz świadomego korzystania z nich” (SPP: 14). W zakresie treści kształcenia językowego („Komunikacja językowa i kultura języka”) zadbano o umiejętności ucznia, który:

- 7) stosuje zasady etyki wypowiedzi; wartościuje wypowiedzi językowe, stosując kryteria, np. prawda – fałsz, poprawność – niepoprawność;
- 8) rozróżnia pojęcia manipulacji, dezinformacji, postprawdy, stereotypu, bańki informacyjnej, wiralności; rozpoznaje te zjawiska w tekstach i je charakteryzuje;
- 9) stosuje zasady etykiety językowej w wypowiedziach ustnych i piśmnych (SPP: 21).

Słowa badaczki o odmiennym uczeniu języka można interpretować, w zgodzie z regułami ekologii języka i postawą proekologiczną, także jako uważne przyglądanie się językowi pod kątem odkrywania nieuprawnionej hierarchiczności w świecie. Nieuprawnionej, skoro świat zbudowany jest „na zasadzie sieci pajęczej i każdy gatunek służy w pewien sposób pozostałym, będąc gwarantem funkcjonowania ekosystemu”. Właśnie obserwacja języka może się stać ścieżką do zrozumienia, że „inne formy życia mają wewnętrzną wartość, niezależną od użyteczności dla człowieka, i dlatego zasługują na ochronę”²⁹, gdyż to język, gramatyka „odzwierciedla, naturalizuje antropocentryzm, ideologię wzrostu (*growthizm*)”³⁰.

Ścieżka wiodąca od etyki wypowiedzi przechodzi płynnie w lingwoekologię – drugi nurt w ekologii języka. Jest dla niej szczególne miejsce w kształceniu

²⁸ J. Puzynina: *Nauka o języku w szkole XXI wieku*. W: *Horyzonty edukacji językowej, literackiej i kulturowej*. Red. R. Mrózek. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Cieszyn 2003, s. 17.

²⁹ P. Skubała: *Dekalog kompetentnego nauczyciela...*, s. 26–27.

³⁰ M. Steciąg: *Dyskurs ekologiczny w debacie...*, s. 22.

polonistycznym, bo jak wskazuje przytoczona wcześniej definicja świadomości ekologicznej, niezwykle istotny jej element stanowi **kształtowanie postaw** – wrażliwości proekologicznej i szacunku dla przyrody, a także przekonania o konieczności podejmowania działań na rzecz ochrony środowiska naturalnego. Język polski zaś jako przedmiot szkolny jest zorientowany aksjologicznie – również w zakresie otwierania wychowanków na otaczającą biosferę. Ogólną zapowiedź takiej roli można znaleźć w preambule *Podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkół podstawowych*:

Szkoła dba o wychowanie dzieci i młodzieży w duchu akceptacji i szacunku dla drugiego człowieka, **kształtuje postawę szacunku dla środowiska przyrodniczego, w tym upowszechnia wiedzę o zasadach zrównoważonego rozwoju** [podkr. – B.N.-S.], motywuje do działań na rzecz ochrony środowiska oraz rozwija zainteresowanie ekologią (SP: 7)³¹.

W edukacji polonistycznej rolę tę doprecyzowano: to wartości humanistyczne stały się fundamentem wychowania aksjologicznego. Celem kształcenia uczyniono bowiem m.in.: „4. Rozwijanie zdolności dostrzegania wartości: prawdy, dobra, piękna, szacunku dla człowieka, i kierowania się tymi wartościami” („I. Kształcenie literackie i kulturowe”, SP: 10), w które wpisane są także relacje człowieka ze środowiskiem naturalnym: gdy uznaje prawdę o nim, gdy dostrzega w naturze dobro i takąż postawę prezentuje wobec niej, gdy widzi jej piękno. Nie chodzi tu jedynie o doświadczenie natury w tekstach literackich i kulturowych: lekturach, filmie, malarstwie, rzeźbie, fotografii. Świat – wraz ze wszystkim, co się w nim dzieje – ma charakter dialogiczny, otwiera dostęp do odczytywania rzeczywistości. W tekście literackim jest przedstawiany za pomocą języka, a więc zwrócenie uwagi na język i sposób ujmowania środowiska naturalnego, jego wyjątkowej roli i miejsca w nim człowieka, wyrażanie szacunku dla natury – to zadanie, któremu powinno sprostać kształcenie językowe w zakresie kompetencji zarówno odbiorczych, jak i nadawczych.

W świetle też skutecznej edukacji ekologicznej (np. tezy 3. eksponującej „wiązaną życia ludzkiego i przyrody w całość powiązaną wzajemnym szacunkiem” czy tezy 7. wskazującej, że „[w]ażnym elementem edukacji ekologicznej jest personifikacja”)³² **potencjalną wartość** dla formowania odpowiedzialności

³¹ Podkreślając rangę tematu, jakim jest edukacja ekologiczna, Ministerstwo Edukacji i Nauki w 2020 roku wprowadziło przepis, który od 1 września 2020 roku zobowiązuje nauczycieli, aby na zajęciach omawiali z uczniami najistotniejsze problemy klimatyczne i ochrony środowiska. Zob. *Treści dotyczące edukacji ekologicznej obecne w polskich szkołach*. MEiN, Warszawa 2020. <https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/tresci-dotyczace-edukacji-ekologicznej-obecne-w-polskich-szkolach> [dostęp: 14.11.2021].

³² Zob. P. Skubała: *Dekalog kompetentnego nauczyciela...*, s. 31. Oto pozostałe tezy (nawiązujące, jak sądzę, do myśli Alberta Schweitzera – prekursora etyki środowiskowej i etyki czci

za losy planety zyskują także zapisy podstawy programowej dotyczące rozpoznawania języka figuratywnego, nazywania wrażeń (pod wpływem tekstu), wyrażania sądów o postaciach i zdarzeniach, transformowania tekstu (przez zmianę podmiotu wypowiadającego się, narratora, bohatera). Docelowo w realizacji mogłyby one prowadzić do zmiany perspektywy poznawczej na tę nazwaną „światem z nami”, do wartości dobra wspólnoty: człowiek – przyroda³³.

W zapisach treści w części „I. Kształcenie literackie i kulturowe” (klasy IV–VI) potencjalne znaczenie mają także punkty mówiące, że uczeń:

- 4) **zna i rozpoznaje** w tekście literackim: **epitet, porównanie, przerośnięcie**, wyrazy dźwiękonaśladowcze, zdrobnienie, zgrubienie, **uosobienie, ożywienie**, [...]
- 14) **nazywa wrażenia**, jakie wzbudza w nim czytany tekst.
„Treści nauczania – wymagania szczegółowe [...]” (SP: 12).

I dalej – w kontekście też skutecznej edukacji ekologicznej – możliwości w tym zakresie wnoszą treści, w których uczeń:

- 3) **określa temat i główną myśl** tekstu; [...]
- 11) **odnosi treści tekstów kultury do własnego doświadczenia**.
„II. Odbiór tekstów kultury” (SP: 13).
- 4) **rozumie dosłowne i przerośnięte znaczenie wyrazów** w wypowiedzi.
„II. Kształcenie językowe. 2. Zróżnicowanie języka” (SP: 14).
- 1) **tworzy spójne wypowiedzi w formach gatunkowych** [...],
- 5) **opowiada** o przeczytanym tekście [...],
- 7) **tworzy opowiadania** związane z treścią utworu, np. dalsze losy bohatera, **komponowanie początku i zakończenia** na podstawie fragmentu tekstu lub na podstawie ilustracji.
„III. Tworzenie wypowiedzi. 2. Mówienie i pisanie” (SP: 15).

Potencjalne treści dla edukacji lingwoekologicznej można odnaleźć także w części podstawy programowej dla klas VII–VIII. W zakresie wyodrębnionego „kształcenia literackiego i kulturowego” (I) uczeń:

dla życia): 1. Przyroda powinna być przedstawiana jako całość, wielka wspólnota niezliczonych istot, powiązanych ze sobą na wiele sposobów. 2. Edukacja ekologiczna powinna uczyć, że każda forma życia jest wyjątkowa i spełnia ważną funkcję w przyrodzie. 4. Wartością fundamentalną edukacji środowiskowej winien być szacunek dla życia we wszelkiej postaci. 5. W procesie edukacji poznajemy prawa rządzące światem żywym. 6. Ucząc o przyrodzie, nie opieraj się na strachu. 8. Każde działanie człowieka naruszające przyrodę powinno być poddane ocenie moralnej. 9. Edukacja ekologiczna jest dziedziną interdyscyplinarną. 10. Edukacja ekologiczna powinna uczyć, że każde, nawet najmniejsze działanie, jeżeli tylko służy dobru Ziemi, ma sens i jest potrzebne.

³³ Zob. M. Steciąg: *Dyskurs ekologiczny w debacie...*, s. 71. Druga perspektywa to „świat wokół nas” – z przedmiotowaniem natury, supremacją człowieka.

- 9) **wykorzystuje** w interpretacji utworów literackich **odwołania do wartości uniwersalnych** związane z postawami społecznymi, narodowymi, religijnymi, etycznymi i dokonuje ich hierarchizacji.

„I. Kształcenie literackie i kulturowe” (SP: 17–18).

Wskazane treści, choć nie dotyczące wprost troski o planetę, w realizacji mogą się wiązać z edukacją odpowiedzialną za Ziemię. Wszystkie są oparte na działaniu językowym, które wpływa na zatrzymaną w umyśle obraz świata, a więc rzutuje także na zmianę postaw, na świadomość i zachowania proekologiczne. Na przykład zadania polegające na obserwacji językowego obrazu świata zakrzepłego w stylu potocznym – zdecydowanie antropocentrycznego³⁴ – a następnie ćwiczenia transformacyjne wizji jako rezultat zmiany punktu widzenia uczniów mogłyby wpływać na głęboką świadomość ekologiczną, która ma na względzie **radikalną zmianę postawy** wobec otaczającego świata. Pisanie twórczych tekstów z perspektywy nonantropocentrycznej, ze zmianą pozycji narratora – to działania kształcące sprawność językową, interesujące dla młodych ludzi i efektywne w poszukiwaniu perspektywy „świata z nami”, budowaniu postawy odmiennej od koncepcji człowieka oraz jego miejsca w świecie najbardziej utrwalonej w kulturze zachodniej³⁵.

Wnioskiem płynącym z przedstawionych rozważań, w tym z analizy podstaw programowych przedmiotu język polski (z naciskiem na kształcenie językowe), niech będzie uwaga o niezbędnej obecności edukacji ekologicznej w szkole i konieczności kształcenia (głębokiej) świadomości ekologicznej³⁶. Przemodelowanie celów i treści kształcenia w wyraźne wskazania proekologiczne/proklimatyczne

³⁴ Zob. J. Bartmiński: *Językowe podstawy obrazu świata*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2006.

³⁵ Możliwe są też inne ćwiczenia, takie jak wspomniane przez Magdalenę Steciąg ćwiczenia odwołujące się do słowotwórstwa, oparte na odkrywaniu sensów i odcieni znaczeniowych afiksów używanych w dyskursie ekologicznym, np. dwóch grup znaczeniowych wyspecjalizowanych prefiksów: 1) wskazujących na zagrożenie dla środowiska naturalnego: *a-*, *de-*, *dys-*; 2) sygnalizujących możliwość odbudowania środowiska ze zniszczeń: *neo-*, *re-*. Ucząc ortografii, można posłużyć się metodyką konkretnie: wyposażyć ćwiczenia w leksykę (nazwy gatunków, np. ptaków czy roślin), poprzedzić je poznawaniem środowiska, tworzyć dyktanda twórcze pisane przy pomocy samych uczniów itp.

³⁶ Arne Naess odróżnia **ekologię płytką** od **ekologii głębokiej**. Ta pierwsza jest zorientowana na walkę z zanieczyszczeniem środowiska i zużyciem zasobów naturalnych, wspiera takie rozwiązania jak recykling, które miałyby zapobiec pogłębianiu się kryzysu ekologicznego, czyli zajmuje się tylko doraźnymi próbami zaradzenia jego symptomom. Wyjście z niego jednak, według Naessa, będzie możliwe dopiero wtedy, gdy zostanie zakwestionowany światopogląd powodujący zaistnienie kryzysu. To zadanie, jakie stawia sobie ekologia głęboka. Zmianą, do której dąży, jest nie tyle zmiana niektórych zachowań, ile radykalna transformacja postawy człowieka wobec otaczającego świata. Zob. A. Naess: *The Shallow and the Deep, Long-Range Ecology Movement. A summary*. W: *Selected Works of Arne Naess*. Eds. A. Drengson, H. Glasser. Vol. 10. Springer, Dordrecht 2005, s. 7–12.

staje się coraz pilniejsze. To bowiem dzisiejsze dzieci i młodzież czeka życie w świecie, który cechują niespotykane przemiany i radykalna niepewność w związku ze zmianami klimatu. Jak zaznaczono, zagadnienia ekologii języka, zwłaszcza nurtu lingwoekologicznego, można włączyć w nauczanie języka polskiego już dzisiaj. Plan ramowy tego przedmiotu niesie w sobie potencjał, ale w większości przypadków inspiratorem świadomym sprofilowanych proklimatycznie działań na języku i w języku pozostaje polonista. Co ważne, nauczyciel już dzisiaj jest gotowy do podjęcia tej roli (na co wskazują badania Anny Guzy i Magdaleny Ochwat)³⁷. Potrzebuje jedynie profesjonalnego wsparcia teoretycznego i metodycznego, dobrze opracowanych rozwiązań dydaktycznych opartych na mocnej podbudowie lingwistycznej³⁸.

Świat znajduje się w momencie, który wymaga wyobraźni humanistycznej, rozbudzania u wychowanków „szacunku dla zjawiska życia”³⁹, podejmowania działań mających na celu powstrzymanie destrukcji środowiska przyrodniczego⁴⁰. Znacząca rola przypada w tych działaniach językoznawstwu i dydaktykom języka, jako że „wszystkie formy ludzkiej wspólnoty życia [na planecie – B.N.-S.] są formami wspólnoty językowej”⁴¹. Dobrze zaplanowane kształcenie językowe może stanowić wsparcie nie tylko w sferze lingwistycznej, lecz także w sferze kształtowania świadomości (ekologii głębokiej), aksjologii, kreowania określonych postaw i zachowań proekologicznych/proklimatycznych.

³⁷ Zob. raport A. Guzy, M. Ochwat: *Poloniści wobec zmian klimatu...*

³⁸ Zespół Interdyscyplinarnego Centrum Badań nad Edukacją Humanistyczną próbuje stworzyć takie wsparcie, m.in. w projekcie finansowanym przez Fundusz Wyszehradzki pt. „Edukacja humanistyczna dla klimatu. Rozpoznania – dobre praktyki – rekomendacje”, prowadzonym wspólnie z partnerami z uniwersytetów w Ołomuńcu, Bratysławie, Bańskiej Bystrzycy oraz z Ogólnonarodowej Szkoły Polskiej w Budapeszcie. Myślimy o edukacji na wszystkich szczeblach nauczania: w szkole podstawowej, ponadpodstawowej i na studiach. Więcej informacji na: www.hec.us.edu.pl.

³⁹ W. Koehler: *Zwierzęta czekają*. Krajowa Agencja Wydawnicza, Warszawa 1981, s. 20.

⁴⁰ Rezultatem wyraźnego ukierunkowania refleksji humanistycznej na szeroko rozumianą problematykę ekologiczną jest powstanie humanistycznego kierunku ochrony środowiska, określanego także mianem **humanizmu ekologicznego**. Zob. H. Skolimowski: *Filozofia żyjąca. Ekofilozofia jako drzewo życia*. Pusty Obłok, Warszawa 1993.

⁴¹ H.-G. Gadamer: *Prawda i metoda. Zarys hermeneutyki filozoficznej*. Tłum. B. Baran. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004, s. 600.

Bibliografia

- Bartmiński J.: *Językowe podstawy obrazu świata*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2006.
- Cegiela A.: *Jaka polszczyzna, taka wspólnota Polaków*. Tekst przemówienia wygłoszonego podczas XI Kongresu Obywatelskiego, 5 listopada 2016 r. <https://www.moznainaczej.com.pl/a-cegiela-jaka-polszczyzna-taka-wspolnota-polakow> [dostęp: 14.11.2021].
- Climate Change 2021: The Physical Science Basis*. Report Multimedia. <https://www.ipcc.ch/report/sixth-assessment-report-working-group-i/> [dostęp: 14.11.2021].
- Frątczak J.: *Świadomość ekologiczna dzieci, młodzieży i dorosłych w aspekcie edukacji szkolnej i nieszkolnej*. Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy, Bydgoszcz 2001.
- Gadamer H.-G.: *Człowiek i język*. Tłum. K. Michalski. W: idem: *Rozum, słowo, dzieje. Szkice wybrane*. Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1979, s. 47–56.
- Gadamer H.-G.: *Prawda i metoda. Zarys hermeneutyki filozoficznej*. Tłum. B. Baran. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004.
- Góry i góralszczyzna w dziejach i kulturze pogranicza polsko-słowackiego (Podhale, Spisz, Orawa, Gorce, Pieniny). Literatura i język na Podhalu*. Red. M. Madejowa, A. Mlekodaj, K. Sikora. Podhalańska Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa, Nowy Targ 2005.
- Grucza S.: *Lingwistyka antropocentryczna a badania okulograficzne*. „Lingwistyka Stosowana” 2011, t. 4, s. 149–162.
- Guzy A., Ochwat M.: *Poloniści wobec zmian klimatu. Raport z badań ankietowych*. <https://www.hec.platforma.us.edu.pl/wp-content/uploads/2021/10/Raport-polonisc-dla-klimat-2021.pdf> [dostęp: 3.09.2021].
- Haugen E.: *The Ecology of Language. Essays*. Sel. and introd. by A.S. Dil. Stanford University Press, Stanford 1972.
- Inny słownik języka polskiego*. T. 2. Red. M. Bańko. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000.
- Koehler W.: *Zwierzęta czekają*. Krajowa Agencja Wydawnicza, Warszawa 1981.
- Kopaliński W.: *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem*. Świat Książki, Warszawa 2000.
- Kossak-Główniczewski K.: *Szkice z edukacji regionalnej. Europa. Regiony. Kaszubi*. Rumina, Rumia–Głodnica 1996.
- Naess A.: *The Shallow and the Deep, Long-Range Ecology Movement. A summary* 2005. W: *Selected Works of Arne Naess*. Eds. A. Drengson, H. Glasser. Vol. 10. Springer, Dordrecht 2005, s. 7–12.
- Nocoń J.: *Język(i) i komunikowanie się w zglobalizowanym świecie – o ekologii języka w edukacji polonistycznej XXI wieku*. W: *Lekcja POLSKI(ego). Praktyki edukacyjne wobec niepokoїв XXI wieku*. T. 2: *Praktyki edukacyjne*. Red. A. Gis, K. Koc, M. Kwiatkowska-Ratajczak, M. Wobalis. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 2021, s. 251–264.

- Ochwat M.: *(Współ)myślenie w humanistyce. Literackie ekokształcenie w epoce antropocenu*. „Polonistyka. Innowacje” 2020, nr 12, s. 31–51. <https://doi.org/10.14746/pi.2020.12.3>.
- Paško I.: *Kształtowanie postaw proekologicznych uczniów klas I–III szkół podstawowych*. Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2001.
- Piątek Z.: *Aspekty antropocentryzmu*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1988 (seria Varia, t. 243).
- Podstawa programowa kształcenia ogólnego z komentarzem. Szkoła podstawowa. Język polski*. Ośrodek Rozwoju Edukacji MEN, Warszawa 2018.
- Podstawa programowa kształcenia ogólnego z komentarzem. Szkoła ponadpodstawowa: 4-letnie liceum, 5-letnie technikum. Język polski*. Ośrodek Rozwoju Edukacji MEN, Warszawa 2019.
- Puzynina J.: *Nauka o języku w szkole XXI wieku*. W: *Horyzonty edukacji językowej, literackiej i kulturowej*. Red. R. Mrózek. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Cieszyn 2003, s. 13–19.
- Puzynina J.: *Słowo – wartość – kultura*. Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1997.
- Ripple W.J., Wolf C., Newsome T.M., Barnard P., Moomaw W.R. and 11258 scientist signatories from 153 countries: *World Scientists' Warning of a Climate Emergency*. „BioScience” 2020, vol. 70, no. 1. <https://academic.oup.com/bioscience/article/70/1/100/5670749> [dostęp: 3.11.2021].
- Skolimowski H.: *Filozofia żyjąca. Eko-filozofia jako drzewo życia*. Pusty Obłok, Warszawa 1993.
- Skubała P.: *Dekalog kompetentnego nauczyciela i ucznia – edukacja środowiskowa we współczesnej szkole*. W: P. Skubała, I. Kukowka: *Zrozumieć przyrodę na nowo. 10 zasad, jak uczyć o przyrodzie, by budować motywację do działań ekologicznych*. Pracownia na rzecz Wszystkich Istot, Bystra 2010, s. 5–40.
- Sławkowa E.: *Być „stela”. Z zagadnień edukacji na Śląsku Cieszyńskim*. Wydawnictwo Gnome, Katowice 2003.
- Steciąg M.: *Dyskurs ekologiczny w debacie publicznej*. Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra 2012.
- Steciąg M.: *Słowa-kłucze w ekologii i ich krytyka z perspektywy ekolingwistycznej*. „Problemy Ekorozwoju” 2009, t. 4, nr 2, s. 61–68.
- Szynowic H., Czastka B.: *Kształcenie sprawności językowej (ćwiczenia dla uczniów środowiska śląskiego)*. Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego, Kraków 1990.
- Treści dotyczące edukacji ekologicznej obecne w polskich szkołach*. Ministerstwo Edukacji i Nauki, Warszawa 2020. <https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/tresci-dotyczace-edukacji-ekologicznej-obecne-w-polskich-szkolach> [dostęp: 14.11.2021].

Bernadeta Niesporek-Szamburska

(School) language education and environmental awareness

Summary

The author starts with the definition of the climate threat confirmed by scientists from all over the world. It assumes that linguistics, and above all language education, can change people's attitudes towards the climate. The author points to those trends in linguistics that could be used in pro-climate education and then analyzes the core curriculum of the Polish language in order to distinguish pro-ecological content. It finds in the base a lot of potential (not directly expressed) content to be used in pro-climate education. She postulates that language didactics researchers provide teachers of the subject with scientific support, but also in the form of application tools for building attitudes in the process of language education.

Keywords: language ecology, ecolinguistics, ecological awareness, language teaching, deep ecology, Polish language curriculum

Бернадета Неспорек-Шамбурска

(Школьное) языковое образование и экологическая осведомленность

Резюме

Автор статьи начинает с определения климатического кризиса, явления, существование которого подтверждается учеными всего мира. Предполагается, что лингвистика и, прежде всего, языковое образование могут способствовать изменению отношения людей к климату. Автор указывает на те направления в языкознании, которые можно было бы использовать в проклиматическом образовании, а затем анализирует базовую школьную программу польского языка, чтобы найти в ней проэкологическое содержание. Таким образом было обнаружено много потенциального (не выраженного напрямую) материала для использования в проклиматическом образовании. Автор предлагает исследователям языковой дидактики оказывать учителям-предметникам научную поддержку, в том числе в виде прикладных инструментов для формирования установок в процессе языкового образования.

Ключевые слова: экология языка, лингвикоэкология, экологическое сознание, лингвоэкологическое обучение, глубинная экология, базовая школьная программа польского языка

Agnieszka Mejnartowicz

Uniwersytet Barceloński

 <https://orcid.org/0000-0001-8309-2403>

Zastosowanie badań i narzędzi językoznawczych w nauczaniu „miejsc trudnych” wymowy w języku polskim

Spółgłoski frykatywne (trące) szeregu ciszącego [ɕ], [ʒ] oraz szeregu szumiącego [ʃ], [ʒ] tradycyjnie są uznawane za tzw. miejsca trudne polskiej fonodydaktyki¹. Z ankiet przeprowadzonych wśród lektorów języka polskiego przez Michalinę Biernacką wynika, że 96,43% respondentów jako trudny wskazało szereg ciszący, a 66,07% – szumiący². Również te dźwięki wymagają najdłuższego treningu od naszych kursantów języka polskiego na Uniwersytecie Barcelońskim (Universitat de Barcelona, UB) i w Oficjalnej Szkole Języków Obcych (Escuela Oficial de Idiomas, EOI)³. Jeśli chodzi o profil uczących się, jest to grupa w zasadzie homogeniczna pod względem języka rodzimego, gdyż ok. 90% stanowią dwujęzyczni Katalończycy oraz Hiszpanie posługujący się językami hiszpańskim i katalońskim, a pozostałe 10% to obcokrajowcy (zazwyczaj słowiańsko-, anglo- lub niemieckojęzyczni). Studenci UB, w większości Wydziału Filologii

¹ Spółgłoskom [ɕ], [ʒ] odpowiada w alfabecie sławistycznym transkrypcja [ś], [ź], a spółgłoski [ʃ], [ʒ] są reprezentowane w notacji sławistycznej, odpowiednio, przez symbole [š], [ž]. Ze względu na porównywanie polskiego systemu konsonantycznego z katalońskim w artykule została zastosowana notacja w międzynarodowym alfabecie fonetycznym (International Phonetic Alphabet, IPA).

² M. Biernacka: *Trudności w nauczaniu wymowy polskiej cudzoziemców w świetle wyników badań ankietowych*. „Acta Universitatis Lodziensis. Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców” 2015, t. 22, s. 252–265.

³ Oficjalne Szkoły Języków Obcych (Escuelas Oficiales de Idiomas) są placówkami publicznymi. Dyplomy EOI uzyskane w wyniku zdania egzaminów certyfikatowych ze znajomości języka obcego są w Hiszpanii honorowane na równi z międzynarodowymi certyfikatami.

i Komunikacji, przeważnie należą do grupy wiekowej między 18. a 25. rokiem życia i wykazują się dobrą znajomością fonetyki i fonologii języka rodzimego oraz języka studiowanej specjalizacji. Natomiast kursantami EOI są osoby między 20. a 60. rokiem życia, w różnym stopniu zaznajomione z fonetyką i fonologią języka ojczystego (nauka fonologii i fonetyki katalońskiej stanowi część obowiązkową programu gramatyki dla ostatnich klas liceum i egzaminów maturalnych) lub języka obcego (zazwyczaj angielskiego). Praca z grupą niemal jednorodną pod względem języka natywnego pozwala na stosowanie metody kontrastywnej jako punktu wyjścia do opracowania materiałów i strategii dydaktycznych służących do rozpoznawania i artykułowania głosek. Metoda ta opiera się na praktycznym porównaniu systemu fonologicznego spółgłosek polskich z systemem katalońskim, znacznie bogatszym w sybilanty niż system hiszpański.

W przygotowaniu części teoretycznej zajęć, zwłaszcza dla studentów UB, oprócz podstawowych opisów polskiej, hiszpańskiej, katalońskiej i międzynarodowej fonetyki i fonologii⁴ niezbędne są prace kontrastywne bazujące na solidnej analizie fonologicznej oraz opisy fonetyczne oparte na badaniach eksperymentalnych. Doskonałe wsparcie stanowią też badania realizowane na potrzeby terapii mowy. W przypadku fryktywów szumiących i ciszących jako przykłady warto wymienić prace Silke Hamann poświęcone fonetyce i fonologii spółgłosek retrofleksyjnych⁵, studia Marzeny Żygis⁶ oraz Żygis i Hamann⁷ dotyczące polskich i słowiańskich sybilantów fryktywowych, prace Marcina

⁴ Zob. *Słownik wymowy polskiej*. Red. M. Karaś, M. Madejowa. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Kraków 1977; B. Wierzechowska: *Fonetyka i fonologia języka polskiego*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1980; L. Dukiewicz, I. Sawicka: *Fonetyka i fonologia*. Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, Kraków 1995; D. Ostaszewska, J. Tambor: *Fonetyka i fonologia współczesnego języka polskiego*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000; J. Tambor: *Fonetyka i fonologia współczesnego języka polskiego. Ćwiczenia*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007; M. Wiśniewski: *Zarys fonetyki i fonologii współczesnego języka polskiego*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2001; W. Jassem: *Illustrations of the IPA: Polish*. „Journal of the International Phonetic Association” 2003, vol. 33, no. 1, s. 103–107; A.M. Badia i Margarit: *Gramática catalana*, Gredos, Madrid 1962; D. Recasens: *Fonètica i fonologia*. Enciclopèdia Catalana, Barcelona 1993; P. Prieto: *Fonètica i fonologia. Els sons del català*. Editorial UOC, Barcelona 2004; E. Martínez Celadrán: *Fonètica*. Teide, Barcelona 1984; J. Laver: *Principles of phonetics*. Cambridge University Press, Cambridge 1994; P. Ladefoged, I. Maddieson: *The Sounds of the World's Languages*. Blackwell Publishers, Oxford 1996.

⁵ S. Hamann: *The Phonetics and Phonology of Retroflexes*. LOT Publications, Amsterdam 2003.

⁶ M. Żygis: *Phonetic and Phonological Aspects of Slavic Sibillant Fricatives*. „ZAS Papers in Linguistics” 2003, Bd. 3, s. 175–213. <https://doi.org/10.21248/zaspil.32.2003.191>; M. Żygis: *Dla czego polskie sybilanty „ś” i „ż” są retrofleksami?*. „Logopedia” 2004, t. 33, s. 119–132.

⁷ M. Żygis, S. Hamann: *Perceptual and acoustic cues of Polish coronal fricatives*. W: *Proceedings of the 15th International Congress of Phonetic Sciences*. Ed. M.J. Sole Sabater. ICPhS Organizing Committee, Barcelona 2003, s. 395–398.

Wągla poruszające problem aktualizacji transkrypcji spółgłosek retrofleksyjnych⁸, jak również badania o charakterze logopedycznym, np. Anity Trochymiuk i Radosława Świecińskiego⁹, a także opisy kontrastywne polskich, rosyjskich i katalońskich sybilantów zaproponowane przez Joana Castellví i Dorotę Szmidt¹⁰.

W części praktycznej zaś istotnym elementem wspierającym trening słuchu fonematycznego i poprawności gestów artykulacyjnych są interaktywne portale edukacyjne oparte na opisach i badaniach lingwistycznych. Jako przykłady można podać kataloński portal Els Sons del Català (Dźwięki Języka Katalońskiego), a w przypadku języka polskiego – PolFon oraz animacje artykulacji głosek dostępne na logopedycznym portalu Fonem.

Stworzony przez Uniwersytet Barceloński portal Els Sons del Català¹¹ jest narzędziem bardzo przydatnym do ukazania kontrastów artykulacyjnych. Zawiera tablice z klasyfikacją głosek w międzynarodowej transkrypcji fonetycznej (International Phonetic Alphabet, IPA). Po kliknięciu przez użytkownika w konkretną głoskę pojawiają się okna:

- z materiałem audiowizualnym (naganiem wideo mówiącego),
 - z informacją akustyczną (oscylogramem i spektrogramem odpowiadającym nagraniu przykładowi),
 - z animowanym diagramem artykulacyjnym i opisem sposobu realizacji głóski.
- Dodatkowo niektóre przykłady głósek są uzupełnione o okna z palatogramem oraz dynamicznym obrazem przekroju aparatu artykulacyjnego uzyskanym za pomocą rezonansu magnetycznego.

⁸ M. Wągiel: *Międzynarodowy alfabet fonetyczny (IPA) w transkrypcji fonetycznej języka polskiego*. W: *Polonistyka wobec wyzwań współczesności. V Kongres Polonistyki Zagranicznej*. T. 2. Red. S. Gajda, I. Jokiel. Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2014, s. 134–145; idem: *Fonematyka języka polskiego w ujęciu funkcjonalizmu aksjomatycznego*. Univerzita Palackého v Olomouci, Olomouc 2016.

⁹ A. Trochymiuk, R. Świeciński: *Artykulograficzne badanie wymowy grzbietowej. Studium przypadku*. „Logopedia” 2009, t. 38, s. 173–201.

¹⁰ J. Castellví Vives, D. Szmidt-Sierykow, A. Mejnartowicz: *Estudio comparativo de las consonantes sibilantes y africadas de las lenguas polaca, rusa y catalana*. „Acta Universitatis Wratislaviensis. Estudios Hispánicos” 2002, t. 10, s. 15–30; D.T. Szmidt, J. Castellví: *Cechy charakterystyczne fonetyki polskiej w nauczaniu Katalończyków*. W: *Polonistyka bez granic. T. 2: Glottodydaktyka polonistyczna – współczesny język polski – językowy obraz świata*. Red. R. Nycz, W. Miodunka, T. Kunz. Universitas, Kraków 2011, s. 197–207.

¹¹ Portal przeznaczony jest przede wszystkim dla studentów i uczniów liceum, lecz ze względu na charakter zamieszczonego tam materiału jest adresowany również do lingwistów, nauczycieli języka katalońskiego jako obcego i logopedów. Projekt realizuje od 2007 roku grupa Foncat – badacze z Uniwersytetu Barcelońskiego, specjalizujący się w dydaktyce kontrastywnej i tworzeniu innowacyjnych narzędzi fonodydaktycznych, we współpracy z innymi ośrodkami, np. Uniwersytetem Autonomicznym Barcelony, Uniwersytetem w Gironie, Uniwersytetem Wysp Balearów oraz Uniwersytetem w Walencji (<http://www.ub.edu/sonscatala/en>).

Portal polskiej fonetyki PolFon został stworzony na Uniwersytecie im. Pałac-kiego w Ołomuńcu pod kierownictwem Marcina Wągla. Zawiera zaktualizowaną propozycję transkrypcji polskich głosek w notacji międzynarodowej IPA i tablice głosek w transkrypcji sławistycznej (AS). Opisom realizacji głosek towarzyszy materiał nagrany w trzech kontekstach (nagłosie, śródgłosie i wygłosie), a do wizualizacji gestów artykulacyjnych wykorzystano rentgenogramy z podręcznika Marcina Maciołka i Jolanty Tambor¹². Na portalu znaleźć można również bogaty zestaw ćwiczeń pozwalający na szybkie opanowanie transkrypcji nie tylko międzynarodowej, lecz także sławistycznej (co nie jest bez znaczenia, gdyż AS nadal stosuje się w polskich podręcznikach wymowy) oraz cech artykulacyjnych i percepcyjnych głosek¹³.

Dodatkowe wsparcie w ukazywaniu kontrastów w sposobie realizacji fryktywów ciszących i szumiących stanowi portal Fonem¹⁴, przeznaczony przede wszystkim dla logopedów. Zawiera animowane modele artykulacji stworzone na podstawie badań artykulografem, zintegrowane z nagraniami audio i opatrzone rentgenogramami głosek opartymi na podręczniku fonetyki opisowej Tytusa Benniego¹⁵. Atutem dydaktycznym portalu jest możliwość synchronicznego porównywania motoryki narządów podczas wymawiania różnych głosek z ich rentgenogramami (rysunek 1).

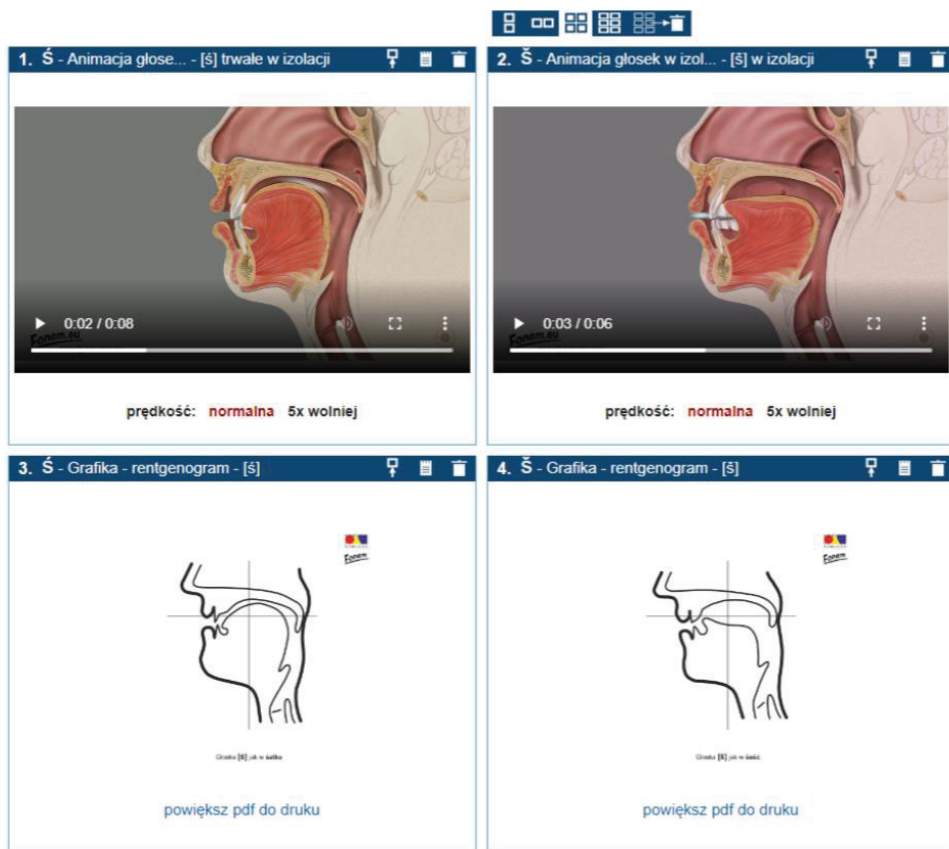
Punktem wyjścia do treningu słuchu fonematycznego oraz artykulacji fryktywów ciszących [e], [z] i szumiących [ʃ], [ʒ] są obecne w języku katalońskim spółgłoski trące zadziąsłowe (prepalatalne) – bezdźwięczna [f] i jej korelat dźwięczny [ʒ]. Dla większości mówiących niewiele się one różnią percepcyjnie, odpowiednio, od polskiego dziąsłowo-podniebiennego [e] i jego dźwięcznego korelatu [z]. Na przykład wymowa katalońskiego wyrazu *baixa* [bajʃa] ('niska') polskiemu odbiorcy najczęściej będzie przypominała rodzime *Basia*. Ta percepcyjna bliskość fryktywów [e], [z] i [f], [ʒ] może wynikać z bardzo podobnych cech artykulacyjnych (miejsce – obszar dziąseł i podniebienia twardego – oraz charakterystyczne grzbietowe ułożenie języka). Stąd zapewne polskie fryktywy szeregu ciszącego [e], [z] w cytowanych wcześniej pracach porównawczych (np. u Żygis i Hamann czy Wągla) opisuje się jako głoski prepalatalne.

¹² M. Maciołek, J. Tambor: *Głoski polskie. Przewodnik fonetyczny dla cudzoziemców i nauczycieli uczących języka polskiego jako obcego*. Wydawnictwo Gnome, Katowice 2012.

¹³ Portal powstał w ramach projektu finansowanego przez Ministerstwo Szkolnictwa, Młodzieży i Sportu Republiki Czeskiej. Zob. <http://polfon.upol.cz/index.php?page=home> [dostęp: 7.09.2021].

¹⁴ Portal Fonem jest dostępny bezpłatnie od 2011 roku na stronie wydawnictwa i portalu logopedycznego Komlogo. Zob. <https://www.komlogo.pl/index.php/fonem> [dostęp: 7.09.2021].

¹⁵ T. Benni: *Fonetyka opisowa języka polskiego*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1959.

Rysunek 1. Animacje i rentgenogramy głosek [e] i [ʂ]. Porównanie graficzne wygenerowane na portalu Fonem (<https://www.komlogo.pl/index.php/fonem>).

Również cechy akustyczne tych frykatywów są bardzo zbliżone i zgodnie z argumentami Tracy A. Hall¹⁶, cytowanymi przez Żygis¹⁷, fonologicznie nie posiadają różniących je cech dystynktywnych. Do pewnego stopnia zatem można wykorzystywać w nauce wymowy argument bliskości akustyczno-percepcyjnej spółgłosek [e], [z] i [ʃ], [ʒ] i w zależności od kontekstu nauczania (ograniczenia czasowe, niefonologiczny profil kursantów) oprzeć strategię dydaktyczną na tym fakcie, czyli stosować instrukcję „wymawiaj imię *Basia* tak jak przymiotnik kataloński”. Strategia ta, zaproponowana na barcelońskiej sławistyce przez prof. Szmida z uwagi na ograniczenia programowe, skupiająca się jednocześnie na intensywnych ćwiczeniach różnic artykulacyjnych szeregu szumiącego,

¹⁶ T.A. Hall: *The Historical Development of Retroflex Consonants in Indo-Aryan*. „Lingua” 1997, vol. 102, issue 4, s. 203–221.

¹⁷ M. Żygis: *Dlaczego polskie sybilanty „ś” i „ż” są retrofleksami?...*, s. 130.

dawała dobre rezultaty¹⁸. Stanowiła również duże ułatwienie dla uczniów EOI starszego pokolenia, bez przygotowania filologicznego i miewających pewne trudności z nauką wymowy języków obcych w ogóle.

Niekiedy jednak próby substytucji frykatywu ciszącego katalońską spółgłoską nie mogą być skuteczne, gdyż przez niektórych kursantów głoska taka systematycznie jest wymawiana „twardo” – tzn. percepcyjnie może być odbierana jak dźwięk pośredni między głoską trącą ciszącą i trącą szumiącą (zamiast „Basia” słyszymy „basza”). Wówczas należy skupić się od pierwszych zajęć na tych minimalnych szczegółach artykulacyjnych pozwalających na korektę wymowy i przesunięcie jej na „miękką stronę mocy”. Polskie frykatywy szeregu ciszącego od katalońskich [ʃ], [ʒ] różni sposób ułożenia języka, którego środkowa część zbliża się do podniebienia twardego i tworzy silne uwypuklenie, a koniuszek opiera się o dziąsła dolne. Stąd w opisach, zwłaszcza w logopedii, głoski te klasyfikuje się jako środkowojęzykowe¹⁹. Podczas artykulacji [ɛ], [z] zbliżenie języka do podniebienia twardego nie jest tak znaczne jak w przypadku katalońskich frykatywów prepalatalnych. Istotne przy korekcie wymowy staje się również ukazanie, że w trakcie artykulacji spółgłosek [ʃ], [ʒ] do podniebienia zbliża się przednia część języka, nie zaś środkowa, z czym mamy do czynienia, gdy chodzi o polskie [ɛ], [z]. W rezultacie w przypadku polskich głosek przepływające powietrze nie napotyka takiego oporu jak przy wymawianiu katalońskich głosek, a swoisty efekt towarzyszącego mu szumu nie występuje. Dlatego też w korekcie i ćwiczeniach wymowy bardzo pomagają, dostępne na portalach, animowane modele artykulacji, które można połączyć na zajęciach z określonymi gestami dłoni (symbolizującymi uniesienie środkowej części języka i mniejsze zwarcie narządów artykulacyjnych).

Zgodnie ze strategią fonodydaktyczną zaproponowaną przez Szmidt i Castellví²⁰ od pierwszych zajęć ćwiczy się intensywnie poprawną artykulację spółgłosek szeregu szumiącego [ɧ], [z]. Głoski te w podręcznikach fonetycznych i do nauki wymowy są opisywane jako dziąsłowe – przedniojęzykowe²¹. Według Żygis jednak najczęściej miejscem ich artykulacji jest obszar zadziąsłowy²², co odpowiada opisom logopedycznym ich prawidłowej realizacji²³: koniuszek języka zbliża się do wałka dziąsłowego (obszaru między zębami a podniebieniem

¹⁸ D.T. Szmidt, J. Castellví: *Cechy charakterystyczne fonetyki polskiej w nauczaniu Katalończyków...*, s. 197–207.

¹⁹ D. Ostaszewska, J. Tambor: *Fonetyka i fonologia współczesnego języka polskiego...*, s. 2; A. Trochymiuk, R. Świąciński: *Artykulograficzne badanie wymowy grzbietowej...*, s. 176.

²⁰ D.T. Szmidt, J. Castellví: *Cechy charakterystyczne fonetyki polskiej w nauczaniu Katalończyków...*, s. 197–207.

²¹ D. Ostaszewska, J. Tambor: *Fonetyka i fonologia współczesnego języka polskiego...*; W. Jassem: *Illustrations of the IPA: Polish...*, s. 103–107.

²² M. Żygis: *Phonetic and Phonological Aspects...*, s. 175–213.

²³ A. Trochymiuk, R. Świąciński: *Artykulograficzne badanie wymowy grzbietowej...*, s. 191.

twardym), natomiast środkowa jego część nie bierze udziału w tym procesie. Najistotniejszą cechą stanowi sposób artykulacji omawianych spółgłosek – wklęsłe ułożenie masy języka przypominającej kształtem łyżeczkę. Ze względu na to charakterystyczne ułożenie języka głoski te należy definiować jako retrofleksyjne. W międzynarodowym alfabecie IPA retrofleksję symbolizują znaki [ʂ], [ʐ].

Tutaj można otworzyć przestrzeń do szerszej refleksji nad problemem opisu i transkrypcji owych spółgłosek, bo mówiąc o miejscach trudnych w polskiej fonodydaktyce, czasem warto zadać sobie pytanie, czy sami jako glottodydaktycy tych trudności sobie nie tworzymy. W polskich podręcznikach fonetyki i fonologii oraz pracach glottodydaktycznych głoski trące retrofleksyjne nadal tradycyjnie opisuje się symbolami przypisanymi w alfabecie międzynarodowym IPA głoskom trącym zadziąsłowym [ʃ], [ʒ], które charakteryzuje wymowa grzbietowa, uważana w polskiej logopedii za artykulację nienormatywną głosek trących szumiących²⁴. Symbole te mają też odpowiadać sławistycznej transkrypcji [š], [ž], nadal obecnej w najnowszych publikacjach do nauki wymowy²⁵, co okazuje się problematyczne w trakcie prób porównywania polskiego systemu konsonantycznego z innymi językami słowiańskimi, w których identycznych symboli używa się na oznaczenie sybilantów zadziąsłowych [ʃ], [ʒ]. Na ów problem wskazywała już w 2003 roku Żygis²⁶, a ponad dekadę później zajął się nim Marcin Wągiel (2014, 2016), który na portalu PolFon proponuje użycie symboli [ʂ], [ʐ], oznaczających retrofleksję, jako adekwatnych w perspektywie glottodydaktycznej, gdyż podkreślają odmiennność tych spółgłosek od podobnych głosek w innych językach.

Niniejszy artykuł zakończyć dość oczywistą konkluzją, że efektywne korzystanie z metody kontrastywnej wymaga ciągłego poszerzania wiedzy fonetycznej i fonologicznej oraz swoistego „recyklingu” polegającego na sięganiu do badań, propozycji opisów i narzędzi edukacyjnych tworzonych na bazie doświadczeń lingwistów. Warto dodać, że metoda kontrastywna nie musi być narzędziem skutecznym wyłącznie w grupie bardzo jednolitej pod względem języka rodzimego, choć oczywiście słuszny jest argument, że łatwiej przeanalizować systemy fonologiczne dwóch języków niż np. ponad pięciu w przypadku międzynarodowego kursu języka polskiego. W tym miejscu warto dodać, że problematyczna niekiedy na zajęciach z języka polskiego obecność fryktywów [ʃ], [ʒ] (bardzo przypominających polskie fryktywy ciszące) w rodzimych językach studentów nie jest rzadkością. Występują one w języku angielskim, włoskim, niemieckim, francuskim, istnieją również w niektórych odmianach dialektalnych języka

²⁴ Trochymiuk i Świćciński proponują użycie symboli [ʃ], [ʒ] dla oznaczenia wadliwej wymowy głosek trących szumiących [ʂ], [ʐ].

²⁵ J. Stanek: *Fonetyka*. Wydawnictwo Glossa, Kraków 2020.

²⁶ M. Żygis: *Phonetic and Phonological Aspects...*, s. 175.

hiszpańskiego²⁷. Spotykamy je też w językach słowiańskich, np. w języku czeskim, słowackim, górnołużyckim, wschodnioukraińskim, bułgarskim²⁸. Dlatego portale fonetyczne poświęcone konkretnym językom z tablicami z transkrypcją międzynarodową oraz prace porównawcze są nieocenionym narzędziem pozwalającym nauczycielowi zidentyfikować ewentualne trudności i opracować odpowiednią strategię fonodydaktyczną.

Bibliografia

- Badia i Margarit A.M.: *Gramática catalana*. Gredos, Madrid 1962.
- Benni T.: *Fonetyka opisowa języka polskiego*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1959.
- Biernacka M.: *Trudności w nauczaniu wymowy polskiej cudzoziemców w świetle wyników badań ankietowych*. „Acta Universitatis Lodziensis. Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców” 2015, t. 22, s. 252–265.
- Castellví Vives J., Szmidt-Sierykow D., Mejnartowicz A.: *Estudio comparativo de las consonantes sibilantes y africadas de las lenguas polaca, rusa y catalana*. „Acta Universitatis Wratislaviensis. Estudios Hispánicos” 2002, t. 10, s. 15–30.
- Dukiewicz L., Sawicka I.: *Fonetyka i fonologia*. Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, Kraków 1995.
- Hall T.A.: *The Historical Development of Retroflex Consonants in Indo-Aryan*. „Lingua” 1997, vol. 102, issue 4, s. 203–221.
- Hamann S.: *The Phonetics and Phonology of Retroflexes*. LOT Publications, Amsterdam 2003.
- Jassem W.: *Illustrations of the IPA: Polish*. „Journal of the International Phonetic Association” 2003, vol. 33, no. 1, s. 103–107.
- Ladefoged P., Maddieson I.: *The Sounds of the World's Languages*. Blackwell Publishers, Oxford 1996.
- Laver J.: *Principles of phonetics*. Cambridge University Press, Cambridge 1994.
- Maciołek M., Tambor J.: *Głoski polskie. Przewodnik fonetyczny dla cudzoziemców i nauczycieli uczących języka polskiego jako obcego*. Wydawnictwo Gnome, Katowice 2012.
- Martínez Celdrán E.: *Fonética*. Teide, Barcelona 1984.
- Ostaszewska D., Tambor J.: *Fonetyka i fonologia współczesnego języka polskiego*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000.
- Prieto P.: *Fonètica i fonologia. Els sons del català*. Editorial UOC, Barcelona 2004.

²⁷ Na przykład w odmianie andaluzyjskiej (Granada) lub południowoamerykańskiej rioplatense (Argentyna, Urugwaj).

²⁸ M. Żygis: *Phonetic and Phonological Aspects...*, s. 175–213; eadem: *Dlaczego polskie sybilanty „š” i „ž” są retrofleksami?...*, s. 119–132; M. Wągiel: *Międzynarodowy alfabet fonetyczny (IPA) w transkrypcji fonetycznej języka polskiego...*, s. 134–145; eadem: *Fonematyka języka polskiego...*

- Recasens D.: *Fonètica i fonologia*. Enciclopèdia Catalana, Barcelona 1993.
- Słownik wymowy polskiej*. Red. M. Karaś, M. Madejowa. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Kraków 1977.
- Stanek J.: *Fonetyka*. Wydawnictwo Glossa, Kraków 2020.
- Szmidt D.T., Castellví J.: *Cechy charakterystyczne fonetyki polskiej w nauczaniu Katalończyków*. W: *Polonistyka bez granic*. T. 2: *Glottodydaktyka polonistyczna – współczesny język polski – językowy obraz świata*. Red. R. Nycz, W. Miodunka, T. Kunz. Universitas, Kraków 2011, s. 197–207.
- Tambor J.: *Fonetyka i fonologia współczesnego języka polskiego. Ćwiczenia*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
- Trochymiuk A., Świeciński R.: *Artykułograficzne badanie wymowy grzbietowej. Studium przypadku*. „Logopedia” 2009, t. 38, s. 173–201.
- Wągiel M.: *Fonematyka języka polskiego w ujęciu funkcjonalizmu aksjomatycznego*. Univerzita Palackého v Olomouci, Olomouc 2016.
- Wągiel M.: *Międzynarodowy alfabet fonetyczny (IPA) w transkrypcji fonetycznej języka polskiego*. W: *Polonistyka wobec wyzwań współczesności. V Kongres Polonistyki Zagranicznej*. T. 2. Red. S. Gajda, I. Jokieli. Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2014, s. 134–145.
- Wierzchowska B.: *Fonetyka i fonologia języka polskiego*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1980.
- Wiśniewski M.: *Zarys fonetyki i fonologii współczesnego języka polskiego*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2001.
- Żygis M.: *Dlaczego polskie sybilanty „ś” i „ź” są retrofleksami?*. „Logopedia” 2004, t. 33, s. 119–132.
- Żygis M.: *Phonetic and Phonological Aspects of Slavic Sibilant Fricatives*. „ZAS Papers in Linguistics” 2003, Bd. 32, s. 175–213. <https://doi.org/10.21248/zaspil.32.2003.191>.
- Żygis M., Hamann S.: *Perceptual and acoustic cues of Polish coronal fricatives*. W: *Proceedings of the 15th International Congress of Phonetic Sciences*. Ed. M.J. Sole Sabater. ICPhS Organizing Committee, Barcelona 2003, s. 395–398.

Agnieszka Mejnartowicz

Application of linguistic research and tools in teaching “difficult places” pronunciation in Polish

Summary

The article presents research and linguistic tools used in creating a strategy for teaching the pronunciation of fricative postalveolar consonants [ɕ], [ʒ] and retroflex consonants [ʂ], [ʐ]. The target group is Catalan bilingual students of the University of Barcelona and students of the Official School of Foreign Languages. The aim of the article is to share thoughts about the so-called difficult places of Polish pronunciation and the importance of linguistic works and portals in Polish language teaching.

Keywords: phonodidactics, difficult places, postalveolar and retroflex fricatives

Агнешка Мейнартович

Применение лингвистических исследований и инструментов в обучении произношению «сложных мест» в польском языке

Резюме

В статье представлено исследование лингвистических средств, используемых при создании стратегии обучения произношению фрикативных согласных в десенно-твердонебном ряду [ɕ], [ʒ] и в ретрофлексном ряду [ʂ], [ʐ]. Целевой группой являются каталонские двуязычные студенты Барселонского университета и учащиеся Официальной школы иностранных языков. Цель статьи – дать развернутую характеристику так называемых сложных мест польского произношения и отметить важность лингвистических работ, а также электронных порталов при обучении польскому языку.

Ключевые слова: фонодидактика, сложные места, постальвеолярные и ретрофлексные фрикативы

Gabriela Urbańska-Legutko

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

 <https://orcid.org/0000-0002-1511-1921>

Izabela Wyżga

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

 <https://orcid.org/0000-0003-0140-3058>

Badanie pilotażowe wpływu polsko-ukraińskiej interferencji kulturowej na proces przyswajania języka polskiego jako obcego

Wstęp

Głównym celem badań było przyjrzenie się wpływowi interferencji kulturowej na proces nabywania kompetencji językowych w języku polskim jako obcym (JPJO) przez uczniów ukraińskojęzycznych. Problem oddziaływania języka ukraińskiego na polski i skutków w postaci błędów językowych analizowano już niejednokrotnie. Także rodzaje polsko-ukraińskich interferencji językowych posiadają wystarczająco bogatą literaturę przedmiotu i opracowaną metodologię badań. Inaczej jest w przypadku roli polsko-ukraińskich różnic kulturowych i budowania kompetencji kulturowej wśród uczniów JPJO. Znaczenie, jakie ma nabywanie wzorców kulturowych podczas nauki JPJO, oraz przekładanie się tego procesu na rozwój kompetencji językowych u uczniów ukraińskojęzycznych nie zostały dotąd zbadane. Stąd idea bliższego przyjrzenia się sposobowi, w jaki interferencja kulturowa rzutuje na przyswajanie JPJO przez osoby pochodzenia ukraińskiego. Interferencja kulturowa – rozumiana jako wpływ pewnych norm sytuacyjnych kultury języka ojczystego na wyrażanie norm kulturowych języka

obcego¹ – zachodząca w procesie uczenia się JPJO nie doczekała się jeszcze dogłębnych analiz na polsko-ukraińskim obszarze językowo-kulturowym. Istnieje niedostateczna liczba badań dotyczących tego zagadnienia, które umożliwiałyby wprowadzenie rzeczywistych zmian w nauczaniu grup ukraińskojęzycznych. Aktualne metody kształcenia wykorzystywane w polskiej glottodydaktyce nie uwzględniają interferencji innych niż językowa². Pomijane są różnice wynikające z odmiennych wzorów zachowań, postaw i działań kulturowych – czyli odmiennych językowych obrazów świata.

W opisanym tu projekcie zwrócono uwagę na konieczność rozpatrywania zjawiska polsko-ukraińskiej interferencji kulturowej w szerszym ujęciu: potraktowano ją jako zbiór wzorców kulturowych, które wpływają na rozwój kompetencji językowej, powstały w wyniku zderzenia dwóch kultur. Aby osiągnąć założone cele, zaplanowano przeprowadzenie badania pilotażowego w grupie uczniów ukraińskojęzycznych. Wykorzystane w nim zostały techniki jakościowe (ankieta zadań gramatycznych). Badanie zorganizowano w ramach minigrantu „Inicjatywa Doskonałości” na Uniwersytecie Jagiellońskim.

Przedstawienie literatury i założeń badawczych na podstawie zebranych prac glottodydaktycznych

Jerzy Kowalewski przedstawia własną typologię błędów z kilku poziomów języka: fleksji, morfologii, leksyki i składni. W klasyfikacji tej wyróżnia błędy składniowe wynikające z mieszania się systemów kulturowych – polskiego i ukraińskiego. Co ciekawe, autor licznych zbiorów zadań gramatycznych³ twierdzi, że w jego koncepcji nauczania języka polskiego jako obcego przez kulturę sama gramatyka pełni funkcję służebną wobec komunikacji kulturowej. Na dalszych stronach prezentujemy tabelę błędów wraz z przykładami:

1. Błędy wyboru – powstają w wyniku wyboru spośród dwu lub więcej możliwości. W ujęciu Kowalewskiego chodzi o „wybór całego wyrazu lub konstrukcji składniowej (syntagmy skonwencjonalizowanej, frazy)”⁴.

¹ H. Komorowska: *Nauczanie gramatyki języka obcego a interferencja*. Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1980, s. 105–110.

² M. Skura: *Błędy wynikające z interferencji kulturowej popełniane przez Niemców uczących się języka polskiego jako obcego*. „Acta Universitatis Lodzianensis. Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców” 2013, t. 20, s. 149–158.

³ Jerzy Kowalewski jest autorem m.in. *Gramatyki heretyka nie tylko dla uczących (się) języka polskiego na Ukrainie* oraz podręcznika do nauki JPJO dla studentów na Wschodzie *Jestem stąd*.

⁴ J. Kowalewski: *Dlaczego popełniłeś ten błąd? Próba glottodydaktycznego opisu i klasyfikacji błędów popełnianych przez uczących się języka polskiego jako obcego na Ukrainie*. „Acta Universitatis Lodzianensis. Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców” 2015, t. 22, s. 340.

2. Błędy tworzenia – uczeń tworzy niepoprawne konstrukcje na podstawie poznanych zasad algorytmicznych bądź własnych zasobów pamięci; tworzenie dotyczy mniejszych jednostek (np. doboru odpowiednich końcówek w słowach) lub pewnych całościowych konstrukcji.
3. Błędy odtwarzania – uczeń „odtwarza jedyną możliwą w danej sytuacji językowej formę – od pojedynczego fonemu w izolacji (np. literowanie), przez fonemy w wyrazach (mogą powstać różnego rodzaju zakłócenia: od przekręceń po wyartykułowanie słów o innym znaczeniu [...]), do odtwarzania całych tzw. syntagm skonwencjonalizowanych”⁵.

Zdaniem badacza błędy tworzenia, odtwarzania i wyboru krzyżują się z poziomami języka. W tabeli 1 wyróżnione zostały także te błędy, które mogą mieć związek z kulturą języka polskiego – z naruszeniem zasad socjolingwistycznych czy schematów komunikacyjnych.

Z kolei Helena Borysiewicz, analizując zjawisko interferencji językowo-kulturowej w środowisku osób rosyjskojęzycznych uczących się JPJO, zwróciła uwagę, że w językach polskim i rosyjskim lub ukraińskim mimo pozornej bliskości słów wyrażających prośbę istnieją między nimi różnice znaczeniowe⁶. Autorka argumentuje, że wyrazy *proszę* i *просить* (*я попрошу*) nie są tożsame, a kojarzenie ich ze sobą jest „niewłaściwe i mylące”. Dużą wagę przykładu do określenia rangi kontekstu (neutralny/oficjalny), zakresu stosowania danej formuły, stopnia zawężenia znaczenia do konkretnej sytuacji komunikacyjnej. Ukazuje konsekwencje nieprawidłowego użycia słowa *proszę* i stwierdza występowanie między językiem polskim a językiem rosyjskim/ukraińskim asymetrii stylistycznej w konstrukcjach wyrażających gatunek prośby. Niewłaściwe tłumaczenie zarówno słowa *proszę* jako *я попрошу* w przypadku Polaków, jak i odwrotnie (przez rosyjsko- lub ukraińskojęzycznych uczniów przekładających prośbę na język polski) może skutkować utworzeniem konstrukcji niepoprawnej stylistycznie, a sama wypowiedź nabierze wydźwięku komicznego i ironicznego. Istotną rolę w ocenie rozbieżności znaczeń w omawianych językach odgrywa fakt, że prośba jako gatunek mowy wiąże się z zagadnieniem struktury społecznej, co więcej, prowadzi do interakcji między nadawcą komunikatu wyrażającym prośbę a odbiorcą przyjmującym komunikat, z reguły zobligowanym do przekazania informacji zwrotnej. Relacja między osobą formułującą prośbę a adresatem wpływa na to, w jakim kontekście społecznym zostanie osadzona rozmowa – i jakich „składników grzecznościowych” należy użyć.

⁵ Ibidem, s. 341.

⁶ H. Borysiewicz: *Nauczyć prośby: zagadnienia interferencji językowo-kulturowej w nauce języka polskiego jako obcego w środowisku rosyjskojęzycznym*. „Acta Universitatis Lodzianensis. Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców” 2013, t. 20, s. 159–166.

Tabela 1

Błędy składniowe w języku polskim najczęściej popełniane przez uczniów ze Wschodu

Cechy charakterystyczne stereotypowego (!) ucznia/studenta ze Wschodu	Najczęstsze błędy (składniowe)
Bierność	<i>jechać na autobusie</i> (brak formy czynnej, w narzędniku autobus jest instrumentem indywidualnych poczynań, tu pasażer jest obiektem transportowanym); <i>po sobotach</i> (człowiek nie jest w stanie wypełnić czasem dnia, może jedynie dotykać „po” dniu); <i>iść po ulicy</i> (bezrefleksyjnie, powierzchownie, bez wchodzenia w „dialog” z ulicą: oceniania, uwag, pomysłów na zmiany); <i>oglądać telewizor, patrzeć telewizor</i> (zamiast: oglądać telewizję; patrzeć na ekran sugeruje bierność i brak woli wpływu na program); <i>chodzić na pracę</i> (praca powierzchowna, nie wynika z „ja”); <i>oglądać po telewizji</i> (powierzchowność); <i>mistrz po pływaniu</i> (powierzchowność); <i>z pana 5 złotych</i> (zapłata dokonuje się automatycznie, jak pobieranie „z” konta, bez woli „ja”); <i>na praktyce</i> (brak zaangażowania „w” praktykę);
Brak wiedzy ogólnej (przeświadczenie o niemożności zdobycia wiedzy, brak wiary w swoje możliwości)	<i>zdawać egzaminy po matematyce, ocena po historii</i> (wiedza po(!) wierzchozna, w przeciwieństwie do „z matematyki”, co sugeruje wydobycie z zasobów głębi, całości wiedzy); <i>przekonać się w czymś</i> (przyimek „w” sugeruje bliższe zaangażowanie, zatem neguje uznanie wiedzy ogólnej bez „przekonania” empirycznego);
Nieodpowiedzialność	<i>u babci rozsypały się owoce</i> („babci rozsypały się owoce” sugeruje odpowiedzialność za skutek: szkoda jabłek, wczuwamy się w smutek babci; w konstrukcji błędnej tego nie ma, bo nie ma własności w relacji babcia-jabłko); <i>pracować nauczycielką</i> (sam jestem instrumentem [narzędziem] w procesie ogólnej pracy, zatem nie jestem podmiotem pracy, więc również nie ponoszę odpowiedzialności); <i>w gazetach było napisano</i> (nieznany autor nie ponosi odpowiedzialności);
Nadwrażliwość	błąd celowy: <i>w Ukrainie</i> („na Ukrainie” ma nacechowanie polityczne); <i>jest trzecia godzina, w maju miesiącu, w mieście Winnica</i> (nadwrażliwość na niezrozumienie);
Nastawienie kolektywistyczne	<i>u mnie jest</i> (brak własności, jedynie posiadanie na chwilę wspólnych rzeczy); <i>autobus czternasty</i> (kolejny taki sam, bez cech indywidualnych ukrytych pod niepowtarzalnym numerem czternaście, podobnie <i>szkoła trzydziesta szósta</i>); <i>podobny na kogoś</i> (nakładka na coś masowego, uczynienie się też elementem masowym); <i>jechać w kino</i> (roztopić się „w”, zniknąć w grupie); <i>to wam</i> (zamiast: to dla pani; forma „wy” jest „kolektywna”); <i>mieszkałam w rodzinie</i> (przyimek „w” daje poczucie większego zjednoczenia niż „u”);
Konformizm	<i>uważany jest wielkim artystą</i> (zamiast: za wielkiego artystę; konstrukcja z narzędnikiem sugeruje fakt – „jest wielkim artystą” – z którym nie sposób dyskutować); <i>prosić u rodziców o zgodzie</i> („u” sugeruje zależność: „być u kogoś kimś”, zatem ewentualne spełnienie prośby jest „laską”, o którą proszę, brak partnerstwa);

Cechy charakterystyczne stereotypowego (!) ucznia/studenta ze Wschodu	Najczęstsze błędy (składniowe)
Wewnętrzne uzależnienie	<i>gdyby miałem pieniądze, pojechałem by</i> (uzależnienie fatalistyczne: dominacja czasu przeszłego sugeruje bardziej niż w konstrukcji poprawnej niemożność takiej ewentualności); <i>boli mi, u mnie boli</i> (fatalizm, ból jest dopustem z zewnątrz); w <i>gazetach napisali, w telewizji mówili</i> („oni” w zdecydowanej opozycji do „ja” i „my”); świat „onych” jest obcy i niedostępny; w takich kategoriach zawsze są jacyś „oni”);
Posłuszeństwo	<i>po instrukcji, po przepisie</i> (zamiast: według, „według” daje możliwość swobodniejszego traktowania instrukcji, bo jesteśmy niejako wewnątrz tej instrukcji, ale możliwe są modyfikacje; powierzchowne „po” uniemożliwia refleksję nad wykonywaną czynnością);
Hierarchizacja (zewnętrzsterowność)	<i>ożenić się na kimś</i> (być wyżej, dzięki komuś będzie lepiej, istnieć i funkcjonować dzięki komuś); <i>pomnik Mickiewiczowi</i> (celownik daje szacunek przez relację „dawać coś komuś” w uznaniu wyższości względem nas); <i>trzeba mi zdrowo się odżywiać</i> (powinność narzucona jest z zewnątrz); <i>wracać się</i> (rozdwojenie „ja” na podmiot, tu „zewnętrzsterujący” i „ja” przedmiot czynności; decyzja powrotu jest „zewnętrzsterowna”); <i>mnie stało niedobrze</i> (przyczyna z zewnątrz);
Polichronizm	<i>przez 3 dni</i> (zamiast: za 3 dni; nacisk na pracę, nie na efekt pracy); <i>na przyszłym tygodniu</i> (mniej konkretnie od „w”);
Akceptacja autorytaryzmu	<i>dzwonić mamie</i> (ten, kto dzwoni jest ważny, przekazuje komuś (!) „rozkaz”); <i>rozmawiać po telefonie</i> (jak obok, przekazywanie informacji „po”, bez dialogu „przez” telefon); <i>bardziej starszy</i> (dodatkowe docenienie, jak w <i>Panie Boże Wielki zapłać</i>);

Źródło: J. Kowalewski: *Językowy obraz świata zamknięty w składni? Hipotezy na podstawie badań błędów popełnianych w pracach pisemnych przez uczących się języka polskiego na Ukrainie*. „Acta Universitatis Lodzianensis. Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców” 2021, t. 19, s. 88–89.

W tym miejscu warto wspomnieć o badaniach Marty Skury dotyczących polsko-niemieckiej interferencji językowo-kulturowej⁷. W nich również skoncentrowano się na wychwyceniu błędów związanych z naruszeniem reguł pragmatycznych, norm kulturowych, obyczajowych i grzecznościowych w wybranych krótkich wypowiedziach pisemnych (m.in. ogłoszeniach, listach oficjalnych i nieoficjalnych), a także w realizacji aktów grzeczności językowej (pozdrowieniach, zaproszeniach, życzeniach).

⁷ M. Skura: *Błędy wynikające z interferencji kulturowej popełniane przez Niemców uczących się języka polskiego jako obcego*. „Acta Universitatis Lodzianensis. Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców” 2013, t. 20, s. 149–158.

Dla niniejszej pracy i próby zgłębienia zjawiska interferencji kulturowej dotychczasowe rozważania stanowią ważną podstawę teoretyczną – wykazują, że wypowiedzi wyrażające formuły grzecznościowe są mocno osadzone w kontekście społecznym i odsyłają do określonych wzorców kulturowych. To prowadzi do wysunięcia tezy, iż badania nad międzyjęzykowymi wpływami kulturowymi oraz mieszaniem się systemów kulturowych dwu lub większej liczby języków warto rozpocząć od analizy różnic i podobieństw w wypowiedziach realizujących wybrane akty grzecznościowe. W nich bowiem wyraźniej można zauważyć błędy wynikające z naruszenia norm językowych i z różnic kulturowo-językowych.

Z tego powodu w swoim badaniu pilotażowym postanowiłyśmy się skupić na uzyskaniu wypowiedzi pisemnych jednoznacznie implikujących pewne wzorce kulturowe i normy grzecznościowe: zaproszeń, listów formalnych lub podziękowań. W badaniu wzięło udział 13 uczniów z Ukrainy, którzy opanowali język polski na poziomie B1 lub B2. Każdemu uczestnikowi polecono utworzenie jednej wypowiedzi pisemnej (przydział rodzaju tekstu był losowy).

Badanie zostało przeprowadzone na zajęciach językowych w formie zdalnej. Nie zakładałyśmy ustanowienia ograniczeń czasowych, gdyż nie chciałyśmy wprowadzać niepotrzebnego pośpiechu ani presji. Zależało nam na tym, aby uczniowie w trakcie pisania wiedzieli, że prace zostaną poddane dokładnej analizie językowo-kulturowej. Zanim przystąpili do zadania, poinformowałyśmy ich, że przygotowane teksty będą podlegać interpretacji.

Analiza błędów gramatycznych

Przykład nr 1

[...] *To wydarzenie będzie odbywać się pierwszego kwietnia. [...] Będzie trwać od 17 do 20. W obrysie programu **będzie czytanie** na głos opowiadania „Szybel” i „Noc wigilijna”.*

- „Będzie czytanie na głos opowiadania” – odnosząc się do klasyfikacji Kowalewskiego, czyli do stereotypowych błędów popełnianych przez uczniów ze Wschodu, utworzoną konstrukcją można przypisać do kategorii „bierność”. W ten sposób autor wyraża w powyższym zdaniu bierną postawę wobec opisywanej czynności. Konstrukcja wydaje się sztywna i powierzchowna, skoncentrowano się w niej jedynie na prostym i formalnym przekazaniu faktu: „będzie czytanie”. Zdecydowanie inaczej wypowiedź zostałaby odebrana, jeśli zastosowano by czasownik *odbędzie się*, którego definicja w słowniku języka polskiego brzmi: *odbyć się* ‘dokonać się w określonym czasie’⁸. Zatem

⁸ Słownik języka polskiego PWN. <https://sjp.pwn.pl/> [dostęp: 10.11.2021].

wyrażenie *odbędzie się* ukazuje trwający proces, dzianie się. Czasownik *będzie* w tym kontekście zdaje się mieć zbyt szeroki zakres i nie ujmuje etapowości, stawania się. Co ciekawe, pokrewny *odbyć się* bezokolicznik *odbyć* oddaje znacznie głębszą relację, tzn. ‘wziąć udział w jakiejś czynności lub w jakimś procesie trwających określony czas’⁹.

Przykład nr 2

Drogi Panie Profesor!

Serdecznie Panu dziękuję za pożyczony laptop! Bez Pana pomocy nie mogłabym być obecna na dzisiejszych online zajęciach, a to naprawdę ważne dla mnie. Muszę teraz uczyć się więcej z powodu egzaminu w przyszłym tygodniu. Jestem wdzięczna za pomoc!

Z wyrazami szacunku [...]

- „Panie Profesor” – niezastosowanie wołacza, brak bezpośredniego zwrócenia się do odbiorcy komunikatu świadczy o tym, że uczeń jest świadomy konieczności użycia grzecznościowej formuły powitalnej, jednak nie ma wystarczającej wiedzy językowo-kulturowej, aby utworzyć poprawną konstrukcję. Brak odmiany rzeczownika przez przypadki idzie w parze z brakiem partnerstwa między nadawcą a odbiorcą komunikatu. Wyrażenie to zwraca uwagę także na możliwe inne traktowanie postaci nauczyciela przez ucznia. Może wręcz odzwierciedlać zbiorcze wyobrażenie uczniów na temat profesora: postrzeganie go jako pewnej niezmiennej postaci, sztywnej pod względem formalnym. Jak już wspomnieliśmy, mamy tu do czynienia z brakiem nawiązania ścisłej relacji komunikacyjnej między nadawcą a odbiorcą przekazu – w tym wypadku: w formie apostroficznej. Używając mianownika zamiast wołacza, autor skupia się raczej na bezstronnym bądź też biernym charakterze wypowiedzi. Jego intencja komunikacyjna nie ma zatem zabarwienia czynnego.
- „Muszę teraz uczyć się więcej” – stwierdzenie to brzmi tak, że wydaje się, jakby powinność została narzucona z zewnątrz. Zgodnie z typologią Kowalewskiego błąd ten można przypisać do kategorii „hierarchizacja (zewnętrzność)”.

Przykład nr 3

Drogi sąsiadu!

Chciałabym bardzo podziękować Panu za przedstawione [!] mieszkanie na zorganizowanie zabawy sylwestrowej! [...] Nie znalazłam gdzie go można celebrować, ale Pan mnie uratował i dał Pan mnie możliwość dobrze przeprowadzić osiemnaste urodziny.

⁹ Ibidem.

- „Drogi sąsiadu” – wyraz *sąsiad* został napisany małą literą, co w języku polskim jest uznawane za błąd, gdyż mamy tutaj zwrot grzecznościowy spełniający funkcję powitania i okazania szacunku.
- „Mieszkanie na zorganizowanie imprezy sylwestrowej” – nieprawidłowy przyimek *na*, wskazujący na nadanie cech elementu masy; według Kowalewskiego jest to tzw. nakładka na coś masowego związana z nastawieniem kolektywistycznym.
- „Dał Pan mnie możliwość” – ten, kto dał możliwość, posiada władzę, wydaje „rozkaz”, co sugeruje akceptację autorytaryzmu przez piszącego. Po raz kolejny spotykamy się z wyobrażeniem podmiotu/nadawcy o sobie jako jednostce pozbawionej sprawczości. Poprawna gramatycznie i dozwolona w tym kontekście jest np. forma: *Umożliwił mi Pan...*, która zakłada jednak większy aspekt sprawczości komunikacyjnej.

Przykład nr 4

Szanowna Pani!

Pragnę podziękować z całego serca za pożycie [!] mi laptopu dwa dni temu. Bardzo mi pomogła, nie wiedziałem, co bym bez Ciebie zrobił. Ponieważ Pani dała mi możliwość pracy nad różnymi projektami, miałem okazję zdążyć 2 ogromne projekty oraz nauczyć się nowego materiału. [...] Zdaję sobie sprawę, że można liczyć na Panią pomoc w trudnych sytuacjach. Pani jest przykładem do naśladowania i chciałbym, żeby więcej ludzi mieli taką hojność.

- „Pani”, „Ciebie”, „bardzo mi pomogła (Pani)” – brak znajomości formuł grzecznościowych, mieszanie stylu formalnego z nieoficjalnym, naprzemienne bezpośrednie i pośrednie (za pomocą formy *Pani*) zwracanie się do odbiorczynie. Autor zdaje się skonfundowany, nie jest pewny, jakich konstrukcji językowych należy użyć, aby nadać pracy pożądany stylistycznie charakter.
- „Pragnę podziękować z całego serca” – nadanie przesadnie oficjalnego tonu, hiperpoprawność wynikająca z nauczania się na pamięć wybranych konstrukcji językowych przy jednoczesnym braku opanowania norm kulturowych i zasad wprowadzania formuł grzecznościowych do listów nieformalnych.
- „Pani dała mi możliwość”, „którą dała Pani” – akceptacja pewnego wyobrażeniowego autorytaryzmu komunikacyjnego. Jak zauważamy, ten błąd pojawia się po raz kolejny.
- „miałem okazję zdążyć 2 ogromne projekty” – nieprawidłowa kolokacja. Przypuszczalnie uczeń użył tego sformułowania wskutek połączenia dwóch wyrażeń: *mieć okazję coś zrobić* oraz *zdążyć na*. Dodatkowo niepoprawnie zastosował wyrażenie *zdążyć oddać/zrobić/wykonać projekt*, co mogło być skrótem myślowym. Kolejny raz na podstawie analizy błędów widzimy, jak błędy gramatyczne mogą świadczyć o konkretnym nastawieniu emocjonalnym czy też o posiadanej konstrukcji wyobrażeniowej. Uczący się niewątpliwie chciał „zdążyć z oddaniem projektu” lub „zdążyć oddać projekt”, lecz użyte

przez niego formy świadczą o pewnym pozbyciu się autonomii i władzy wykonawczej w tym działaniu. Zastosowanie odmienionej frazy *mieć okazję zrobić coś* w połączeniu z czasownikiem *zdzżyć* w kontekście realizowania projektu także dodaje wypowiedzi charakteru mało sprawczego. Odbiorca takiego komunikatu może wręcz odnieść wrażenie, że nadawca celowo nie ma zamiaru podejmować odpowiedzialności za wykonywane działania.

- „Zdaję sobie sprawę, że można liczyć na Panią pomoc” – doszło tutaj do pomieszania fraz grzecznościowych. Z jednej strony uczący się chciał zauważyć, że adresatka listu jest osobą godną zaufania i pomocną. Z drugiej strony postanowił zaznaczyć, że ma świadomość dobrych cech nauczycielki i z tego powodu pragnie ją pochwalić i jej podziękować. Na bliższą analizę zasługuje też błąd gramatyczny „liczyć na Panią pomoc”. Mamy tu do czynienia z syntezą konstrukcji *liczyć na kogoś* i *liczyć na coś*. Po raz kolejny możemy przypuścić, że wyobrażenie o danej cesze adresata (nauczyciela) jest raczej czymś zewnętrznym i nie wiąże się z dużą sprawczością. Jeśli zastanowimy się nad poprawną formą: *liczyć na Pani pomoc*, to zobaczymy, że wyraża ona o wiele większą decyzyjność oraz aspekty posiadania i wykonywania danej czynności lub aktu. Niewątpliwie ta forma jest również reliktem dawnej, dziś gwarowej, formy przymiotnika dzierżawczego *panina* (np. *panina sukienka/torebka*).
- „żeby więcej ludzi mieli taką hojność” – nawiązując do wcześniejszych rozważań, powtarzamy, że u większości badanych pojawiała się próba przypisywania osobom, które wystąpiły w tekstach, różnych cech bez ściślejszego powiązania ich ze sprawczością. Hojność postrzegana jest tutaj jako coś, co można posiadać, lecz co nie wpływa na ogólny obraz charakteru.

Przykład nr 5

Witam drogi panie Stanisławie.

*Bardzo dziękuję, że **zmożliście** mnie wysłuchać, zrozumieć i pomóc z mieszkaniem na Nowy Rok. Nie każdy zaoferowałby swoje mieszkanie dla 20 osób [...]. Niczego nie zepsujemy, **nic nie stracimy**, wszystko będzie czyste i zadbane. Sąsiedzi nie będą narzekać, będziemy zachowywać siebie [!] spokojnie, cicho.*

- „zmożliście mnie wysłuchać” – użycie liczy mnogiej, choć adresatem wiadomości jest jedna osoba: pan Stanisław. „Oni” w opozycji do „ja”, zdaniem Kowalewskiego, wynika ze stereotypowego kolektywnego nastawienia uczniów z Ukrainy – „ich” świat jest obcy, niedostępny, a „ja” jest niewidoczne, co zapewnia bezpieczeństwo. Warto także zwrócić uwagę na możliwe pomieszanie i połączenie czasowników *móc* i *zmóc*. Wtedy „zmożliście mnie wysłuchać” ma zupełnie inne znaczenie.
- „nic nie stracimy” – ciekawe jest pomylenie czasownika *stracić* z czasownikami *zniszczyć* czy *zepsuć*. Być może ma to podłoże w wyobrażeniu o definitywnej zmianie, uszkodzeniu danego przedmiotu.

Przykład nr 6

Witam pani Anno.

*Dziękuję za pożyczenie mi dzisiaj laptopa, naprawdę potrzebowałem go na lekcję biologii, **nasz nauczyciel** biologii poprosił mnie o przygotowanie prezentacji o pszczołach.*

- „nasz nauczyciel” – kolejny przykład ukazywania świata z perspektywy zbiorowości, ucieczki od „ja” do „my”, nastawienia kolektywistycznego.

Dodatkowym, często pojawiającym się błędem w otrzymanych pracach było stosowanie konstrukcji „jestem Ci wdzięczną” – nieprawidłowa forma *wdzięczną* zamiast *wdzięczna*. Wynika ona z niepoprawnego sformułowania pytania gramatycznego – zamiast „jestem Ci jaka?” uczeń pyta: „jestem Ci jaką?”. Może to sugerować podświadome dążenie autora do bycia postrzeganym jako podmiot bardziej czynny językowo. Jaką Ci się wydaje? – jaką pod względem działania, nie zaś biernej postawy i posiadania danej cechy, niczym właśnie w przypadku frazy „jestem Ci wdzięczna”.

Podsumowanie

Podsumowanie przedstawionych analiz prac studentów nie należy do najprostszyc zadań. Na złożoność interpretacji wyników składa się kilka komponentów natury metodologicznej. Przede wszystkim należy pamiętać o zapośredniczeniach między językami: oddziaływaniu ukraińskiego i/lub rosyjskiego na polski i odwrotnie, ale także o oddziaływaniach wewnątrz tych języków. Wyniki badań dostarczają nam wielu istotnych wskazówek pod kątem rozpatrywania błędów leksykalnych i słowotwórczych, które – jak widzimy – często się ze sobą przeplatają. Trudno jest ostatecznie ustalić, jaki konkretnie rodzaj błędu stanowią różnorakie błędne formy językowe pojawiające się w pracach studentów ze Wschodu, a w szczególności studentów ukraińskich.

Gdy przeanalizujemy wyjściowe kategoryzacje konkretnych postaw osobowych i wzorców zachowań czy też konstruktów wyobraźniowych opisane przez cytowanego badacza, możemy zauważyć, jak mocno przystają do rzeczywistości językowej i w jak ogromnej mierze istotnie przejawiają się w postaci błędów językowych. Konstrukcje, które najbardziej jednoznacznie wyrażają określony stosunek emocjonalny czy nastawienie wynikające *stricte* z uwarunkowań kulturowych uczniów, to wskazane przez Kowalewskiego skonwencjonalizowane związki syntagmatyczne. Na podstawie owych przykładów oraz całych badań sądzimy zatem, że interferencja kulturowa wyrażająca się w popełnianiu danych błędów gramatycznych stanowi niezwykle bogate źródło wiedzy na temat ję-

zykowych obrazów świata i ich definiowania. Zaprezentowane interpretacje są jedynie próbą konceptualizacji większego problemu, jakim jest wypracowanie możliwej nowej metodyki nauczania JPJO, skupionej głównie na interferencji kulturowej.

Bibliografia

- Borysiewicz H.: *Nauczyć prośby: zagadnienia interferencji językowo-kulturowej w nauczaniu języka polskiego jako obcego w środowisku rosyjskojęzycznym*. „Acta Universitatis Lodzianis. Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców” 2013, t. 20, s. 159–166.
- Komorowska H.: *Nauczanie gramatyki języka obcego a interferencja*. Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1980, s. 105–110.
- Kowalewski J.: *Dlaczego popełniłeś ten błąd? Próba glottodydaktycznego opisu i klasyfikacji błędów popełnianych przez uczących się języka polskiego jako obcego na Ukrainie*. „Acta Universitatis Lodzianis. Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców” 2015, t. 22, s. 337–355.
- Kowalewski J.: *Interakcja języka i kultury w dydaktyce języka polskiego jako obcego na Ukrainie*. „Prace Językoznawcze” [Olsztyn] 2017, z. 19, cz. 1, s. 79–100.
- Kowalewski J.: *Język polski na Ukrainie w perspektywie glottodydaktycznej*. Wydawnictwo Jerzy Kowalewski, Kraków 2017.
- Kowalewski J.: *Język polski (nie)jako obcy. Wyzwania nowej dekady*. „Postscriptum Polonistyczne” 2012, nr 2, s. 55–75.
- Kowalewski J.: *Językowy obraz świata zamknięty w składni? Hipotezy na podstawie badań błędów popełnianych w pracach pisemnych przez uczących się języka polskiego na Ukrainie*. „Acta Universitatis Lodzianis. Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców” 2012, t. 19, s. 83–91.
- Skura M.: *Błędy wynikające z interferencji kulturowej popełniane przez Niemców uczących się języka polskiego jako obcego*. „Acta Universitatis Lodzianis. Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców” 2013, t. 20, s. 149–158.
- Słownik języka polskiego PWN*. <https://sjp.pwn.pl/> [dostęp: 10.11.2021].

Gabriela Urbańska-Legutko, Izabela Wyżga

**Pilot study of the influence of Polish-Ukrainian cultural interference
on the process of acquiring Polish as a foreign language**

Summary

In the article below, the authors tried to present examples of cultural interference appearing in the mistakes of Ukrainian-speaking students who learn Polish as a foreign language. By analyzing and interpreting linguistic errors (mainly grammatical), on the basis of the findings of researchers dealing with this topic, the authors tried to derive some general rules of learners' thinking. Interpretations of students' written statements are based on the categorization by Jerzy Kowalewski and Marta Skura. The influence of the learner's native culture on the process of acquiring a foreign or second culture and language is enormous and certainly deserves a more in-depth analysis. The following considerations are only a contribution to possible broader approaches to the topic and more extensive research focused on the issue of cultural interference.

Key words: cultural interference, Ukrainian speaking students, language error, teaching polish as a foreign language, glottodidactics

Габриела Урбаньска-Легутко, Изабела Выжга

**Пилотное исследование влияния польско-украинской культурной
интерференции на процесс овладения польским языком как иностранным**

Резюме

В данной статье авторы попытались представить примеры культурной интерференции, проявляющейся в ошибках украиноязычных студентов, изучающих польский язык как иностранный. Анализируя и интерпретируя лингвистические ошибки (преимущественно грамматические), на основе выводов исследователей, занимающихся данной темой, авторы попытались вывести некоторые общие закономерности мышления учащихся. Интерпретация письменных заявлений студентов основана на категоризации Ежи Ковалевского и Марты Скуры. Влияние родной культуры учащегося на процесс овладения иностранной или второй культурой и языком огромно и, безусловно, заслуживает более глубокого анализа. Представленные соображения являются лишь отправным пунктом для более обширных исследований, посвященных проблеме культурной интерференции.

Ключевые слова: культурная интерференция, украиноязычные студенты, языковая ошибка, обучение польскому языку как иностранному, глоттодидактика

Indeks osobowy

- Abajyan Anna (Abadžjan Anna, Աբաջյան Աննա) 172
- Ach'arrayan Hrach'ya (Aczarjan Hraczja, Աճարյան Հրաչյա) 163, 166, 172
- Adomavičiūtė Irena, Adomavičiūtė-Čekmonienė Irena, Адамовичюте Ирена Эльжбета) 155, 160
- Akhmanova Ol'ga Sergejevna (Ахманова Ольга Сергеевна) 209, 210, 211, 217
- Ak'inean Nerses (Akinian Nerses, Ալինեան Ներսես) 168, 172
- Andreovski Petre Mito (Андреевски Петре Мито) 235
- Anstatt Tanja 180, 191
- Anusiewicz Janusz 103, 105, 113, 114, 268, 278
- Apresyan Valentina Yur'yevna (Apresjan Walentina Juriewna, Апресян Валентина Юрьевна) 65, 76, 270, 279
- Apresyan Yuriy Derenikovich (Апресян Юрий Дереникович) 65, 76
- Arct Michał 14, 17, 19, 21, 22, 167, 171
- Arendt Birte 30, 36
- Arkhangel'skiy Andrey (Архангельский Андрей) 74, 77
- Arutyunova Nina Davidovna (Арутюнова Нина Давидовна) 42, 57, 58
- Asnyk Adam 188
- Av'etisyan Henrik' (Awetisjan Henrik, Ավետիսյան Հենրիկ) 165, 166, 167, 168, 169, 172
- Bachtin Michaił (Бахтин Михаил Михайлович) 280, 292
- Badia i Margarit Antoni Maria 330, 336
- Bagayeva D.V. (Багаева Д.В., brak danych) 45, 57
- Bagotskaya Mariya Sergejevna (Багоцкая Мария Сергеевна) 112, 116
- Banasiak Jakub Lubomir 181, 192
- Bandera Stepan 120, 124, 127
- Bańko Mirosław 194, 205, 319, 326
- Bar-Haim Yair 107, 113
- Barkhudarov Stepan Grigor'yevich (Бархударов Степан Григорьевич) 61, 76
- Barnard Phoebe 315, 327
- Bartmiński Jerzy 105, 113, 268, 278, 324, 326
- Bartwicka Halina 21, 23
- Basaj Mieczysław 103, 113
- Basovskaya Yelena (Басовская Елена) 61, 76
- Bazewicz Konrad 109, 113
- Bąba Stanisław 103, 114
- Beekes Robert Stephen Paul 180, 181, 191
- Bel'skaya Yelena Vladimirovna (Бельская Елена Владимировна) 243, 250

- Benjamin Walter 258, 264
 Benni Tytus 332, 336
 Benson Morton 198, 205
 Białek Ewa 63, 68, 75
 Biernacka Michalina 329, 336
 Biniek Karolina 22, 23
 Birikh Aleksandr Karlovich (Бирих Александр Карлович) 104, 115
 Bittner Hans-Juergen 259, 264
 Bock Bettina 27, 36
 Bogachëva Galina Fëdorovna (Богачëва Галина Фëдоровна) 69, 76
 Bogacki Krzysztof 202, 205
 Bogoczová Irena 208, 217
 Bogoroditskiy Vasiliy Alekseyevich (Богородицкий Василий Алексеевич) 208
 Bogusławski Andrzej 205
 Wojar Wiktor 109, 113
 Bonda Katarzyna 297
 Bondarko Aleksandr Vladimirovich (Бондарко Александр Владимирович) 43, 57, 243, 251
 Borek Małgorzata 272, 274, 275, 278
 Boryś Wiesław 168, 169, 171
 Borysiewicz Helena 341, 349
 Bosák Ján 84, 88
 Bo'zh'k'o' Olek'sandr (Božko Oleksandr, Βοζκο Ολεξάνδρ) 167, 172
 Brejdygant Igor 297
 Brokgauz Fridrikh Arnol'd (Брокгауз Фридрих Арнольд) 65, 77
 Brückner Aleksander 16, 21, 167, 168, 171
 Bucko Dominika 312
 Bühler Karl 179, 191, 257, 264
 Burdukiewicz Aleksandra Anna 242, 249
 Burobin Aleksandr Vladimirovich (Буробин Александр Владимирович) 103, 115
 Burvikova Natal'ya Dmitriyevna (Бурвикова Наталья Дмитриевна) 45, 57
 Buslayev Fëdor Ivanovich (Буслаев Фëдор Иванович) 208
 Butseva Taisiya Nikolayevna (Буцева Таисия Николаевна) 92, 94, 100
 Buttler Danuta 67, 75
 Bužarovska Rumena (Бужаровска Румена) 235
 Buzássyová Klára 84, 86, 88
 Castellví Vives Joan 331, 334, 336
 Castiglione Davide 287, 292
 Cegiela Anna 316, 326
 Čermák František 182, 191
 Chafe Wallace 287–288, 292
 Charciarek Andrzej 183, 191, 208, 217
 Chekhov Anton Pavlovich (Чехов Антон Павлович) 66, 67, 77
 Chekman Valeriy Nikolayevich (Чекман Валерий Николаевич; Чекмонас Валерий) 155, 159, 160
 Cherkasova Galina Aleksandrovna (Черкасова Галина Александровна) 70, 77
 Chernykh Pavel Yakovlevich (Czernych Paweł, Черных Павел Яковлевич) 139, 140, 145
 Childs George Tucker 221, 227
 Chmielarz Wojciech 297
 Chruszczewski Piotr 22, 23
 Chymkowski Roman 298, 312
 Cowie Tony 205
 Croft William 198, 205
 Cruse Alan 198, 203, 205
 Čulavkova Katica (Ćulavkova Katica) 235
 Czapiga Artur 103, 105, 114
 Czartoryski Adam 14, 23
 Dąbrowska Anna 103, 106, 114, 115, 268, 278
 Dal' Vladimir Ivanovich (Даль Владимир Иванович) 64, 76
 Dali Salvador 297
 Danilenko Valeriya Petrovna (Даниленко Валерия Петровна) 212, 217
 Data Krystyna 268, 278
 Dejna Karol 154, 159
 Dengi Anita (Дэнги Анита) 106, 115
 Dębski Antoni 256, 264

- Dil Anwar S. 316, 326
 Dilbaryan Narine (Dilbarjan Narine, Դիլբարյան Նարինե) 172
 Dobrovolskiĭ Dmitriĭ 183, 191
 Dobrushina Nina Rolandovna (Добрушина Нина Роландовна) 211, 218
 Dobrynin Sergey (Добрынин Сергей) 99, 100
 Domasch Silke 27, 36
 Doroszewski Witold 150, 245, 251
 Douglas Catherine 107, 114
 Drensון Alan 324, 326
 Dubovitskaya Lyubov' Vladimirovna (Дубовицкая Любовь Владимировна) 45, 57
 Dukiewicz Leokadia 330, 336
 Dulewicz Irena 272, 278
 Dum-Tragut Jasmine 163, 171
 Duszkin Maksim 177, 180, 181, 191
 D'yachenko Grigoriy (Дьяченко Григорий) 156, 160
 Dynak Władysław 103, 114
 Ekštejn Kamil 177, 191
 Evert Ludwik Józef 14, 15, 19, 20, 21, 23, 24
 Fairclough Norman 30, 36
 Fałowski Adam 136, 144
 Fast Piotr 289, 292
 Felder Ekkehard 27–28, 36
 Fet Afanasiy Afanas'yevich (Фет Афанасий Афанасьевич) 95
 Fijałkowska Wanda 242, 249
 Fill Alwin 317
 Firth John Rupert 197, 206
 Fortunatov Filipp Fëdorovich (Фортуна-тов Филипп Фёдорович) 208
 Frątczak Jan 320, 326
 Fuchs Thomas 28, 36
 Gabryś-Barker Danuta 299, 312, 313
 Gadamer Hans-Georg 315, 325, 326
 Gamkrelidze Tamaz Valerianovich (Гамк-релидзе Тамаз Валерианович) 163, 171
 Gaponova Zhanna Konstantinovna (Гапо-нова Жанна Константиновна) 241, 250
 Garbarz Weronka 109, 113
 Geist Ljudmila 180, 191
 Gharslyan Anna (Gharsljan Anna, Գարսլյան Աննա) 166, 172
 Ghazaryan Ruben (Ghazarjan Ruben, Գազարյան Ռուբեն) 164, 165, 166, 167, 168, 169, 172
 Gilazetdinova Gelinya Khayretdinovna (Giłazetdinowa Gielinia, Гилазетди-нова Гелиня Хайретдиновна) 137, 138, 145
 Gis Anita 318, 326
 Glasser Harold 324, 326
 Glovinskaya Mariya Yakovlevna (Гло-винская Мария Яковлевна) 63
 Głuszek Dorota 137, 140, 145
 Golanova Yelena Ivanovna (Голанова Елена Ивановна) 63
 Góra Aleksander 103, 114
 Gordziejew Jerzy 149, 159
 Gorshkov Aleksandr Ivanovich (Gorsz-
 kow Aleksandr, Горшков Александр
 Иванович) 133, 134, 145
 Go'sh Mkhit'ar (Gosz Mechitar, Gosz
 Mchitar, Գոշ Մխիթար) 162, 170,
 172
 Graczykowska Tamara 21, 23
 Grek-Pabis Iryda 272, 278
 Grice Paul (właśc. Grice Herbert Paul)
 280, 283, 292, 320
 Grickat Irena 229
 Gridina Tat'yana Aleksandrovna (Гридина
 Татьяна Александровна) 103, 115
 Grigo'ryan V'ardan (Grigorjan Wardan,
 Գրիգորյան Վարդան) 166, 167, 169,
 172
 Grobelak Lucjan 196, 206
 Grossmann Francis 194, 206
 Grucza Sambor 318, 326
 Grzenia Jan 282, 283, 292
 Gudkov Dmitriy Borisovich (Гудков
 Дмитрий Борисович) 45, 57
 Gunkel' Yelena (Гункель Елена) 119,
 128
 Gurbisz Jerzy 103, 114

- Gus'kov Andrey Gennad'yevich (Gus'kow Andriej, Гуськов Андрей Геннадьевич) 135, 145
- Guzy Anna 315, 325, 326
- Haecckel Ernst 320
- Hall Tracy Alan 333, 336
- Halliday Michael 317, 318
- Hamann Silke 330, 332, 336, 337
- Haugen Einar 316, 326
- Hajrapetyan Asho't (Hajrapetjan Aszot, Հայրապետյան Աշոտ) 165, 166, 169, 172
- Heinz Adam 179, 180, 192
- Hessen Dymitr 270, 271, 272, 273, 278
- Hitler Adolf 119
- Hoffmann Carl 221, 227
- Horecký Ján 84, 88
- Horyśniak Monika 312
- House Juliane 258, 264
- Hrinchenko Borys Dmytrovych (Гринченко Борис Дмитрович, Hrynczenko, Hrynczenko) 150, 156, 160
- Izert Małgorzata 242, 250
- Jablonskis Jonas 189
- Jagiellończyk Kazimierz, król 158
- Janicka Kamila 109, 113
- Janowska Iwona 300, 301, 313
- Jaskólska Daria 109, 113
- Jassem Wiktor 330, 334, 336
- Johnson Mark 269, 278
- Jung Matthias 27, 36
- Juodvalkytė Giedrė 189
- Kaczmarska Elżbieta 187, 192
- Kalamarz Ryszard 299, 312, 313
- Kaleta Radosław 180, 192
- Kalnietis Vincas 189
- Kapela Ewa 208, 217
- Kapović Mate 163, 171
- Kaproń-Charzyńska Iwona 241, 250
- Karaś Mieczysław 330, 337
- Karaulov Yuriy Nikolayevich (Караулов Юрий Николаевич) 45, 57, 70, 77
- Karlík Petr 212, 218
- Karłowicz Jan 167, 171
- Karnacewicz Stanisław 162, 171
- Karolak Stanisław 202, 205
- Karwat Mirosław 120, 124, 128
- Kawka Maciej 225, 227
- Kazimierz Wielki, król Polski 162
- Kiesendahl Jana 30, 36
- Kiklewicz Aleksander 181, 192
- Kindrya Nataliya Aleksandrovna (Киндря Наталия Александровна) 103, 115
- Kipriyanova Anna Aleksandrovna (Киприянова Анна Александровна) 103, 116
- Kjellmer Goran 195
- Kluczek Julian 109, 114
- Klushin Nikolay Aleksandrovich (Клушин Николай Александрович) 105, 116
- Koc Krzysztof 318, 326
- Koehler Witold 325, 326
- Kolesov Vladimir Viktorovich (Колесов Владимир Викторович) 44, 57, 62, 76
- Kończewska Katarzyna (Колчевська Катажина) 269, 278, 279
- Komarova Lyubov' Nikolayevna (Комарова Любовь Николаевна) 65, 70
- Komorowska Hanna 340, 349
- Kondor Vilmos 300
- Konopík Miloslav 177, 191
- Konovalova Nadezhda P'inichna (Коновалова Надежда Ильинична) 103, 115
- Kopaliński Władysław 22, 23, 244, 320, 326
- Koriakowcewa Elena 87, 88
- Kosak-Główczewska Bożena 318
- Koseska-Toszewa Violetta 177, 172
- Kossak-Główczewski Kazimierz 318, 326
- Kostomarov Vitaliy Grigor'yevich (Костомаров Виталий Григорьевич) 45, 57, 63, 76
- Koval Libor 211, 218
- Kowalewski Jerzy 340, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350
- Koziara Stanisław 103, 108, 114
- Kozlova Tat'yana Valentinovna (Козлова Татьяна Валентиновна) 103, 116

- Krasnowolski Antoni 167, 169, 171
 Krasnykh Viktoriya Vladimirovna (Красных Виктория Владимировна) 45, 57
 Kraszewski Józef 188
 Kretov Alekseĭ 183, 191
 Krivets Nastya (Кривец Настя) 99, 100
 Kruchinina Irina Nikolaevna (Кручинина Ирина Николаевна) 216, 217
 Krysin Leonid Petrovich (Krysin Leonid, Крысин Леонид Петрович) 140, 142, 145, 243, 250
 Kubasova Anna Olegovna (Кубасова Анна Олеговна) 103, 116
 Kusała Marian 226, 227
 Kudirka Vincas 188
 Kukowka Iwona 317, 327
 Kul'pina Valentina Grigor'evna (Кульпина Валентина Григорьевна) 69, 76
 Kurbanov Ibragim Aliyevich (Курбанов Ибрагим Алиевич) 103, 116
 Kuryłowicz Jerzy 179, 192
 Kuznetsov Sergey Aleksandrovich (Kuznecow Siergieĭ, Кузнецов Сергей Александрович) 68, 76, 104, 116, 246, 251, 271, 279
 Kuznetsova Lidiya Vital'evna (Кузнецова Лидия Витальевна) 105, 116
 Kwiatkowska-Ratajczak Maria 318, 326
 Ladefoged Peter 330, 336
 Lakoff George 269, 278
 Lam Andrzej 15, 23
 Lam Stanisław 15, 21, 23, 24
 Lange Daisy 27, 36
 Laver John 330, 336
 Lehacy Symeon 168
 Lehr Andrea 32, 36
 Lehr-Spławski Tadeusz 21, 23
 Lem Stanisław 189
 Lenin Vladimir Il'ich (Lenin Włodzimierz, Ленин Владимир Ильич) 55, 93, 124, 125
 Leonardo da Vinci (да Винчи Леонардо) 93, 184, 185
 Leongard Karl 269
 Leszczak Oleg 167, 171
 Li Chzhukhong (Ли Чжухонг) 42, 43, 57
 Liberek Jarosław 103, 114
 Linde Samuel Bogumił 169, 171
 Lipińska Ewa 300, 301, 313
 Lizisowa Maria Teresa 148, 149, 156, 159
 Lomonosov Mikhail Vasil'evich (Ломоносов Михаил Васильевич) 208
 Lubocha-Kruglik Jolanta 68, 75
 Lutskaĭ Nataliya Mikhaylovna (Лутцкая Наталия Михайловна) 69, 76
 Lyapon Maĭya Valentinovna (Ляпон Майя Валентиновна) 210, 211, 217
 Lyons John 42, 57
 Łaziński Marek 83, 89
 Łukaszewski Ksawery 14, 23
 Machálek Tomáš 181, 182, 192
 Maciejewski Witold 220, 221, 222, 227
 Maciołek Marcin 332, 336
 Maddieson Ian 330, 336
 Madejowa Maria 318, 326, 330, 337
 Mado'yan V'agharshak' (Madojan Wagharszak, Մադոյան Վաղարշակ) 166, 172
 Magakian Grair 165, 167, 171
 Maier Ingrid 135, 145
 Małysa Oksana 68, 75
 Mälzer Nathalie 27, 36
 Man Oldřich 211, 218
 Mańkowski Tadeusz 162, 171
 Marinova Yelena Vyacheslavovna (Маринова Елена Вячеславовна) 241, 250
 Martin Rod (Мартин Род) 91, 100, 101
 Martínez Celdrán Eugenio 330, 336
 Maryniak Irena 278
 Masztoc Mesrop 163
 Matveyeva-Puchkova Nina (Матвеева-Пучкова Нина) 281
 Mazurkiewicz-Sułkowska Julia 181, 192
 Mehlhorn Grit 180, 191
 Meier-Brugger Michael 163, 171
 Mejnartowicz Agnieszka 331, 336
 Mel'nychuk O Aleksandr (Мельничук Олександр) 167, 172

- Mel'chuk Igor' Aleksandrovich (Mel'cuk Igor, Mel'čuk Igor, Mielczuk Igor, Мельчук Игорь Александрович) 194, 195, 197, 205, 206, 242
- Mel'nikov Sergey (Мельников Сергей) 91, 101
- Meshcherskiy Nikita Aleksandrovich (Mieszczerskij Nikita, Мещерский Никита Александрович) 133, 134, 145
- Meyer Roland 186, 192
- Mejt'ikhanyan P'arrandzem (Mejtichanjan Parandzem, Մեյթիխանյան Փարանձեմ) 166, 172
- Mędelska Jolanta 159
- Michajłowicz Aleksy, car 134
- Michalski Jan 14, 15, 19, 20, 21, 23, 24
- Michalski Krzysztof 315, 326
- Mikhel'son Aleksey Davydovich (Michelson Aleksiej, Михельсон Алексей Давыдович) 142, 145
- Mirowicz Anatol 272, 278
- Mlekodaj Anna 318, 326
- Mokiyenko Valeriy Mikhaylovich (Мокиенко Валерий Михайлович) 46, 57, 61, 62, 73, 76, 92, 104, 115, 116
- Moldovan Aleksandr Mikhaylovich (Молдован Александр Михайлович) 144, 209, 210, 212, 217, 218
- Moosaw William R. 315, 327
- Morkovkin Valeriy Veniaminovich (Морковкин Валерий Вениаминович) 69, 76
- Mosiołek-Kłosińska Katarzyna 103, 114
- Moysiyenko Viktor Mikhaylovych (Мойсієнко Віктор Михайлович, Mojsijenko) 150, 151, 154, 155, 160
- Mról Remigiusz 297
- Mrózek Robert 321, 327
- Müldner-Nieckowski Piotr 103, 114
- Müller Anna 222, 227
- Munk Edvard (Мунк Эдвард) 93
- Myakishev Vladimir Pavlovich (Мякишев Владимир Павлович) 160
- Naess Arne 324, 326
- Napoleon I Bonaparte (Наполеон I Бонапарт) 99
- Nasovich Ivan (Насовіч Іван, Насович Иван, Nasowicz) 150, 156, 160
- Nechayeva Iya Veniaminovna (Нечаева Ия Вениаминовна) 65, 70, 76
- Nedomová Zdeňka 208, 217
- Nekula Marek 212, 218
- Newman Paul 221, 227, 228
- Newsome Thomas M. 315, 327
- Niedźwiedzki Władysław 167, 169, 171
- Niedźwiedz Jakub 159
- Niehr Thomas 26, 27, 30, 36, 37
- Nikitina Tat'yana Gennad'yevna (Никитина Татьяна Геннадьевна) 46, 57, 62, 73, 76, 104, 116
- Nikolayeva Tat'yana Mikhaylovna (Николаева Татьяна Михайловна) 215, 217
- Nikolova Olivera (Николова Оливера) 235
- Nocoń Jolanta 318, 320, 326
- Nord Christiane 256, 258, 259, 264
- Nováček Zdeněk 211, 218
- Novikov Vladimir (Новиков Владимир) 72, 76
- Nowak Tomasz 13, 23
- Nowakowska Alicja 103, 114
- Nowakowska-Kempna Iwona 268, 269, 278
- Obozova Tat'yana Anatol'yevna (Обозова Татьяна Анатольевна) 112, 115, 116
- Ochwat Magdalena 315, 316, 325, 326, 327
- Orzeszkowa Eliza 189
- Ostaszewska Danuta 330, 334, 336
- Ozhegov Sergey Ivanovich (Ożegow Siergiej, Ожегов Сергей Иванович) 141, 145
- Paducheva Yelena Viktorovna (Падучева Елена Викторовна) 42, 57
- Pajdzińska Anna 268, 278
- Pakuła-Borowiec Joanna 242, 249, 250
- Palmes Lisa 103, 114
- Panayeva A.Ya. (Панаева А.Я.) 66

- Panini 179
 Partew Sahak 163
 Pártl František 177, 191
 Paško Ingrid 320, 327
 Pavlova Alina Sergejevna (Павлова Алина Сергеевна) 72, 76
 Pawlak Mirosław 299, 313
 Peisert Maria 103, 114
 Peplínska Monika 269, 278
 Perz Magdalena 206
 Peshkovskiy Aleksandr Matveyevich (Пешковский Александр Матвеевич) 208
 Petrova Natal'ya Vladimirovna (Петрова Наталья Владимировна) 45, 57
 Petrukhina Yelena Vasil'yevna (Петрухина Елена Васильевна) 42, 43, 57, 58
 Piasecka Agata 103, 105, 106, 114
 Piątek Zdzisława 317, 327
 Pieczonka Marek 15, 20, 23
 Piętkowa Romualda 105, 114
 Piotr I, car 60
 Piotrowski Tadeusz 13, 23
 Pleskalová Jana 212, 218
 Plesník Lukáš (Плесник Лукаш) 208, 217
 Plevako Fedor Nikiforovich (Плевако Федор Никифорович) 99
 Plotnikova (Robinson) Vera Aleksandrovna (Плотникова (Робинсон) Вера Александровна) 209, 217
 Po'gho'syan No'rayr (Poghosjan Norajr, Պողոսյան Նորայր) 165, 168, 169, 172
 Polański Kazimierz 180, 191
 Polguère Alain 206
 Polishchuk Volodymyr Vasylovych (Поліщук Володимир Васильович) 148, 150, 160
 Porayski-Pomsta Józef 269, 278
 Porzig Walter 197, 206
 Potebnya Aleksandr Afanas'yevich (Потебня Александр Афанасьевич) 208
 Potocki Fr.A. (brak danych) 64, 75
 Prieto Pilar 330, 336
 Priemysheva Marina Nikolayevna (Приемешева Марина Николаевна) 72, 76, 137, 145
 Protagoras 317
 Przybylska Renata 206
 Putin Vladimir Vladimirovich (Путин Владимир Владимирович) 99, 100, 121
 Puzynina Jadwiga 242, 250, 319, 321, 327
 Rabiej Agnieszka 300, 313
 Radbil' Timur Ben'yuminovich (Радбиль Тимур Беньюминович) 43, 58
 Rak Maciej 103, 106, 115
 Ratsiburskaya Larisa Viktorovna (Рацибурская Лариса Викторовна) 242, 250
 Recasens Daniel 330, 337
 Reiß Katharina 257, 258, 265
 Rejter Artur 79, 88
 Repina Tamara Aleksandrovna (Репина Тамара Александровна) 213, 217
 Reshetnikov Fedor Pavlovich (Решетников Федор Павлович) 93
 Ridetskaya Yuliya Sergejevna (Ридецкая Юлия Сергеевна) 72, 76
 Rieger Janusz 154, 155, 159, 160
 Ripple William J. 315, 327
 Rivola Francesco 167, 171
 Roberts Roda 197, 206
 Rodionova Svetlana Yevgen'yevna (Rodionowa Swietłana, Родионова Светлана Евгеньевна) 243, 250
 Rosen Alexandr 182, 191
 Rosetti Alexandru 180, 192
 Roszko Danuta 177, 180, 181, 191, 192
 Roszko Roman 177, 180, 181, 191, 192
 Rysiewicz Zygmunt 22, 23
 Sak'apeto'yan Rruben (Sakapetojan Ruben, Սարապետյան Ռուբէն) 163, 172
 Sakayeva Liliya Radikovna (Сакаева Лилия Радиковна) 103, 116
 Samarin Dmitriy Aleksandrovich (Самарин Дмитрий Александрович) 209, 218

- Sanchez-Mendes Luciana 222, 227
 Sawaniewska-Mochowa Zofia 159
 Sawicka Irena 330, 336
 Schiewe Jürgen 26, 36
 Schneider Antoni 162, 171
 Schrödinger Erwin (Шредингер Эрвин) 97, 98
 Schwarzkopf Grit 28, 36
 Schweitzer Albert 322
 Seretny Anna 300, 301, 313
 Shagalova Yekaterina Nikolayevna (Шагалова Екатерина Николаевна) 63, 77
 Shakhmatov Aleksey Aleksandrovich (Шахматов Алексей Александрович) 208
 Shamin Stepan Mikhaylovich (Szamin Stieran, Шамин Степан Михайлович) 135, 144, 145
 Sharov Sergej 183, 191
 Shcherba Lev Vladimirovich (Щерба Лев Владимирович) 209
 Shcherbachuk Lidiya Fëdorovna (Щербачук Лидия Фёдоровна) 103, 116
 Shchur Marina Georgiyevna (Щур Марина Георгиевна) 211, 218
 Sheyranyan Sergey (Szejranjan Sergej, Շեյրանյան Սերգեյ) 166, 172
 Shvedova Nataliya Yul'yevna (Szwedowa Natalia, Шведова Наталия Юльевна) 43, 58, 141, 145, 209, 211, 218
 Sikora Kazimierz 318, 326
 Šimková Mária 81, 82, 89
 Sinclair John McHardy 194, 206
 Šiška Zdeněk 211, 218
 Skitina Nina Aleksandrovna (Скитина Нина Александровна) 103, 116
 Skolimowski Henryk 325, 327
 Skopichev Valeriy Grigor'yevich (Скопичев Валерий Григорьевич) 107, 108, 109, 110, 112, 116
 Skorupska-Raczyńska Elżbieta 16, 22, 23
 Skubała Piotr 317, 321, 322, 327
 Skura Marta 340, 343, 349, 350
 Sławkowa Ewa 318, 327
 Smirnova Anna Anatol'yevna (Смирнова Анна Анатольевна) 112, 116
 Smirnova Ul'yana Viktorovna (Смирнова Ульяна Викторовна) 45, 58
 Sojda Sylwia 242, 250
 Sokolov Mikhail Georgiyevich (Соколов Михаил Георгиевич) 93
 Spagińska-Pruszk Agnieszka 103, 115
 Sreznevskiy Izmail Ivanovich (Срезневский Измаил Иванович) 156, 160
 Stachowski Marek 133, 136, 139, 140, 145
 Stalin Józef 124, 127
 Stanek Joanna 335, 337
 Starichënok Vasilij Denisovich (Старичёнок Василий Денисович) 209, 210, 218
 Steciąg Magdalena 316, 317, 318, 321, 323, 324, 327
 Stepanova Lyudmila Ivanovna (Степанова Людмила Ивановна) 104, 115
 Stolarczyk Piotr 120, 128
 Stopka Krzysztof 162, 166, 171
 Stötzel Georg 27, 36
 Stoynova Natal'ya Markovna (Стойнова Наталья Марковна) 42, 58
 Strawińska Anetta Bogusława 242, 250
 Strezovski Jovan (Стрезовски Јован) 234
 Stypuła Ryszard 270, 271, 272, 273, 278
 Sujecka-Zajac Jolanta 299, 313
 Sulimierski Filip 156, 160
 Sułkowska Monika 206
 Świącicka Małgorzata 269, 278
 Świąciński Radosław 331, 334, 335, 337
 Sykułski Leszek 119, 128
 Synowiec Helena 318, 327
 Szemińska Weronika 257, 265
 Szmidt Dorota Teresa 331, 333, 334, 337
 Szejkowska Helena 155, 159
 Szyborska Wisława 280, 281, 282, 284, 286, 287, 289, 292, 293
 Szymonowa Bożena 318
 Tambor Jolanta 105, 114, 330, 332, 334, 336, 337

- Tarasov Yevgeniy Fëdorovich (Тарасов Евгений Фёдорович) 70, 77
- Tatarinov Viktor Andreyevich (Татаринов Виктор Андреевич) 76
- Teliya Veronika Nikolayevna (Телия Вероника Николаевна) 103, 104, 112, 116
- Tiedemann Jörg 186, 192
- Tokarski Ryszard 103, 115
- Tolstoy Nikita Il'ich (Толстой Никита Ильич) 103, 116
- Treder Jerzy 103, 115
- Tret'yakova Irina Yur'yevna (Третьякова Ирина Юрьевна) 103, 116
- Trochumiuk Anita 331, 334, 335, 337
- Trzaska Władysław 15, 24
- Turek Przemysław 300, 313
- Tutin Agnès 194, 206
- Ufimtseva Natal'ya Vladimirovna (Уфимцева Наталья Владимировна) 70, 77
- Ulitzka Ewa 13, 23
- Urbańczyk Stanisław 167, 171
- Ushakov Dmitriy Nikolayevich (Uszakow Dmitrij, Ушаков Дмитрий Николаевич) 61, 77, 136, 141, 142, 145
- Uspienki Boris (Успенский Борис Андреевич) 280, 289, 292
- Valgina Nina Sergejevna (Валгина Нина Сергеевна) 60, 76
- Val'ter Kharri (Вальтер Харри) 72, 73, 74, 76, 92, 94, 100, 116
- Vasil'yeva Nataliya Vladimirovna (Васильева Наталия Владимировна) 212, 214, 217
- Vasmer Max (Фасмер Макс) 136, 139, 141, 142, 145
- Vasnetsov Viktor Mikhaylovich (Васнецов Виктор Михайлович) 93
- Veprava Irina Trofimovna (Вепрева Ирина Трофимовна) 92, 94, 100
- Vermeer Hans Josef 256, 257, 258, 265
- Veselinova Ljuba N. 221, 227
- Vetulani Grażyna 206
- Vida Domagoj 118
- Vinogradov Viktor Vladimirovich (Виноградов Виктор Владимирович) 43, 57, 61, 64, 76, 77, 209
- Vinokur Grigoriy Osipovich (Винокур Григорий Осипович) 61, 76
- Vorontsova Vera Leonidovna (Воронцова Вера Леонидовна) 63, 76
- Vostokov Aleksandr Khristoforovich (Востоков Александр Христофорович) 208
- Vovk Natal'ya Nikolayevna (Вовк Наталья Николаевна) 103, 115
- Vyarenich Vyachaslaw Lyavonts'yevich (Werenicz Wiaczesław, Вярэніч Вячаслаў Лявонцьевіч) 155, 159
- Waldenfels Ruprecht von 186, 192
- Walewski Władysław 156, 160
- Wachoł Stefan 113, 229, 230, 240
- Waszakowa Krystyna 68, 75, 84, 88, 242, 250
- Wawrzyńczyk Jan 21, 23, 270, 278
- Wawrzyńska Ludwika 280, 281, 282–283, 284, 285, 286, 287, 289, 290, 293
- Wągiel Marcin 331, 335, 336, 337
- Wąsik Zdzisław 22, 23
- Wengeler Martin 26, 27, 34, 35, 36, 37
- Wieluniecka Aleksandra 242, 250
- Wierzbicka Anna 268, 278
- Wierzchowska Bożena 330, 337
- Williams Geoffrey 194, 206
- Wiśniewski Marek 330, 337
- Władysław IV, król 157
- Wobalis Mirosław 318, 326
- Wolf Christopher 327
- Wrocławska Elżbieta 230, 240
- Wysoczański Włodzimierz 103, 115
- Xiaomeng Xiang 257, 265
- Yartseva Viktoriya Nikolayevna (Ярцева Виктория Николаевна) 212, 217
- Yefremova Tat'yana Fedorovna (Ефремова Татьяна Федоровна) 251, 276, 279
- Yefron Il'ya Abramovich (Ефрон Илья Абрамович) 65, 77
- Yepishkin Nikolay Ivanovich (Епишкин Николай Иванович) 65, 67, 70, 76

- Yermakova Ol'ga Pavlovna (Ермакова Ольга Павловна) 210, 217
- Yevgen'yeva Anastasiya Petrovna (Евгеньева Анастасия Петровна) 251, 271, 279
- Young Rosamund 111, 115
- Yuzbashyan Anahit (Juzbaszjan Anahit, Յուզբաշյան Անահիտ) 172
- Yvanov Vyacheslav (Иванов Вячеслав) 163, 171
- Zacharowa Maria 119
- Zakharchenko Svetlana Sergeevna (Захарченко Светлана Сергеевна) 103, 115
- Zakharenko Irina Vladimirovna (Захаренко Ирина Владимировна) 45, 57
- Zakharenko Yelena Nikolayevna (Захаренко Елена Николаевна) 65, 70
- Zakrzewski Andrzej 148, 159
- Zasacka Zofia 298, 312
- Zeicas Augustinas 188
- Zemskaya Yelena Andreyevna (Земская Елена Андреевна) 63, 73, 76
- Zhelekhivs'kyu Yevhenyyu (Желехівський Євгеній) 167, 172
- Zimek Rudolf 211, 218
- Zimnowoda Joanna 106, 115
- Zlotnikova Tat'yana Semenovna (Злотникова Татьяна Семеновна) 241, 250
- Zmarzer Wanda 257, 265
- Zorina Zoya Aleksandrovna (Зорина Зоя Александровна) 112, 115, 116
- Zych Anna 217
- Zygmunt I, król Polski 162
- Zyzaniy Lavrentiy Ivanovych (Зизаній Лаврентій Іванович, Zizanij Ławrentij) 150
- Żmigrodzki Piotr 13, 23, 65, 75, 80, 89, 104, 115, 244, 251, 271, 278
- Żółkowski Aleksandr (Жолковский Александр Константинович) 242
- Żygis Marzena 330, 332, 333, 334, 335, 336, 337

Redakcja tekstów w języku polskim
Katarzyna Szkaradnik

Projekt okładki
Tomasz Tomczuk

Korekta
Adriana Szaforz

Łamanie
Marek Zagniński

Redaktor inicjujący
Przemysław Pieniążek

Wydanie publikacji we współpracy z Miastem Sosnowiec

Copyright © 2022 by Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

Wersją referencyjną publikacji jest wydanie elektroniczne
Publikacja na licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa-Na tych samych warunkach 4.0 Międzynarodowe (CC BY-SA 4.0)

 <https://orcid.org/0000-0001-5651-5730>

 <https://orcid.org/0000-0002-6215-9215>

 <https://orcid.org/0000-0002-8368-4713>

Jednostki języka w systemie i w tekście 4 /
pod redakcją Andrzeja Charciarka, Anny Zych
i Ewy Kapeli. Wydanie I. Katowice : Wydawnictwo
Uniwersytetu Śląskiego, 2022

<https://doi.org/10.31261/PN.4135>

ISBN 978-83-226-4247-4

(wersja elektroniczna)

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego,
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail:wydawnictwo@us.edu.pl

Wydanie I. Arkuszy drukarskich: 22,75. Arkuszy wydawniczych: 24,5. PN 4135.

Egzemplarz bezpłatny

ISBN 978-83-226-4247-4

9 788322 642474

Więcej o książce

